

Türkiye ve Kazakistan'da Öğretmen Adaylarının Meslek Tercihi ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Düşünceleri

Doç. Dr. Cihangir DOĞAN*

Özet: Bu çalışma 2001 tarihinde Güney Kazakistan'ın Çimkent ve Türkistan illerinde, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinde ve 2003 tarihinde Türkiye'nin İstanbul ve Bursa illerinde, Marmara ve Uludağ Üniversitelerinde yapılmıştır.

Araştırmamanın amacı değişik iki ülkede eğitimlerini sürdüren öğretmen adaylarının meslek tercihlerini ve öğretmenlik mesleğiyle ilgili düşüncelerini belirlemektir.

Araştırmada tarama yöntemi kullanılarak, örneklem için 448'i Kazak, 726'sı Türk toplam 1174 öğretmen adayı seçilmiştir. Örnekleme oluşturan öğrencilere araştırma konusuyla ilgili 66 soruluk anket uygulanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre; iki ülkede de öğretmenlik mesleği ilk sıralarda tercih edilmemesine karşılık, bu meslek Türkiye'de Kazakistan'dan daha ön sıralarda tercih edilmektedir. Her iki ülkede de ekonomik getirisi ve statüsü yüksek olan meslekler ilk sıralarda tercih edilmektedir. Türkiye'de ticaret, hukuk, mühendislik ve tıp gibi, meslekler ilk sıralarda tercih edilirken, Kazakistan'da hukuk, ekonomi, bankacılık ve polislik meslekleri ilk sıralarda tercih edilmektedir.

Sonuç olarak öğretmenlik mesleği Türkiye'de Kazakistan'dan daha yüksek oranda tercih edilmesine karşılık, bu meslek iki ülkede de öncelikli istenilen meslekler arasına girememiştir. Bu durumun nedeni olarak diğer faktörlerle birlikte iki ülkedeki yaşama standartlarına göre, öğretmenlik mesleğinin ekonomik getirisinin yetersiz oluşu, mesleğin her iki ülkede de statü ve saygınlığının istenilen düzeyde olmayışı gibi, faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Adayı, Meslek, Meslek Tercihi, Öğretmenlik Mesleği, Ekonomik durum, Statü

* Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi/İSTANBUL
mcdogan@marmara.edu.tr

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı temelde benzer kültürleri taşıyan değişik iki ülkedeki öğretmen adaylarının meslek tercihlerini ve öğretmenlik mesleğiyle ilgili düşüncelerini karşılaştırarak benzer ve farklı noktaları belirlemektir. Çalışmada öğretmenlik mesleğinin iki ülkedeki tercih sırası, statüsü, değeri ve sevilmesi gibi konuların araştırılması yanında, bu mesleğin çeşitli sorunlarına ilişkin bir tasviri incelenmiştir.

Türk toplumunda ve kültüründe öğretmenlik mesleğinin önemli yeri vardır. Eski Türk devletlerinde öğretmenlik mesleğinin statüsünün yüksek olmasına karşılık (Akyüz 1978:24), günümüzde bu mesleğin değerinin ve statüsünün giderek azaldığı görülmektedir (Doğan 2003:117).

Türk eğitim tarihinde örgün eğitimde çalışan ilk öğretmen tipleri sübyan mektebinde öğretim yapan muallimler ve medreselerde öğretim yapan müderrislerdir. Ancak bunların dini bilimler alanında yetiştikleri ve din eğitimi verdikleri bilinmektedir (Akyüz 2001:78).

Osmanlılarda ilk defa Fatih döneminde genel eğitimden ayrı olarak sübyan mektebi öğretmenleri olacaklar için, medrese programlarından ayrı bir program hazırlanmıştır (Arslanoğlu 1997:174). Ancak Fatih döneminde sübyan mektebiyle ilgili yapılan programın ve getirilen kuralların Fatih'ten sonra bozulduğu görülmüştür (Koçer 1974:7).

Bugünkü anlamda ilk olarak İstanbul'da 16 mart 1848'de Darül Muallimin okulu öğretmen yetiştiren kurum olarak açılmıştır. Daha sonra öğretmen yetiştiren kurumlar sübyan, rüştiye ve idadiye olmak üzere üç derece ayrılmıştır (Akyüz 2001:150).

Meşrutiyet sonlarına doğru savaş yıllarında ilkokul öğretmenlerine aylıkları verilemez duruma gelmiş, bu nedenle öğretmenliğe olan ilgi azalmış, hatta öğretmen bulunamamaya başlanmıştır (Yücel 1938:219).

Cumhuriyet döneminde okul öncesi eğitim alanında öğretmen yetiştirilmesi 1927'de Ankara'da ana okulu ile başlanmıştır. Okul öncesi eğitim kurumlarına öğretmen ve yönetici yetiştiren Ankara Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu 1935'de açılmış, bu kurumlar başlangıçta iki yıllık daha sonra dört yıllık eğitim verirken, 1989-1990 öğretim yılından itibaren dört yıllık lisans eğitimi verilmeye başlanmıştır (MEB. 1992:8).

Cumhuriyet döneminde ilk öğretmen okullarının eğitim süresi 1924'te ilkokuldan sonra dört yıl olan ilk öğretmen okulları beş yıla çıkarıldı. 1932-

1933 öğretim yılında ilk öğretmen okullarının süresi altı yıla çıkarılmış, ilk üç devresinde orta okul programı aynen uygulanmış ve son üç yıllık dönemde yeni bir program yapılarak meslek eğitimi verilmiştir. Bu uygulama yıllarca sürmüş ve daha sonra ilk devre kaldırılarak orta okuldan öğrenci alan bir meslek okuluna dönüştürülmüştür. 1970-1971 öğretim döneminde 5+3+3 olan öğretim yılı 5+3+4 yıla çıkarılmış, 1974-1975 öğretim yılından itibaren liseden sonra iki yıllık eğitim enstitülerinde öğretmen yetiştirilmeye başlanmıştır. 1982'den itibaren bu okullar eğitim yüksek okulları haline dönüştürülerek üniversitelerin içine alınmış ve 1989-1990 öğretim yılından itibaren liselerden sonra dört yıllık lisans eğitimi olmak üzere toplam 15 yılı dolduran günümüzdeki sisteme gelinmiştir (Şahin 1998:93).

Cumhuriyet döneminde orta okullara öğretmen yetiştiren eğitim enstitülerinin çekirdeğini oluşturan okul 1926-1927'de Konya'da Orta Muallim Mektebi adıyla açılmıştır. Daha sonra bu okul Ankara'ya nakledilmiş, Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiyesi Enstitüsü adıyla bilinmektedir (Ergün 1982:81).

Türkiye'de sayıları gittikçe çoğalan orta okullara ayrı bir branş öğretmeni verilmesi giderek zorlaşınca 1946-1947 öğretim yılında "Toplu Dersler Şubesi" ve 1949-1950 öğretim yılında Fen Bölümü ve Edebiyat Bölümü olarak ikiye ayrılmıştır. Aynı yıl içerisinde İstanbul, İzmir ve Balıkesir öğretmen okullarının içine eğitim enstitüsü açılmıştır. Bundan sonra eğitim enstitülerinde 12 branşta öğretim yapılmış, 1978-1979 öğretim yılından itibaren branş öğretmeni yetiştiren eğitim enstitüleri dört yıla çıkarılmış ve adları "Yüksek Öğretmen Okulu" olarak değiştirilmiştir. Bu okullar 16 branş halinde öğretim yaparken, 20 Temmuz 1982'de eğitim fakülteleri haline dönüştürülmüştür (MEB 1992:10).

Liseler için öğretmen yetiştiren Yüksek Öğretmen Okulu 1924-1925 öğretim döneminde İstanbul'da, 1956'da İzmir'de ve 1959'da Ankara'da olmak üzere toplam üç yüksek öğretmen okulu açılmış ve 1978'de kapatılmıştır (MEB 1992:11).

Özellikle cumhuriyet döneminde orta öğretim kurumlarının öğretmen ihtiyacını önemli ölçüde üniversiteler karşılamıştır. Bunların bazıları sadece kendi öğrencisine pedagojik formasyon verirken, bazıları başka üniversite ve akademi mezunlarına da formasyon dersi vermiştir (Karamuk 1973:148).

Türkiye’de öğretmenlik mesleği konusunda önemli bir uygulama da mesleğin cazibesini artırmak, başarılı ve yetenekli öğrencileri bu mesleğe çekmek amacıyla, 1990-1991 öğretim yılından itibaren öğretmen liselerinin tamamı Anadolu Öğretmen Lisesine dönüştürülmüştür (MEB 1992:14).

Türkiye’de öğretmenlik mesleğiyle ilgili önemli bir gelişmede 1998-1999 öğretim yılından itibaren öğretmen yetiştirme programları yeniden düzenlenerek, okul öncesi ve ilköğretim öğretmenliğinin lisans düzeyinde (4 yıl), orta öğretim öğretmenlerinin yabancı dil, müzik, resim, beden eğitimi, özel eğitim, bilgisayar ve öğretim teknolojisi branşlarının dışındaki alanlara tezsiz yüksek lisans 3.5+1.5=5 veya 4+1.5=5.5 öğretim yılı seçeneği esası getirilmiştir (MEB 2000:221).

Kazakistan da 1920’li yıllara kadar öğretmenlik eğitimi almış olan öğretmen yoktu denilebilir. Bu dönemlerde okuma-yazma bilen kimseler ve genç komünistler kısa süreli bir kurstan geçirildikten sonra ilkokul öğretmeni olarak atanmaktaydı. 1920-1930 yıllarında öğretmen okullarının açılmaya başladığını görmekteyiz. Bu dönemde 3 yıllık pedagoji okulları ve 7 yıllık orta okulu bitirenlere belirli bir kurs verilerek öğretmenlik verilmekteydi. 1935’te iki yıllık öğretmen enstitüleri açıldı, 1966’ bu okulların eğitim süresi 5 yıl oldu, 1969’ da pedagoji enstitüleri bünyesinde sınıf öğretmenliği bölümü açıldı, 1980’lerden sonra lisans eğitimi verilmeğe başlandı (Konjevnikov 1984:71-83).

Kazakistan’daki öğretmen okullarının genel özelliklerine bakıldığında Pedagoji okulları 9. sınıftan sonra 4 yıl orta dereceli mesleki eğitim vermektedir. 11. sınıftan sonra 3 yıllık eğitim veren okullar okul öncesi ve ilkokul öğretmeni yetiştirmekteydi. Pedagoji Enstitüleri liseden sonra 4 yıl eğitim vererek orta öğretim için branş öğretmeni yetiştirmekteydi. Bağımsızlıktan sonra eski yönetimden farklı olarak devlet üniversitelerinin yanında özel üniversite bünyelerinde liseden sonra 4 yıl eğitim veren öğretmenlik programları açılmıştır.

Kazakistan’da Sovyet yönetimi döneminde öğretmenlerin ekonomik ve statü bakımından iyi durumda olduğu söylenebilir. Bu dönemde öğretmenlerin konut, ısınma, ulaşım, elektrik, su, gaz gibi, masrafları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Kazakistan’ın bağımsızlığından sonra öğretmenlik mesleğinin eski cazibesini kaybettiği söylenebilir. Ancak 2000’li yıllardan sonra öğretmenlerin ekonomik durumlarının giderek iyileştirilmesi, gelecekte Kazakistan’da öğretmenlik mesleğinin cazip hale geleceği izlenimini vermektedir.

Meslek Tercihini

Meslek, yasalarca kabul görülen ve başkalarının yararına mal ve hizmet üretme faaliyeti olarak belirtilmiştir (Kuzgun 200:39). Tanımdaki adı geçen faaliyetler ise gerekli olan bilgi, eğitim, deneyim, yetenek, beceri ve kişisel nitelikler olarak değerlendirilmiştir.

Meslek tanımını biraz daha değerşik açıdan ele alanlar; sosyal, ekonomik, bilimsel ve teknolojik boyutları olan, bireysel ve toplumsal yaşam için zorunlu bir iş bölümü sonucu ortaya çıkmış bir uğraş olarak ifade etmişlerdir (Alkan vd. 1997:203). Başka bir deyişle meslek kavramı, birey ve toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayan, ekonominin bir fonksiyonu olan, bağımsız bir şekilde mümkün olduğu kadar sürekli yapılan, kabiliyet ve ilgilere dayalı olarak öğrenilmiş ve ustalık kazanılmış, karşılığında ekonomik çıkar sağlanan hizmettir (zcan 1985:3). Meslek tanımındaki bireyin geçici olarak yaptığı işlerin meslek olarak kabul edilmediği ve mesleklerde sürekliliğin esas olduğu görülmektedir.

Meslek tercihi, mesleklerin istenirlik açısından sıraya konulmasıdır. Kısaca bireyin kendisine açık olan beğendiği mesleklerden birini seçip, onda karar kılmasına meslek tercihi diyoruz. Bireyin seçtiği meslek; onun değer yargısında, dünya görüşünde ve yaşama tarzında önemli değerşiklikler oluşturur (O'hara 1959:292). Bir Meslek bireye geçim ve kazanç sağlamasının yanında, ona sosyal alanlarda da birçok kazanımlar sağlar. Bunun yanında bireye vazgeçilmez görev ve sorumluluklar yükler. Bu nedenle meslek seçimini yalnız bireyin hayatını kazanması için bir araç olmayıp, aynı zamanda toplumda sosyal bir konuma kavuşma ve sosyal bir rol edinebilme aracı ve yoludur. Böylece bireyin seçtiği meslek, bireye kendini gerçekleştirme fırsatı verir (ner 1982:22) ve onun işinde mutlu ve başarılı olmasında önemli rol oynar.

Meslekler toplumların değerşen ihtiyaç ve değerlerine göre zaman içerisinde bir derecelenme gösterir. Bu nedenle bir mesleğin değerini ve önemi toplumdan topluma değerşebildiği gibi, zaman içerisinde aynı toplumda da değerşebilmektedir. İnsanların bir mesleğe karşı ilgi ve istekleri bu mesleğin toplumdaki önemi ve değerleriyle yakından ilgilidir.

Günümüzde meslekler bir taraftan karmaşık hale gelirken, bir taraftan da sayıları on binlerle ifade edilir duruma gelmiştir. Bu çalışmayı gerçekleştirdiğimiz ülkelerde gençlerin kendi ilgi ve yeteneklerini tanıyarak, kendilerine uygun gerçekçi bir meslek seçtiklerini söylemek güçtür. Çünkü bu ülkelerde toplumlar henüz mesleğe yönelme açısından yeteri kadar bilinçlendiği ve gerekli araçlara sahip olduğu söylenemez.

Meslek seçiminde etkili olan temel faktörleri inceleyen araştırmacılar, meslek seçimi ve meslek edinme bakımından bireyin kişisel özellikleri, fiziksel özellikleri, ailesinin özellikleri, çevrenin özellikleri ve mesleğin özelliklerinin belirleyici rol oynadığını belirtmişlerdir (Kulaksızoğlu 1998:154). Diğer bir araştırmacı meslekleri temelde fizyolojik ihtiyaçları karşılması, güvenli ve düzenli olması, sevgi ve saygı sağlaması ve özünü gerçekleştirme bakımından dört ana grupta incelemiştir (Kuzgun, 2000:78).

Meslek değeri; bir meslekten beklenen doyum türlerinin sıralanmasıdır. Buna göre bazı mesleklerin değeri; yeteneği kullanma, özgün fikirler üretme, ilgilerini geliştirme, değişiklik, yüksek kazanç sağlama, düzenli bir hayat sürme, sosyal güvence, ilerleme, şöhret sahibi olma, risk alma, liderlik, bağımsızlık, işbirliği ve dayanışma, sosyal saygınlık, yarışma ve rekabet gibi özellikler taşır.

Meslek edinme konusunda önemli bir nokta da bireyin kendi yetenek, ilgi ve isteği doğrultusunda bir meslek seçtiğinde başarı şansının yüksek olmasıdır. Bundan dolayı bireyin ömrü boyunca hayatını kapsayan ve etkileyen bir mesleğin seçimi hayati önem taşır (Razon 1983:35). Çünkü bireyin yeteneğine, ilgi ve isteğine uygun olmayan bir mesleğe yönelmesi, onun doğal yapısına uygun olmaz. Bunun sonucunda birey bir taraftan kendi kendisiyle uyumsuzluk yaşarken, diğer taraftan psikolojik açıdan doyumsuzluğa ve rahatsızlığa neden olabilir. Bu nedenle bir mesleğin gerektirdiği niteliklerle bireyin nitelikleri birbirine ne kadar yakın olursa, meslekte başarı oranının o kadar yüksek olacağı belirtilmiştir (Kuzgun 2000:128).

Öğretmenlik Mesleği

Toplumların gelişmişliği ile insan faktörüne verilen değer arasında yakın bir ilişki vardır. İnsan yetiştirme temeline ise; eğitim ve öğretmenlik mesleği yer alır. İnsanlık tarihinin en eski mesleklerinden sayılan öğretmenlik mesleği, birey ve toplum için hayati önem taşır. Öğretmenler toplumların bilinçlenmesinde ve gelişmesinde belirleyici rol oynarlar. Bu nedenle öğretmenlik mesleği diğer mesleklere göre zor ve daha çok kişisel özelliklere sahip olma zorunluluğu gerektirir (Zehm ve Kottler 1993: 16). Çünkü öğretmenlik mesleği sorumluluk gerektiren çok boyutlu bir meslektir (Nergney and Carrier 1981: 124).

İnsan yetiştirme düzeni olan öğretmenlik mesleğinin toplumlar için vazgeçilmez görev ve sorumlulukları vardır. Öğretmenlik mesleğinin önemi ve fonk-

siyonu giderek artmasına karşılık, bu mesleğin birçok ülkede tam anlamıyla gerçek konumuna ulaştığını söylemek zordur. Öğretmenliğin değeri ve statüsü ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, bu mesleğinin bazı ülkeler dışında genellikle tercih edilen ilk meslekler arasında yer alamadığı bilinmektedir. Öğretmenlik Japonya'da tercih edilen ilk meslekler içerisinde yer alırken, Türkiye'de son sıralarda tercih edilmektedir (Saracaoğlu 1991: 15).

Eski bir iş alanı olmasına karşılık öğretmenliğin bir meslek dalı olarak kabul edilmesi yeni sayılabilir. Eğitimin bilim olarak ortaya çıkması ve öneminin giderek artması, diğer mesleklerde olduğu gibi, öğretmenlik mesleğinin de özel bilgi ve beceri kazanılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Öğretmen; öğrenciyi grup içinde birey olarak tanıyabilen, onun öğrenmesini etkileyen faktörlerle ilişkisini yorumlayan, istenilen başarıya en iyi nasıl ulaşabileceğini bilen, bu alanda geliştirdiği planı uygulayabilen kimsedir (Ülgen 1995:251).

Öğretmenlik mesleğinin temel özellikleri ve fonksiyonları göz önüne alınarak yapılan tanımda; eğitim sektörü ile ilgili olan, sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel ve teknolojik boyutlara sahip alanlarda özel uzmanlık, bilgi ve becerisini temel alan, akademik çalışma ve mesleki formasyonu gerçekleştiren, profesyonel statüde bir uğraşı alanı olarak belirtilmiştir (Hacıoğlu vd. 1997:23).

Genel olarak öğretmenlik mesleğinin tanımlarına baktığımızda ortak ve benzer noktaları; özel bir ihtisas gerektirmesi, bilgi ve yaşantısı ile belirli alanlarda başkalarının yetişmesine ve gelişmesine yardım edebilmesi, eğitim sektörü ile yakından ilgili olması, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik alanların yanında, bilimsel ve teknolojik alanlarda da bilgi ve beceriye sahip olması, öğrenciyi yakından tanıyarak ilgilenmesi ve mesleki formasyona sahip olunmasını gerektiren bir iş olarak değerlendirilmiştir.

Bilindiği gibi öğretmen belirli bir program ve plan çerçevesinde eğitim etkinlikleri düzenleyerek, öğrencilere gerek bilgi aktarması bakımından, gerekse istenilen davranışların kazandırılması bakımından formal eğitim vermesi nedeniyle; gelişigüzel ve dağınık bilgiler verilmesinden farklı bir özellik taşır.

Öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği temel özelliklere baktığımızda; diğer uzmanlık alanlarından daha çok özelliklerin gerekliliği ve bu özelliklere sahip olma zorunluluğu gözükmektedir. Bu duruma neden olarak insan faktörünü yetiştirmenin ve rehberlik etmenin güçlüğünden ve öneminden kaynaklandığı söylenebilir. Bu nedenle öğretmenlik mesleğini seçen kimselerin

bilimsel açıdan çok yönlü yetişmesi, uzun bir eğitim ve pedagojik formasyon alması yanında, bireyin karakter ve kişilik açısından mesleğe uygun olması gerekmektedir. Bir öğretmenin sadece alan, genel kültür ve meslek bilgisine sahip olmasının uygulamada yeterli olamayacağı söylenebilir. Çünkü öğretmenin mesleğe ilgisi ve kişilik yapısı öğrencilerin başarılarını ve kişiliklerini derinden etkileyebilmektedir (Roeser, Eccles, Samerof 1998:324).

Öğretmenlik mesleğini seçen gençlerin daha çok toplumun orta ve alt sınıflarından olduğu bilinmektedir. Hatta bazı araştırmacılar öğretmenlik mesleğinin genellikle gelir düzeyi orta ve ortanın altındaki ailelerin çocuklarının seçtiği bir iş alanı olarak belirtmişlerdir.

Öğretmenlik mesleğinin statüsü fazla yüksek değildir. Çeşitli araştırmalarda öğretmenlik mesleğinin ekonomik durumunun yetersiz ve düşük olduğu belirtilerek, mesleğin statüsünün ekonomik durumundan daha iyi olduğu kabul edilmektedir. Araştırma yaptığımız üniversitelerde eğitimlerine devam eden öğretmen adaylarının yukarıdaki görüşü destekler nitelikte olduğu görülmüştür. Bu nedenle öğretmenlerin aldığı eğitim düzeyine göre mesleğin gelirinin düşük, ancak statüsünün biraz daha yüksek ve saygın olduğu görüşü yaygın olarak benimsenmektedir.

Öğretmenlik mesleğinin dikkati çeken özelliklerinden biri de genellikle bu meslekte çalışanların ikinci bir iş yapması ve mesleğini değiştirme oranının yüksek olmasıdır. Okçabol (1998)'un Türkiye'de yapmış olduğu bir araştırmada 2301 öğretmenden % 70'inin herhangi bir ek iş yaptığı ve öğretmenlerin % 30'u başka bir işte çalışma fırsatı bulduğunda mesleğini bırakacağını belirtmiştir.

Türkiye'de 1986'da öğretmen lisesi mezunlarının %5'i dört yıllık bir öğretmenlik bölümüne girerken, bu dönemde sadece iki fen lisesi çıkışlı olmak üzere, yabancı dil eğitimi yapan özel ve resmi okullardan öğretmenlik bölümlerine girenlerin oranı %3 tür. 1986 senesinde üniversiteye girişte öğretmen adaylarının %12'si öğretmenliği 1-3. tercihi arasında yaptığı, %15'i 4-6. tercihi olduğu, %16.5'i 7-9. tercihi olduğu, %16.8'i 10-12. tercihi olduğu anlaşılmıştır (Ataünal 1987:227).

Türkiye'de özellikle 1990'lı yıllarda gençler arasında öğretmenliğin tercih sırası değer kaybına uğramış, genellikle diğer dalları tutturamayan öğrencilerin öğretmenlik bölümlerini seçtikleri düşüncesi ağırlık kazanmıştır (Oktay 1991:188). Buna karşılık 2000'li yıllardan sonra Türkiye'de öğretmenlik mesleğinin tercih sırasının hissedilir biçimde ilk sıralara doğru yükseldiği görülmüştür (Doğan 2003:120).

AMAÇ

Bu çalışmada değişik iki ülkedeki ğretmen adaylarının meslek tercihlerini ve öğretmenlik mesleğiyle ilgili düşüncelerini belirlemek amacıyla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. İki ülkedeki ğretmen adaylarının meslek tercihleri ve öğretmenlik mesleğini istemeleri arasında benzerlik ve farklılık var mıdır?
2. İki ülkedeki ğretmen adaylarının cinsiyetine ve bitirdikleri lise türüne göre, öğretmenlik mesleğiyle ilgili düşünceleri arasındaki ilişki nedir?
3. İki ülkedeki ğretmen adaylarının baba mesleğine, babanın eğitim durumuna ve ekonomik duruma göre, öğretmenlik mesleğiyle ilgili düşünceleri arasında ilişki nedir?

YÖNTEM

Bu araştırma Kazakistan'da Mart-Mayıs 2001 tarihinde Çimkent ve Türkistan illerinde, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak niversitesinde yapılmıştır. Türkiye'de Nisan-Mayıs 2003 tarihinde, İstanbul'da Marmara niversitesi ve Bursa'da Uludağ niversitesinde yapılmıştır.

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini için iki ülkedeki adı geçen üniversitelerin öğretmenlik bölümlerinde eğitimlerini sürdüren 448'i Kazakistan'dan ve 726'sı Türkiye'den toplam 1174 ğrenci seçilmiştir.

Örneklem grubunu oluşturan öğrencilere meslek tercihleri ve öğretmenlik mesleği hakkındaki düşüncelerine ilişkin 66 anket sorusu yöneltilmiştir.

Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde frekans ve yüzdelere çıkarılmış, ilişki hesaplamalarda ki-kare testi kullanılmıştır.

BULGULAR

Öğrencilerin zellikleri

Her iki ülkede örneklem grubunu oluşturan ğretmen adaylarının yarısından fazlasını kız öğrenciler oluşturmuştur. Öğretmen adaylarının cinsiyeti bakımından iki ülke ğrencilerinin oranları birbirine yakın çıkmıştır. Bu sonuca göre kız öğrencilerin oranı Türkiye'de %62.5 ve Kazakistan'da %64.1dir. İki ülkede de kız öğrenciler erkek öğrencilerden daha yüksek oranda öğretmenlik mesleğini seçmesine karşılık, kız ğrenci oranı Kazakistan'da biraz daha yüksektir.

Öğrencilerin babalarının eğitim düzeyleri bakımından iki ülkedeki okuma-yazma bilmeyen babalar arasındaki oran birbirine yakın çıkmıştır. Kazakistan da babaların lise bitirme oranı (%30.3) ve yüksek okul bitirme oranı (%53.9), Türkiye'deki babaların lise bitirme (%21.2) ve yüksek okul bitirme oranından (%17.9) oldukça yüksektir. Özellikle yüksek okul bitiren Kazakistanlı babaların oranı, Türkiyeli babaların yüksek okul bitirenlerinden yaklaşık üç kat daha fazladır. Kazakistan'da babaların eğitim düzeyinin yüksek olmasında eski Sovyet yönetiminin önemli rol oynadığı söylenebilir.

Eğitim açısından dikkati çeken önemli bir noktada Kazakistan'ın eğitim sisteminde öğrencilerin başarısında sorumluluk öğrenciden çok öğretmene yüklenirken, Türkiye'nin eğitim sisteminde başarıdaki sorumluluğu birinci derecede öğrenciler üstlenmektedir.

İki ülke arasındaki eğitim düzeyi açısından, öğrencilerin annelerinin eğitim düzeylerinde oldukça farklı bulgular elde edilmiştir. Kazakistanlı annelerin eğitim düzeyi Türkiyeli annelerin eğitim düzeyinden oldukça yüksektir. Okuma-yazma bilmeyen (%10.7) ve yalnız okuma-yazma bilen (%9.7) Türkiyeli annelerin oranı Kazakistanlı annelerin iki katıdır. Özellikle Kazakistan'da lise bitiren annelerin oranı (%28.5), Türkiyeli annelerin iki katından fazla (%12) ve yüksek okul bitiren Kazakistanlı annelerin oranı (%40.7); Türkiyeli annelerin yaklaşık 6 katıdır (%7.6). Kazakistan'da lise ve yüksek okul bitiren annelerin oranı yaklaşık %70 civarındadır.

Örneklem grubunun baba mesleği bakımından Kazakistan'da babaları memur (%26.2) ve işsiz (%15) olan öğrencilerin oranı Türkiyeli babalardan daha yüksektir. Buna karşılık Türkiye'de işçi olan babaların (%36.3) oranı Kazakistanlı babalardan (%17.2) daha yüksektir.

Araştırmada önemli bir noktada babaları öğretmen olan Türkiyeli öğrencilerin oranı (%8.7), Kazakistanlı öğrencilerin (%3) yaklaşık üç katıdır. Ayrıca Kazakistan'da babası sanayici ve tüccar olan öğrencilerin oranı (%7.6), Türkiyeli öğrencilerin yaklaşık yedi katıdır.

Ekonomik açıdan Türkiyeli öğretmen adayları kendi ekonomik durumlarını daha çok orta ve alt gelir grubu olarak algımlarken, Kazakistanlı öğrenciler kendilerini daha çok orta ve üst gelir grubu olarak algılamaktadır.

Bu konuda önemli bir nokta her iki ülkede fert başına düşen milli gelirin birbirine çok yakın olmasına karşılık (yaklaşık 2500 £), dolar bazında Kazakistan'da devlet memuru ve işçilerin aldığı ücretlerin Türkiye'den daha düşük olmasıdır. Kazakistan'da nüfusun %79,9'u 20 dolar ve %16,4'ü 21-40

dolar aldığı kaydedilmiştir (Naryhekov 2000:47). Daha açık bir örnek olarak Türkiye'de bir öğretmen yaklaşık 500 dolar alırken, Kazakistan'da öğretmenlerin ücretleri son yıllarda giderek iyileştirildiği görülmektedir. Bir öğretmenin aylık ücreti yaklaşık 50 dolardan 100 dolara yükseltilmiştir.

Öğrencilerin bitirdikleri lise türleri bakımından Türkiyeli öğretmen adaylarının meslek okulu mezunu olanların oranı (%18.3), Kazakistanlı öğrencilerin meslek okulu mezunlarından (%11.3) daha yüksektir. Türkiye'de cinnazyum lise türüne, Kazakistan'da öğretmen lisesi türüne rastlanılmamıştır. Her iki ülkede öğretmen adaylarının yarıdan fazlası klasik devlet lisesi mezunu olmasına karşılık, Kazakistan'da bu oran (%74.2), Türkiye'den (%54,7) daha yüksektir.

Öğrencilerin Meslek Tercih ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Düşünceleri

Meslek seçiminde öğrencilerin kimlerden etkileneceği bakımından Türkiyeli öğrencilerin yaklaşık üçte birinin (%33.7) aile ve arkadaş çevresinden etkilendiği, Kazakistanlı öğrencilerin yarıya yakınının (%46.7) aile ve arkadaş çevresinden etkilendiği belirtilmiştir. Meslek seçiminde her iki ülkeye öğrencilerinin aile ve arkadaş çevresinden önemli ölçüde etkileneceğine karşılık, Kazakistanlı gençlerin daha yüksek oranda (%42.6) ailesinden etkilendiği görülmüştür. Buna karşılık öğrencilerin kendi isteğiyle meslek seçme oranı Türkiye'de (%59.5) Kazakistan'dan (%51.4) daha yüksektir.

Öğretmen adaylarının istedikleri meslekler bakımından, Türkiyeli öğrenciler yüksek oranda hukuk, mühendislik, tıp ve ticaret gibi meslekleri isterken, öğretmenlik ve psikolojik danışmanlık gibi, meslekler daha sonra gelmektedir. Kazakistanlı öğrenciler ise; hukuk, ekonomi, tercümanlık ve polislik gibi meslekleri ilk sıralarda tercih etmektedir.

Türkiyeli öğrenciler öğretmenlik mesleğini baba mesleğinden daha düşük oranda (%8.3) tercih ederken, Kazakistanlı öğrenciler baba mesleğinden daha yüksek oranda (%3.5) öğretmenlik mesleğini istemektedir.

Kazakistan da öğretmenlik ve doktorluk meslekleri aynı oranda (%3.5) istenirken, polislik (%5.5) ve mühendislik (%4.5) mesleklerini isteme oranı daha yüksektir. Görüldüğü gibi öğretmen adaylarının meslek tercihi iki ülkeye göre önemli değişiklikler göstermektedir. Bu ülkelerdeki mesleklerin ekonomik getirisinin meslek tercih sıralamasında önemli rol oynadığı söylenebilir.

Öğrencilerin öğretmenlik mesleğini sevmeleri bakımından Türkiyeli öğrenciler (%71.6) Kazakistanlı öğrencilerden (%35.2) daha yüksek oranda mesleklerini sevmektedir. Ayrıca Türkiyeli öğrencilerin düşük bir oranı

(%5) öğretmenlik mesleğini sevmezken, Kazakistanlı öğrencilerin yaklaşık yarısı (%48.4) öğretmenlik mesleğini sevmemektedir .

Bilindiği gibi; bireyin mesleğini sevmesi, onun mesleğe ilgisini, meslek başarısını ve mesleki verimliliğini artırmasında belirleyici rol oynar. Bu nedenle öğretmen adaylarının mesleklerini sevip-sevmemeleri araştırmanın konusu bakımından önem taşımaktadır.

Öğretmenlik mesleğinin toplumdaki saygınlığının nasıl algılandığı konusunda Kazakistanlı öğrenciler öğretmenlik mesleğinin hem saygın olduğu (%57.2), hem de saygın olmadığı (%26) konusunda Türkiyeli öğrencilerden daha yüksek bir oran oluşturmuştur. Türkiyeli öğrencilerin %43.6'sı öğretmenlik mesleğinin saygınlığını kabul ederken, %21.2'si bu mesleğin saygın olmadığını belirtmiştir. Buna karşılık bu konudaki kararsızların oranı Türkiyeli öğrencilerde (%35.2), Kazakistanlı öğrencilerden (%16.8) yaklaşık iki kat daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuca göre öğretmenlik mesleğinin saygınlığı konusunda iki ülke öğrencilerinin düşünce farklılıkları artarken, mesleğin saygın olmadığı düşüncesinde farklılık azalmaktadır.

Örneklem grubunu oluşturan her iki ülke öğrencilerinin yaklaşık yarısı, öğretmenlik mesleğinin bireyi iyi bir statüye kavuşturacağını kabul etmektedir. Buna karşılık bu mesleğin bireye iyi bir statü kazandırmayacağını belirten Kazakistanlı öğrencilerin oranı (%36) Türkiyeli öğrencilerden (%21.8) daha yüksekti.

Öğretmenlik mesleğinin bireye iyi bir ekonomik getiri sağladığını kabul eden Kazakistanlı öğrencilerin oranı (%29.2), Türkiyeli öğrencilerin (%10.5) yaklaşık üç katıdır. Öğretmenlik mesleğinin bireye iyi bir ekonomik getiri sağlamadığını düşünen Türkiyeli öğrencilerin oranı (%62.6) Kazakistanlı öğrencilerin (%30) iki katından daha fazladır. Bu sonuca göre kararsızlarla birlikte Türkiyeli öğrencilerin yaklaşık %90'ı öğretmenlik mesleğinin bireye iyi bir getiri sağlamadığını düşünmektedir. Öğretmenlik hakkındaki bu olumsuz düşüncenin mesleğin ilk sıralarda tercih edilmeyişinde önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Öğretmenlik mesleğinde iş bulmanın kolay olması düşüncesi iki ülke gençleri tarafından birbirine yakın oranda kabul edilmiştir. Öğretmen adaylarının yarıdan fazlası öğretmenlik mesleğinde iş bulmanın kolay olduğunu kabul ederken, bu görüşe katılmayan Kazakistanlı öğrencilerin oranı (%34.8), Türkiyeli öğrencilerin (%11.4) üç katıdır. Öğretmenlik mesleğinde iş bulmanın kolay olması, bu mesleğin tercih edilmesinde önemli nedenlerden biri olarak gözükmektedir.

Öğretmen adayları tarafından öğretmenlik mesleğinin zor ve sorumluluk gerektiren bir meslek olduğu düşüncesi Türkiye'de (%95.6) ve Kazakistan'da (%78.8) yüksek oranda benimsenmiştir. Öğretmenlik mesleğinin zor ve sorumluluk gerektirdiği düşüncesine katılmayan öğrencilerin oranı, iki ülkede de düşük olmasına karşılık, Türkiyeli öğrencilerin oranı (%1.8) Kazakistanlı öğrencilerden (%9.2) daha düşüktür.

Benzer bir nokta da; her iki ülkede de öğretmenlik mesleğinin özveri gerektirdiği görüşünün yüksek oranda kabul edilmesidir. Bu görüşü kabul eden Türkiyeli öğrencilerin oranı (%90.9), Kazakistanlı öğrencilerden (%66.4) daha yüksektir. Bu düşüncüyü kabul etmeyen Kazakistanlı öğrencilerin oranı (19.6) Türkiyeli öğrencilerin (%2.8) yedi katıdır.

Öğretmen adaylarının cinsiyetine göre istediği bölüme girmeleri arasındaki ilişki her iki ülkede de anlamlı çıkarken, anlamlılık düzeyi Türkiyeli öğrencilerde daha yüksektir. Türk öğrencilerde erkeklerin %41.2'si ve kızların %59.5'i istediği alana girmiştir. Buna karşılık istediği alana giremeyen öğrencilerin %58.8'ini erkekler ve %40.5'ini kızlar oluşturmuştur. Bu sonuca göre cinsiyet bakımından Türkiyeli öğrencilerin erkekleri kızlardan daha yüksek oranda öğretmenlikten başka meslek istemekte ve istediği alana girememektedir.

Kazak öğrencilerde erkeklerin %74,3'ü ve kızların %60,1'i istediği bölüme girdiğini belirtmiştir. Elde edilen bulgulara göre cinsiyet bakımından Kazakistanlı öğrenciler Türkiyeli öğrencilerden daha yüksek oranda istedikleri alana girmiştir. Ayrıca Kazakistanlı erkek öğrenciler kız öğrencilerden daha yüksek oranda istediği alana girebilmektedir.

Öğrencilerin cinsiyetine göre öğretmenlik mesleğinin sevilmesi arasındaki ilişki yüksek düzeyde anlamlı çıkmıştır. Türkiyeli öğrencilerde erkeklerin %66,1'i ve kızların %86,4'ü öğretmenlik mesleğini sevmektedir. Bu konuda dikkati çeken bir nokta da öğretmenlik mesleğini sevmeyen Türkiyeli öğrencilerin üçte ikisini (%66.7) erkek öğrenciler oluşturmaktadır.

Kazakistanlı öğrencilerin cinsiyetine göre erkeklerin %51,4'ü ve kızların %57,2'si öğretmenlik mesleğini sevmektedir. Ayrıca bu konuda dikkati çeken önemli bir nokta her iki ülkede de kız öğrenciler erkek öğrencilerden daha yüksek oranda öğretmenlik mesleğini sevmektedir. Buna karşılık elde edilen bulgulara göre Türkiyeli öğretmen adayları Kazakistanlı öğretmen adaylarından daha yüksek oranda öğretmenlik mesleğini sevmektedir.

Öğrencilerin bitirdikleri lise türü ile öğretmenlik mesleğine bakışları arasındaki istatistiksel ilişki iki ülkede de anlamlı çıkmıştır. Buna karşılık Ka-

zakistanlı öğrencilerin bitirdikleri lise türüne göre, öğretmenlik mesleğine bakışları arasındaki istatistiksel ilişkinin anlamlılık düzeyi daha yüksektir. Türkiye’de bitirilen lise türüne göre öğretmenlik mesleğinin saygınlığının ve statüsünün düşük olduğu görüşü, meslek lisesi mezunlarından (%27,4) özel lise mezunlarına doğru önemli oranda düşmektedir (%6,3).

Kazakistanlı öğrencilerin bitirdikleri lise türü ile öğretmenlik mesleğinin statüsünün değerlendirilmesi arasındaki ilişki yüksek düzeyde anlamlı çıkmıştır. Bitirilen lise türüne göre öğretmenlik mesleğinin saygınlığının ve statüsünün düşük olduğunu belirten Kazakistanlı öğrencilerin en yüksek oranını (%34,8) özel lise mezunları, en düşük oranını ise (%6,3) Cimnazyum mezunları oluşturmuştur. Ayrıca Kazakistanlı öğrenciler Türkiyeli öğrencilerden daha yüksek oranda öğretmenlik mesleğinin çok saygın olduğu görüşünü benimsemektedir.

Öğrencilerin baba mesleğine göre, öğretmenlik mesleğinin sevilmesi arasındaki istatistiksel ilişki, her iki ülkede de anlamlı çıkmamıştır. Babası sanayici-büyük esnaf, avukat, doktor ve mühendis olan Türkiyeli öğrenciler yüksek oranda öğretmenlik mesleğini severken, babası çiftçi-hayvancı ve işsiz olan öğrenciler daha düşük oranda öğretmenlik mesleğini sevmektedir (%72,4). Kazakistanlı öğrencilerin babası işçi olanlar en yüksek oranda öğretmenlik mesleğini severken (%67,9), babası sanayici ve büyük esnaf olanlar en düşük oranda (%43,1) öğretmenlik mesleğini sevmektedir. Baba mesleğine göre öğretmenlik mesleğinin sevilmesi bakımından Türkiyeli öğrencilerin en düşük oranı, Kazakistanlı öğrencilerin en yüksek oranından daha yüksektir.

Babanın eğitim düzeyine göre öğretmenlik mesleğinin sevilmesi bakımından, her iki ülkede de babanın eğitim düzeyi ile öğretmenlik mesleğinin sevilmesi arasındaki istatistiksel ilişki anlamlı çıkmamıştır. Türkiyeli öğrencilerin babalarının eğitim düzeyine göre öğretmenlik mesleğinin sevilmesi bakımından babası lise mezunu olanlar en yüksek oranı (%84), babası okuma-yazma bilmeyen öğrenciler en düşük oranı (%69,2) oluşturmuştur. Öğretmenlik mesleğinin sevilmesi bakımından Kazakistanlı öğrencilerin en yüksek oranını (%87,5) babası ilkökul mezunu olanlar, en düşük oranını (%45) babası yalnız okuma-yazma bilenler oluşturmuştur.

Ekonomik duruma göre öğretmenlik mesleğinin değerlendirilmesi bakımından öğrencilerin ekonomik durumları ile öğretmenlik mesleğinin saygınlığı arasındaki istatistiksel ilişki iki ülkede de anlamlı çıkmıştır. Ekonomik durumu zayıf ve orta olan Türkiyeli öğrencilerden öğretmenlik

mesleğinin çok saygın olduğunu kabul edenlerin oranını %5,3 civarındadır. Ekonomik durumu iyi olan öğrencilerden öğretmenlik mesleğinin çok saygın olduğunu kabul edenlere rastlanılmamıştır. Buna karşılık ekonomik durumu orta ve üst seviyede olan öğrencilerin yaklaşık %18'i öğretmenlik mesleğinin statüsünü ve saygınlığını düşük görmektedir. Ekonomik durumu zayıf olan öğrencilerin %34,5'i öğretmenliğin saygınlığını ve statüsünü düşük görmektedir. Bu verilere bakıldığında ekonomik durumu zayıf olan öğrencilerden (%60,2), ekonomik durumu iyi olan öğrencilere doğru (%81,3) ğretmenliğin getirisinin yetersiz, fakat statüsünün normal olduğunu kabul edenlerin oranını yükselmektedir.

Kazakistanlı ğrencilerin ekonomik durumu iyi olanlardan (%17,7), ekonomik durumu zayıf (%30,2) olanlara doğru, öğretmenlik mesleğinin saygınlığının düşük olduğu görüşü artmaktadır. Buna karşılık mesleğin statüsünün çok iyi olduğunu kabul eden öğrencilerin oranını, ekonomik durumu orta olanlarda en yüksek (%40,8), ekonomik durumu iyi olanlarda en düşüktür (%25,8). Görüldüğü gibi, iki ülkede de öğretmenlik mesleğine sosyo-ekonomik düzeyi orta olan öğrenciler diğerlerine göre daha olumlu bakmaktadır.

Sonuç

Öğrencilerin baba ve annelerinin eğitim düzeyleri bakımından Kazakistanlı ğrencilerin anne ve babalarının eğitim düzeyi, Türkiyeli ğrencilerin anne ve babalarının eğitim düzeyinden olduğuca yüksektir.

Türkiyeli ve Kazakistanlı ğrencilerin baba mesleği daha çok orta sınıfı oluşturan işçi, memur, ğretmen, küçük esnaf ve çiftçi-hayvancı gibi mesleklerdir. Ancak Kazakistanlı ğrencilerin algılamalarına göre babası sanayici ve büyük tüccar olanların oranını daha yüksektir.

Öğrencilerin kendi sosyo-ekonomik durumlarını algılamaları bakımından Türkiyeli ğrenciler daha çok orta ve alt sınıfı oluştururken, Kazakistanlı ğrenciler daha çok orta ve üst sınıfı oluşturmaktadır.

Öğretmen adayları meslek tercihinde önemli ölçüde aile ve arkadaş çevresinden etkilenmektedir. Öğretmenlik mesleğinin tercih edilmesinde Türkiyeli ğrenciler aile ve çevresinden daha az etkilenmekte ve mesleklerini kendi istekleriyle tercih etmek eğilimindedir.

Türkiyeli ğrencilerin öğretmenlik mesleğini isteme oranını Kazakistanlı öğrencilerden daha yüksektir. Türkiye'de öğrenciler daha çok hukuk, tıp,

mühendislik ve ticaret gibi meslekleri isterken, öğretmenlik mesleğini isteme oranı %8,3 tür. Kazakistan'da hukuk, ekonomi ve bankacılık gibi meslekler yüksek oranda istenilirken, öğretmenlik mesleğini isteme oranı (%3.5) daha düşüktür. Ayrıca Kazakistanlı gençlerinin vergi polisi (malıyeci), polislik ve tercümanlık mesleklerini isteme oranı öğretmenlik mesleğinden daha yüksektir.

Türkiye'de hukuk, mühendislik, tıp ve ticaret gibi mesleklerin ekonomik getirisi ve sosyal statüsünün diğer mesleklerden daha yüksek olduğu bilinmektedir. Buna göre bir mesleğin tercih sıralamasında onun ekonomik getirisi ve toplumdaki statüsü belirleyici rol oynamaktadır.

Türkiyeli öğrenciler öğretmenlik mesleğini daha çok sevmektedir. Buna karşılık Kazakistan'da öğretmenlik mesleğinin toplumdaki statüsünün ve saygınlığının daha yüksek olduğunu gözükmektedir.

Öğretmeliğin bireye iyi bir statü kazandırdığı düşüncesi her iki ülkede gençlerin yarısı tarafından kabul edilirken, ekonomik getirisinin yeterli olmadığı düşüncesi Türkiye'de daha çok benimsenmektedir. Bu mesleğe ekonomik açıdan olumsuz bakılması, öğretmenliğin ön sıralarda tercih edilmeyişinde önemli bir neden olarak görülmektedir.

Öğretmenlik mesleğinin ekonomik getirisine Kazak öğrenciler Türk öğrencilerden daha olumlu bakmaktadır. Öğretmen adaylarının kendi mesleklerini diğer mesleklerden daha düşük oranda istemesi, bu mesleğin statüsünün ve ekonomik getirisinin yeterli olmadığını göstermektedir.

Cinsiyete göre öğrencilerin istediği alanı seçmesi ve girmesi bakımından Türkiyeli kızlar ve Kazakistanlı erkekler daha yüksek oranda istediği mesleğe girebilmektedir. Öğrencilerin istediği alanı seçmesi ve girmesi konusunda önemli bir noktada, her iki ülkede değişik faktörlerin etkili olmasıdır. Türkiye'de öğrencilerin istediği bölüme girmesinde üniversitelerin alan kontenjanları ve öğrencilerin üniversiteye giriş sınavındaki başarıları belirleyici rol oynarken, Kazakistan'da fakültelerin bölümlerine giriş sınavıyla birlikte, fakültelere göre miktarı değişen öğrenci eğitim ücretleri (harç veya paralı eğitim) belirleyici rol oynamaktadır.

Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine olumlu bakışları konusunda her iki ülkede öğretmen adaylarının yarısından fazlası, öğretmenlik mesleğinde iş bulmanın kolay olduğunu kabul etmekte, bu mesleğin özveri gerektiren ve sorumluluk isteyen bir meslek olduğu görüşü yüksek oranda benimsenmektedir.

Cinsiyete göre her iki ülkede de kız öğrenciler erkek öğrencilerden daha yüksek oranda öğretmenlik mesleğini severken, Türkiyeli kız öğrenciler daha çok sevmektedir.

Her iki ülkede de öğretmen adaylarının çoğunluğunu klasik devlet lisesi mezunları oluşturmaktadır. Öğrencilerin bitirdikleri lise türüne göre öğretmenlik mesleğine bakışları değişmektedir. Türkiye'de meslek lisesi mezunları, özel lise mezunlarından daha yüksek oranda öğretmenlik mesleğinin saygınlığının ve statüsünün iyi olduğunu kabul etmektedir.

Kazakistanlı öğrencilerde benzer sonuç elde edilmiş, özel lise mezunları daha yüksek oranda öğretmenlik mesleğinin saygınlığının ve statüsünün düşük olduğunu kabul ederken, Cimnazyum mezunları bu görüşe daha düşük aranda katılmıştır.

Her iki ülkede de özel lise mezunları öğretmenlik mesleğinin statüsünü ve saygınlığını düşük görmektedir. Bu durumun mesleğin ekonomik getirisi ve toplumdaki statüsüyle yakından ilgili olduğu söylenebilir.

Baba mesleğine göre öğretmenliğin sevilmesi bakımından Türkiye'de babası sanayici –büyük esnaf, avukat, doktor ve mühendis olanlar, babası çiftçi-hayvancı ve işsiz olanlardan daha yüksek oranda öğretmenlik mesleğini sevmektedir. Buna karşılık Kazakistan'da babası işçi olan öğrenciler, babası sanayici ve büyük esnaf olanlardan daha yüksek oranda öğretmenlik mesleğini sevmektedir.

Baba mesleğine göre, babası işçi olan öğrenciler iki ülkede de yüksek oranda istediği bölümü kazanabildiğini belirtirken, babası tüccar ve sanayici olan öğrenciler daha düşük oranda istediği bölümü kazandığını söylemiştir. Kısaca babası işçi olan öğretmen adayları yüksek oranda öğretmenlik bölümüne razı olurken, babası tüccar-sanayici olan öğrencilerin öğretmenlik bölümüne razı olmadıkları gözükmektedir (Doğan 2003:57).

Öğrencilerin ekonomik durumuna göre öğretmenlik mesleğine bakışları açısından, ekonomik durumu zayıf olan öğrencilerden ekonomik durumu iyi olan öğrencilere doğru öğretmenlik mesleğinin statüsü ve ekonomik durumu hakkında olumlu görüş oranı azalmaktadır. Ayrıca öğretmenlik mesleğini sevenlerin en yüksek oranını ekonomik durumu orta olan öğrenciler oluştururken, en düşük oranını ekonomik durumu iyi olan öğrenciler oluşturmaktadır. Buna göre her iki ülkede de öğretmenlik mesleğini daha çok sosyo-ekonomik düzeyi orta olan öğrenciler tercih etmektedir.

Öğretmenlik mesleğinin cazip hale getirilmesinin çok boyutlu faktörlere bağlı olduğu söylenebilir. Birey açısından mesleğin sosyal statüsü, toplumdaki değeri, ekonomik getirisi, mesleğin sağladığı iş doyumu, çalışma ortamı, bireyin meslekten beklentileri, bireyin bulunduğu sosyal konum, bireyin kendini gerçekleştirmesinde mesleğin fırsat sağlaması ve bireyin kişiliği ile meslek özellikleri arasındaki uyum vazgeçilmez noktalardır.

Öğretmenin kişiliği, mesleki bilgisi, becerisi ve formasyonu mesleğiyle yakından ilgilidir. Genellikle günümüzde görev yapan öğretmenlerin çeşitli nedenlerle mesleğe karşı ilgilerinin ve mensubiyet duygularının yetersiz olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, öğretmen adaylarına meslek bilinci ve meslek ideali verilmelidir. Oysa öğretmen yetiştiren okulların bilgi ve uzmanlaşmaya dönük eğitim düzeyi yükseldikçe, öğretmen adaylarının mesleğe karşı ilgilerinin ve mensubiyet duygularının azaldığı gözükmektedir. Bunun başta gelen nedenleri olarak öğretmen adaylarının meslekten beklentilerinin yükselmesi, meslek mensubiyeti duygusunun yeterli ölçüde verilemeyışı ve öğretmenlik mesleğinin giderek cazibesini kaybetmesi gibi, faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak öğretmenlik mesleğinin hizmet anlayışı ve özveri konularındaki vazgeçilmez fonksiyonu ve önemi yüksek oranda kabul edilirken, mesleğin toplumdaki statüsünün ve özellikle ekonomik getirisinin yetersiz olduğu görüşü öne çıkmaktadır (Doğan 2000:85). Bu çalışmanın amacı açısından iki ülkede de öğretmenlik mesleği ilk sıralarda tercih edilen meslekler arasında yer alamamış, daha geri sıralarda tercih edilen meslek konumundadır.

Kaynaklar

- AKYÜZ, Yahya (1978), *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki etkileri (1848-1940)*, Ankara, Doğan Basımevi, 332s.
- AKYÜZ, Yahya (2001), *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, Alfa Yayını, 458s.
- ALKAN, Cevat ve HACIOĞLU, Fatma (1997), *Öğretmenlik Uygulamaları Öğretim Teknolojisi*, Ankara, Akın Yayınevi.
- ARSLANOĞLU, İbrahim (1997), *Türk Eğitim Sistemi*, Ankara.
- ATAÜNAL, Erdoğan (1987), “Yüksek Öğretim Kurulunun İlkokul Öğretmeni Yetiştirmeye İlişkin Projeksiyonu”, *Öğretmenin Dünyü Bugünü Geleceği, Sempozyumu*, 8-11 Haziran 1987, Gazi Üniversitesi, Ankara, s(207-203).
- BÜYÜK LAROUSSE (1986), *Sözlük ve Ansiklopedi*, C.17, İstanbul, Milliyet Yayını, s(90-91).

- CELEKAN, Hikmet Y. (1987), “Öğretmen Yetiştirme Toplumsal Açısından Tetkiki”, *Öğretmenin Dünyü Bugünü Geleceği Sempozyumu*, 8-11 Haziran, Gazi Üniversitesi, Ankara, s(85-98).
- DOĞAN, Cihangir (2000), “Ahmet Yesevi Uluslar Arası Kazak Türk Üniversitesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Düşünceleri”, *VII İlmî Teori ve Ders Metodu Konferansı, Bilig Yayını*, Çimkent, s(81-85).
- DOĞAN, Cihangir (2002), “Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları”, *2000'li Yıllarda Uluslar Arası Katımlı I. Öğrenme ve Öğretme Sempozyumu*, M.Ü. Atatürk Eğitim Fak., 29-31 Mayıs, (Yayınlanmamış Bildiri), İstanbul.
- DOĞAN, Cihangir (2003), *Türkiye'de Öğretmenlik Mesleğinin Sorunları*, İstanbul, Burak Yayınları, 240s.
- ERGÜN, Mustafa (1982), *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, AÜDTCF. Yayını, 81s.
- KARAGÖZOĞLU, Galip (1987), “Yüksek Öğretime Geçiş'te Öğretmenlik Mesleğine Yönelme”, *Ankara, Gazi Üniversitesi, Sempozyumu*, s(271-284).
- KARAMUK, Ziya (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- KAVCAR, Cahit (1982), “Tarihe Karışan Bir Öğretmen Yetiştirme Modeli: Yüksek Öğretmen Okulu”, *H.Ü. Eğitim Fak. Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1, Ankara, s(197-214).
- KOÇER, H. Ali (1974), *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 272s.
- KUNJEVNIKOV, E.M. (1984), “XXVI'ezd Kpss; Obseobrazovatelnie Skali”, *Provesçenie*, Moskova, s(71-38).
- KULAKSIZOĞLU, Adnan (1998), *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 236s.
- KUZGUN, Yıldız (2000), *Meslek Danışmanlığı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- MEB. (1992), *Öğretmen Yetiştirmede Koordinasyon*, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara, 522s.
- MEB. (2000), *2001 Yılı Başında Milli Eğitim*, APK Başkanlığı, Ankara.
- NARİGEJİ, Bekov (2000), *Kazakistan Gençliği*, Elorda, Astana.
- NERGNEY Mc.and CARRIER, C. (1981), *Teacher Development*, Macmillan Publishing, Co., New York.
- O'HARA, R.P., TIEDEMEN, D.V. (1959), “*Vocational Self Concept in Adoles-*

- cence*”, Journal of Counselig Psychology, Vol: 6, s(292-301).
- OKÇABOL, Rifat ve GÖK, Fatma (1998), *Öğretmenin Profili*, Eğitim Sen Yayını, 115s.
- OKTAY, Ayla (1991), “*Öğretmenlik Mesleğinin ve Öğretmenin Nitelikleri*”, M.Ü. Atatürk Eğit. Fak. Eğit. Bilimleri Dergisi, Sayı:3, İstanbul, s(187-193).
- ÖNER, Uğur, (1982), *Benlik Kavramı İle Mesleki Benlik Kavramı Arasındaki Farkın Akademik Başarı İle İlişkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), A.Ü. Eğit. Fak., Ankara.
- ÖZCAN, A. Osman (1985), *Ülkemiz İçin İsbetli Olabilecek Bir Mesleğe Yöneltilme*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Yayını, 244 s.
- RAZON, Norma (1983), “*Meslek Seçiminde Aileye, Okula, Bireye ve Topluma Düşen Görevler*”, Eğitim ve Bilim Dergisi, Sayı:44, s(35-44).
- ROSER, R., ECLES, J.S., SAMEROFF, A., (1998), “*Academic and Emotinal Functioning in early Adolescence: Longitudinal Relations, Patterns and Perception by experience in Middle School*”, Development and Psychopathology, 10, s(321-352).
- ŞAHİN, Mustafa (1998), “*İlköğretimde Öğretmen Yetiştirme Süreleri ve Sayılarının artırılması*”, Milli Eğitim, Sayı 37, Ankara, s(91-99).
- SARACALOĞLU, Asuman (1991), “*Türkiye ve Japonya’da Öğretmenlerin Statüleri*”, Çağdaş Eğitim, Yıl; 16, Sayı;162, s(15-19).
- ÜLGEN, Gülten (1995), *Eğitim Psikolojisi*, Lazer Ofset Matbaası, Ankara.
- ZEHMN,S.J., KOTTLER, J.A. (1993), *The Human Dimension*, Corvwin Pres Inc. Sage Pablications Company Newbury Park, Califonia.

Profession's Preferences and Thoughts of Teacher Candidates in Relation to Teaching Profession in Turkey and Kazakhstan

Assoc. Prof. Dr. Cihangir DOĞAN

Abstract: This study was carried out between 2001 and 2003 in Çimkent of South Kazakhstan, Turkistan provinces, Ahmet Yesevi International University of Turk-Kazakh and Marmara and Uludağ Universities of Turkey.

The purpose of this research is to determine preferences and thoughts of teacher candidates in relation to teaching profession in Turkey and Kazakhstan.

The research sample composed of 448 Kazakh and 726 Turkish (1174) teacher candidates by using survey method.

According to results of this research, professions were preferred with respect to their economic and status' levels. While trading, law, engineering and medical science were preferred in Turkey, law, economy, banking and policemenhip were preferred in Kazakhstan.

Although teaching profession was not preferred primarily in both countries, Turkish teacher candidates preferred it more primarily than Kazakh teacher candidates did.

In conclusion, although teaching profession was more preferred in Turkey than Kazakhstan, it did not primarily preferred in both countries. It can be said that according to life standards of both countries together with other factors are not acceptable level in relation to respect and statue of teaching profession because of its economic income.

Key Words: Profession's preferences, teacher candidates, teaching profession, financial situation, Status

* University of Marmara, Atatürk Faculty of Education/ISTANBUL
mcdogan@marmara.edu.tr

Выбор Профессии Учителя и Мнения Будущих Учителей по Поводу Данной Профессии в Турции и Казахстане

Джихангир ДОГАН*, д.н., доцент

Резюме: Эта работа была выполнена в 2001 году в Чимкентской и Туркестанской областях южного Казахстана, в Международном Турецко-Казахском Университете имени Ахмеда Ясеви и в 2003 году в Турции, в Мармаринском Университете г. Стамбула и в Университете Улудаг г. Бурсы.

Целью данной работы является установление мнения будущих учителей, которые обучаются в этих двух различных странах, о выборе специальности и профессии учителя.

В исследовании был использован метод тщательного просмотра и для опроса были выбраны 448 казахских, 726 турецких студентов, общей численностью 1174 человек. Эти студенты заполняли анкету, состоящую из 66 вопросов.

Результаты анкеты показали, хотя профессия учителя в этих странах не предпочитается в первую очередь, она более предпочтительна в Турции чем в Казахстане. В каждой из этих стран в первую очередь отдают предпочтение профессиям, которые обеспечивают большие экономические выгоды и высокий статус. Тогда как в Турции предпочтение отдаются таким профессиям, как коммерческое дело, юриспруденция, инженерные специальности и медицина, в Казахстане в первую очередь предпочитают профессии юриста, экономиста, банкира, а также полицейского.

В заключении, несмотря на то, что в Турции профессия учителя более предпочитаема чем в Казахстане, эта профессия в обеих странах не смогла войти в список более преимущественных профессий. В соответствии стандартов жизни в этих странах, причиной этого обстоятельства, наряду с другими факторами являются и такие факторы, как экономическая невыгодность, отсутствие желаемого уровня статуса и почета этой профессии.

Ключевые Слова: будущие учителя, профессия, выбор профессии, профессия учителя, экономическое положение, статус

* Мармарский Университет, Атапюркский Педагогический Факультет-СТАМБУЛ
mcdogan@marmara.edu.tr

Türkiye’de Milenyum Reklamları

“Ege Üniversitesi Gençliğinin İtici Reklam Temaları ve Ürünlere Yönelik Tutumlarının Belirlenmesine İlişkin Bir Araştırma”

Yrd.Doç.Dr. Belma Güneri FİRLAR*

Özet: Marshall McLuhan’ın belirtmiş olduğu “Global Köy”e dönüşen dünyamızda bugün gerek makro ekonomik gerekse sosyolojik dengelerin bozulması paralelinde, gerek toplumların gerekse bireylerin normları veya değerleri, gelenek ve görenekleri, inanç, tutum ve davranışları dikkate alınmaksızın hazırlanan, şekillendirilen iletilerin ve özellikle de reklam mesajları ve temalarının bir anlamda bombardımanına tutulmaktayız. Posta kutularımızdan taşan broşürler ya da bilgisayarlarımızı kilitleyen elektronik postalardan kaçmamız mümkün olamamaktadır. Öte yandan farklılaşmak ve müşteri merkezli yaklaşımın iletişim hedeflerine ulaşmak adına reklam ajansları ve reklam verenlerin yaratım sürecinde en uçları dikkate almaları da farklı boyutlarda bizleri şaşkınlığa sürüklemekte, hatta zaman zaman donup kalmamıza neden olmaktadır. Ve tüm bu yaşananları bütünleştirdiğimizde de, düşüncelerimiz tek noktada odaklanmaktadır; “Milenyum reklam temaları ve reklamı yapılan ürünler gerçekten itici midir? Yoksa değil midir?”... Diğer bireyler ne hissetmekte veya düşünmekte?... Özellikle de geleceğin belirleyicileri olarak genç kesimin tutumlarının yönü nedir?... Tüm bu sorulara bağlı olarak da araştırmamızın yönü şekillenmektedir: milenyum reklamları ve genç kesimin bu çalışmalara ilişkin tutumlarının yönü.

Anahtar Kelimeler: Milenyum reklamları, İtici reklam temaları, İtici ürünler

Bugün makine dişlileri ve insan emeği üzerine inşa edilmiş olan Sanayi Çağı yerini “Yetenek”, “Öğrenme” ve “Esneklik” değerleri üzerine yapılan “Bilgi Çağı”na bırakmaktadır. Toplumların ve ekonomik sistemlerin belirtilen öğeler tarafından biçimlendirildiği günümüzde, J. Naisbitt’in

* Ege Üniv., İletişim Fak., Reklamcılık ve Tanıtım Ana Bilim Dalı / İZMİR
guneri@iletisim.ege.edu.tr

de belirtmiş olduğu üzere teknolojik devrim, küresel ekonomiyi yaratarak ve parçalarını küçülterek güçlenirken bilgi, tüm dünyaya hakim olmaktadır. Oluşumlara ekonomi dünyası açısından bakıldığında ise, gelişmenin yönünün iş odaklı anlayışın yerini birey merkezli yaklaşıma bırakacağına işaret etmekte olduğu izlenmektedir (Naisbitt 1994:37); (Öğüt 2001:7).

Söz konusu yaklaşımın temelinde de, dünya ekonomisinin küreselleşerek büyümesinin yanı sıra küçük oyuncuların öneminin artması, rekabetin keskinliğinin belirginleşmesi bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle, değişim ve belirsizliklerin şekillendirdiği dünyamızda bugünün örgütlerini farklılaştıran, gelecekte de bir oyuncu olarak varolabilmelerine şans tanıyan bilgi, sermaye olarak nakdin yerini almaktadır. Oldukça vahşi şartlarda devam eden iş dünyasındaki yarışta dolayısıyla iletişim, bilginin artan önemine, değerine paralel biçimde yeteneklerini geliştirmektedir. Özetle, ünlü savaş stratejisti Napolyon'un “Doğru bilgiyi doğru zamanda temin etmek, savaşın onda dokuzunu kazanmak demektir” sözü, bugünün örgütleri için de geçerliliğini korumaktadır (Edmunds 1988:14; Öğüt 2001:10). Peki, neden iletişimin yeteneklerini geliştirmesi, örgütler açısından bugün bu kadar önemlidir?...

Bilindiği üzere, Alvin Toffler'in insanlık tarihine ilişkin üç dalga teorisi vardır. Buna göre birinci dalga, 10.000 yıl önceki tarım toplumu ve ikinci dalga da 300 yıl önceki sanayi toplumdur. Toffler, dijital çağla başlayan bilgi toplumunu da üçüncü dalga olarak görür. Gerçekleştirmiş olduğu ayırımın ve tabii ki teorisinin temelinde ise, değişen makro-ekonomik ve sosyolojik dengelerle dengeleri etkileyen buluşlar ve bunların toplumlara yayılma hızı yani “Kırılma Noktaları” vardır. İşte dünya nüfusu da, söz konusu kırılmalar doğrultusunda sınıflandırılır. Örneğin; 1965-76 tarihleri arasında dünyaya gelmiş olan bireyler “X Kuşağı” olarak tanımlanırken daha bireysel yaklaşımlı ve sonuç odaklı olan “Y Kuşağını ise, 1977-94 tarihleri arasında doğanların oluşturduğu savunulmaktadır. 2003 yılında ve sonrasında doğacak bireyler, “Z Kuşağı” olarak tanımlanırken 1994-2003 zaman diliminde dünyaya gelenler “Milenyum Kuşağı”nı olarak adlandırılmaktadır (www.geocities.com/pazargazetesi/dosya/kusak.htm).

Alvin Toffler'in üçüncü dalga olarak tanımladığı dönemin ana kırılma noktası ise, 1994'de insanlığın günlük yaşamına giren internettir. Öte yandan internetin girişi sadece bir başlangıç olmuş ve teknolojik gelişmelere paralel olarak gündeme gelen yeni ürünlerle yeni kırılmalar açığa çıkmıştır. Dolayısıyla da milenyum çağı, çok fazla sayıda ve çeşitte kırılma noktalarının oluşturduğu bir dönem olarak şekillenmiştir (milli-

yet.com.tr/ozel/21yy/ 990808). Milenyum çağının yapısal özellikleri dikkate alındığında da, reel anlamda 1.000 yılı kapsayan tarihsel bir süreç olarak tanımlansa da, 2004 yılından itibaren teknolojik gelişmelerin etkisinin azalması doğrultusunda, kimsenin böylesi bir zaman ayrımını algılamayacağı ve yeni bir kırılmayla farklı bir boyuta geçileceği öngörülmektedir. Tüm bunların işaret ettiği noktada ise, milenyum kuşağı ve “Z Kuşağı” bulunmaktadır.

Alvin Toffler’in yaklaşımı ve buna paralel görüşler, konumuzun içeriği bağlamında dikkate alındığında ise, insanlık tarihindeki dalgalanmaların ve kırılma noktalarının dünya toplumlarını teşkil eden bireylerin tutum, davranış, duygu ve düşünceleri üzerindeki etkisi belirginleşmektedir. Farklı bir ifadeyle yaşanan her kırılma, aynı zamanda bireylerin davranışlarının da yönünü belirleyici rol oynamaktadır; çünkü beklentiler, istekler, talepler, ihtiyaçlar vb. farklılaşma göstermektedir. Örneğin, Osmangazi Üniversitesi’nde; 68 Kuşağı, 12 Eylül Sonrası Gençliği ve Milenyum Gençliği’nin farklılaşan tutum, inanç ve değerlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda milenyum gençliği olarak tanımlanan genç kuşak; çelişkili ve kararsız kimlikler olarak tanımlanmaktadır. Araştırmanın bir diğer dikkat çekici sonucu ise, milenyum kuşağını temsil eden gençlerdeki yüksek yaşam standartı hedefinin önceliğidir. Netice itibarıyla değerlendirilen tutumsal tepkilerin temelinde ise, “duyarlılık azalması” tespit edilmektedir (www.ekstrahaber.com/DataCenter/ekstra/templates). Oysa hatırlanacağı üzere, Y Kuşağı temsilcileri, toplumsal duyarlılık açısından daha hassas bir grup olarak tanımlanmaktadır. İşte bu noktada da bireylerin farklılaşan tutumlarının davranışa etkisi belirginleşmekte, yani birer tüketici olarak bireylerin satın alma davranışlarının yönünü etkileyen faktörler gündeme gelmektedir. Söz konusu faktörlerdeki değişimle örgütsel davranış ve strateji arasında bir köprü kurulduğunda da, iletişim yeteneklerinin geliştirilmesinin bir gereklilik değil, zorunluluk olarak dikkate alınmasının nedenleri açığa çıkmaktadır.

Gerçekte dün olduğu gibi bugün de örgütler, bir şeyler üretmekte ve varlıklarının devamlılığını sağlamak adına, yine ve yine bunları birilerine satmaya çalışmaktadır. Örgütlerin yaşamsal nitelikli yönetsel kararlarının yönündeki değişimin en etkin belirleyicilerden biri ise, yaşanan kırılmalarla gündeme gelen ve tüketim tercihleri, talepleriyle diğerlerinden farklılaşan milenyum kuşağı üyesi bireylerdir. Öte yandan Toffler’in belirtmiş olduğu zaman diliminde dünyaya gelmemekle birlikte kırılma etkisine maruz kalan diğer kuşak üyelerinin de, tüketim tercihleri itibarıyla, söz

konusu grupta dikkate alınması gerektiği açıktır. Çünkü teknolojinin ivme kazandırdığı bilgi, toplumları birbirine yaklaştırır, bireyleri birbirinden haberdar ederken teknoloji ürünleri belli bir noktadan sonra bireyleri yalnızlaştırmaktadır. Aynı zamanda duvarları ortadan kaldıran teknoloji ve sayısallaştırılmış bilgi, alternatifleri çoğaltırken rekabeti de keskinleştirmektedir. Tüm bunların kesişme alanında da, farklılaşan müşteri yapısı ve buna bağlı olarak gündeme gelen yeni iletişim stratejileri bulunmaktadır (Rauf 2004; www.ideamarketers.com).

Özetle günümüzde örgütler, varlıklarını koruyarak gelişebilmek için müşterisiyle yakınlaşmak, onun istek ve beklentilerini öğrenerek pazarlama taktiklerini belirlemek durumundadır. Rekabetin keskinliği, duvarların yokluğu, değişimin ve hızın baş döndürücülüğü, ürünler arasındaki benzerliklerin artması ve markalar arası kalite farklılıklarının yok olması, böylesi bir yapılanmayı gerekli değil, zorunlu kılmaktadır. Müşteri odaklı anlayışın, yani rekabetin üretim gücünden çıkarak pazarlara yönelmesi gerekliliğinin beraberinde getirdiği bir diğer zorunluluk ise “Yeni İletişim Stratejileri”nin uygulanması olarak belirlenmektedir (Vivian 1999 : 312). Tüm bunların temelinde de teknolojik devrim ve bilgi akışının hızı doğrultusunda değişen güç dengeleri ve farklılaşan yapılar bulunmaktadır.

Günümüzde seri üretim ile son bulan “Müşteriyle diyalog kurma çabaları” yeniden ve çok daha güçlü bir şekilde gündeme gelmiştir. Ancak bugün dünden farklı olarak tek tip mesajlarla, kitle iletişim araçlarından faydalanmak suretiyle ve en hızlı biçimde hedef kitleye erişim taktikleri, gerçek anlamda geçmişte kalmıştır. Çünkü yeni ekonomik sistemin ana noktaları; müşteriyle düşük maliyetle kişisel diyalog kurmaktır. Böylesi bir hedefi gerçeklemeye yardımcı temel yönlendiriciler ise, “İnteraktif Ortamlar”dır. Örgüt için müşteriyi ve müşteri için de örgütü, ürünü veya markayı bir “tık” mesafesine taşıyan bu ortamlar sayesinde bugünün iletişim hedeflerine ulaşılabilmesi mümkündür, ama yine de dört bir yanımız farklı iletişim formları tarafından şekillendirilen ve aktarılan iletilerle, özellikle de reklam mesajlarıyla dolup taşmaktadır. Posta kutularımızdan fırlayan broşürler, e-mail trafiğinin yoğunluğundan kilitlenen sistemler, hemen her ortamda kulaklarımızdan eksik olmayan cep telefonlarının en seçme melodileri, hava limanlarından marketlere kadar her noktada karşımıza çıkan televizyonlar ve daha bir çoğu günlük hayatımızın her saniyesinde çevremizi kuşatmaktadır. Hatta kuşatma altındaki hayatımızda, tuvaletlerde bile reklam mesajlarından kaçmamız mümkün olamamaktadır (Marketing Türkiye 2003; 14). Peki, böylesi bir kuşatmanın temel nedeni nedir?

Değişen güç odakları ve farklılaşarak gelişen sistemler dikkate alındığında, gerçekte reklam çalışmalarındaki kaçınılmazlığın bütünsel etkileşimin bir sonucu olduğu görülmektedir. Bir örnekle açıklanacak olursa, yeni dinamikler ve rakiplerin gelişim çizgileri paralelinde, X şirketinin bir web sitesi kurarak dünyaya yeni bir iletişim penceresi açmış olduğunu düşünelim. Şayet sitenin kurulduğundan hedef kitle haberdar edilmez, site adresi hakkında bilgi sahibi olması sağlanmazsa yapılan onca yatırımın ve harcanan emeğin hedefine ulaşamayacağı da açıktır. Farklı bir biçimde dünyaya genelinde her ne kadar internet kullanım yoğunluğu bakımından diğer ülkelerin gerisinde yer alsak da, özellikle bankacılık gibi karmaşık işlemlerin internet de dahil olmak üzere interaktifleştirilmesi açısından sıralamadaki ilk ülkelerden olduğumuz bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda, söz konusu bankalar şayet vermekte oldukları interaktif hizmetleri duyurmazlarsa, böylesi hizmetlerle sağlayacakları fayda hakkında hedef kitlelerini bilgilendirmezlerse, doğal olarak yapılan sayısız çalışma hedefine ulaşamayacaktır. Gerçekte bugün e-devlet projesinin bir parçası olan ve kamu kurum ve kuruluşlarınca verilmekte olan hizmetlerin belli bir bölümünün internet aracılığıyla yönlendirilmesini esas alan çabalar da bile benzer bir durum söz konusudur. İşte bunlar ve çoğaltılabilecek örnekler dikkate alındığında da öncelikle geliştirilerek farklılaştırılan iletişim yeteneklerinin hedef kitlelere duyurulmasında temel araçlardan biri olarak karşımıza reklam çıkmaktadır. Bu bağlamda da yoğunlaşan reklam mesajlarının gerekçeleri belirginleşmektedir (Rauf 2004: 3-5).

Rekabetin reklam da dahil olmak üzere hemen her alanda yoğunlaştığı günümüzde ilgili çalışmalar itibarıyla dikkat çeken bir diğer husu da, yeni pazarlama yaklaşımı doğrultusunda farklılaşmak ve müşterilerin kabul sürecini hızlandırmak adına reklam ajansları ve reklam verenler, yaratım aşamalarında en uçları tercih etmeleridir. Ve çoğu zaman bunu kişileri, kurumları ya da toplumları dikkate almaksızın ve sınırları zorlayıcı bir biçimde gerçekleştirmekte olmalarıdır. Milenyum reklamları olarak kavramsallaştırılmakta olan dönemsel çalışmalar, farklı boyutlarda değerlendirildiğinde ise, bilhassa reklam temaları bağlamında önemli değişimler izlenmektedir. Ve her değişimin iz bıraktığı gibi reklam çalışmaları da her ne kadar uçucu olarak nitelendirilse bile insan beyninin kara kutusunda varlıklarını korumaya devam ettikleri dikkate alınacak olursa, söz konusu farklılaşmaların da belli bir noktaya kadar sosyo-ekonomik yapıyı ve davranışı etkileyen belirleyicilerden biri gibi değerlendirilmektedir ([//dev11.othetworks.com/theotherblog/Articles/2003](http://dev11.othetworks.com/theotherblog/Articles/2003)).

Gerçekten de reklam mesajları veya temaları insan beyninde iz bırakmasalardı veya uçucu olsalardı çocukluk dönemlerimizdeki reklam çalışmalarını tamamen unutmamız gerekirdi. Sanırım reklamın iz bırakma, hatırlanma ve tabii ki satın alma davranışının yönünü belirleme etkisinin uzun soluklu olduğunun bir diğer göstergesi de, yaklaşık 10 yıl evvel yayınlanmış olan “Yüz bin milyon baloncuk bana ve Aliş’e” sloganıyla bilinen gazoz reklamının yeniden reklam ortamlarında yer almasıdır. Öte yandan böylesi bir tartışma esnasında unutulmaması gereken temel noktalardan biri de, reklamın yer aldığı sosyo-ekonomik yapının özellikleridir. Örneğin yenilikçilik teorisine (innovation theory) göre, toplumu oluşturan bireylerin yeniliklere açık veya kapalı olmaları aralığında gerçekleştirilen derecelendirmede buldukları nokta, adaptasyon ve tabii ki gelişim etkinliğini belirleyici rol oynamaktadır. Tüm bunların tespitinde de, tabii ki insan davranışının yönünü belirleyen faktörler bulunmaktadır (Dündar, Güneri Fırlar 2003: 36-37). Söz konusu açıklamalar bağlamında çalışma konusuna dönülerek özetlenecek olursa, Marshall McLuhan’ın belirtmiş olduğu “Global Köy”e dönüşen dünyamızda bugün gerek makro ekonomik gerekse sosyolojik dengelerin bozulması paralelinde, gerek toplumların gerekse bireylerin normları veya değerleri, gelenek ve görenekleri, inanç, tutum ve davranışları dikkate alınmaksızın hazırlanan, şekillendirilen iletilerin ve özellikle de reklam mesajları ve temalarının bir anlamda bombardımanına maruz kalmaktayız. Peki, rahatsız mı ediliyoruz? Yoksa mutlu muyuz?

Türkiye’deki reklam sektörünün milenyum itibarıyla böylesi çıktıkları incelendiğinde, özellikle cinselliği ön plana çıkartan çalışmaların son dönemlerde artış gösterdiği kaydedilmektedir. Bunun yanı sıra kadın-erkek rollerinin değişimine ilişkin reklam temalarının da yine ilgili dönem itibarıyla gündeme geldiği izlenmektedir. Bu bağlamda artık erkekler de, kadınların özel günleri ile ilgilenmekte (Orkid-Hijyenik Kadın Bağı), erkekler çamaşır yıkamakta veya evde çocuk bakmakta (Bingo-Çamaşır Deterjanı ve Yumuşatıcısı), “Kadın-Erkek-Sonsuza Kadar Eşit” (Equal Parfümleri) sloganları ile bir yandan dikkatler değişen rollere çekilmeye çalışılırken diğer yandan da cinsellik ön plana alınmaktadır. Peki, tüketici ve/veya müşteri ne düşünmekte, tüm bunları nasıl algılamakta ve böylesi çalışmalar tutumlarını ne yönde etkilemektedir? Görülebileceği üzere, milenyum reklamları zihinlerde çeşitli soruların oluşmasının yanı sıra her geçen gün artan yoğunlukları ve sıklıklarına bağlı olarak birbirine eklemlenen yeni soru işaretlerinin oluşumuna da neden olmaktadır.

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, 2001-2002 dönemi son sınıf öğrencilerine “Reklam Kampanyaları ve Medya Planlama” dersi esnasında da genç kesimin konuya ilişkin tepkilerinin genel olarak değerlendirilmesi amacıyla, yukarıda sıralanan sorular yöneltilmiştir. Ve soruları takiben geçen kısa zaman diliminde tam anlamıyla bir kaos yaşanmıştır. Kaos yaşanmıştır çünkü, öğrencilerin bir kısmı reklam temalarını veya mesajları itici bulurken, bir kısmı ürünlere odaklanmıştır. Öğrencilerin bir diğer bölümü ise, hem tema ve mesaj hem de ürünleri bütünleştirmiş ve bu çerçevede tepkiler vermişlerdir. Öte yandan tepki verilen ürünlerin cinsiyet faktörüne göre farklılık gösterdiği izlenmiştir. Tüm bu tepkilere bağlı olarak da “Üniversite Gençliğinin İtici Milenyum Reklam ve Ürünlerine Dair Görüşlerinin Belirlenmesi” amacıyla bir alan araştırılması yapılması kararlaştırılmıştır. İşte bu çalışmanın özü, tüm bu tepkiler ve araştırma sonucu elde edilen veriler oluşturmaktadır. Araştırma sonucu elde edilmesi hedeflenen ve belirtilmiş verilerin yanısıra öğrencilerin dikkate almadıkları, ancak tabloda varolması gereken artı bir değerlendirme daha gerçekleştirilerek, verilerin değerlendirilmesi bölümünde takip edileceği üzere genç kesimin reklam temalarına verdikleri negatif tepkilerin ürünlere ilişkin tutumların yönünü belirleyiciliği ve tabii ki ürünlere ilişkin tepkilerin reklam çalışmalarına ilişkin tutumları yönlendiriciliği denetlenmiştir.

Araştırma Konusu:

Reklamın temel görevi; ürün, hizmet veya fikirlerle ilişkili iletişim amaçlarını gerçekleştirmek veya gerçekleştirilmesine destek vermektir. Böylesi bir hedefe ulaşabilmesi ise, farkındalık yaratmasına, bilgi aktarmasına, tercih belirlemesine ve tabii ki satın alma davranışında bulunmaya ikna etmesine, yani yaratacağı etkiye, etkinin yönü ve şiddetine bağlıdır. Etkinliğin sınırlayıcısı da, hem toplumsal hem de kişisel değerlerle çevrelenmiş tema ve/veya mesajdır. Mesaj ve tema doğru kodlanırsa tutumlar, pozitif yönde gelişebilir, ancak yanlış kodlanır ve yönlendirilirse de reklamın iletişim etkisi negatif yönlü olur (Rossiter, Percy: 1987: s.187-188).

İtici reklamlara ilişkin literatür dikkate alınacak olursa, ilk çalışmalardan birinin 1981 yılında A. Wilson ve C. West tarafından “Dile getirilemeyen ve/veya getirilmesinden kaçınılan ürün, hizmet ve fikirler”in belirlenmesi amacıyla gerçekleştirildiği görülür. Sadece kadın tüketicileri araştırma evreni ve örneklemelerine dahil etmeleri nedeniyle farklılaşan Alan Shao ise,

1993 yılında “Kadınlar açısından sakıncalı ürünler”i esas alan bir araştırma gerçekleştirir. Bunu takiben 1995 yılında Fahy ve diğerleri, bireylerin duyarlılık gösterdikleri televizyon reklamlarındaki ürünleri bir sınıflandırmaya tabi tutarak (alkollü içecekler, çocuklara yönelik ürünler, sağlık ve seks ürünleri) itici reklamlar üzerine bir araştırma hazırlayarak uygularlar. Literatür taramasını esas aldığımız en yakın çalışma ise, 2002 yılında Zaffer Erdoğan tarafından gerçekleştirilmiş araştırmadır. İlgili çalışmada sadece reklam temalarının değil, reklamı yapılan ürünlerin de itici olabileceği dikkate alınmıştır (Erdoğan 2002: 23-24). Bununla birlikte Erdoğan’ın çalışması ile bu araştırma arasında belirleyici nitelikte bazı farklılıklar vardır. Bunlardan ilki, Erdoğan tarafından gerçekleştirilmiş araştırmanın değişkenlerinden biri olan bireylerin dine bağlılık dereceleri, bu araştırmada dikkate alınmamaktadır, çünkü hedefimiz, cinsiyet farklılıklarının üniversite gençliğinin verdiği tutumsal tepkileri yönlendirme yetisinin şiddetini belirlemektir. İkinci olarak da söz konusu çalışmada, araştırma evreni olarak üniversite gençliği belirlenmiş olmakla birlikte örneklem tespit edilirken, üç farklı üniversiteye bağlı toplam altı fakültede esas alınmış ve anket toplam 379 kişi tarafından yanıtlanmıştır. Oysa bilindiği üzere, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, son sınıf öğrencileri tarafından uygulanan çalışmanın araştırma evreni, Ege Üniversitesi’ne bağlı 11 fakültede ve farklı alanlarda eğitim almakta olan öğrenciler olarak belirlenmiş ve örneklem de bu çerçevede tespit edilmiştir. Kanımca en belirgin farklılıklardan bir diğeri ise, bu çalışmadaki verilerin temelini teşkil eden alan araştırması öncesinde “İletişim Fakültesi”nin pilot nokta olarak seçilmesi ve sonrasında da yüzyüze görüşmelerle elde edilen veriler doğrultusunda anket formu ve tutum ölççeklerinin düzenlenmiş olmasıdır. Tüm bunlara ek olarak, reklam temalarına ve reklamı yapılan ürünlere ilişkin tutumsal tepkilerin ilişkilendirilerek incelenmiş olması ise, literatür açısından bir diğer fark olarak dikkat çekmektedir.

Araştırma Metodolojisi:

Bilindiği üzere Türkiye, Avrupa ile Asya arasında bulunan ve stratejik olarak farklı değerlere sahip bir ülkedir. Öte yandan bir islam ülkesi olmasına karşın diğer müslüman ülkelerle de gerek toplumsal gerekse ekonomik platformlarda farklı bir konumdadır. Ülkenin coğrafi şartları ve dağılımlar incelendiğinde ise, lojistik koşullar nedeniyle, bölgeden bölgeye belirgin farklılıklar olduğu ve bu farklılıkların başta demografik özellikler olmak üzere hemen tüm faktörlerde açık bir biçimde izlenebildiği görülür. Konuya müşteriler olarak bireyler bazında yaklaşıldığında da, sözü edilen farklılıkların öncelikle satın alma davranışlarını yönlendirici olduğu izlenir.

Dolayısıyla araştırmayı gerçekleştirecek öğrenci grupları, başta yakın çevreleri ve sonrasında da genel olarak “İletişim Fakültesi”ndeki öğrencilerle yüzyüze görüşmek suretiyle, çalışma konusu ile ilişkili bilgi toplamışlardır. Elde ettikleri verileri bütünleştirmeleri sonucunda da, anket formu ve tutum ölçekleri şekillendirilmiştir. Açıklanacak olursa, anket formu iki kısma ayrılmış ve ilk kısımda çoktan seçmeli dört soruya yer verilerek; öğrencilerin bağlı oldukları fakülte, cinsiyet, yaş ve ailelerinin ikamet ettikleri şehirlerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Anket formunun ikinci kısmı ise kendi içinde yine ikiye ayrılarak reklam temaları ve ürünlere ilişkin yargı cümleleri sıralanmıştır. Tutum ölçekleri 5’li Likert ölçeğinden faydalanılarak (Kesinlikle Katılıyorum-Katılıyorum-Kararsızım-Katılmıyorum-Kesinlikle Karşıyım) şekillendirilmiştir. Araştırmanın etüd çalışması İletişim Fakültesi’nde gerçekleştirildiğinden, burası evrene ve örnekleme dahil edilmemiştir. Dolayısıyla alan araştırması, Ege Üniversitesi’ne bağlı diğer 10 fakültede gerçekleştirilmiştir. Her fakültede toplam 50 adet form uygulanması suretiyle toplam 500 kişiye erişilmesi hedeflenen araştırmanın örnekleme, “Rastgele Örneklem Yöntemi” ile belirlenmiştir. Elde edilen veriler MS-DOS’a işlenerek SPSS’e aktarılmış ve değerlendirilmiştir* .

Veri ve Bulgular :

Tablo 1’den de izlenebileceği üzere, toplam 10 fakülteye uygulanan 500 anket formunun yaklaşık %48’i bayan öğrenciler tarafından yanıtlanmıştır. Yaş dağılımları dikkate alındığında ise, katılımcıların üçte ikiden fazlasının 20 yaş ve üzeri grupta yer aldığı belirlenmiştir. Anket formlarının fakülteler itibarıyla dağılımları değerlendirildiğinde de, sadece bir tanesinde %0.2’lik pozitif sapma olduğu izlenmiştir.

Öte yandan, bizleri öncelikle şekillendiren ve sayısız davranışımızı, tepkimizi vb. öğrenme yoluyla edinmemizi sağlayan en küçük toplumsal birim, bilinmekte olduğu üzere ailelerimizdir. Dolayısıyla onların ikamet noktaları, bizlerin de içinden çıktığımız, alt kültür yumaklarıdır. İşte bu yargılardan hareketle, tabii ki ülkemizdeki doğu-batı bölgelerindeki ayrıştırıcı özelliklerin yansımalarının üniversiteye de taşınıp taşınmadığını ve gerek reklam temaları ve gerekse reklamı yapılan ürünlere ilişkin inanç ve tutumları belirleme etkisini denetleyebilmek amacıyla yönlendirilmiş dördüncü soruya verilen yanıtlar doğrultusunda örnekleme teşkil eden bireylerin ailelerinin %49.4’ünün İzmir, İstanbul ve Ankara olmak üzere üç büyük şehirde ikamet etmesine karşılık %49.8’inin de diğer bölgeler ve il-

lerde yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda da, araştırma evrenini belirlerken hedeflenen çeşitlilik, izlenmekte olan bu eşit dağılımla sağlanmıştır.

Özetlenecek olursa, ankete katılan öğrencilerin örnek kütle olarak özelliklerini belirlemek ve tutum ölçeklerinin geçerliliği açısından eşit dağılım ilkesinin geçerliliğini kontrol edebilmek amacıyla yöneltilmekle birlikte aynı zamanda araştırmanın bağımlı değişkenlerini oluşturan faktörler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu da tutum ölçeklerinin uygulama sürecinde özellikle dikkate alınmakta olan “Denekler Arası Eş Değerlilik ve Paralellik” ilkesinin uygulanabilirliğini sağlamıştır.

Fakülteler	Frekans	%	Cinsiyet	Frekans	%
Tip	51	10.2	Kadın	242	48.4
Diğer Hekimliği	50	10.0	Erkek	255	51.0
Eczacılık	50	10.0	Cevapsız	3	.6
Edebiyat	50	10.0			
Fen	50	10.0	Toplam	300	100.0
İktisadi İdari Bilimler	40	9.8			
Mühendislik	50	10.0	Yaş	Frekans	%
Su Ürünleri	50	10.0	17-19	52	10.4
Ziraat	50	10.0	20-22	277	55.4
Eğitim	50	10.0	23+	167	33.4
			Cevapsız	4	.8
Toplam	300	100	Toplam	300	100.0
Aile İkameti	İzmir	İstanbul	Ankara	Diğer	
Frekans	202	25	20	240	
%	40.4	5.0	4.0	40.8	

Tablo 1: Örneklem Özelliklerine İlişkin Tablo

Anketin ikinci bölümünde yer alan ve ilki bireylere itici gelen ürünleri ve diğeri de bireyleri rahatsız eden reklam temalarını baz alan yargılar esas alınarak şekillendirilmiş ölçekler, yanıtlanmayan ve/veya eksik yanıtlanan formlar ayıklanarak istatistiksel analize tabi tutulduklarında aralarında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu bağlamda her bir ölçek için ayrı ayrı güvenilirlik analizleri gerçekleştirilerek, reklamı yapılan itici ürünlere ilişkin $\alpha=.65$ ve reklam temalarına dair olarak da $\alpha=.76$ olarak tespit edilmiştir.

Bilindiği üzere sosyal bilimler alanında gerçekleştirilen araştırmalarda güvenilirlik düzeyi ne (a) ilişkin farklı görüşler varolmakla birlikte genel

yargı, güvenilirliğin ve geçerliliğin .65-.75 aralığında değişebileceğidir. Aynı zamanda .75 ve üzeri zaten yeterli olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanısıra reklam, hem sosyal hem de ekonomik boyutlu ve etkili bir iletişim formudur. Sanatsal yönü ağır basmasına karşın ticari nitelikli de olması, belli bir noktadan sonra gerçekleştirilen araştırmaların güvenilirlikleri bağlamında bir karmaşaya neden olmaktadır. Öte yandan diğer iletişim formlarından farklılığının ana kaynakları olan bu özellikler nedeniyle halen “Reklam, bir bilim dalı mı? sanat dalı mı? yoksa moda mı?” tartışmaları devam ederken böylesi bir araştırmadaki güven aralığının yeterliliği hakkında da kesin bir yargıda bulunulamamakla birlikte elde edilen verilerin yeterliliği ve geçerliliği, yukarıda sözü edilen ve kabul görmüş yargılar doğrultusunda değerlendirildiğinde herhangi bir sapma olmadığı izlenmektedir.

Bu bağlamda değerlendirmeye devam edilecek olursa, cinsiyet farklılığı itibarıyla yargı cümleleri ve tutumlar itibarıyla karşımıza oldukça ilginç bir tablo çıkmaktadır. Tablo 2’den de izlenebileceği üzere, üniversite gençliği itibarıyla gerek itici reklam temaları gerekse itici ürünler söz konusu olduğunda erkeklerin katılımları bayanlara oranla daha yüksek olmuştur. Farklı bir ifadeyle, özellikle toplumsal değerlerin, yargıların dikkate alınması suretiyle şekillenirilen yargı cümlelerine erkekler, daha fazla destek vermişlerdir. Bu bağlamda da, genç nüfus itibarıyla bayanların erkeklere kıyasla daha esnek bir bakış açısına ve daha az şiddette tutumlara sahip oldukları öngörülmüştür.

	Cinsiyet	N	Anlamlılık	Standart Sapma
ÜRÜN ÖLÇBĞİ	Erkek	244	40.34	5.71
	Kadın	233	39.03	5.50
REKLAM ÖLÇBĞİ	Erkek	250	66.03	8.84
	Kadın	238	66.88	9.07

Tablo 2: Grupsal İstatistik

Alvin Toffler’in kuramsal bakış açısı hatırlanacak olursa, alan araştırmasının uygulandığı denekler, Y kuşağının çocuklarıdır. Öte yandan doğum tarihleri dikkate alındığında, kendilerinin de milenyum kuşağında yer aldıkları belirlenmektedir. Dolayısıyla da gerek gerçekleştirilen araştırma-

lar doğrultusunda elde edilen veriler gerekse gözlemler neticesinde aralarında inanç, tutum ve değerler sistemi bağlamında farklılaşmalar olduğu izlenmektedir. Dikkat çeken ana nokta, bizler gibi onların da temel eğitimlerini en küçük toplumsal birim olan ailelerinde almalarına karşın değişen dengelerin yarattığı etki ve böylesi etkilerin yön belirleyiciliğidir. Bu bağlamda da verilen tepkilerin paralellik nedeni açığa çıkmaktadır. Kadın ve erkek yani cinsiyet farklılığının baz alınmasının temelinde de gerçekte tüm bu belirleyicilerin yönlendiricilik etkisine ilişkin görüşler bulunmaktadır. Açıklanacak olursa, özellikle sosyal psikoloji alanında gerçekleştirilmiş çalışmalar göstermektedir ki, kadınlar erkeklere kıyasla yeniliklere, değişimlere daha yatkın olan veya daha yakın duran gruba temsil etmektedir. Gerçekte araştırma verilerinin değerlendirilmesinde, cinsiyet farklılığıyla diğer demografik ayraçların esas alınmasının ana nedeni de, söz konusu verilerdir. İşte tüm bu teorik veriler gerçekleştirilen araştırma sonuçlarıyla bütünleştirildiğinde de ulaşılan noktada, bayan deneklerin değişime yakın durmalarının nedenleri bir kez daha doğrulanmaktadır. Tabii ki böylesi bir sonucun bir diğer nedeni de, yenilikçilik teorisinde de belirtilmekte olan bireylerin tutum ve davranışlarına yansımaları bağlamında konu, olgu, olay veya fikirlere ilişkin açıklık ve kapalılık dereceleridir.

	YAŞ	N	SİG.
ÜRÜN GRUBU	17-19	51	.591
	20-22	268	
	23 +	157	
REKLAM TEMALARI	17-19	52	.295
	20-22	272	
	23 +	163	

Tablo 3: Yaş Faktörüne Göre Ortalamalar Arası Farklar

Bununla birlikte Tablo:3 baz alınarak, gruplar arası farklılığın istatistiksel anlamlılığı denetlendiğinde, genel olarak tespit edilen değişimin bütüne yansımadağı ve özellikle reklam temalarına ilişkin ölçekte, her iki cinsiyetin yaş faktörüne rağmen eş değer tepkiler verdiği belirlenmiştir. Yine bağımlı değişken olan yaşa göre her iki ölçekten de alınan toplam puan ortalamaları karşılaştırıldığında, yine ilgili tablodan izlenebileceği üzere, yaş gruplarının anlamlı bir farklılık faktörü olmadıkları tespit

edilmiştir. Böylesi bir sonuç ise, hem paylaşım yoğunluğu hem de eğitim seviyelerinin denkliği gerekçeleriyle yakınlaşmaların oluşturduğu tepkisel bütünlük olarak yorumlanmıştır. Farklı bir şekilde ifade edilecek olursa, bilindiği üzere belli bir çevreyi paylaşan, belli bir hedefe ulaşmak adına bu ortamda varolan bireyler belli bir süre sonra ortak bir dil gibi ortak değerler, tepkiler yani tutum ve davranışlar geliştirirler. Örneğin, belli bir dönemde askere alınan bireylerin her biri ülkenin farklı bir noktasından, farklı ailelerden, benzer olmakla birlikte belli bir noktadan sonra farklılaşan alt-kültürlerden gelerek yeni bir çevreye girdiklerinde “Askerliği nasıl tanımlarsın?” denildiğinde her biri farklı bir bakış açısıyla karşınıza çıkabilir. Ancak belli bir süre geçtikten yani ilgili çevrenin kurallarını, değerlerini, tutum ve davranış örneklerini tanıdıktan sonra aynı soru yöneltildiğinde verilen yanıt ortak paylaşım alanına yaklaşır; “Yaşamadan öğrenilmez”. İşte araştırmanın gerçekleştirildiği alan da böylesi özelliklere sahip özellikli bir bölge olarak kabul edilebilir. Böylesi bir yaklaşımla da elde edilen verilerin rasyonelliğinin örtüştüğü açıktır.

		N	Standart Sapma	Sig.
ÜRÜN GRUPLARI	İzmir	194	5.52	.158
	İstanbul	24	5.86	
	Ankara	19	5.19	
	Diğer	239	5.81	
REKLAM GRUPLARI	İzmir	199	8.68	.246
	İstanbul	25	9.87	
	Ankara	20	7.10	
	Diğer	243	9.18	

Tablo 4: İkamet Faktörüne Göre Gruplararası Farklılaşma Değerleri

Bağımlı değişkenlerden bir diğeri olan ailenin ikamet ettiği bölgenin değer ve yargı sistemi üzerindeki etkileri ile deneklerin reklam ve ürünlere ilişkin tepkilerinin dikkate alındığı ve çapraz ilişkilendirildiği Tablo 4’de de, yine anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmamıştır. Elde edilen veriler ile anket uygulaması öncesinde yüzyüze görüşme suretiyle derlenen bilgiler bütünlleştirildiğinde ise, ikamet edilen şehrin sınırlayıcı olmadığı öngörülmüştür (Tablo 4). Farklı bir şekilde ifade edilecek olursa, günümüzde üniversite gençliğinin tutumları, aileye ait kalıplarla şekillense de zaman ve şartlara bağlı olarak gündeme gelen etkileşimler doğrultusunda, yön de-

ğiştirerek ve/veya sabit kalarak belirlenmektedir. Dolayısıyla yaş ve cinsiyet hangi aralıkta yer alırsa alsın veya ailenin ikamet ettiği şehir hangisi olursa olsun reklam temalarına ve reklamı yapılan ürünlere ilişkin “İtici veya İtici Değil” yargıları, söz konusu etkileşimler sonucu açığa çıkmaktadır. Öte yandan elde edilen verilerin ve kişisel gözlemlerin değerlendirilmesi sonucunda açığa çıkan tablo göstermektedir ki, öğrencilerin tutumları, bağımlı değişkenler sabit kaldığında bile öncelikle marka tercihi bağlamında farklılaşmaktadır.

		Anlamlılık	Standart Sapma	N
TANIMLAYICI STATİSTİKLER	ÜRÜN	39.70	5.68	477
	REKLAM	66.91	8.04	488
		ÜRÜN TOPLAM	REKLAM TOPLAM	
PEARSON KORELASYON ANALİZİ	ÜRÜN	1 .477	.577 .0468	
	REKLAM	.577 .0468	1 .488	

Tablo 5: İtici Reklam-Ürün Etkileşiminin Korelasyonu

Bilindiği üzere bu çalışmanın ana hedeflerinden biri olan ve kilit niteliğindeki husus, üniversite gençliğinin negatif yönde tepki verdikleri ve itici buldukları reklam temalarının ürünler, markalar bazındaki etkisini denetlenmesidir. Farklı bir şekilde ifade edilecek olursa, üniversite gençliği reklamlara negatif yönlü tutumlarla yaklaşırsa dahi ürünü ve tabii ki markayı tercih ederek satın almakta mıdır? Ya da ürüne tepkili olması reklam çalışmalarına ilişkin tutumlarını belirleyici rol oynamakta mıdır?

Söz konusu değerlendirme için gerçekleştirilen istatistiksel analiz sonucunda da, Tablo 5’den de izlenebileceği üzere, reklam temalarına verilen tepkilerle reklamı yapılan ürünler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Farklı bir ifadeyle, araştırma esnasında üniversite gençliğinin tutum ölçeklerine verdikleri tepkilerin grupsal analizlerinin çapraz ilişkilendirilmesi sonucunda elde edilen veriler göstermiştir ki; ilgili soruların tek yanıtı vardır: “Hayır”... Özetle, Ege Üniversitesi gençliği reklam temaları ve ürünler arasında bağ kurarak tutumlarının yönünü belirlemektedir.

Sonuç ve Genel Değerlendirme :

Araştırma verilerinin derlenmesi doğrultusunda ulaşılan nokta göstermektedir ki, Türkiye'deki üniversite gençliği kredi kartı, zayıflama ürünleri ve programları, alkol ve sigara, hijyenik ürünler, ilaç, cenaze, prezervatif, iç çamaşırı, özel hatlı telefon şirketleri, temizlik ürünleri, çeşitli tebrik ve teşekkürler ve kozmetik ürün ve hizmetlerine karşı tepkilidirler. Belli bir noktada sapma olduğu tespit edilen cinsiyet faktörü açısından ürünlere ilişkin tepkiler irdelendiğinde, kadınlara özel hijyenik ürünlere, zayıflama ürün ve programlarına ve tabii ki son dönemdeki temizlik ürünlerine karşı erkek öğrencilerin daha katı tutumlara sahip oldukları ve negatif yönde tepki verdikleri belirlenmektedir. Benzer bir şekilde de bayanların prezervatif ve erkek iç çamaşırlarına karşı daha hassas oldukları izlenmektedir. Tabii ki böylesi tepkilerin temelinde de kadın ve erkek rollerinin belirliğinin yanısıra kültür itibarıyla daha hassas olunulması bulunmaktadır.

Reklam temalarını denetlemek amacıyla hazırlanan ölçeğe ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde ise, tepkilerin bütünsel olduğu ve/veya yaklaşıtı görülmektedir. Kadın cinselliği, çocuk masumiyeti, erotik öğeler, erkek hegemonyası ve feminist hareketler, batılı yaşam tarzı, mizah, vaatler, aşırı kişisel konu ve görüntüler, etnik gruplar, klişe veya argo dil kullanımı, çıplaklık gibi günümüz reklamlarının temalarında veya yaratıcı çalışmalarında yoğun olarak karşılaştığımız öğeler, bir yandan bireylerin dikkatini çekerken diğer yandan da negatif elektrik yaymaktadır.

Gerçekleştirilen anket çalışması sonucu elde edilen verilere geri dönülecek olursa; yaş ve ailenin ikamet ettiği şehir kapsamında anlamlı bir farklılığın bulunamamış olmasının temelinde, kanımızca ankete katılan deneklerin belli bir ortamı paylaşma ve birbirine oldukça yakın eğitim seviyelerinde bulunmaları yatmaktadır. Söz konusu paylaşım alanları, belli bir noktadan sonra fikir birliğine varmaları sonucunu açığa çıkartmaktadır. Öte yandan cinsiyet dikkate alındığında izlenen farklılaşma, Türk toplum yapısında erkeğin üstlenmiş olduğu rol ve kadın kimliğinin genelde yeniliklere daha açık ve kolay adapte olabilme özellikleriyle belirginleşmektedir. Yaş grupları itibarıyla verilen tepkiler genel olarak değerlendirildiğinde de (minimum=.24 ve maksimum=.50 iken) ulaşılan .40 oranı dikkat çekmektedir.

Literatür incelemesi sürecinde karşımıza çıkan örnekler hatırlanacak olursa, bu çalışmaların hemen hepsi genel bir araştırma evreninin dikkate alınması suretiyle şekillendirilmişti. Elde edilen sonuçlarda da, belli bir yaş

grubunun üstünde yer alan ve eğitim seviyeleri orta ve üstü çizgisindekilerin tepkili oldukları ve tepkilerini dile gettikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda da ilgili araştırmaların sonuçları, toplumun çok az ve dar bir dilimine ilişkin oldukları gerekçesiyle dikkate alınmamıştır. Oysa bilindiği üzere Türkiye’de genç kesim, genel nüfusun oldukça geniş bir dilimini temsil etmektedir. Dolayısıyla tercihleri kadar tepkileri de önemlidir ve/veya bu yönde ele alınması gerekir. Bağımlı değişkenlerin belirleyicilik yetkeleri çerçevesinde incelendiğinde de, böylesi faktörlerin yavaş yavaş etkinliklerini kaybettikleri yani kendi tercihlerini kendisi belirleyerek, kararlarını yine kendisi veren yeni bir müşteri grubunun şekillendiği izlenmektedir. Demek ki örgütler ve iletişim uzmanları 2004 itibarıyla çok daha dikkatli davranmak ve gençlerin sesine daha fazla kulak vermek durumundadır.

Bilindiği üzere yaşamakta olduğumuz çağda hemen her türlü yapı, bilgi etrafında şekillenmektedir. Dünya konjüktüründe meydana gelen değişimler izlendiğinde ise, rekabetin her geçen gün yoğunluğunu kaybettiği ve örgütlerin birleşmelere giderek, güç birliği sağlamayı tercih ettikleri belirlenmektedir. Bir diğer deyişle, bugünün örgütleri gerçekte kendi kendileriyle rekabet etmektedir. Globalizasyonun ekonomik boyuttaki bir diğer etkisi ise, yerel değerlerin ön plana çıkmasıdır. Bunun en belirgin ve yakın zaman dilimindeki örneklerinden biri de Coca-Cola firmasının karşısına Cola-Turka markası ile çıkılmasıdır. Böylesi bir ortamda doğal olarak bilgiye duyulan ihtiyaç her geçen gün artmakta ve iletişimin konumu farklılaşmaktadır. Söz konusu iletişim formlarından biri olan reklamın tüm bu oluşum ve değişimlerin dışında tutulması, tabii ki imkansızdır. Dün olduğu gibi bugün de reklamın özünü koruyarak bilgi aktarmaya devam edeceği açık olmakla birlikte asıl önemli olan nokta, söz konusu bilgileri nasıl aktaracağıdır. Gerçekleştirilen alan araştırması göstermiştir ki, reklam yaratıcıları sınırları zorlamakla birlikte hedeflerine de ulaşmaktadır. Açıklanacak olursa, reklamın işlevlerinden biri de insanların hafızasını canlı tutmak, hafızalarında ürün ve markalar için bir boşluk yakalamak veya böylesi boşlukları yakalayarak konumlanmaktır. Ve genel olarak değerlendirildiğinde reklamlara ilişkin tutumsal tepkiler negatif olsa bile o hedefine ulaşmakta ve ürün veya markayı hafızada canlı tutmayı başarmaktadır. Öte yandan bilindiği üzere, reklamın iletişim etkisi ile beğenilip beğenilmemesi, tepki alması veya almaması arasında doğrusal bir bağ söz konusu değildir. Örneğin, Banu Alkan’ın rol aldığı Poli Yatakları reklamları böylesi çalışmalardan biridir. İlgili reklamda kadın tamamen cinsel bir obje olarak yansıtılmıştır. Farklı bir diğer örnek ise, yine Banu Alkan’ın rol almış olduğu İXİR internet bağlantı paketi reklam

çalışmasıdır. Bu çalışmalarda Banu Alkan, kimi zaman bir kokoreççi kimi zaman da bir kestaneci ile oldukça ilginç diyaloglar kurmaktadır. Toplumun geneli bu reklam çalışmasına tepki vermekle birlikte İXİR, satışlarını gerçekleştirmiş ve bir anlamda reklam temasıyla insanları itmek suretiyle ürün ve markayı hafızalara yerleştirmeyi başarmıştır. Araştırma sonuçlarına ve elde edilen verilere geri dönülecek olursa, bugün de reklamın belli ürün gruplarında benzer bir strateji izlemek suretiyle iletişim hedeflerine erişmeye çalıştığı ve çoğunlukla da başarılı olduğu görülmektedir. Tabii ki burada sözü geçen başarı, müşteriler olarak hedef kitleleri itmek, ürkütme ve hatta zaman zaman rahatsız etmek suretiyle yaratılan etkinin yansımasıdır. Bu noktada unutulmaması gereken esas nokta ise, dünyamızın her an değişmeye devam ettiği ve bir gün böylesi itmelerin negatif tepkilerin yoğunluğunu arttırabileceği olasılığıdır.

Sonuç olarak, bugünün dünyasını şekillendiren dinamikler ve Türkiye örneği bağlamında değerlendirildiğinde, milenyum reklam temaları genç kesim tarafından şiddetli bir biçimde itici olarak değerlendirilmemektedir. Dolayısıyla gençler, zaten doğaları itibarıyla yeniliklere ve farklılıklara açık olmalarının yanısıra farklılıklardan da kaçmamaktadır. Tabii ki böylesi değerlendirmelerin temelinde de, değişen toplumsal rollerin bulunduğu izlenmektedir. Bu bağlamda da, önümüzdeki dönemlerde reklam temalarının daha da farklı sunumlarla bezenebileceği ve böylesi sunumların çıkış noktasının da geleceğin müşterileri olarak genç kesim olacağı öngörülmektedir. Tüm bu veriler ve gerçekleştirilen değerlendirmeler Alvin Toffler, milenyum kuşağı ve milenyum reklamları ile bütünleştirildiğinde de ulaşılan nokta, son dönem itibarıyla Osmangazi Üniversitesi’ndeki araştırma sonuçlarıyla paralellik arz etmektedir. Açıklanacak olursa, değişimlerin ve yeniden yapılanmaların şekillendirdiği sosyo-ekonomik yapı içindeki milenyum kuşağı her geçen gün tutum ve davranışlarını yeni güç dengeleriyle bağıntılı olarak farklılaştırmakla birlikte özünden uzaklaşmamaktadır. Böylesi bir sonucun yansıması ise, Y kuşağındaki duyarlılığın milenyum kuşağında yoğunluğunu kaybetmesi ve sonuç odaklılığın daha yüksek yaşam standartı hedefiyle bireyselliğe bürünmesi şekillerinde açığa çıkmaktadır. Reklam sektörü ve çalışmalarıyla milenyum kuşağındaki farklılaşmalar bir araya getirildiğinde de, belli bir yaşam standartının veya belli bir grubun üyeliğinin göstergeleri olarak ürün ve markaların kimliklendirilmesinin nedenleri belirginleşmektedir. Söz konusu ürün ve markalara ilişkin reklam çalışmalarındaki temalar bağlamında bir değerlendirme yapıldığında ise, günümüzün temel çı-

kış noktası olarak kabul edilen “Farklılık” değişkeninin etkin olduğu izlenmektedir. Bir diğer şekilde ifade edilecek olursa, genelden veya geçmişten farklı olmak suretiyle hedeflere kısa sürede ulaşma ana fikri çevresinde bütünleşen milenyum kuşağının tutumsal tepkileri, bugünün reklamlarını şekillendirirken milenyum reklamları da temalarıyla farklı olma biçimlerini yansıtmak suretiyle gençliği etkilemektedir. Özetle, reklam çabalarında tutum mu davranışı yoksa davranış mı tutumu etkiler tartışmasında varılan son nokta, yani karşılıklı bir etkileşim olduğu sonucu bir kez daha doğrulanmaktadır.

Kaynakça

Kitaplar:

EDMUNDS, Robert A. (1988), *Guide To Expert Systems*, New Jersey:Prentice Hall Inc. (Aktaran: ÖĞÜT 2001; 10)

ÖĞÜT, Adem (2001); *Bilgi Çağında Yönetim*, Ankara: Nobel Yayıncılık, s.5-8

ROSSITER, John R., PERCY, Larry; 1987, *Advertising and Promotion Management*, U.S.A.:McGraw-Hill Inc., s.187-188

VIVIAN, John (1999), *The Media of Mass Communication*, 4th Edition, Minnesota:Lewiston

BOGART, Leo (1990), *Strategy In Advertising, Matching Media and Messages to Markets and Motivations*, 2nd Edition, USA:NTC Business Boks

Makaleler:

DÜNDAR, İ. Pelin; GÜNERİ FİRLAR, Belma (Aralık/2003), “*Yaratıcılık, Yenilik ve Reklam*”; 8. *Toplam Kalite Yönetimi Makale Yarışması “Bilginin Yönetimi ve Yenilikçilik” Kategorisi Finalisti*, İstanbul: KalDer Forum, Y:3, S:12

ERDOĞAN, Zafer (2002), *İtici Ürünlere İlişkin Reklamlar ve İtici-Yaratıcı Reklam Uygulamaları Hakkındaki Tutumların İncelenmesi*, İstanbul:PI Der-gisi, C:2, S:2, s.23-24

..... (Kasım 2003), “E-Pazarlama”, *Marketing Türkiye*, Y:2, S:39

İnternet:

FOGUL, Pamela (October 25/2002), “The Fine Line Between Edgy and Offensive Advertising”, www.ihaveanidea.org/articles/entires/0000000038.htm

(17.05.2002), “Marketing Must Take The Offensive Ideas and Quality Guarantee Success”, www.marketing-services.de/eng/presse/presse-20021018175413.htm

(2004), “Çıplak Reklamlar”, //ilef.ankara.edu.tr/reklam/yazi.php? yad=2394

www.geocities.com/pazargazetesi/dosya/kusak.htm

www.milliyet.com.tr/ozel/21yy/990808

(8.Nisan.2004), “Milenyum Gençliği Çelişkili ve Kararsız”, www.ekstrahaber.com/DataCenter/ekstar/templates

BONNICI, Eric (1999), “How To Design A Succssful Banner Today And For The New Millenium”, www.af2000.com/articles/bannermellenium.htm

RAUF, Shahnaz(2004); “Revolutionary Advertising Tactics For The New Millennium”, www.ideamarketers.com/library/article.cfm?articleid=12405whe-refrom= PROFILE

Açıklamalar

- * Bu araştırma, Ege Üniversitesi-İletişim Fakültesi-Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü (2003) öğrencileri tarafından Reklam Kampanyaları ve Medya Planlama dersi kapsamında hazırlanarak uygulanmıştır. Araştırmanın hazırlanması, yönlendirilmesi ve raporlanması ise tarafımda gerçekleştirilmiştir.
- * Anket formları Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü (2003 mezunları) öğrencilerinden Birgül TEMİZTÜRK, Berivan BÜÇKÜN, Dilşah MARAL, Özlem ERDEN ve Tuna SEVEL tarafından MS DOS programında kodlanmıştır. İşlenen veriler ise, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Alp Giray KAYA tarafından SPSS'e aktarılarak değerlendirilmiştir.

Millenium Advertising at Turkey

“A Research That Directed For To Determine Attitudes Of Ege University Students About Offensive Advertising Themes And Advertised Products”

Assist. Prof. Dr. Belma Güneri FİRLAR*

Abstract: As Marshall McLuhan indicated, today we’re living in a “Global Village”. At this village because of macro-economic and sociological unbalance, we’ve been bombing with different kinds of messages and especially messages of advertising which have been shaping without paying some attention to norms, values, traditions and precedents of world societies. Nowadays brochures’re overlapping from post-boxes and because of countless e-mail that our computers clamping everyday and every moment in a day. On the other hand, advertising agencies and of course advertisers, for to realize their goals and without paying attention to us, they’ve been preferring extra-ordinary concepts at their advertising themes. And when we connect all of them that bring our thoughts only one point; “Are millenium advertising themes and advertised products really offensive, or not?...What’s the others thoughts and attitudes about them?...Especially, students’ attitudes about millenium advertising and advertised products...” So that shaped our research over millenium advertising and of course students of ege university attitudes.

At this reseach, because of time and reachness limits, ege university campus’s defined as research area. Consequently, Communication Faculty’s stabilize as pilot section for studies. After practice, questionnaire forms’re prepared and applied. While results’re interpreting, individual observations’re taken into consideration with research datas.

Key Words: Hüsn ü Aşk, mesnevi, Şeyh Gâlib, cosmology.

* Ege University / İZMİR
guneri@iletisim.ege.edu.tr

Рекламы Миллениума в Турции

*Исследование по Поводу Отношения Молодежи Эгейского
Университета к Отталкивающим Рекламным Темам*

Бельма Гюнери ФЫРЛАР^{*}, к.н., доцент

Резюме: В современном мире, который по словам Маршала Маклухана превратился в «глобальную деревню», вместе с разрушением как макроэкономического, так и социального баланса, мы в некотором смысле слова попали под бомбардировку информации, в особенности рекламных сообщений и тем, которые оформляются и создаются без учета норм и ценностей, традиций и обычаев, вероисповеданий, поступков и поведений как общества в целом, так и отдельных личностей. У нас нет возможностей избежать рекламные брошюры, которыми заполнены наши почтовые ящики, или же электронные письма, затрудняющие работу наших компьютеров. С другой стороны, в различной степени нас удивляет и то, что рекламные агентства и рекламодатели в процессе создания рекламы для дифференциации рынка, а также достижения коммуникационных целей подхода, направленного для удовлетворения потребителей, учитывают самые крайности, при этом время от времени заставляя нас замирать от этого. И после того, как соединяется в одно целое все это увиденное, мы сосредотачиваем свою мысль на одном: «Действительно ли являются отталкивающими рекламные темы миллениума и рекламируемые товары? Или это не так?»... Что чувствуют и думают другие люди?... В особенности, какое отношение к ним у молодежи, которая является определяющим фактором будущего?... Именно исходя из этих вопросов было определено направление нашего исследования, т.е. рекламы миллениума и конечно же, отношение молодежи к такому творчеству.

Ключевые слова: рекламы миллениума, отталкивающие рекламные темы, отталкивающие продукты

^{*} Егейский Университет, Факультет Журналистики, кафедра Рекламирвания - ИЗМИР guneri@iletisim.ege.edu.tr

Osmanlı'nın Kapitalistleşmemesi Olgusu Bağlamında Düşünceler

Yard. Doç. Dr. Ertuğrul KIZILKAYA

Özet: Osmanlı iktisadî tarihine klâsik bakış tarzı itibarıyla, söz konusu toplumsal-siyasal-iktisadî yapının kapitalizme eklemelenemesinin nedenleri arasında kapitalizmin gelişiminde önemli rol oynayan kurumsal süreçlerin oluşmaması sayılmaktadır. Bu kapsamda, piyasa mekanizmasının işleyişinin sağlanamaması, sermaye birikimi ve ücretli işgücü gibi bazı yapısal unsurlara rastlanılmaması örnek verilmektedir. Ancak, bu yaklaşımın dışında Osmanlı'yı irdeleyen diğer bazı kavramsal çerçevelerin de önemli olabileceği düşünülmelidir. Bu çerçevede, Thorstein B. Veblen'in geleneklere dayalı kurumsal değişim anlayışının ve Sabri Ülgener-Ahmed Güner Sayar düşünce çizgisinde ortaya konulan zihniyet meselelerinin önemi vurgulanmalıdır. Veblen'in önem verdiği geleneklerin toplumsal değişim olgusu üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, Osmanlı'nın yapısında örf, fütihat ve müsadere gibi kavramların Batı Avrupa gelişme çizgisinin dışında kalınmasına yol açan önemli etkenler olduğu görülmektedir. Buna ilâve edilecek diğer boyut ise, Sayar'ın tartışma gündemine kattığı hususlar, Bizans'tan gelen feodal ağalık şuuru, Asya'dan süregelen Türk töresi ile İslâmiyet'ten sonra özellikle Anadolu'da kurumsallaşan İslâm tasavvufu'nun Osmanlı'nın gelişme dinamiklerini belirlemesidir. Kurumsal faktörlerin bu önemli unsurları Osmanlı insanının rasyonel bir iktisadî zihniyete ulaşmasında önemli engeller olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Kapitalizm, Gelenek, Zihniyet.

* İstanbul Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Kamu Yönetimi İktisat Anabilim Dalı / İSTANBUL
kizilkaya49@hotmail.com

*Ülkeyi elde tutmak için çok asker ve ordu lzumdur,
askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır,
bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerekir.
Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır.
Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır.
Dördü birden ihmal edilirse beylik zlmeye yüz tutar.*

Yusuf Hs Hcib, Kutadgu Bilig

1. GİRİŞ

Günümüzde Türkiye’deki iktisat tarihi araştırmalarının en önemli sorunlarından biri, yaşadığımız coğrafyanın, neden refah içinde yaşayan bir iktisadî ve toplumsal sistem yaratamadığıdır. Bu konu üzerinde çok farklı bakış açılarından bahsedilebilirse de, iktisadî bağlamda, Türkiye’nin veya Türklerin kapitalist bir yaşam biçimine eklemelenemedikleri bir varsayım olarak yaygın kabul görmektedir. Özellikle Osmanlı’nın yanı başında hızla gelişen ve güçlenen yeni bir iktisadî ve toplumsal sistemin bu topraklarda neden yeşeremediği veya yerleşemediği önemli bir araştırma alanı oluşturur. Birçok araştırmacı bu gelişimin nedenleri arasına coğrafi, dinî, siyasal öğeleri katmaktadır. Bunların yanında, tabi ki bunlardan da etkilenerek, zihniyetle ilgili nedenlerden bahis aanlar da mevcuttur.

Tarihî perspektif içinde bu coğrafyada yaşayan uygarlıklara bakıldığında, birbirleri arasında önemli etkileşimler ve benzerliklerin varlığı yadsınmaz. Her ne kadar bu topluluklar arasında ciddî farklılıklar n plâna çıkarılabilirse de, özellikle konumuz açısından benzerliklerin açıklayıcılığı daha yüksektir. Yukarıda belirttiğimiz gibi bir tarihî bağlantıdan söz edince, incelenecek sistemler Bizans’ı da kapsayacak biçimde genişletilebilir. Ayrıca, yöntem itibarıyla zihniyet özellikleriyle diğer değişkenler arasında bir ayırıştırmaya gitmek yararlı sayılmalıdır. Buradaki amaç birbirinin hem nedeni hem de sonucu olan olguları bir kavram kargaşasına meydan vermeden ortaya koymaktır. Bu kapsamda, bu yazının amacı Osmanlı’nın iktisadî anlamda geri kalmasıyla ilgili bazı yaklaşımları tartışmaktır. Öncelikle, klâsik bir tarzda Osmanlı’nın iktisadî tarihinin nasıl ele alındığını ortaya koyduktan sonra, Thorstein B. Veblen’in geleneklere dayalı görüşünü ve Sabri Ülgener-Ahmed Güner Sayar çizgisinin zihniyet meseleleri yaklaşımı gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

2. OSMANLI İKTİSADÎ TARİHİNE KLÂSİK YAKLAŞIM

Osmanlı aracılığıyla günümüze kadar ulaşan Anadolu'nun Türkleşmesi olgusu, sadece etnik, dilsel ve dinî değil, aynı zamanda iki ayrı toplumsal yapının, daha açık bir ifadeyle bir kapitalizm öncesi tarım toplumuyla göçebe topluluklar arasındaki yapısal çatışmanın tarihini gözler önüne sermektedir. Ancak, bu çatışmanın söz konusu yapılar arasında ortaya çıkan süreklilik ilişkisini ortadan kaldırdığını söylemek olanaklı değildir. Kısaca, Selçuklular ve Osmanlılar Bizans'ın geri kalmış yapısını devam ettirmiştir. Bu bağlamda, Fernand Braudel'in "Osmanlılar daha Bizans döneminde kaybedilmiş bir iktisadî savaşın nöbetini devraldılar." ifadesi dikkat çekicidir (Tezel 1982: 21-23). Bizans İmparatorluğu ile Avrupa'daki siyasal ve iktisadî yapı arasında önemli farklılıklar vardır. Özellikle Bizans'ın merkezî-bürokratik yapısıyla feodal bir yapı arasında ciddi bir ayırım yapmak gerekir. 7 nci yüzyılda Bizans'ta, merkezdeki devlet olgusu bağımsız köylerin asker ve vergi desteğine dayanan bir örgütlenmeye gitmiştir. Hem asker köylülerin hem de diğerlerinin oluşturdukları yapı, devletin tarımdan artık toplamasının ana birimleridir. Bu yapıdaki küçük köylülüğün yaygınlığı 10 ncu yüzyıla kadar sürmüştür. Bu noktada, bağımsız köylüler denildiğinde söz konusu bağımsızlığın merkezî güç odağına karşı değil, bu odağın engellemek istediği ikincil güç odaklarına, bir başka ifadeyle üretici olmayan büyük topraklılara karşı olduğu vurgulanmalıdır. İkincil güç odaklarının her belirginleşmesi, merkezin bu belirginleşmeyi silmeye yönelik müdahalelerini uyarmıştır (Tezel 1982: 23-28). Bu önemli özelliğin Osmanlı'da da sürmesi, üzerinde önemle durulması gereken ve tabî tartışılması gereken bir noktadır.

Bizans'ta görülen toprak rejimi veya pronoya uygulaması, devletin bir toprak parçasını geçmişteki yararlılık ve/veya devlete bir hizmeti yerine getirme koşuluyla güçlü bir kişiye bırakmasını içermektedir. Bunun yanında kilise vakıflarının varlığı da söz konusudur. Bu olgu Osmanlı'daki İslâmî vakıflar ve tımarlar ile en azından toprak düzeni açısından benzeşmektedir. Çok uzun yüzyıllar boyunca küçük köylülüğün süregelmesini beraberinde getiren bu benzeşme veya süreklilik, Avrupa'da ortaya çıkan kapitalistleşme sürecine katılamamanın önemli nedenlerinden bir tanesidir.

Bizans ekonomisinin tarım dışı kesimlerine baktığımız zaman, öncelikle lonca teşkilatlanmasını görmekteyiz; ancak bu loncalar Avrupa'da görü-

lenlerden farklıdır. Bizans'taki loncalar esnaf ve zanaatkârları merkezin siyasal, toplumsal ve iktisadî denetimi altında tutmaya yaramıştır. Özellikle İstanbul'un iâşesini ucuz tutma politikası, yerli tüccarları devlete bağlayan, memurlaştırıran bir uygulamayla sürdürülmüştür. Bizans'ın merkezî-bürokratik devlet yapısı, yabancı burjuva güçlerle, İmparatorluğu bu güçlerin yarı sömürgesi haline getiren ilişkilere kolaylıkla girerken, içerde filizlenmeye başlayan burjuvalaşmaları bir emir-kumanda ekonomisiyle sonuna kadar dizginlemeye çalışmıştır (Tezel 1982: 28-29). Bahsedilen ilişkilere örnek olarak, 1082 yılının ünlü fermanıyla Venediklilerin askerî yardımı karşılığında, Venedikli tüccarlara vergi bağışıklığı getirilmesi verilebilir. Bu eğilim ilerleyen yıllarda da devam etmiş ve özellikle dış ticarete hakimiyet İtalyan kent devletlerinin uyruklarına geçmiş; Bizanslı tüccarlar bu alandan tamamen tasfiye edilmişlerdir. Bu gelişmelerle Osmanlı'nın kapitülâsyonları ve Müslüman Türk tüccarlarının devre dışı kalması bağlantısı ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gereken bir alandır. Dolayısıyla, Braudel'in yukarıda zikredilen değerlendirmesi son derece anlamlı hale gelmektedir. Öte yandan, Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinin başlaması önemli bir gelişmedir. Yukarıda değinildiği gibi, bu yerleşik bir tarımsal yapı ile göçebe askerî bir yapının mücadelesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda da Bizans'ın yıkılışı kaçınılmaz hale gelmiştir.

Hareketli askerî eylemlerde uzmanlaşmış, dünyanın en iyi süvarilerini çıkarmış göçebe topluluklar, anılan süreçte, kapitalizm öncesi yapıların köy ve kent topluluklarına karşı, can alıcı bir askerî-siyasal üstünlüğe sahip olmuş ve kısa sürede Anadolu yeni bir nüfusla tanışmıştır. Yukarıda vurguladığımız Bizans-Selçuklu-Osmanlı etkileşimi bu noktada karşımıza çıkmaktadır (Güvenç 1994: 141). Ancak, bu yaklaşımla yepyeni bir demografik yapının Anadolu'ya yerleşmesi olgusu ilk bakışta bir tezat sayılabilir ve buradan yola çıkarak söz edilen etkileşim yadsınabilir. Oysa, Selçuklular, Danişmendliler, İlhanlılar ve Osmanlılar göçebe aşiret aristokrasilerinin yerleşik siyasal yapılara dönüşmesinin örnekleridir. Dolayısıyla hem bahsedilen etkileşimden hem de yepyeni bir zihniyetin Anadolu topraklarında buluşmasından söz edilebilir. Askerî güçlerini büyük oranda göçebe öğelerden aldıkları ölçüde aşiretlere yaslanan, fakat yerleşik tarımda sağlanan artığa düzenli bir şekilde el koymak istedikleri için yerleşik tarımı göçebelige karşı korumayı gerektiren bir yapısal durum ortaya çıkmıştır. Köleci olmayan bir kapitalizm-öncesi tarımın sağlayacağı artığa dayanarak merkezî siyasal yapılar kurulmak istendiğinde, pronoia, ik-

ta ve tımar gibi düzenlemelere gidildiği yaygın olarak görülmektedir (Tezel 1982: 40). İşte Orta Asya'dan kopup gelen ve Anadolu'yu Türkleştiren toplulukların yaptığı da budur. Tabiatıyla bu tarz bir siyasal ve iktisadî dönüşüm, bambaşka bir ortamda yeşeren merkantilizm-kapitalizm çizgisine karşı ciddi dezavantajlar taşımaktadır. Ancak, ne kadar problemlilerse olsun bu süreç, uzun yüzyıllar boyunca Anadolu'nun kaderini çizmeye devam edecektir.

Bizans-Selçuklu çizgisine geri dönersek, her iki siyasal yapının 13. yüzyıl itibarıyla önemli ölçüde ticarete dayanmaya başladığı söylenebilir. 1250-1350 arasında Moğol istilalarıyla ortaya çıkan Moğol Barışı Asya'yı kateden yolları Avrupa ticaretine açmıştır (Tezel 1982: 42). Bu dönemde yine Venedik ve Cenevizlilere önemli ticarî imtiyazlar tanınması söz konusudur. Anadolu'daki yeni devletler ve Osmanlı, böylesine canlı bir ticaret ortamında kurulmuştur. Ancak, yerli tüccarların bu ticarete payı yine çok azdır. Dolayısıyla, Anadolu'da yüzyıllar boyunca, demografik ağırlığa sahip unsurların ticaretten uzak kalması olgusu kurumsallaşmıştır.

Selçuklu Devleti'nin mutlakiyetçi yapısının Osmanlı'yı ve bugünü etkilediğini veya zaman içinde bir süreklilik ilişkisinin varolduğunu yukarıda varsaymıştık. Bu konuda Sencer Divitçioğlu'nun "Eğer, sultan kadir-i mutlaksa; üçlü erk onun elinde toplanmışsa, kendisi devletle özdeş olduğundan, devlet de kadir-i mutlaktır. Yani devlet, toplum üzerinde kadir-i mutlak olacak şekilde örgütlenmiş bir aygıttır (bu son ifade, aynı zamanda, otoriter devletin nesnelleşme koşulunu da verir)." (Divitçioğlu 1994: 114) ifadeleri dikkate alınmalıdır. Anadolu'nun barındırdığı devletler hep bu çizgide olmuşlardır. Devletin kadir-i mutlak bir biçimde örgütlenmesini hem Selçuklu'da hem de Osmanlı'da görmekteyiz. Bu yapının iktisadî sonucu ise cılız bir tarımsal yapının aşılabilmesi, sermaye birikimini gerçekleştirecek bir burjuvazinin filizlenememesi ve kapitalistleşen bir dünyaya eklenememesi olmuştur. İleride bu noktaya dönmek üzere Osmanlı'nın yapısal özelliklerini irdelemek gerekmektedir.

Osmanlı toprak rejimi ile Bizans toprak rejiminin benzerliği, kısaca tımar sisteminin sui generis bir sistem değil de evrensel bir uygulama olduğu yukarıda vurgulanmıştı. Tımar, bağımsız köylülerin işlemesine bırakılmış topraklar ve köylülerin vergi/hizmet yükümlülüğüne dayanan bir sistemdir. Memurlar (Tımarlı Sipahiler) vergi veya askerî hizmetin merkezî güce aktarılmasını sağlamaktadır. Bu merkezî güç, çevrede güç odak-

ları oluşmasına izin vermeyen bir yapıdır. Ticaret ve zanaâtlar ise lonca sistemiyle kontrol edilmiştir. Loncalar, merkezî hükümetin siyasal, iktisadî ve malî denetimi karşısında hiçbir özerklik sahibi olamamıştır (Tezel 1982: 49). 16 ncı yüzyıla kadar dış ticarete esas itibarıyla İtalyan kent devletlerinin uyrukları etkilidir. Ancak, Müslüman Türk tüccarların da payının olduğu ve karşılıklı bir imtiyaz sisteminin varlığı vurgulanmalıdır.

Bu tarihten itibaren ortaya çıkan fiyat hareketleri devlet memurlarını zayıflatmış ve taşrada güç odaklarının ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Malî krizi ticaret yolları ve fütuhât ile aşmaya çalışan Osmanlı bu gelirlerin azalmasıyla zorlanmaya başlamıştır. Çare olarak görülen tarım vergilerinin arttırılması ise tarımsal yapıyı daha da bozmuştur. Daha sonra vergi karşılığı askerî hizmet yerine getirilen iltizam usulü, yukarıda bahsi geçen güç odaklarını palazlandırmıştır. Ayan olarak adlandırılan bu odaklar, 18 nci yüzyılda merkezî otorite ile karşı karşıya gelmiştir. Sened-i İttifak bu olgunun somutlaşması şeklinde değerlendirilebilir. Ancak, Ayan kendi temelini güçlendirecek dönüşümü gerçekleştirilememiş, topraksız serf veya tarım işçisi oluşmamıştır. Geçen zaman içinde, özellikle yabancı devletler, Merkez-Ayan çekişmesinde Merkezin yanında yer almışlardır. Çünkü, bu devletler Ayan'ın bir millî ekonomi yaratmasından çekinmişler ve kendi çıkarlarına aykırı görmüşlerdir. Ayrıca, yeni kurulan ordu da Ayan'a karşı kullanılmış ve iltizamın kontrolü, bu kez daha da fazlasıyla merkezin eline geçmiştir. Ayan'ın siyasal dönüşüm amacı da güdük kalmış ve ancak patrimonial olarak adlandırılabilir bir siyasal yapı ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelere bakarak, özellikle 19 ncu yüzyılın, bozulan toprak yapısının yeniden kurulduğu bir dönem olduğu söylenebilir. Ancak, İmparatorluğun uç bölgeleri milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerin hareket alanı haline gelmiştir. Bu da Osmanlı'nın çözülmesini hızlandıran başka bir olgudur (Keyder 1990: 13-25).

Diğer taraftan, Osmanlı iktisadî yapısında büyük çiftlikler az iken, tarım işçisi de ortaya çıkmamıştır (Güvenç 1994: 192). Tüccar sınıfı küçük köylülerin ürünlerinin ticaretiyle uğraşmaktadır. Köylünün pazara ağırlık vermesi ise özellikle bürokrasiyi rahatsız etmekte, bu nedenle gelişimin önünde engeller ortaya çıkmaktadır. Esas itibarıyla, mal ve para ticareti gayrimüslimlerin işi haline gelmiştir. Kapitülâsyonlarla birlikte gayrimüslim ve yabancı uyruklulardan oluşan ayrıcalıklı bir sınıf ortaya çıkmıştır. Hem hukuk farklılığı yaratılması hem de ülke içi reformlar (Tanzimat), Avrupa'nın yoğun baskısına bağlıdır. Bu gelişmeler Müslüman tacirleri

tamamen saf dışı etmiş, tıpkı Bizans'ın son dönemlerinde olduğu gibi merkezî otorite ile yabancı tüccar sınıfın işbirliği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ülkenin esas unsurlarının dönüşüm için inisiyatiflerini kullanabilmelerini imkânsız hale getirmiştir.

Yukarıda iktisadî tarihini özetlediğimiz Osmanlı, tüm bu gelişmelere rağmen küçük köylülüğe dayanan tarımsal yapısını dönüştürememiştir (Altan 1994: 59). Avrupa'da kapitalizme geçiş sürecinde iki önemli olgunun, sermaye birikiminin ve ücretli işgücünün Osmanlı'da çeşitli nedenlerle ortaya çıkamadığını görüyoruz. Sermaye, müsadere ve güçlü merkezî devlet geleneği nedeniyle yoğunlaşamamıştır. Güçlenme emareleri gösteren çeşitli üreticiler de loncaların devletle iş birliği nedeniyle engellenmiştir. Diğer taraftan ücretli işgücü tımar sistemi nedeniyle zaten mümkün olamamıştır. Çünkü reyanın toprağından ayrılması mümkün değildir. Zaman zaman ortaya çıkan bu tip gelişmeler, yine Devlet tarafından engellenmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, sermaye birikimi sağlanıp üretim sürecine sokulamadığı gibi, zaten bunların istihdam edebilecekleri bir işgücü de ortaya çıkamamıştır (Özyüksel 1993: 119-124).

Buraya kadar Osmanlı için söylediklerimizi kısaca özetlersek, Osmanlı'nın sermaye birikimini kendine tehdit kabul ettiğini ve Avrupa'daki feodal beylerin yerini Saray bürokrasisinin aldığını söyleyebiliriz. Bu bürokratik yapının amacının statükonun devamını sağlamak olması, tüm yeniliklere engeller çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca, Fransız ve İngiliz toplumları gibi "üç zümreli" bir yapıya sahip iken, Osmanlı toplumu mevcut asker-ulema koalisyonunun dışında kalan reaya nedeniyle iki sınıflı bir toplum görünümü edinmiştir. Bu nedenle de Osmanlı Devleti'nin çoğulculuktan ziyade bütüncül bir nitelik arz ettiği ileri sürülebilir (Divitçioğlu 2001: 67). Burada bahsi geçen devlet yapılanmasının ileride ele alacağımız Veblen'in görüşleriyle paralellik taşıdığı vurgulanmalıdır.

Üstelik, Osmanlı sonrasızlığa değişmezlik ilkesiyle erişmekte kararlı olmuştur. Osmanlı'nın çıkmazı belki de bu ilkede saklıdır (Güvenç 1994: 176). Zorunlu görülen dönüşümlerin de yine bu bürokrasi tarafından ve onun kontrolünde gündeme getirildiği ve uygulandığı görülmüştür. Kısaca, bürokrasinin Osmanlı'da kapitalistleşmenin önündeki esas engel olduğu, yaygın bir biçimde uzlaşılan bir noktadır. Günümüz Türkiye'si ile ilgili yapılan tartışmalarda da bu argümanın sık sık gündeme getirildiği görülmektedir.

3. GELENEKLERE DAYALI BİR İKTİSADÎ DEĞİŞİM YAKLAŞIMI: THORSTEIN B. VEBLEN'İN DÜŞÜNCELERİ

Kapitalizmin yükselişini açıklayan çok farklı yaklaşımlarda, söz konusu siyasal-iktisadî-toplumsal sistemin Batı Avrupa'ya özgü üstün nitelikleri ortaya konmaktadır. Ancak, bu yaklaşımlar arasında kendisine pek fazla yer bulamayan bir düşünce tarzını Veblen'de görmekteyiz. Yerleşik iktisadın Batı medeniyetinin evrensel niteliğini vurgulaması veya Max Weber'in yaptığı gibi kurumsal faktörlerden dinin kapitalizmin ihtiyaç duyduğu ruhu vermesi tarzında yaklaşımlara itibar etmeyen Veblen, değişimin düşünce alışkanlıkları olarak tanımlanan kurumlarda görüldüğünü vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı-Türk toplumsal gelişme çizgisi Batı'nın içinde yol aldığı kulvardan farklı bir konumda oluşmuş ve bu nedenle de ortaya konan çabalar çağdaşlığı yakalamakta gerekli dinamizmi yaratamamıştır. Veblen'in yerleşik iktisat geleneğinin dışında yer alan bir iktisatçı olarak toplumsal ve iktisadî gelişmeyi kültürel-kurumsal-tarihî bir bakış açısıyla ele aldığı tekrar vurgulanmalıdır. Bu çerçevede, öncelikle Veblen'in Türklerle ilgili sözlerini Joseph Dorfman'ın Veblen biyografisinden aktaralım :

“Türkler, her zaman azınlıktaydılar der [Veblen]. Tüm yöneten sınıflar, hiçbir şey üretmediklerinden, azınlıkta olmalıdırlar, ve eğer çoğunlukta olursalar, onlara tüketecek hiçbir şey kalmayacaktır. Türkiye’de üreten çoğunluğun, yaşamak için yeterli olana sahip olmasına izin verilmemiştir, ve sonuçta onları yöneten üst sınıf için yeterli üretimi yapamayacaklardır. Bu, güneydoğu Avrupa’da çok kere, yöneten sınıfların sayısız başarısının hemen veya sonrasında yok olması biçiminde ortaya çıkmıştır. Ne zaman üreten çoğunluğun [ürünü] üzerinde tüketim [baskısı] artarsa, sonuç hem üreticilerin hem de tüketicilerin yok olmasıdır.” (Dorfman 1972: 373)

Bu alıntıdan da anlaşıldığı gibi, Veblen merkezî yapının kendisine iktisadî artık aktarımı sürecine işaret etmektedir. Ancak, daha kavramsal bir açıdan bakıldığında, Veblen'in kültürel değişimin toplumsal dönüşümleri beraberinde getirdiği fikri irdelenmelidir. Bu kapsamda, Veblen toplumların “despotizme yol açan yiğitlik yoluyla el koyma yetkisi” ve “elde edi-

len herhangi bir şeyin, geleneklerle korunan biçimde, elde tutulması” ilkeleri çerçevesinde örgütlendiklerini vurgulamaktadır (Veblen 1964: 203). Birinci ilke çerçevesinde yapılan devletler birer zor-yoğun devlet olarak tarıma yaslanmışlar ve burada üretilen iktisadî artığı kullanmak suretiyle varlıklarını sürdürmüşlerdir (Tilly 2001: 61). Osmanlı-Türk tarihine bu bağlamda göz atarsak bir başka iktisadî artık aktarımı sürecinin, Osmanlı ve öncesindeki fütihat kavramıyla müsadere uygulamalarının varlığı karşımıza çıkmaktadır. Sayar, bu kavramların Osmanlı’daki konumlarını şu biçimde açıklamaktadır :

“Osmanlı’nın ‘zühd’ küresinde yer alanlardan Protestan etiğine ters düşecek askerî ideolojinin güdümünde onun etiğine uygun olarak davranan bir fütihat erbabının varlığı bir gerçektir. ...Toprakta özel mülkiyetin olmamasına rağmen fütihat malının üretimden üstün tutulmasının ardında fütuhata bir devlet politikası olarak kabullenen Osmanlı hukuki muhiti ile Türk ahlakçılarının uyumu söz konusudur. Kaldı ki zühd küresine tasavvuf yoluyla hapsolunan erbab-ı seyfin gaza malının üstüne gitmesinde Asyagil Türk töresi ile Bizanstan gelen feodal ağalık şuurunun terkiğini de düşünmemiz gerekiyor.” (Sayar, 1998: 305-306)

Kınalızade Ali Efendi, içinde yaşadığı toplumsal-iktisadî yapının mantığını, veya bir başka ifadeyle varlık nedenini ortaya koymuş, tarihçi Naima da, Kınalızade’nin Ahlâk-ı Alai eserindeki Adalet Çemberi’ni “Mülk ve Devlet asker ve rical iledir. Rical mal ile bulunur. Mal reayadan husule gelir. Reaya adl’ile muntazam-ül hal olur.” sözleriyle yorumlamıştır (Güvenç 1994: 176). Burada ortaya konulan daire-i adliye yaklaşımı, Osmanlı-Türk toplum yapılanmasının üçlü bir zümre anlayışına dayandığını göstermektedir. Bu zümreler ise ordu, ekonomi ve adalettir (Divitçioğlu 2001: 59).

Osmanlı toplumunda savaş (fütihat) olgusunun asıl amacının yurt içinde üretilmeyen malların herhangi bir mübadele işlemine girilmeden elde edilmesidir. Bu şekilde yurt içi ekonominin üretimi artırılır. Üstelik bu sayede Osmanlı ekonomisinin geçimlik niteliğinden sıyrılıp bir iktisadî artık yaratmasının yolu da açılabilir (Divitçioğlu 2001: 49). Ancak, bu noktada önemle vurgulamak gerekir ki Osmanlı ekonomisinin Batı Avrupalı merkantilist ekonomilerden farklı bir süreçte iktisadî artık yaratması za-

man içinde önemli bir açmaza sürüklenmesine yol açacak ve Sanayi Devrimi sürecinde sadece reformist ve reaksiyoner tepkiler geliştirmesine, kapitalizme eklenememesine neden olacaktır. Fütuhat malı edinilmesi olarak niteleyebileceğimiz bu olgunun farklı toplumsal ve iktisadî boyutlarını Divitçioğlu'dan aktaralım:

“Osmanlı toplumunda savaşın birincil işlevi yurtiçi gayri safi ürünü arttırmaksa, ikincil işlevi artığı yeniden bölüştürmektir. Yeniden bölüşüm, aynî olarak elde edilen mal ve esirin nakde dönüştürülmesiyle sağlanır. ...Böylece, tacir, piyasa ve para üçgeni, aynî artığı nakdî artığa dönüştürme işlevini üzerine alır. Öyle ise, Osmanlı ekonomisinde artığı yaratan savaş kesimi, ticaret kesimine öngelir. Ticaret de yurtiçi gayri safi ürünü yaratan tarım ve zanaat kesimlerine. ...Savaş kesiminin ticaret, tarım ve zanaat kesimlerini peşinden sürüklediği önermesi, RÎ [Risaletü'l İslâm] yazarının, örtgün ya da açgün bir biçimde, iktisadî faaliyetlerde devlete öncelik tanınmasına yol açar. Böylece devlet, savaş yoluyla reel artığın, dolayısıyla bütün iktisadî kesimlerin kamçılattıcısı olur.” (Divitçioğlu 2001: 50-52)

Batı Avrupa'daki gelişim süreci bağlamında ise, Veblen'e göre ikinci ilkenin takip edilişi “katî surette Avrupa'nın özel topografik yapısına bağlı olarak, pastoral-yıkıcı kültür tam olarak hiç gelişmemiştir. Bu tür bir despotik devlete en yakın örnek Roma İmparatorluğu olur ki, o da nihai olarak Avrupalı özellikte olmaktan çok esasta Akdenizlidir.” sözleriyle ifade edilmektedir (Veblen 1964: 231). Açılan bu kapıdan giren ve yoluna devam eden Batı dünyası, üretimin kontrolü ve devletin yapılanmasında Doğu toplumlarına nazaran bambaşka bir yol izlemiştir. Bu çerçevede, oluşan güç alanı vasıtasıyla sermaye-yoğun ulus devlet yapılanması ve bugünkü parlâmenter demokratik kapitalist sistemler ortaya çıkmıştır (Ferguson 2001: 15).

Tarihî süreçte Veblen'in ileri sürdüğü iki özellikten biri diğerine baskın çıkacaktır. Yukarıda vurgulandığı üzere, Doğu toplumlarında ilk ilkeye dayalı bir gelişim görülür. Kurumlar, dolayısıyla düşünce biçimleri bu gelişime ayak uydururlar. Özellikle askerî özelliklerin ve vatanseverliğin iktisadî ödüllendirilme biçimleri Doğu toplumları açısından bu iddiayı destekler niteliktedir. Ancak Batı uygarlığında tarihî gelişim ikinci ilkeye

doğru yol almış ve geleneklerle korunan bir mülkiyet hakkı yiğitlik ile meşrulaştırılan el koyma yetkisine baskın çıkmıştır. Ortaya çıkan ulus-devlet yapılanmasıyla yükselen kapitalizm iş birliği içinde yepyeni bir toplumsal yapıyı biçimlendirmişlerdir. Veblen'in birinci ilkedden yola çıkarak, bizim tarihî gelişimimizi barbar ekonomiyi aşamayan kültürler arasına koymak isteyeceği doğal karşılanmalıdır. Üstelik müsadere nedeniyle mülkiyetin bir hak olarak yaşam bulamaması ve bunların yanında piyasanın, dolayısıyla da fiyat kavramının yeterli derecede gelişmemesi, bu sınıflandırmada ilâve deliller teşkil edeceği açıktır. Tarihî gelişimimizde önemli rol oynayan kurumsal faktörler, bu bağlamda Veblen'in önem atfettiği düşünce alışkanlıkları etkin birer faktör olmuşlardır. Bunlardan biri olan örf'ü Sayar'dan aktaralım:

“Örfün Türklerle ilişkin en önemli boyutunu, Türk ruhiyatına sinmiş şekliyle, surada görmekteyiz: Bireyin devletine olan bağlılığı (örf) ‘nas-sı kati’ (ayet) ile pekişmesinden çok önce vardı. İslam-öncesi Türklerde var olan güven ve itaatin, askerî psikolojinin temeli olması devletin bekaası için çok hayati bir varlık şartı olmuştu. ...Bu hal sadece devlete omuz vermedi, sübjektif küreyi de canlı tuttu. (Sayar 1998: 314-315)

Türk devlet geleneğinde örf'ün ve töre'nin önemli bir yeri olduğuna dair Halil İnalçık'ın “Kutadgu Bilig'de İranî devlet ve hâkimiyet anlayışı yanında kuvvetle belirtilen bir nokta, hâkimiyetin törüden (kanun ve nizam) ayrılmaması, hatta hâkimiyetin bizzat törü ve kut'dan ibaret olduğu görüşüdür.” (İnalçık 2000: 160-161) sözleri de dikkate değer kabul edilmelidir. İşte tam bu noktada, ilk başta yapılan ayrıma geri dönmek yararlı olacaktır. Buna göre, Osmanlı'nın bürokratik devlet yapısı, yukarıda açıklandığı gibi kapitalistleşmeyi engellemiştir. Ancak, bu olgu tek başına açıklayıcı mıdır? Zihniyet özelliklerinin, geleneklerin, dinin ve diğer kurumsal faktör öğelerinin bu süreçte etkisi yok mudur? Bu sorulara verilecek yanıtlar, en az merkezî-bürokratik devlet yapısı kadar açıklayıcı sayılabılır. Hatta, belki de bu yapının kurulmasındaki temel etkileri de bize gösterebilir. O halde Osmanlı insanının sübjektif bilgi dünyasını daha yakından irdelemek kaçınılmaz olacaktır.

4. OSMANLI'NIN KURUMSAL DÜNYASINDA ZİHNİYET MESELELERİ

Osmanlı'nın kurumsal dünyasının en önemli öğeleri olan İslâmiyet ve Geleneksel-Töresel Kültür iktisadî ortamın belirlenmesinde büyük bir rol oynar. Bu kültürel yapı ve statüye bağlı bürokrasinin çıkarlarının önemi, üzerinde yaşadığımız topraklarda sanayileşmenin önünü tıkamıştır (Altan 1994: 77). Bu süreci Sayar şu biçimde açıklamaktadır:

“Osmanlı devletinin çözülme sürecine girmesinden itibaren krizlerin aşılmasında reformlara duyulan ihtiyaç içerisinde her yeni adımın ‘birey’e dayanmadan atıldığını biliyoruz. Devletin bireyin ve toplumun üzerine abanan ve tahakküm edici baskısından sıyrılma söz konusu olmadığı için bu reform taslaklarında ‘birey’i çekip çeviren ondaki ekonomik ruhun (kazanç hürsü, mal tutkusu, prestij ihtiyacı) dışarı vurulmasında herhangi bir merkantil boyuta da rastlanmamaktadır. Osmanlı ekonomisinin kaptanlarını üretecek kanalların daha başta tıkalı oluşu bütün ağırlığın devlet murakabe ve kontrolüyle doldurulmasına sebep olmuştur.” (Sayar 1986: 250-251)

Geldiğimiz noktayı tespit etmek gerekirse, Osmanlı insanının içinde bulunduğu yapıyı dönüştürecek insan tipini ortaya çıkaramadığını veya yetiştiremediğini söyleyebiliriz. Osmanlı zihniyeti, içinde bulunduğu şartları veri kabul etmiştir. Hayatı ve dünyayı algılamada maddeyi kendi halinde bırakan, sorgulamayan bu davranışsal tipolojiye göre, kendi sübjektif bilgi dünyasına doğru adım atmak toplumda yaygınlaşmış ortak hareket biçimi olmuştur (Sayar 1986: 96). Sabri Ülgener bu zihniyeti “İş güc kaybıyla ömür tüketmekten hoşlanmayan, yolunu ve yönünü tayinde görenek ve otorite kayıtlarıyla sımsıkı bağlı ve nihayet işinde ve hesabında götürü bir insan” sözleriyle açıklamıştır (Ülgener 1981: 206).

Bu değerlendirmeden yola çıkarak, Osmanlı insanı ile Avrupa’da ortaya çıkan insan tipi arasında önemli bir uçurum olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, her iki insan tipinin, özellikle madde karşısındaki tavrında, beklenti ve tahayyüllerinde derin farklılıklar bulunmaktadır. Batıda üretim tekniğinde ciddî değişiklikler görülür ve bunlar sistem tarafından teşvik edilirken, Osmanlı’da her türlü yeniliğe, değişme ve başkalaşmaya kapılarını kapamış bir üretim tekniği görülmektedir (Ülgener 1981:

88). Oysa Avrupalı insan maddeyi daima elinde çevirir, zihninin karşısında tutar, onda bir takım başka özellikler ve mükemmelleştirme olanakları arar; onun hakkında en etraflı bilgiye sahip olmaya çalışır ve bu gayretler sonunda, bu maddeyi başka bir şey deneyecek hale getirir; sonuçta bu kafa yapısı eşyaya hükmedecek hale gelir, buradan yola çıkarak madde-madde ilişkisine hükmedecek bir idare yapısına geçmesini sağlayacak fikrî üstünlüğe ulaşır (Sayar 1986: 101). Ancak, Türk insanı bunun tam tersine, maddeyi olduğu gibi bırakmayı tercih etmiştir. Örnek vermek gerekirse, Ahmet Hamdi Tanpınar “En iyisi budur, diyorum; eşyayı bırakmalı güzelliğinin saltanatını içimizde kursun.” demektedir (Aktaran Sayar 1986: 103). Yine bu noktada, Lamartine’in “Bu ulus gerçekten bir şey yaratmıyor, hiç bir şeyi yenilemiyor. Fakat hiç bir şeyi de kırıp tahrir de etmiyor.” ifadeleri dikkat çekicidir (Aktaran Sayar 1986: 101). Bu sözler bizim insanımızın, Avrupalı karşısındaki hem zafını hem de üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Kalkınma veya uygarlık ölçülerinden bazıları itibarıyla son derece geri kalmış olmamıza rağmen, yine bu zihniyet, bizi fersah fersah geçen insanlar tarafından araştırılmaktadır. Yıkılıp gitmesine karşın, Osmanlı İmparatorluğunun toprakları üzerinde yarattığı Osmanlı Barışı’nın, hâlen sırrının araştırılıyor olması, bu açıdan güzel bir örnek sayılabilir. Bu çerçevede, Osmanlı’nın devlet yapısının Asya’dan gelen töresel etkilere ve İslâmiyetle birlikte dinî etkilere uyumu da farklı bir bakış açısı sağlayacaktır. Yine Sayar’ı zikrelelim:

“İslam dini-kapitalist zihniyet arasında mevcut norm, reel çatışmasının dip köklerini Osmanlı Asyasi Türk töresi ile İslam ahlakının bir arada karışımı olarak tevariüs eden anti-merkantil izlere (iktisadî zihniyete) bakmak gerekiyor. Norm ile reel arasında bu çatışmanın başlaması evladiyeliğe dönüşen İslam devlet anlayışıdır. Osmanlılar öncesi eski-Türk hükümdarlık geleneğinin evladiyeliğe dönüşen İslam devlet anlayışıyla tam bir uyum sağlaması bu norm-reel tutarsızlığının Osmanlı tarihinde sürüp gitmesinin en önemli sebeplerinden biridir.” (1986: 126)

Osmanlı’nın iktisadî yapısını belirleyen esaslara, bu biçimde yeni faktörleri katmış oluyoruz. Bunlar hem yapının oluşumuna hem işlemesine hem de sonuçta yozlaşmasına etki etmişlerdir. Sayar bu görünümelerde ortak paydayı tespit etmektedir:

“Ekonomik yapının normatif esaslarının belirlenmesinde ve bunların norm-reel çatışmasına dönüşmesinde, ya da denge-lerin reelle bütünleşmesinde politik toplumun filozofisiyle uyum sağlamış olan kurumsal faktörler söz sahibidir. Hususiyle, İslam tasavvuf terbiyesi ve iktisat zihniyeti ile Asyagil-Bizans feodal-ağalık şuur ve askerî ideoloji ekonomik davranışsal çerçeveyi şekillendirmişlerdir.” (Sayar 1986: 158)

Görüldüğü üzere, Osmanlı insanının geleneksel zihniyeti ve anti-maddeci tutumu, geniş bir tarihî perspektif içinde ele alınmak zorundadır. Gerek Bizans’ın feodal ağalık şuur, gerek Asya’dan süregelen Türk töresi ve gerekse İslâmiyet’ten sonra, Anadolu’da kurumsallaşan İslâm tasavvufu Anadolu insanının Avrupa’nın rasyonel düşünen insanı karşısındaki konumunun belirleyicileri olmuşlar ve bu birey kendi sübjektif dünyasına mahkûm kalmıştır.

5. SONUÇ

Üzerinde yaşadığımız topraklarda Avrupa’dakine benzer bir uygarlığın kurgulanamamasında etkisi olduğunu düşündüğümüz faktörleri yukarıda değindik. Bizans’tan bu yana devam edegelen ve tarıma dayalı bir devlet yapısından, yiğitlik ile meşrulaştırılan el koyma yetkisinden, kendisine rakip çıkmasına asla izin vermeyen baskıcı bir merkezî otoriteden, maddeyle ilişkisinde etkin ve rasyonel davranamayan bir bireyden söz ettik. Kırımca, tüm bunlar bir arada ve etkileşim içinde olsalar dahi, düşünce yapısını kıramayan veya bu yapıyı dönüştürmek istemeyen bireyin etkisi diğerlerinden daha fazladır. Bahsedilen birey ki günümüzde de rahatlıkla karşımıza çıkabilmektedir, Batı uygarlığının yarattığı rasyonel insan tipinden çok farklıdır. Aslında, belki de esas yaklaşım tarzı şu olmalıdır. Neden rasyonel bir insan tipi bizim aramızdan çıkmadı sorusu yerine; Batının rasyonel insanını açacak bir insan tipi bu topraklardan nasıl çıkabilir sorusunun sorulması gerekmektedir. Bu noktada, irrasyonelliğin ihyası değil, katı bir rasyonalizm içinde boğulan insanın nefes almasının önemsenmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Ancak bu yolla, taklitçilik tehlikesinden uzaklaşabilir ve daha akılcı bir yapı oluşturabiliriz.

Hâlihazırda içinde bulunduğumuz duruma göz atarsak yine önemli bir açmazın içinde olduğumuz yorumu yapılabilir. Modernist bir proje çerçevesinde muasır medeniyet seviyesine yükselmeye çalışan toplumumuzun idaresini elinde bulunduran politik toplum ve askerî-sivil bürokrasi

bireyin önünde yine a priori duvarlar örmüştür. Türk insanının maddeyle ilişkisini rasyonel bir temele oturtmasını sağlayacak adımlar yerine gü-nü kurtaracak reformist tavır sürdürülmektedir. Üstelik bu süreçte, sübjektif bilgi küresinde yer alan hassasiyetler arasında bir sarkaç misali yaşanan gidip gelmeler sadece zaman kaybına neden olmakta ve ortaya konulan romantik hedefler sübjektif kürenin metafizik ideallerini canlı tutmaktadır. Tenkid edilebilir, ayakları yere basan ve yanlışlanabilir niteliği haiz projeler de cılız sesler benzeri dikkatlerden kaçmaktadır. Son söz olarak, daha medenî bir toplumsal düzenin kurulmasını sağlayacak bir insan tipinin ortaya çıkması yönünde dışsal şoklara bel bağlamak yerine, öncelikle kendi evimizin düzenini sağlayacak adımları atmamız gerekmektedir.

Kaynakça

- Altan, Mehmet (1994), *Kapitalizm Bu Köye Uğramadı*, İstanbul, Afa Yayınları.
- Divitçioğlu, Sencer (1994), *Oğuz'dan Selçukluya*, İstanbul, Eren Yayınları.
- Divitçioğlu, Sencer (2001), *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Dorfman, Joseph (1972), *Thorstein Veblen and His America*, Clifton, Augustus M. Kelley.
- Ferguson, Niall (2001), *The Cash Nexus: Money and Power in the Modern World, 1700 - 2000*, New York, Basic Books.
- Güvenç, Bozkurt (1994), *Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları*, Ankara, Remzi Kitabevi.
- İnalcık, Halil (2000), *Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği*, Doğu Batı, 4, (13), 157-175.
- Keyder, Çağlar (1990), *Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Özyüksel, Murat (1993), *Feodalite ve Osmanlı Toplumunu*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını.
- Sayar, Ahmed G. (1986), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul, Der Yayınları.
- Sayar, Ahmed G. (1998), *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*, İstanbul, Eren Yayıncılık.
- Tezel, Yahya S. (1982), *Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923 - 1950)*, Ankara, Yurt Yayınları.

- Tilly, Charles (2001), *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, İmge Kitabevi.
- Ülgener, Sabri F. (1981), *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası, Fikir ve Sanat Tarihi Boyu Akisleri ile Bir Portre Denemesi*, İstanbul, Der Yayınları.
- Veblen, Thorstein (1964), *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts*, New York, Norton Editions.

Some Comments on the failure of the Ottomans in becoming a Capitalist Society

Assist. Prof. Dr. Ertuğrul KIZILKAYA

Abstract: From a classical perspective of Ottoman economic history, the lack of the formation of institutional processes having a significant role in the development of capitalism is referred as among the causes of the failure of joining the mentioned social-political-economic structure to capitalism. In this context, that the market mechanism could not be operated and some structural elements such as capital accumulation and salaried labour could not be observed is given as examples. However, it should be considered that some conceptual frameworks examining the Ottoman other than this attitude could be significant as well. Within this frame, the importance of Thorstein B. Veblen's traditional view of institutional change and the mentality issues that are put forward in parallel with the thoughts of Sabri Ülgener-Ahmed Güner Sayar should also be emphasized. When we take into consideration the impacts of Veblen's insistence on the traditions' influence on social change, concepts such as custom, conquest and confiscation are observed to be important factors causing to stay behind the development line of the Western Europe. Another dimension to be included is that the elements added by Sayar to the agenda of discussions, namely the consciousness of feudal landownership dating back to the Byzantium, Turkish custom inherited from Asia and the Islamic mysticism that became institutionalized after the Islamic faith especially in Anatolia shape the developmental dynamics of the Ottoman Empire. These important elements of institutional factors have formed considerable obstacles preventing the Ottoman from reaching a rational economic mentality.

Key Words: Ottoman Empire, Capitalism, Tradition, Mentality.

* Istanbul University / ISTANBUL

kizilkaya49@hotmail.com

Размышления по Поводу Факторов, Сыгравших Роль в Том, Почему Османская Империя не смогла стать капиталистической страной

Ертугрул Кызылкая*, доктор

Резюме: С точки зрения классического подхода на османскую экономическую историю, среди причин того, что упомянутые социально-политические и экономические структуры не были сочленены с капитализмом, лежит то, что не были сформированы институциональные процессы, которые играют важную роль в развитии капитализма. В этом отношении, в пример приводится и то, что не было обеспечено функционирование рыночного механизма и отсутствие некоторых структурных элементов капитализма, таких как накопление капитала и наемной рабочей силы. Однако, помимо этого подхода, должно учитываться и то, что могут быть важными и другие идейные рамки, исследующие Османскую империю. В этом смысле, подчеркивается важность концептуальных проблем, которые были выдвинуты в соответствии с понятием Торстейн Б. Веблена об институциональных изменениях, опирающихся на традициях, а также с линией взглядов Сабри Ульгенер-Ахмед Гунер Саяра. При размышлении о влиянии традиций на события общественного изменения, которым так придает значение Веблен, можно заметить, что такие понятия, как обычаи, завоевания и конфискации в структуре Османского государства были важными факторами, которые стали причиной того, что страна осталась вне линии развития Западной Европы. Другим измерением, которое определило динамику развития государства, являются вопросы, добавленные Саяром в повестку дискуссии; феодально-господствующие сознания, берущие корни из Византии; азиатские обычаи тюрок, а также исламская мистика, которая была институтизирована, особенно в Анатолии, после распространения Ислама. Эти важные элементы институциональных факторов стали препятствием в достижении рациональной экономической мысли людей в Османской империи.

Ключевые слова: Османская Империя, Капитализм, традиция, концепция

* Ассистент-исследователь Стамбульского Университета, Факультет Политических Знаний-СТАМБУЛ
kizilkaya49@hotmail.com

Türk İmalat Sanayiinin Bölgeler İtibariyle Verimlilik Farklaşması ve Gruplanması

Arş. Gör. Gökhan AKYÜZ*
Arş. Gör. M. Serhan SEKRETER*

Özet: Bu çalışmada, Türk imalat sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin bölgeler itibariyle toplam ve faktör verimliliklerinin karşılaştırılması yapılarak, verimlilik göstergeleri açısından nasıl bir kümeleme oluşturdukları incelenmiştir. Çalışmada Türkiye coğrafi anlamda on dört bölgeye ayrılmış ve ikincil kaynaklardan elde edilen çalışan sayısı, katma değer, çevirici güç kapasitesi gibi il düzeyindeki veriler kullanılarak bölgesel değerlere ulaşılmıştır. Bölgesel düzeyde hesaplanan toplam ve faktör verimlilikleri kümeleme analizine tabi tutularak düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç kümeye ayrılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olması nedeniyle Şekillerde kutu gösterim tercih edilmiş ve yapılan analizlerde istatistik paket programından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İmalat Sanayi, Verimlilik, Kümeleme

GİRİŞ

Mevcut üretim sürecinde uygulanan yöntemlerde, girdi miktarlarında, üretim kapasitesinde, çıktı karmasında oluşan tüm değişimlerin çıktı/girdi ilişkileri düzeyinde göstergesi olan verimlilik kavramı (Akal, 1998:25), çıktılarının farklı girdi gruplarına oranlanmasıyla faktör verimliliği, çoklu-faktör verimliliği ve toplam verimlilik olmak üzere üç ana grup altında toplanmaktadır (Chase vd., 1989:30-31). Özellikle imalat sanayiini konu alan çalışmalarda verimlilik göstergelerine ayrı bir önem verilmekte ve bu göstergeler oluşturulan ekonometrik modellerde farklı boyutlarda yer almaktadır (Ryan 2000; Hsu vd. 2000; Hu 1999).

* Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü/Kampus/ANTALYA
akyuz@akdeniz.edu.tr, sekreter@akdeniz.edu.tr

Bu çalışmada, Türk imalat sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin bölgeler itibariyle toplam verimlilikleri ve faktör verimlilikleri karşılaştırılarak, bölgelerin verimlilik göstergeleri açısından nasıl bir kümeleme oluşturdukları araştırılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde yöntem başlığı altında kullanılan verilere, bölge sınıflandırmasına ve yapılan analizlere ilişkin bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde, bölge imalat sanayilerinin Türk imalat sanayisindeki yerlerini belirlemeye dönük işyeri ve çalışan sayıları ve yarattıkları katma değere ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Bölgelerin toplam verimlilikleri ve faktör verimliliklerindeki gelişmeler çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturmuş, çalışmanın amacına uygunluğu nedeniyle Şekillerde kutu gösterimden faydalanılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde hesaplanan verimlilik göstergeleri kümeleme analizine tabi tutularak düşük, orta ve yüksek verimliliğe sahip bölgeler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümü ise sonuç ve değerlendirmeden oluşmaktadır.

1. YÖNTEM

1.1. Bölge Sınıflandırması ve Veri Kaynakları

Geleneksel anlayışta bölge, yan yana gelmiş yerel birimlerin mekansal bütünlüğü ile oluşan, ulus devletin denetiminde ve dışı kapalı sınırları çizilmiş birimlerdir (DPT, 2000:7). Bilindiği gibi Türkiye coğrafya anlamında yedi bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgeler de alt bölgelere ayrılmakta ve bölgesel gelişme çalışmaları belirlenen bölge ve alt bölge ayrımları göz önüne alınarak yapılmaktadır (BAB Gelişme Projesi Ana Planı Ön Çalışması, 1997). Bu çalışmada Büyükkılıç vd. (1990)'nin söz konusu alt bölge ayrımları da dikkate alarak yapmış oldukları bölge sınıflandırması dikkate alınmış ve Türkiye coğrafya anlamında 14 bölgeye ayrılmıştır (Tablo 1). Bölgelere ait veriler DİE tarafından 1986-2000 yılları arasında yayımlanan "Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri" ndeki il verilerinin derlenmesi sonucu oluşturulmuştur. Söz konusu istatistiklerin geç yayınlanıyor olması nedeniyle çalışmada kullanılan verilerin güncelliği 2000 yılı ile sınırlı kalmıştır.

Tablo 1: Çalışmaya Esas Alınan Bölgeler ve Kapsadıkları İller

Bölgeler	İller
1. Bab Karadeniz Bölgesi	Amasya, Bolu, Kastamonu, Samsun, Sinop, Zonguldak, Karabük*, Barın*, Düza*
2. Çukurova Bölgesi	Adana, Hatay, İçel, Osmaniye*
2. Doğu Ege Bölgesi	Aydın, Denizli, Manisa, Muğla, Uşak
4. D. ve Güneydoğu Marmara Bölgesi	Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Sakarya, Yalova*
5. Doğu Anadolu Orta Bölgesi	Ağrı, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Kars, Muş, Van, Ardahan*, Iğdır*
6. Doğu Karadeniz Bölgesi	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Tokat Trabzon, Bayburt*
7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hakkari, K.Maras, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Kilis*, Batman*
8. İç Anadolu Batı Yakası	Ankara, Afyon, Eskişehir, Konya, Kütahya, Aksaray*, Karaman*, Kırklale*
9. İç Anadolu Doğu Yakası	Çankırı, Çorum, Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Sivas, Yozgat
10. Kaban Bölgesi	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli
11. Trakya Bölgesi	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ
12. Batı Akdeniz Bölgesi	Antalya, Burdur, Isparta
12. İstanbul-Kocaeli Bölgesi	İstanbul, Kocaeli
14. Deniz Bölgesi	Denizli
* Yani İller daha önce bağlı oldukları illerin bölgeleri dikkate alınarak hesaplamaya dahil edilmişlerdir.	

Kaynak: Büyükkılıç vd., 1990:174

1.2. Değişkenler

Bölgesel düzeyde derlenen veriler ışığında bölgelerin toplam, emek ve sermaye verimlilikleri hesaplanmıştır. Bilindiği gibi iktisat bilimi, üretimin dört temel girdisi, yani dört üretim faktörü olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, üretim fonksiyonlarını çıkarmaya yönelik yapılan ampirik çalışmalarda bu dört üretim faktörü ikiye indirgenmekte ve üretim, yani katma değer, emek ile sermayenin bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır (Bulmuş vd., 1990:79).

Bu çalışmada, üretim fonksiyonunun açıklayıcı değişkenlerinden ilkinin oluşturduğu emek için işletmede çalışanların yıllık ortalaması kullanılmıştır. İkinci açıklayıcı değişken olan sermaye üretimin en heterojen faktörüdür. Çünkü, işletmede birden fazla dönemde işgücünün verimliliğini artırmak amacıyla kullanılan her türlü mal ifade etmektedir. İşletmelerin çevirici güç kapasiteleri, sermayeyi anlamlı bir göstergesiyle temsil etmek amacıyla kullanılan göstergelerden birisidir (Akyüz vd., 2003:118; Bulmuş vd., 1990:81). Bu nedenle çalışmada, sermaye faktörünü ifade etmede işletme-

lerin çevirici güç kapasiteleri kullanılmış ve faktör verimliliği katsayıları, katma değer/sermaye (sermaye verimliliği) ve katma değer/istihdam (emek verimliliği) formülleri aracılığıyla hesaplanmıştır. Çıktı/Girdi oranı ise bölge imalat sanayilerinin toplam verimliliklerini hesaplamada kullanılmıştır.

1.3. Analizler

Çalışmada üç aşamalı bir analiz yöntemi uygulanmıştır. Birinci aşamada söz konusu bölgeler, 1986, 1990, 1995 ve 2000 yıllarına ait toplam, emek ve sermaye verimlilikleri ortalamaları itibarıyla karşılaştırılmıştır. İkinci aşamada, 1986-2000 yılları arasında verimlilik göstergeleri temel alınarak uç değer oluşturan bölgeler kutu gösteriminden yararlanmak suretiyle görsel olarak sunulmuştur. Üçüncü aşamada ise söz konusu göstergeler itibarıyla bölgeler, kümeleme analizi aracılığıyla nisbeten yüksek/orta/düşük olarak nitelendirilen gruplar altında toplanmışlardır

Kümeleme analizinde 2 aşamalı kümeleme usulü uygulanmıştır. İlk aşamada olası küme sayısını belirlemek için hiyerarşik kümeleme yöntemi kullanılarak, gözlemler arasındaki benzerlik matrisini oluşturmak için Ökçekli (Squared) Öklit Uzaklığı ve kümeleri oluşturmak için de Ward'ın metodundan yararlanılmıştır. Dentogram ve Toplu Tablo (agglomeration schedule) Narousis (1992:91)'in belirttiği şekilde değerlendirilerek küme sayısı her bir verimlilik göstergesi için 3 olarak belirlenmiştir (Ek). Bulunan bu değerler $1 + \sqrt[3]{n}$ formülü kullanılarak hesaplanan değerle $((14/2)^{1/2} - 3)$ de benzerlik göstermektedir (Tatlıdil, 1992:260). Aykırı değerler ise analiz dışı tutularak uygun kümeye doğrudan dahil edilmişlerdir.

İkinci aşamada hiyerarşik yöntemlere göre kuramsal dayanağı daha güçlü olan hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri kullanılmıştır. Bu çalışmada, her bir kümedeki değişkenliği en küçükleyen, kümeler arasındaki değişkenliği en büyükleyen ve belirlenen sayıda küme oluşturan K-ortalama tekniğinden yararlanılmıştır (Jackson, 2002:1427).

Kümeleme analizi sonucunda saptanan grupların hangi ölçüde birbirinden ayrılmış olduğu ve grupların kendi içindeki homojenliğinin yeterli olup olmadığını test etmek amacıyla kümeleme analizi sonucunda belirlenen kümeler, bağımlı değişken olarak ayırma analizine tabi tutulmuştur (Lu vd., 1999; Jackson, 2002).

2. BÖLGE İMALAT SANAYİLERİNİN TÜRK İMALAT SANAYİ İÇİNDEKİ YERİ

İmalat sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin yoğunlukta olduğu bölgeler doğal olarak sanayileşmenin yoğun olduğu İstanbul-Kocaeli, İç Anadolu Batı Yakası, Doğu ve Güneydoğu Marmara Bölgeleri ile İzmir Bölgesidir. Bu bölgelerin Türk imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerleri içerisindeki payları 2000 yılı itibariyle sırasıyla % 36.57, % 13.46, % 10.17, % 9.19'dur. Söz konusu bölgelerin Türk imalat sanayiinde yaratılan istihdamdaki payları ise İstanbul-Kocaeli Bölgesi % 31.94, Doğu ve Güneydoğu Marmara Bölgesi % 13.54, İç Anadolu Batı Yakası % 10.94 ve İzmir Bölgesi % 8.37'dir (Tablo 2).

Bölgelerin yaratmış oldukları katma değer dikkate alındığında yine aynı bölgelerin ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Nitekim yaratılan katma değerde İstanbul-Kocaeli Bölgesi % 37.04, Doğu ve Güneydoğu Marmara Bölgesi % 12.08, İzmir Bölgesi % 11.69 ve İç Anadolu Batı Yakası % 8.16'lık bir paya sahiptir.

Tablo 2: Bölge İmalat Sanayilerinin İşyeri, İstihdam ve Katma Değer Payları (2000)

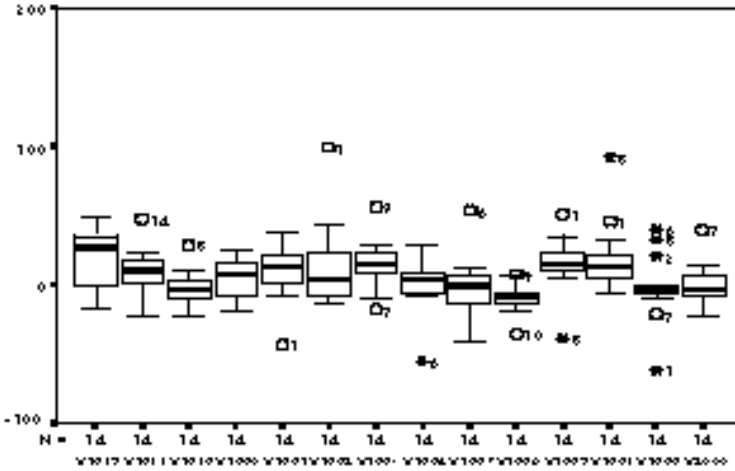
Bölgeler	İşyeri Sayısı		İstihdam		Katma Değer	
	Adet	Pay (%)	Kişi	Pay (%)	Milyon TL	Pay (%)
1.Etil Karadeniz Bölgesi	414	3.72	46,997	4.17	578,402,545	2.45
2.Çukurova Bölgesi	442	3.99	57,811	5.13	1,601,241,194	6.79
2.Doğu Ege Bölgesi	794	7.15	78,682	6.98	1,074,292,903	4.56
4.D. ve Güneydoğu Marmara Bölgesi	1,129	10.17	152,645	13.54	2,847,663,011	12.08
5.Doğu Anadolu Orta Bölgesi	64	0.58	6,611	0.59	64,246,202	0.27
6.Doğu Karadeniz Bölgesi	260	2.34	28,095	2.49	447,211,855	1.90
7.Güneydoğu Anadolu Bölgesi	428	3.86	39,271	3.49	566,101,238	2.40
8.İç Anadolu Batı Yakası	1,494	13.46	122,202	10.94	1,922,722,004	8.16
9.İç Anadolu Doğu Yakası	360	3.24	42,903	3.81	487,616,328	2.07
10.Kuban Bölgesi	75	0.68	11,982	1.06	142,285,207	0.60
11.Trakya Bölgesi	412	3.72	70,375	6.24	1,294,925,278	5.92
12.Etil Akdeniz Bölgesi	146	1.32	11,790	1.06	187,621,573	0.80
12.İstanbul-Kocaeli Bölgesi	4,059	36.57	260,074	21.94	3,729,324,163	27.04
14.İzmir Bölgesi	1,020	9.19	94,226	8.37	2,755,118,518	11.69
TÜRKİYE TOPLAMI*	11,099	100.00	1,127,283	100.00	23,568,572,934	100.00

*Gizlilik ilkesi gereği bazı illerin verileri DİE tarafından ülke toplamı içerisinde verildiğinden bölgeler tek tek toplandığında elde edilen değer, Türkiye toplamından küçük olmaktadır.

Kaynak: DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (2000)

Bölgelerin katma değer büyüme hızları yıllar itibariyle incelendiğinde özellikle 1987, 1990, 1992 ve 1995 yıllarına oranla diğer yıllarda genel-

likle birbirine yakın değerler aldığı görülmektedir. Şekil 1'den de izlenebileceği gibi söz konusu yıllar dışında bölgelerin katma değer büyüme hızları arasındaki değişim aralığı nisbeten küçük olmuştur. Bu aralık özellikle 1996 ve 1999 yıllarında daha da küçülmüştür. Yıllar itibariyle farklı bölgelerin dışa düşen değerleri oluşturduğu görülmekle birlikte özellikle Batı Karadeniz Bölgesi (1) katma değerindeki artış veya azalışla en fazla dışa düşen değeri oluşturmuştur. Nitekim söz konusu bölge 1992, 1996, 1997 ve 1998 yıllarında katma değer büyüme hızının yüksekliği ile 1991 ve 1999 yıllarında ise katma değerindeki azalış dışa düşen bölge olmuştur. Özellikle 1999 yılında Doğu Karadeniz Bölgesi (6), Doğu Anadolu Orta Bölgesi (5) ve Çukurova Bölgesi (2) katma değer büyüme hızlarının yüksekliği, Güney Doğu Anadolu Bölgesi (7) ve Batı Karadeniz Bölgesi katma değer büyüme hızlarının düşüklüğü ile dikkati çekmektedirler.

Şekil 1: Bölgelerin Yıllar İtibariyle Katma Değer Büyüme Oranları (%)

3. BÖLGELERİN VERİMLİLİK GÖSTERGELERİNDEKİ GELİŞMELER

Bu bölümde bölgelerin verimlilik göstergeleri (toplam, emek ve sermaye) 1986, 1990, 1995, 2000 yılları itibariyle ortalama olarak karşılaştırılmış ve imalat sanayi ortalamasına göre bölgelerin durum değerlendirmesi yapılmıştır. 1986-2000 yılları arasında bölgelerin verimliliklerine ait veri kümesinin ilgili göstergeler itibariyle sayısal özetlerini göstermek için kutu grafiklerden yararlanılmıştır.

3.1. Bölgelerin Toplam Verimlilikleri

Türk imalat sanayiinin ortalama toplam verimliliği 2.16 olarak gerçekleştirilen bölgeler itibariyle ortalama toplam verimlilikte Keban bölgesinin ön plana çıktığını görmekteyiz. İmalat sanayi ortalamasının üzerinde toplam verimlilik değerine sahip diğer bölgeler sırasıyla Çukurova, Trakya, İzmir, İstanbul-Kocaeli ve İç Anadolu Batı yakası bölgeleridir. Toplam verimliliğin en düşük olduğu bölge ortalama 1.93'lük değeri ile Batı Karadeniz Bölgesi olmuştur (Tablo 3). 1986-2000 yılları arasında imalat sanayi toplam verimliliği ortalama %0.35 oranında azalırken, Akdeniz Bölgesi toplam verimliliğinde %0.82'lik bir artış, Keban Bölgesi toplam verimliliğinde ise %4.21'lik bir azalış meydana gelmiştir.

Tablo 3: Bölgelerin Toplam Verimliliği (1987=100)

Bölgeler	Toplam Verimlilik				Ortalama	Varyans
	1986	1990	1995	2000		
1.Batı Karadeniz Bölgesi	1.38	1.51	1.98	1.31	1.93	0.015
2.Çukurova Bölgesi	1.92	1.68	1.66	1.59	2.28	0.021
3.Doğu Ege Bölgesi	1.52	1.62	1.54	1.45	2.05	0.005
4.D. ve Güneydoğu Marmara Bölgesi	1.52	1.67	1.60	1.55	2.12	0.005
5.Doğu Anadolu Orta Bölgesi	1.51	1.57	1.37	1.44	1.97	0.008
6.Doğu Karadeniz Bölgesi	1.40	1.51	1.22	1.44	1.89	0.006
7.Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1.69	1.56	1.45	1.51	2.07	0.010
8.İç Anadolu Batı Yakası	1.59	1.68	1.67	1.62	2.19	0.002
9.İç Anadolu Doğu Yakası	1.42	1.64	1.95	1.42	2.02	0.010
10.Keban Bölgesi	2.68	2.04	1.89	1.47	2.69	0.252
11.Trakya Bölgesi	1.51	1.87	1.79	1.62	2.25	0.024
12.Batı Akdeniz Bölgesi	1.42	1.38	1.95	1.59	1.98	0.010
12.İstanbul-Kocaeli Bölgesi	1.68	1.64	1.81	1.60	2.17	0.001
14.İzmir Bölgesi	1.64	1.71	1.75	1.47	2.19	0.015
Türk İmalat Sanayi	1.64	1.65	1.62	1.56	2.16	0.002

Kaynak: DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistiklerinden hesaplanmıştır (1986, 1990, 1995, 2000).

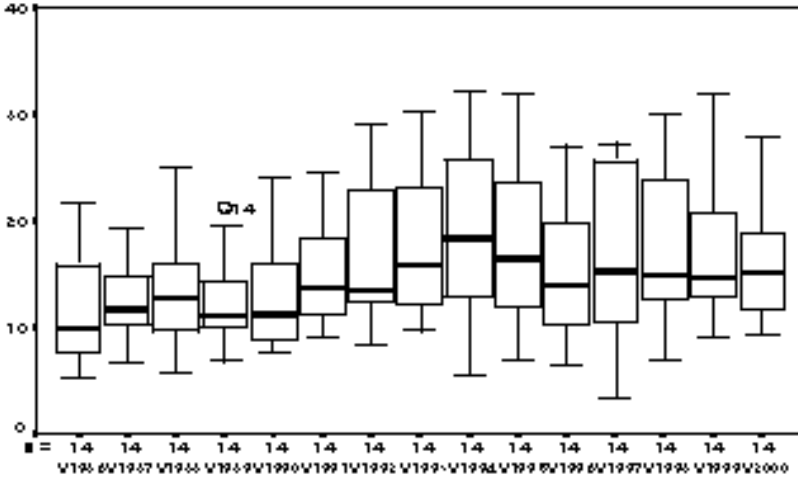
Yıllar itibariyle bölgelerin toplam verimliliklerini kutu gösterim ile incelediğimizde Keban Bölgesinin (10) genelde gerçekleşen yüksek verimliliği ile diğer bölgelerden ayrıldığını ve dışa düşen değerleri oluşturduğunu görmekteyiz. Belirli yıllarda diğer bölgelerin de dışa düşen değerleri olmuş fakat bu durum süreklilik arz etmemiştir (Şekil 2).

Tablo 4: Bölgelerin Emek Verimliliği (1987=100)

Bölgeler	Emek Verimliliği (Milyon TL/İşi)				Ortalama	Varyans
	1986	1990	1995	2000		
1.Batı Karadeniz Bölgesi	8.60	10.92	17.88	11.68	16.36	15.716
2.Çukurova Bölgesi	21.47	19.28	26.05	26.28	21.03	11.973
3.Doğu Ege Bölgesi	8.36	11.27	15.67	12.95	16.08	9.371
4.D. ve Güneydoğu Marmara Bölgesi	11.19	14.26	22.06	17.70	21.77	21.669
5.Doğu Anadolu Orta Bölgesi	6.42	7.48	6.27	9.22	10.00	1.501
6.Doğu Karadeniz Bölgesi	7.20	9.66	8.29	15.10	12.45	12.182
7.Güneydoğu Anadolu Bölgesi	12.25	8.81	11.20	12.84	15.70	5.186
8.İç Anadolu Batı Yakası	8.19	11.04	16.94	15.42	17.20	16.116
9.İç Anadolu Doğu Yakası	5.19	8.58	12.00	10.78	12.18	8.947
10.Köban Bölgesi	15.76	12.44	15.26	11.27	18.25	4.717
11.Trakya Bölgesi	11.00	15.89	22.52	18.80	23.08	27.604
12.Batı Akdeniz Bölgesi	7.49	7.62	12.72	15.10	14.21	14.426
13.İstanbul-Kocaeli Bölgesi	19.96	19.56	26.16	22.00	29.56	9.417
14.İzmir Bölgesi	17.95	24.02	31.78	27.71	22.82	24.470
Türk İmalat Sanayi	14.74	16.43	22.29	19.88	24.43	11.485

Kaynak: DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistiklerinden hesaplanmıştır (1986, 1990, 1995, 2000).

Yıllar itibariyle bölgelerin emek verimliliği kutu gösterim ile incelendiğinde sürekli dışa düşen bir bölgeye rastlanmamıştır (Şekil 3). Fakat Şekil 3’de dikkati çeken nokta, bölgelerin emek verimliliklerinin değişim aralığının büyüklüğüdür. Özellikle 1994 ve 1997 yılları arasında bu aralık önemli oranda artmıştır.

Şekil 3: Yıllar İtibariyle Bölgelerin Emek Verimliliği

3.3. Bölgelerin Sermaye Verimlilikleri

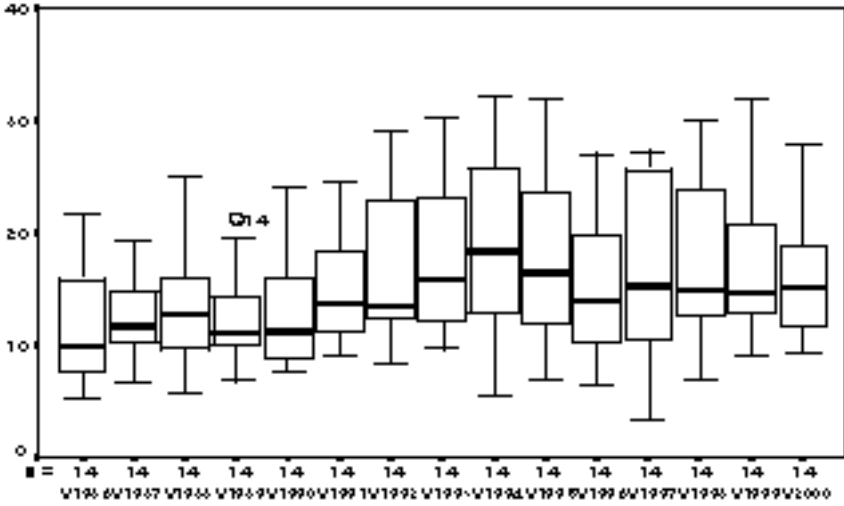
Ortalama sermaye verimliliği açısından İstanbul-Kocaeli, İzmir ve Trakya bölgelerinin ön planda olduğunu görmekteyiz. Nitekim bu bölgeler dışındaki diğer bölgeler imalat sanayi ortalamasının altında yer almışlardır (Tablo 5). 1986-2000 yılları arasında imalat sanayi sermaye verimliliğinde ortalama %0.41'lik bir büyüme gerçekleşirken, Trakya Bölgesi verimliliğindeki ortalama %4.92'lik artış ile ilk sırada yer almıştır.

Tablo 5: Bölgelerin Sermaye Verimliliği (1987=100)

Bölgeler	Sermaye Verimliliği (Milyon TL,Beypir gözü)				Ortalama	Varyans
	1986	1990	1995	2000		
1.Batı Karadeniz Bölgesi	0.58	0.74	1.07	0.28	0.92	0.084
2.Çukurova Bölgesi	1.80	1.42	1.52	0.90	1.38	0.129
3.Doğu Ege Bölgesi	0.92	1.65	2.10	1.75	2.14	0.246
4.D. ve Güneydoğu Marmara Bölgesi	1.02	1.29	1.78	1.26	1.82	0.099
5.Doğu Anadolu Orta Bölgesi	0.72	0.72	0.44	0.69	0.86	0.019
6.Doğu Karadeniz Bölgesi	1.05	1.19	0.52	1.56	1.44	0.184
7.Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1.26	0.89	0.80	1.21	1.29	0.052
8.İç Anadolu Batı Yıkası	0.85	1.06	0.90	1.28	1.36	0.028
9.İç Anadolu Doğu Yıkası	0.62	0.74	1.07	1.12	1.19	0.061
10.Kaban Bölgesi	0.68	1.29	1.42	1.18	1.52	0.106
11.Trakya Bölgesi	1.26	2.08	2.52	2.47	2.78	0.229
12.Batı Akdeniz Bölgesi	0.68	0.64	0.39	1.20	1.14	0.066
13.İstanbul-Kocaeli Bölgesi	2.88	3.02	2.68	3.01	3.87	0.027
14.İzmir Bölgesi	1.74	2.22	2.49	2.22	2.89	0.099
Türk İmalat Sanayi	1.57	1.76	1.78	1.66	2.26	0.009

Kaynak: DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistiklerinden hesaplanmıştır (1986, 1990, 1995, 2000).

Sermaye verimliliği açısından 1986-1990 yılları arasındaki 5 yıllık periyodun dördünde ve 1999-2000 yıllarında İstanbul-Kocaeli bölgesi gerçekleşen yüksek değerler ile dışa düşen bölge olmuştur. Özellikle 1991 yılından itibaren bölgelerarasında sermaye verimliliğinin değişim aralığı giderek artmış ve 1994 yılı ile birlikte bölgelerin sermaye verimlilikleri ortanca değerlerin üstüne doğru çarpıklık göstermiştir (Şekil 4).

Şekil 4: Yıllar İtibariyle Bölgelerin Sermaye Verimliliği

4. BÖLGELERİN VERİMLİLİK GÖSTERGELERİ İTİBARIYLA KÜMELENMESİ

Bölgeler 1986-2000 yılları arasında toplam verimlilikleri itibariyle kümeleme analizine tabi tutulduğunda Keban Bölgesi ve Batı Karadeniz Bölgesinin aykırı değerler oluşturduğu görülmüştür. Söz konusu aykırılığa Keban Bölgesi'nin nisbi olarak yüksek toplam verimlilik değerine sahip olması, Batı Karadeniz Bölgesi'nin ise 1998 yılında gerçekleşen yüksek toplam verimlilik değeri neden olmuştur. Bu aykırılık nedeniyle Keban Bölgesi doğrudan yüksek verimlilik değerine sahip kümeye, Batı Karadeniz Bölgesi ise ortalama toplam verimliliği dikkate alınarak orta düzey verimlilik değerlerinin yer aldığı kümeye dahil edilmişlerdir. Toplam verimlilik göstergesi itibariyle 1. kümede 6 bölge (Keban Bölgesi dahil), 3. kümede 6 bölge (Batı Karadeniz Bölgesi dahil), 2. kümede ise 2 bölge yer almıştır (Tablo 6). 2. kümede yer alan bölgelerin ortalama toplam verimliliklerinin nisbi olarak düşük olduğu, 3. kümede yer alan bölgelerin ortalama verimlilik göstergelerinin orta düzeyde olduğu ve 1. kümede yer alan bölgelerin ise verimlilik göstergelerinin nisbi olarak yüksek olduğu görülmektedir. Kümeleme analizi sonuçlarının doğruluğunu test etmek amacıyla ayırma analizi uygulanmış ve kümeleme analizi sonucunda iyi bir ayırım yapıldığına işaret eden yüksek özdeğer, düşük Wilks' Lamda ve %99.9'luk kanonik korelasyon değerleri elde edilmiştir.

Tablo 6: Bölgelerin Toplam Verimliliklerinin Kümeleme (K-Ortalama) ve Ayırma Analizi Sonuçları

1.Küme			2.Küme			3.Küme		
	Ort	SD		Ort	SD		Ort	SD
• Kaban Bölgesi	1.9 1	0.2 2	• Doğu Anadolu Orta Bölgesi	1.4 4	0.14	• Doğu ve Güneydoğu Marmara Bölgesi	1.6 2	0.0 8
• Çukurova Bölgesi	1.7 2	0.1 0	• Doğu Karadeniz Bölgesi	1.4 2	0.14	• Batı Karadeniz Bölgesi	1.6 0	0.2 0
• İç Anadolu Batı Yakası	1.7 0	0.0 9				• Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1.5 1	0.1 0
• Trakya Bölgesi	1.7 0	0.1 0				• Batı Akdeniz Bölgesi	1.5 2	0.0 9
• İstanbul-Kocaeli Bölgesi	1.6 5	0.0 7				• Doğu Ege Bölgesi	1.5 5	0.0 7
• İzmir Bölgesi	1.6 6	0.0 9				• İç Anadolu Doğu Yakası	1.6 1	0.1 2
Ayırma Analizi Sonuçları								
Özdeğerler: 491.227			Wilks' Lambda: .001			Kanonik Korelasyon: .999		

Tablo 7, bölgelerin emek verimliliği göstergeleri itibariyle kümeleme analizi sonuçlarını ve emek verimliliklerinin bölgeler itibariyle ortalama ve standart sapma değerlerini vermektedir. 1. kümede emek verimliliği göstergesi itibariyle nisbi olarak orta düzeyde değerlere sahip 4 bölgenin, 2. kümede nisbi olarak yüksek değerlere sahip 3 bölgenin ve 3. kümede nisbi olarak düşük değerlere sahip 7 bölgenin yer aldığı görülmektedir. Kümeleme analizi sonuçlarını test etmek amacıyla uygulanan ayırma analizi, grupların hangi ölçüde birbirlerinden ayrılmış olduğunu ve grupların kendi içlerindeki homojenlik durumunu göstermektedir. Bu değerler analiz sonuçlarının doğruluğunu kanıtlar niteliktedir.

Tablo 7: Bölgelerin Emek Verimliliklerinin Kümeleme (K-Ortalama) ve Ayırma Analizi Sonuçları

1. Küme			2. Küme			3. Küme		
	Orn	SD		Orn	SD		Orn	SD
• Batı Karadeniz Bölgesi	15.72	5.99	• Çukurova Bölgesi	24.22	4.26	• Doğu Anadolu Orta Bölgesi	7.42	1.81
• Doğu ve Güneydoğu Marmara Bölgesi	17.25	2.56	• İstanbul-Kocaeli Bölgesi	22.95	2.96	• Doğu Karadeniz Bölgesi	10.44	2.87
• İç Anadolu Batı Yakası	14.80	3.85	• İzmir Bölgesi	26.16	4.61	• Güneydoğu Anadolu Bölgesi	11.12	1.71
• Trakya Bölgesi	18.00	3.89				• İç Anadolu Doğu Yakası	10.49	2.72
						• Batı Akdeniz Bölgesi	10.92	2.19
						• Kaban Bölgesi	12.71	2.49
						• Doğu Ege Bölgesi	12.45	2.54
Ayırma Analizi Sonuçları								
Özdeşler: 402.266			Wilks' Lamda: .000			Kanonik Korelasyon: .999		

Bölgeler 1986-2000 yılları arasında sermaye verimlilikleri itibariyle kümeleme analizine tabi tutulduğunda İstanbul-Kocaeli Bölgesi'nin nisbi olarak yüksek sermaye verimlilik değeri ile aykırı değer oluşturduğu görülmüştür. Bu aykırılık nedeniyle İstanbul-Kocaeli Bölgesi doğrudan yüksek verimlilik değerine sahip kümeye dahil edilmiştir. Toplam verimlilik göstergesi itibariyle 1. kümede 5 bölge, 2. kümede 6 bölge ve 3. kümede 3 bölge (İstanbul-Kocaeli Bölgesi dahil) yer almıştır (Tablo 8). 3. kümede yer alan bölgelerin ortalama sermaye verimliliklerinin nisbi olarak yüksek olduğu, 1. kümede yer alan bölgelerin ortalama verimlilik göstergelerinin orta düzeyde olduğu ve 2. kümede yer alan bölgelerin ise verimlilik göstergelerinin nisbeten düşük olduğu görülmektedir. Kümeleme analizi sonuçlarının doğruluğunu test etmek amacıyla ayırma analizi uygulanmıştır. %92.7'lik bir kanonik korelasyon elde edilmesine rağmen emek ve toplam verimlilik değerlerine göre özdeşerin düşük ve Wilks' Lamda'nın yüksek olduğu görülmüştür. Söz konusu değerler kabul edilebilir sınırlar içerisinde olmakla birlikte, grupların birbirlerinden ayrılma ölçüsü ve kendi içlerindeki homojenlik durumu, sermaye verimliliğinde, emek ve toplam verimliliğe oranla daha düşüktür.

Tablo 8: Bölgelerin Sermaye Verimliliklerinin Kümeleme (K-Ortalama) ve Ayırma Analizi Sonuçları

1. Küme			2. Küme			3. Küme		
	Ort	SD		Ort	SD		Ort	SD
• Batı Karadeniz Bölgesi	1.09	0.59	• Doğu Anadolu Orta Bölgesi	0.60	0.12	• İstanbul-Kocaeli Bölgesi (yüksek)	2.00	0.24
• İç Anadolu Batı Yakası	1.21	0.29	• Doğu Karadeniz Bölgesi	1.25	0.40	• Trakya Bölgesi	2.15	0.41
• Doğu ve Güneydoğu Marmara Bölgesi	1.40	0.28	• Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1.00	0.17	• İsmir Bölgesi	2.25	0.20
• Kaban Bölgesi	1.51	0.41	• Batı Akdeniz Bölgesi	0.86	0.16			
• Doğu Ege Bölgesi	1.61	0.29	• İç Anadolu Doğu Yakası	1.02	0.24			
			• Çukurova Bölgesi	1.23	0.24			
Ayırma Analizi Sonuçları								
Özdeşler: 6.064			Wilks' Lambda: .042			Kanonik Korrelasyon: .927		

Tablo 6,7 ve 8'deki sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde bölgelerin nispi verimlilikler itibariyle Tablo 9'da ki gibi gruplandırmak mümkündür:

Tablo 9: Bölgelerin Nisbi Verimlilikler İtibariyle Gruplanması

Bölgeler	Toplam Verimlilik	Emek Verimliliği	Sermaye Verimliliği
İstanbul-Kocaeli Bölgesi	Yüksek	Yüksek	Yüksek
İsmir Bölgesi	Yüksek	Yüksek	Yüksek
Trakya Bölgesi	Yüksek	Orta	Yüksek
Çukurova Bölgesi	Yüksek	Yüksek	Düşük
İç Anadolu Batı Yakası	Yüksek	Orta	Orta
Kaban Bölgesi	Yüksek	Düşük	Orta
D. ve Güneydoğu Marmara Bölgesi	Orta	Orta	Orta
Batı Karadeniz Bölgesi	Orta	Orta	Orta
Doğu Ege Bölgesi	Orta	Düşük	Orta
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Orta	Düşük	Düşük
İç Anadolu Doğu Yakası	Orta	Düşük	Düşük
Batı Akdeniz Bölgesi	Orta	Düşük	Düşük
Doğu Anadolu Orta Bölgesi	Düşük	Düşük	Düşük
Doğu Karadeniz Bölgesi	Düşük	Düşük	Düşük

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk imalat sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin bölgeler itibariyle verimlilik karşılaştırmalarının bu çalışmada, özellikle İstanbul-Kocaeli ve İzmir Bölgelerinin toplam, emek ve sermaye verimlilikleri itibariyle nisbi olarak yüksek değerlere sahip gruplarda yer aldıkları görülmüştür. Söz konusu bölgeler Türk imalat sanayiinde yaratılan katma değerde 2000 yılı itibariyle % 48.73, istihdamda ise ortalama % 40.31'lik bir paya sahiptirler. Doğu Anadolu Orta Bölgesi ve Doğu Karadeniz Bölgesi işletmeleri her üç gösterge itibariyle nisbeten düşük verimlilik ile çalışmaktadırlar. Bu bölgelerin imalat sanayiinde yaratılan katma değer ve istihdamdaki payları 2000 yılı itibariyle ise sırasıyla % 2.17 ve % 3.08'dir.

Toplam verimlilik açısından Doğu Anadolu Orta ve Doğu Karadeniz bölgeleri dışındaki bölgelerin verimlilik düzeylerinin görece birbirine yakın olduğu, emek ve sermaye verimliliğinde ise bölgelerarası değişim aralığının arttığı görülmektedir. Nitekim toplam verimlilik itibariyle en yüksek değeri alan Keban Bölgesi (ortalama 1.91) ile en düşük değeri alan Doğu Karadeniz ortalama 1.43 arasındaki fark ortalama 0.48'dir. Emek ve sermaye verimliliklerindeki ortalama değişim aralığı ise sırasıyla ortalama 18.73 milyon TL/kişi ve 2.40 milyon TL/beygir gücüdür.

Bu çalışma, toplam, emek ve sermaye verimlilik göstergeleri itibariyle bölge imalat sanayilerinin mevcut durumlarını ortaya koymaktadır. İlgili verimlilik göstergeleri yapısal niteliklidir ve bilindiği üzere yapısal nitelikli göstergeler kısa zamanda çok hızlı değişimler göstermemektedirler. Bu göstergelerdeki değişimler genellikle teknoloji yatırımı ve makro düzeyde uygulanan selektif kredi ve yatırım politikaları gibi politika değişikliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu nitelik de mevcut çalışmanın, elde edilen verimlilik göstergelerine göre yapılan sınıflandırmaları veri olarak kullanacak karar vericilere uzun vadeli kararlarında bile kullanabilecekleri ciddi bir karar desteği sağlayabileceğini göstermektedir.

Kaynakça

- AKAL Z. (1998), *İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi Çok Yönlü Performans Göstergeleri*, Ankara, MPM Yayınları.
- AKYÜZ G., KURUÜZÜM O (2003), “İmalat Sanayiinde Ölçeğe Dayalı Verimlilik Farklılaşmaları”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi (Ek Sayı)*, Yıl:18, Sayı:209:115-124.
- BULMUŞ İ., OKTAY E., TÖRÜNER M. (1990), *Küçük Sanayi İşletmelerimizin Konumu Önemi ve AT'a Girerken Karşılaşılabilecek Sorunlar İle Çözüm Yolları*, Ankara, MPM Yayınları.
- BÜYÜKKILIÇ D., ARPACIOĞLU H., ARTAR A. (1990), *İmalat Sanayiinde İller ve Bölgeler Düzeyinde Verimlilik ve Karşılaştırma*, Ankara, MPM Yayınları.
- CHASE R. B., AQUILANO N. J. (1989), *Production And Operations Management: A Life Cycle Approach*, Irwin.
- HU M.-W. (1999), “*The Determinants of SMEs' Market Share in 1991-Taiwan Manufacturers*”, *Small Business Economics*, 12: 1-9.
- HSU M., CHEN B.-L. (2000), “*Labor Productivity of Small And Large Manufacturing Firms: The Case of Taiwan*”, *Contemporary Economic Policy*, Vol.18, No.3:270-283.
- JACKSON C. (2002), “*Classifying Local Retail Property Markets on the Basis of Rental Growth Rates*”, *Urban Studies*, Vol.39, No.8:1417-1438.
- LU C.S., MARLOW P. (1999), “*Strategic Groups in Taiwanese Liner Shipping*”, *Marit. Pol. Mgmt.*, Vol.26, No.1:1-26.
- NORUSIS M. J. (1992), *SPSS for Windows Professional Statistics Release 5*, USA.
- RYAN D. J. (2000), “*Fluctuations in Productivity Growth Rates And Input Utilization in U.S. Manufacturing*”, *AEJ*, Vol.28, No.2:150-163.
- TATLIDİL H. (1992), *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2000), *Bölgesel Gelişme, Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, DPT Yayını.
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1986), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1987), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1988), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*

- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1989), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1990), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1991), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1992), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1993), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1994), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1995), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1996), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1997), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1998), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (1999), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri (2000), *Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayını.*
- , 1997, *Batı Akdeniz Bölgesel Gelişme Projesi Ana Planı Ön Çalışması*, Antalya.

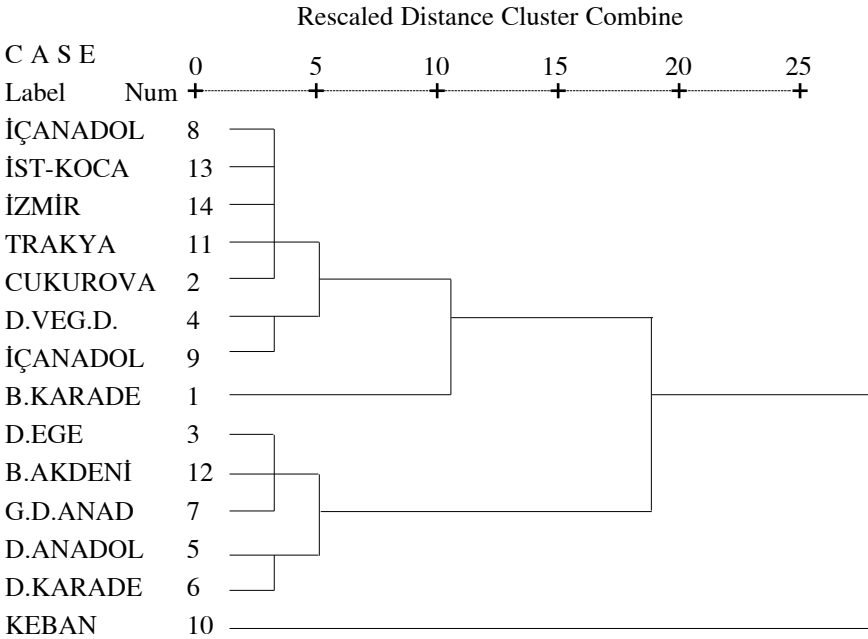
EK (APPENDIX)

Bölgelerin Toplam Verimliliği

Agglomeration Schedule

Stage	Cluster Combined		Coefficients	Stage Cluster First Appears		Next Stage
	Cluster 1	Cluster 2		Cluster 1	Cluster 2	
1	2	13	2.580E-02	0	0	2
2	4	9	7.165E-02	0	0	9
3	2	14	.128	1	0	5
4	2	12	.197	0	0	6
5	2	11	.280	2	0	8
6	2	7	.392	4	0	10
7	5	6	.520	0	0	10
8	2	8	.652	0	5	9
9	2	4	.824	2	2	11
10	2	5	1.124	6	7	12
11	1	2	1.719	0	9	12
12	1	3	2.286	11	10	12
13	1	10	6.200	12	0	0

Hierarchical Cluster Analysis Dendrogram using Ward Method

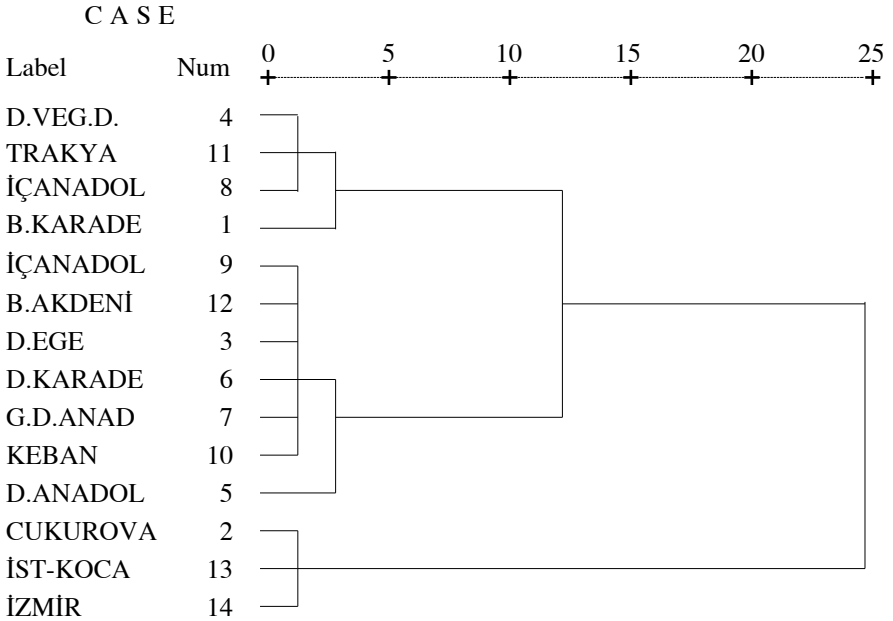
Bölgelerin Emek Verimliliği

Agglomeration Schedule

Stage	Cluster Combined		Coefficients	Stage Cluster First Appears		Next Stage
	Cluster 1	Cluster 2		Cluster 1	Cluster 2	
1	4	11	22.154	0	0	8
2	9	12	51.209	0	0	2
3	2	9	101.951	0	2	7
4	6	7	158.598	0	0	7
5	2	12	218.240	0	0	6
6	2	14	226.841	5	0	13
7	2	6	471.570	2	4	9
8	4	8	626.772	1	0	11
9	2	10	809.118	7	0	10
10	2	5	1046.599	9	0	12
11	1	4	1269.124	0	8	12
12	1	2	2826.929	11	10	12
13	1	2	7626.128	12	6	0

Hierarchical Cluster Analysis Dendrogram using Ward Method

Rescaled Distance Cluster Combine

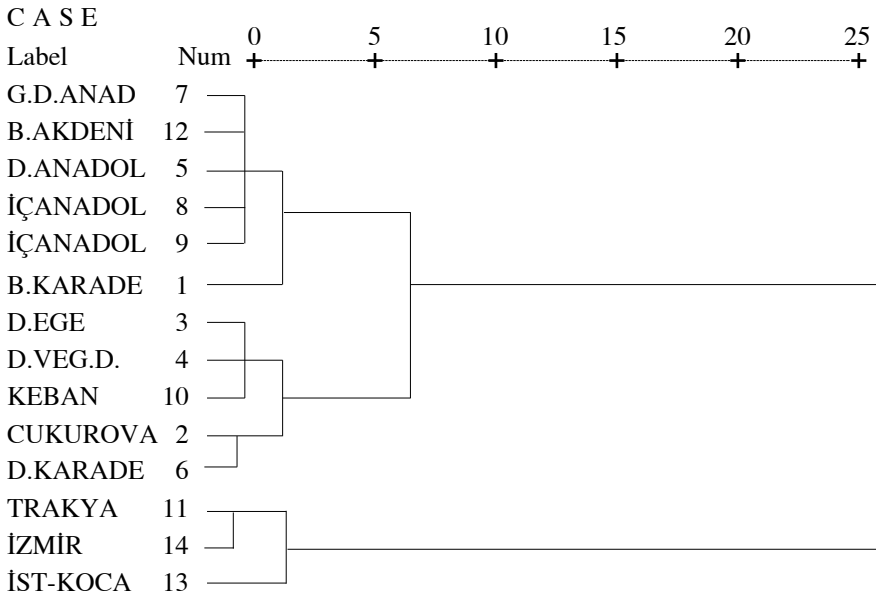
Bölgelerin Sermaye Verimliliği

Agglomeration Schedule

Stage	Cluster Combined		Coefficients	Stage Cluster First Appears		Next Stage
	Cluster 1	Cluster 2		Cluster 1	Cluster 2	
1	7	12	.449	0	0	6
2	8	9	.970	0	0	8
3	3	4	1.728	0	0	5
4	11	14	2.598	0	0	11
5	2	10	2.692	2	0	9
6	5	7	4.934	0	1	8
7	2	6	6.961	0	0	9
8	5	8	9.652	6	2	10
9	2	3	12.982	7	5	12
10	1	5	17.792	0	8	12
11	11	13	25.925	4	0	12
12	1	2	26.616	10	9	12
13	1	11	97.668	12	11	0

Hierarchical Cluster Analysis Dendrogram using Ward Method

Rescaled Distance Cluster Combine

Turkish Manufacturing Industry's Differentiation and Clustering in Terms of Productivity

Research Assist. GÖKHAN AKYÜZ
Research Assist. M. SERHAN SEKRETER*

Abstract: In this study, by comparing firms', which operate in Turkish Manufacturing Industry, total and factorial productivity in terms of regions, the clusters in terms of productivity indicators were examined. In the study, Turkey was divided into 14 regions geographically and by using the data (the number of employees, value added, total capacity of power equipment and etc.) obtained from second sources in terms of country, regional values were obtained. By applying cluster analysis to total and factorial productivity values calculated in terms of regions, tree clusters were obtained as low, average and high. Due to its appropriateness with the purpose of the study, box-plot graphical representation was preferred and in the analysis statistical program was used.

Key Words: Turkish Manufacturing Industry, Productivity, Cluster.

* Akdeniz University/ANTALYA

akyuz@akdeniz.edu.tr • sekreter@akdeniz.edu.tr

Дифференциация и Классификация Продуктивности Турецких Промышленных Предприятий в Зависимости от Регионов

Гокхан АКЮЗ, ассистент-исследователь *

М. Серхан СЕКРЕТЕР, ассистент-исследователь*

Резюме: В данной работе проводится сравнение общей и факторной продуктивности турецких промышленных предприятий в зависимости от регионов и рассматривается их концентрация в аспекте показателя продуктивности. В работе, Турция в географическом плане была разделена на четырнадцать регионов, и посредством использования на областном уровне таких показателей, как численность персонала, добавленная стоимость, мощность производства, которые были добыты из второстепенных источников, были получены региональные показатели. После этого был проведен классификационный анализ общей и факторной продуктивности на региональном уровне и разделен на три группы: низкий, средний и высокий. В виду соответствия цели данной работы, для обозначения схем и диаграмм были предпочтены формы квадратного типа, а для анализа был использован пакет статистических программ.

Ключевые слова: турецкое промышленное предприятие, продуктивность, концентрация

* Акденизский Университет, Факультет Экономических и Управленческих Знаний, кафедра Менеджмента, Кампус 07058- АНТАЛИЯ
akyuz@akdeniz.edu.tr, sekreter@akdeniz.edu.tr

Girişimci Kadınların Demografik ve Genel Karakteristikleri İle Kadınları Girişimciliğe Motive Eden Faktörler

Funda YAĞCI* - Doç. Dr. Özgün BENER**

Özet: Araştırma; girişimci kadınların demografik ve genel karakteristikleri ile kadınları girişimciliğe motive eden faktörleri belirlemek, girişimcilikte başarılı olmak için gerekli gördükleri ön şartları saptamak, araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; girişimci kadınlara, potansiyel girişimcilere, kadın girişimcileri destekleyen kurum ve kuruluşlara yararlı olabilecek öneriler geliştirmek amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini Ankara Ticaret Odasına kayıtlı 104 kadın girişimci oluşturmaktadır.

Girişimci kadınların %51,9'u orta, %48,1'i yüksek öğrenimi görmüşlerdir. Araştırma kapsamına alınan kadınların tamamının (%100,0), girişimci olma kararları tüm aile bireyleri (eşi, çocukları, annesi, babası) tarafından desteklenmiştir. Girişimci kadınların %89,4'ü "bir işle meşgul olma", %82,7'si "bağımsızlık", %53,8'i "başarılı olma", %48,1'i de "evin bütçesine katkıda bulunma" isteği ile girişimci olmaya karar vermişlerdir. Evin bütçesine katkıda bulunma isteği nedeni ile girişimci olmaya karar veren evli girişimci kadınların (%54,0) oranı bekar olanlardan (%17,6) yüksektir (p£ 0,05). Kadınların %63,5'i girişimciliğin en iyi yanının "bağımsızlık", %28,8'i maddi rahatlık" %7,7'si de "evin bütçesine katkıda bulunmak" olduğu görülmüştür. Girişimci kadınların %99,0'u girişimcilikte başarılı olmak için gerekli gördükleri ön şartların başında "çok çalışma/içtenlik, kendini adama"yı belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, kadın girişimci, motivasyon, kadın girişimcilerin sorunları

* Hacettepe Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksek Okulu Ev Ekonomisi Bölümü/ANKARA

** Hacettepe Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksek Okulu Ev Ekonomisi Bölümü Öğretim Üyesi/ANKARA

GİRİŞ

Son yıllarda özellikle dünyada 1970'lerden bu yana büyük bir atılım içinde olan kadınlar, çalışma hayatında ağırlıklarını gittikçe artarak hissettirmektedirler. Kadınlar sahip oldukları yetenek ve becerileri kullanabilme, bağımsız olma, çalışma saatlerini yönlendirebilme gibi nedenlerle, ücret ve maaşla çalışmak yerine büyük ölçüde kişisel birikimlerini kullanarak kendi işlerini kurmayı tercih etmektedirler (Liman 1993).

Piyasa ekonomisi içinde, kendi işinin sahibi olan, tek başına çalışan ya da yanında işçi çalıştıran, mal veya hizmet üretilip satan, kredi kaynaklarını araştıran, işle ilgili acil problemlerin üstesinden gelebilen, yeni koşullara adapte olabilen ve alanında deneyim sahibi olmaya çalışan kadın "girişimci kadın" olarak tanımlanmaktadır (Dhillon 1993).

Daha geniş kapsamlı olarak tanımlandığında ise girişimci kadın;

-Ev dışı bir mekanda kendi adına kurduğu bir işyeri olan,

-Bu işyerinde tek başına veya istihdam ettiği diğer kişilerle çalışan veya işinin sahibi olması sıfatıyla ortaklık kuran,

-Herhangi bir mal veya hizmetin üretilmesi ile ilgili faaliyetleri yürüten, bu mal veya hizmetin dağıtım, pazarlama ve satışını yapan veya yaptıran,

-İş ile ilgili olarak ilişkiye girmesi gereken kişi, örgüt, kurum ve kuruluşlarla kendi adına ilişki kuran,

-İş sürecinin örgütlenmesi, mal ve hizmet üretiminin pazarlanması, işyerinin işletilmesi, kapatılması veya işin geliştirilmesi konusunda kendisi karar veren,

-İşinden elde ettiği kazancın yatırım ve kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan kadındır (Ecevit 1993).

Girişimci kadın olmak, kadına çalışma yaşamında diğer çalışma biçimlerine kıyasla daha fazla özerklik, özgür hareket etme ve bağımsızlık imkanı verdiği gibi, yine kadının işine yönelik kısa ve uzun vadeli planlar yapma, kaynakları optimum kullanma, beşeri ilişkiler kurma ve sürdürme, işinde edindiği deneyimleri verimli kanallara aktarma gibi alanlarda da beceri kazanmasını sağlamaktadır(Aklar 1993).

Türkiye nüfusunun yaklaşık %50'sini oluşturan kadınların iktisaden gerekli ve yeterli üretim gücüne kavuşturulması amacı ile; günün koşullarına uygun, gerçekçi ve uygulanabilir bir dizi özendirici destekleme prog-

ramları gerçekleştirilerek girişimciliğe yönlendirilmeleri ülkenin gerek ekonomik, gerekse sosyal kalkınmasında büyük önem taşımaktadır. Ancak, girişimci olmak kadınlar açısından; işin kurulması sırasında ve sonrasında birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Kadın girişimciler başlangıçta sermaye temini, işyeri arama, kiralama, mal temini, donanım araç-gereç temini, resmi kuruluşlarla ilişkiler, acemilik, yalnızlık, işi organize edememe, toplumun genel olarak kadınlarla ilgili düşünüş ve inanışlarından kaynaklanan bazı sorunlar yaşamaktadırlar (Roapa 1986; Baydos ve Alfred 1994).

Tüm güçlüklerle rağmen genel olarak girişimci kadınlar; birey, ev kadınlığı, akrabalık, eş ve annelik rollerini başarıyla oynadıklarını düşünmekte ve mesleki rollerini yaşamlarının diğer alanlarındaki roller için birer engel olarak görmemektedirler. Üstelik girişimciliğin, kadınlara kendi kaderlerini belirleme ve bağımlılıklarının üstesinden gelebilme imkanı sunduğunu düşünmektedirler (Dhillon 1993).

Kadın girişimcilerin girişimcilikte başarılı olabilmesi için; bireyci, yaratıcı, sağduyulu olması, yeni koşullara adapte olabilmesi, birçok amaca uyabilmesi, çözüm üretme ve uzlaştırma becerilerine sahip olması, kişisel sorumluluk olarak rekabet edebilmesi ve kendine güvenmesi gerekmektedir. Ayrıca, girişimci kadınların; sebat cesaret, sabırlı ve sosyal olma, uzun çalışma saatlerini kabul etme, kendi özel hayatından fedakarlık yapmaya hazır olma, iş hususunda sezgilerin gelişmişliği, piyasa hakkında bilgi sahibi olma, çabuk ve bağımsız karar alabilme gibi özelliklere de sahip olmaları gerekmektedir. Özellikle; inançları savunan, önderlik eden, yetki kullanan, yeterli sermaye gücüne sahip olan ve müşterilerle devam eden ilişkiler kuran girişimcilerin başarılı olabileceği görülmektedir (Hisrich 1989).

Yabancı ülkelerde; girişimci kadınların demografik özellikleri ve kadın girişimci tipi (Cromie ve Hayes 1988; Hisrich ve Grachev 1993; Butner 1993), girişimcilikte başarılı olmak için öngördükleri şartlar (Hoy ve Shane 1998; Romano 1994; Low ve Mac Millan 1988; Chen Yu ve Miner 1997), girişimci olma nedenleri (Wadell 1983; Manfred ve Vries 1985; Dhillon 1993), girişimci kadınların özellikleri (Chusmir 1983; Goldman 1994; Roman 1991; Romano 1994), işe başlamaya motive eden faktörler (Goffee ve Scase 1983; Chusmir ve Hood 1986; Cohen 1990), Karşılaştıkları sorunlar, sorunların nedenleri ve bu sorunların üstesinden nasıl geldiklerine (Jick ve Mitz 1985; Boyd ve Gumbert 1983; Abush ve Burkhead 1984) ilişkin araştırmalar yapılmıştır. Ülkemizde ise; kuaför, bakkal, parfümeri, kuru temizleme vb. farklı meslek gruplarındaki girişimci kadınla-

rın karşılaştıkları sorunlar (TESK AR-GE 1993), bağımsız işyeri sahibi kadınların işyeri sahibi kadınların işyeri çevresinde ve aile içindeki ilişkileri (Çelebi 1993) ve turizm sektöründeki küçük işyeri örgütlerinde girişimci olarak çalışan iş kadınlarının farklı cinsiyet rol tutumlarına sahip olma durumları (Çelebi,1997) ile kadın girişimcilerin Türkiye'deki statüsü ve problemleri (Strategic Research Foundation,1996) araştırılmıştır.

Ülkemiz açısından genel olarak konuya bakıldığında; sanayi ve hizmetler sektöründe ücretli ve maaşlı statülerde iş bulmanın zorluğu ve informal sektöre kaymanın yaratacağı sakıncalar, kadın için diğer istihdam statülerinin önemini artırmaktadır. İşte bu bağlamda girişimcilik ve kendi hesabına iş kurmak, kadınlar için istihdam tıkanıklıklarını giderecek, iş piyasasına katılmalarını sağlayacak olumlu bir alternatif olarak görünmektedir. Bu durum ülkemizde, girişimci kadınlarla ilgili temel bilgilerin elde edilmesinde, girişimci kadınların demografik ve genel karakteristiklerinin yanı sıra kadınları girişimciliğe motive eden faktörlerin belirlenmesini sağlamaya yönelik detaylı araştırmaların yapılmasına ihtiyaç göstermektedir. Bu araştırma; girişimci kadınların demografik ve genel karakteristiklerinin yanısıra kadınları girişimciliğe motive eden faktörleri belirlemek, girişimci kadınların girişimcilikte başarılı olmak için gerekli gördükleri ön şartları saptamak, araştırmaya sonuçlarına göre elde edilen temel bilgilerden yararlanarak girişimci kadınlara, potansiyel girişimcilere, kadın girişimcileri destekleyen kurum ve kuruluşlara yararlı olabilecek önerilerde bulunabilmek amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ ve ARAÇLARI

Bu çalışma, girişimci kadınların demografik ve genel karakteristikleri ile kadınları girişimciliğe motive eden faktörleri incelemek amacıyla yapılmıştır. Ankara Ticaret Odası yetkilileri ile görüşülerek Ankara'da girişimci olarak faaliyet gösteren kadınların isim ve adreslerini kapsayan liste alınmış ve araştırma örnekleme bu listede yer alan Ankara Ticaret Odası'na kayıtlı 736 girişimci kadın arasından belirlenmiştir. Listede yer alan muhasebe, mimar, eczacılık, avukatlık, inşaat mühendisliği, doktor v.b meslek sahibi olup, kendi mesleklerini sürdüren 38 kadın kapsam dışı bırakılarak 736 kişilik evren 698'e düşmüştür. Toplam görüşülecek kişi sayısı n= 248 olarak belirlenmiş, ancak 248 ile 250 arasında istatistiksel anlamda bir fark olmadığından araştırmayı anlamlı sonuçlara ulaştıracak n=250 sayısı kullanılmıştır.

Ankara Ticaret Odası'ndan alınan listeden araştırma kapsamına alınan 250 kişiden 146'sının yapılan incelemede, araştırmadaki girişimci kadın tanımına uygun olmadığı (işyerinin kadın tarafından açılmadığı ve işletilmediği) tesbit edilmiş, araştırma kapsamına alınacak kişi sayısı 104 olarak gerçekleşmiştir. Araştırma verileri araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme formuna bağlı kalınarak girişimci kadınların adreslerine gidilerek yüz yüze yapılan görüşmeler sonucu toplanmıştır. Araştırma sonunda elde edilen veriler "Hacettepe Üniversitesi Bilgi İşlem Merkezi" tarafından değerlendirilmiştir. Veriler, önce herhangi bir açıklayıcı değişkene bağlı kalmaksızın analize tabi tutulmuş ve toplam görüşülen kişi sayısı esas alınarak mutlak ve yüzde değerler gösteren frekans tabloları hazırlanmıştır. Daha sonra girişimci kadınların demografik ve genel karakteristikleri ile girişimciliğe motive eden faktörlerin incelenmesinde ölçüt olarak öğrenim ve evlilik durumu esas alınarak çapraz tablolar hazırlanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel açıdan önemlilik kontrollerinde Khi-Kare analizi kullanılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Girişimci Kadınların Demografik ve Genel Karakteristikleri

Araştırma kapsamına alınan girişimci kadınların öğrenim düzeyleri birbirine yakın oranda olup, %51.9'u orta, %48.1'i yüksek öğrenim görmüşlerdir. Çelebi'nin (1993 ; 1997) çalışmalarında ise lise mezunu iş kadınlarının oranının yüksek olduğu belirlenmiştir Cromie ve Hayes (1988) tarafından yapılan araştırmada da, kadın girişimcilerin yaklaşık %70.0' i üniversite eğitimidir. Girişimci kadınların 35-39 yaş grubunda yer alanların oranı (%52.9) yüksektir. Kadınların %28.8'ı 34 ve daha az, %9.6'sı 40-44, %8.7'si de 45 ve daha yukarı yaş grubunda yer almaktadır. Girişimci kadınlar birey, ev kadınlığı, eş ve annelik rollerini başarıyla oynayabilmeleri için özellikle 35 yaşından sonra çocuklarının yetişmesinin ardından, kendi işlerini kurmaya yönelmektedir (Harper 1992). Çelebi (1993; 1997) tarafından yapılan araştırmalarda 30-39 yaş grubunda yer alan iş kadınlarının oranının ve yapılan araştırmada da 35-39 yaş grubunda yer alan kadın girişimcilerin oranının yüksek bulunmuş olması bu durumu doğrulamaktadır. Ancak Goldman (1994) tarafından yapılan araştırmada kadın girişimcilerin tamamına yakınının (%98.0) 45-50 yaş grubunda yer aldığı belirlenmiştir.

Araştırma kapsamına alınan girişimci kadınların yarıdan fazlası (%83.7) evli, %16.3'ü bekar girişimci kadınlardır. Evli olan 87 kadından 8'inin (

% 9.2) çocuğu bulunmamakta, çocuğu olanlar arasında ise 2 çocuğa sahip olanların oranı ilk sırada (% 81.0) yer almaktadır. Hisrich ve Grachev'in (1993) yaptıkları araştırmada da girişimci kadınların genellikle evli ve çocuk sahibi olan kişiler olduğunun bulunmuş olması, bu çalışmada evlilik durumu ve çocuk sayısına ilişkin bulgularla benzerlik göstermektedir. Araştırma kapsamına alınan deneklerden 87 evli denegin eşlerinin iş durumu incelendiğinde; %55.2'sinin eşlerinin işveren, %35.6'sının kendi hesabına, %9.2'sinin de ücretli çalışan kişiler olduğu saptanmıştır. Kadınların tamamının (%100.0) aile yapısı çekirdek aile tipindedir. Bu durum araştırmada, kadınların öğrenim düzeylerinin orta ve yüksek öğrenim görmüş olanlardan oluşuyor olması ile bağlantılı olduğu izlenimini vermektedir.

Araştırma kapsamına alınan kadınlardan ticaret (%74.0) (gıda maddesi, giysi, hediyelik eşya vb. malların satımı) sektöründe girişimci olarak faaliyet gösterenlerin oranı, hizmet (%16.4) (pansiyon, lokanta, kuaför vb.) ve imalat (%9.6) (ayakkabı, takı vb. imalatı) sektöründe faaliyet gösterenlerden yüksektir. Çelebi'nin (1993;1997) yapmış olduğu çalışmalarda da ticaret sektöründe faaliyet gösterenlerin oranının yüksek olması araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Ancak yabancı ülkelerde yapılan araştırmalarda, kadın girişimciler genel olarak sağlık, gıda ve giyim, turizm ve hizmet alanlarında yoğunlaşmakta, çoğunlukla kendi birikimlerini küçük ölçekli işletmelerde değerlendirmektedirler Harper,(1992). Bowen ve Hisrich (1986) de yaptıkları araştırmada girişimci kadınların tamamına yakınının (%90.0) hizmet sektöründe faaliyet gösterdiklerini bulmuşlardır. Bu araştırma bulguları arasındaki farklılığın nedeninin, ülkelerin farklı sosyo-ekonomik yapılarına ve olanaklara sahip olmaları ile birlikte, araştırmaların farklı zamanlarda yapılmış olmasından kaynaklandığını düşündürebilir. Konuya öğrenim durumu açısından bakıldığında; her iki öğrenim düzeyinde yer alan (ortaöğrenim %74.1, yükseköğrenim (%74.0) kadınlardan ticaret sektöründe girişimci olarak faaliyet gösterenlerin oranı yüksektir. Bunu, ortaöğrenim görmüş olan kadınlarda imalat (%14.8) ve hizmet (%11.1), yükseköğrenim görmüş olan kadınlarda ise hizmet (%22.0) ve imalat (%4.0) sektöründe faaliyet gösterenler izlemektedir (p>0.05).

Kadınlar arasında girişimciliğe başladıklarından itibaren geçen süreyi 2-4 yıl olarak belirtenler ilk sırada yer almakta (%46.2), bunu 5-7 yıl (%41.3) ile 8 ve daha fazla yıl (%12.5) olarak belirtenler izlemektedir. Bu bulgu kadın girişimciliğin ülkemizde henüz yeni yeni yaygınlaştığını doğrular

niteliktedir. Kadınların yarıdan fazlası (%71.2) 20-29 yaş grubunda, %28.8'i de 30 ve daha yukarı yaşta girişimci olarak faaliyet göstermeye başlamışlardır. Butner'in (1993) yaptığı araştırmada ise, kadınların girişimciliğe başlama yaşları 30-45 yaş grubu olarak bulunmuştur. Araştırmaya alınan 10 girişimci kadından sadece 5 kişi girişimciliğe başlamadan önce de çalışmışlardır. Ancak 99 kişi ise daha önce herhangi bir işte çalışmamıştır. Girişimciliğe başlamadan önce de çalıştıklarını belirten 5 kişiden 2'si işçi, 3'ü de memur statüsünde çalışmışlardır. Hisrich'in (1989) yaptığı araştırmada, girişimciliğe başlamadan önce ücretli olarak çalışan kadınlar daha fazla gelir elde etmek amacı ile girişimciliğe başlamışlardır.

Kadınları Girişimciliğe Motive Eden Faktörler

Araştırma kapsamına alınan kadınların tamamının (%100.0), girişimci olma kararları tüm aile bireyleri (eşi, çocukları, annesi, babası) tarafından desteklenmiştir. Çelebi'nin (1993) araştırmasında kadınların işyeri kurma düşüncesi ortaya çıktıktan sonra bu düşüncüyü gerçekleştirmeyi destekleyen kişilerin başında eşi (% 31.6), %2.6 ile çocukları, %3.8 ile annesi, %2.2 ile de babası gelmektedir. Çelebi'nin (1997) daha sonra yapmış olduğu araştırmada da kadının işyeri kurmasını destekleyenler %38.1 ile eş, eşit oranlarda (%1.9) çocukları ve annesi, %6.7 ile de babası gelmektedir. Waddell'in (1983) yaptığı çalışmaya göre de girişimcilik kariyerini seçmede aile etkili bir faktördür. Bu araştırma bulgularının birbirini destekler nitelikte olması, kadınları girişimciliğe motive eden faktörler arasında aile desteğinin önemli bir unsur olduğunu düşündürmektedir. Kadınlar arasında girişimci olmalarının yaşamdaki diğer sorumluluklar için bir engel teşkil etmediğini belirtenler çoğunluktadır (%95.2). Dhillon ve Malhotra (1993) tarafından yapılan araştırmada da, tüm güçlülere rağmen genel olarak girişimci kadınlar, birey, ev kadınlığı, akrabalık, eş ve annelik rollerini başarıyla oynadıklarını düşünmekte ve mesleki rollerini yaşamlarının diğer alanlarındaki roller için birer engel olarak görmemektedirler. Evlilik durumu söz konusu olduğunda, girişimci olmanın yaşamdaki diğer sorumluluklar için engel teşkil etmediğini belirten evli kadınların oranı (%96.6) bekar kadınlardan (%88.2) yüksektir (p>0.05).

Kadınların %89.4'ü "bir işle meşgul olma", %82.7'si "bağımsızlık", %53.8'i "başarılı olma"% 48.1'i de "evin bütçesine katkıda bulunma isteği" ile girişimci olmaya karar vermişlerdir. Çelebi'nin (1993) araştırmasına göre; iş kadınlarının yarıya yakın (42.0) bir kısmı iş kadını olmak, %23.4' ü evin bütçesine katkıda bulunma isteği, %10.9'u evi geçindirme zorunluluğu nedeni

ile girişimci olduklarını belirtmişlerdir. Çelebi'nin (1997) araştırmasında da benzer nedenlerin söz konusu olduğu görülmektedir. Şöyle ki; kadınların %43.8'i iş hayatına katılma isteği %19.0'ı evin bütçesine katkıda bulunma isteği nedeni ile iş kadını olmak istemektedirler. Chusmir'in (1983) yaptığı çalışmada kadınlar; başarılı olma ihtiyacı, bağımsız olma arzusu, iş tatmini ve ekonomik gereklilik nedeniyle girişimcilik mesleğini seçmişlerdir. Manfred ve Vries (1985) ise araştırmalarında kadınların bağımsız olma, kariyer ihtiyacı, sahip oldukları yetenek ve becerileri kullanabilme, esnek çalışma saatleri gibi nedenlerle kendi işlerini kurmayı tercih ettiklerini bulmuşlardır. Yapılan bu çalışmada bulunan karar verme nedenlerinin sıralanmasına ilişkin bulgularla Çelebi, Chusmir, Manfred ve Vries'in çalışma bulgularındaki sıralanma farklılıklarının çalışmaların yapıldığı ülkelerin toplumsal, kültürel farklılıklarından kaynaklandığı düşünülebilir.

Kadınların girişimci olmaya karar verme nedenleri öğrenim durumuna göre incelendiğinde; orta öğrenimi olan kadınlarda “bir işle meşgul olma isteği”, yüksek öğrenimi olan kadınlarda ise “bir işle meşgul olma isteği” ve “bağımsızlık” nedeni ile girişimci olmaya karar verdiklerini belirtenlerin oranı ilk sıralarda yer almaktadır (orta öğrenim %88.9, yüksek öğrenim %90.0). “Evin bütçesine katkıda bulunma” nedeni ile girişimci olmaya karar verdiklerini belirten orta öğrenim görmüş olan kadınların oranı (%74.1) yüksek öğrenim görmüş olanlardan (%20.0) yüksek iken, “başarılı olma isteği” nedeni ile girişimci olmaya karar verdiklerini belirten yüksek öğrenim görmüş olan kadınların oranı (%76.0) orta öğrenim görmüş olan kadınlardan (%33.3) yüksektir. Nitekim kadınların girişimci olmaya karar verme nedenlerinden; evin bütçesine katkıda bulunma ve başarılı olma isteği ile öğrenim durumu arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan da önemli olduğu bulunmuştur (p£ 0.05).

Evlilik durumu açısından bakıldığında da, evli ve bekar kadınlardan “bir işle meşgul olma isteği” ile girişimci olmaya karar verdiklerini belirtenlerin oranının (evli %89.6, bekar %88.2) ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. “Evin bütçesine katkıda bulunma” isteği ile girişimci olmaya karar verdiklerini belirten evli kadınların oranı (%54.0) bekar kadınlardan (%17.6), “başarılı olma isteği” nedeni ile girişimci olmaya karar verdiklerini belirten bekar kadınların oranı da (%76.5) evli kadınlardan (%49.4) yüksektir. Çelebi'nin (1993) çalışmasında evli iş kadınlarında işkadını olma isteğinden sonra evin bütçesine katkıda bulunma isteğinin son derece güçlü olduğu belirlenmiştir. Girişimci olmaya karar verme nedenlerinden; evin bütçesine katkıda bulunma isteği ve başarılı olma isteği ile evlilik durumu arasındaki ilişki istatistiksel açıdan da önemli bulunmuştur (p£0.05).

Toplam 104 girişimci kadının 102'si (%98.1) girişimci olarak problemle karşılaştıklarını belirtirken sadece 2 kişi (%1.9) karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Çelebi'nin (1993) araştırmasında iş kadınlarının %16.0'sı ve yine Çelebi'nin (1997) diğer araştırmasında iş kadınlarının %30.5'i sorun olmadığını belirtmişlerdir. Kadınların %51.0'i pazarlama, %36.3'ü mali, %11.7'si donanım araç-gereç mal temini ve %1.0'i de kalifiye eleman bulamama konusunda problemle karşılaşmaktadır. Çelebi (1993)'e göre iş kadınları; en çok acemilik, tecrübesizlik, müşteri ile ilişki kurmayı bilememe, işi yürütmedeki bilgisizlikten (%16.6) yakınmaktadır. Bunu %16.0 ile müşteri azlığı, parasızlık, % 9.3 ile para sorunu, %8.0 ile de kadın olma, kendini kabul ettirme izlemektedir. Çelebi (1997)'ye göre de; kadınlar iş-yeri kurulduktan sonraki sorunlar olarak, müşteri azlığı (%14.3), resmi kuruluşlar (%12.4) ve kadın olmadan dolayı sorunları olduğunu belirtmişlerdir. Jick ve Mitz (1985) girişimci kadınların en önemli problemlerinin; kredi alma, teminat göstermede yetersizlik ve mali problemler, Hisrich ve Grachev (1993) ise finans, kredi, finansal planlama deneyiminden yoksun olma ve iş eğitimindeki eksiklik olduğunu belirlemişlerdir. Girişimci kadın olmak, kadına çalışma yaşamında diğer çalışma biçimlerine kıyasla daha fazla özerklik, özgür hareket etme ve bağımsızlık imkanı vermektedir (Aklar,1993). Kadınların %60.5'i girişimciliğin en iyi yanının "bağımsızlık" olduğu görüşündedir. Bunu %28.8 ile "maddi rahatlık" ve %7.7 ile "evin bütçesine katkıda bulunmak" görüşünde olanlar izlemektedir.

Kadınların Girişimcilikte Başarılı Olmak İçin Gerekli Gördükleri Ön Şartlar

Kadınların %99.0'u girişimcilikte başarılı olmak için gerekli gördükleri ön şartların başında "çok çalışma/içtenlik, kendini işine adama" yı belirtmişlerdir. Bunu sırası ile "dürüst iş ahlakı" (%78.8), "kaliteli ürün" (%44.2) ve eşit oranlarda da "cesaret/riske girme, rekabet edebilme" ve "kendine güven"i belirtenler izlemektedir. Wadell (1983) yaptığı çalışmada, kadın girişimcilerin başarılı olmasının; gelecekte risk alan önderlik eden, yetki kullanan, kolayca kararlar verebilen, rekabetçi, bağımsız, kendine güvenen, azimli ve hırslı kişiler olmalarına bağlı olduğunu, Block ve MacMillan (1985) işi organize etme ve geleceği planlamak gerektiğini, Goldman (1994) ise kendini işine adama, ilham, motivasyon ve cesaret'in kadın girişimciyi başarıya ulaştıran özellikler olarak belirtmiştir.

Girişimci kadınlardan ileride girişimci olmak isteyen kadınlara "çok çalışma/içtenlik, kendini işine adama"yı önerenlerin oranı ilk sırada yer almak-

tadır (%91.3). Bunu “dürüst iş ahlakı” (%78.8), “cesaret/riske girme, rekabet edebilme” (%44.2), “kendine güven” (%36.5) ve “kaliteli ürün” (%35.6) ile “geleceği planlama”yı (%3.8) belirtmiş olanlar izlemektedir. Dhillon ve Malhotra (1993) da çalışmalarında kadın girişimcilerin yarıya yakınının (%45.0) girişimci olmak isteyen kadınlara “çok çalışma, fedakar ve samimi gayret, bağlılık ve azimli olma”yı önerdiklerini belirtmişlerdir. Araştırmada kadın girişimcilerin; girişimcilikte başarılı olmak için gerekli gördükleri ön şartlarla, girişimci olmak isteyen kadınlara verdikleri önerilere ilişkin bulguların birbirleriyle tutarlılık gösterdiği görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Girişimci kadınların; demografik özellikleri ve genel nitelikleri ile kadınları girişimciliğe motive eden faktörleri belirlemek ve girişimcilikte başarılı olmak için gerekli gördükleri ön şartları saptamak amacıyla yapılan bu araştırmadan elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- Girişimci kadınların çoğunluğu, orta ve yüksek öğrenimi olan, 35-39 yaş grubunda yer alan, evli, 2 çocuğa sahip, eşleri genellikle iş veren ya da kendi hesabına çalışan kişilerden oluşmaktadır. Kadınların aile yapıları ise çekirdek aile tipindedir.
- Girişimci kadınlardan ticaret (gıda maddesi, giysi, hediyelik eşya vb. malların satımı) sektöründe girişimci olarak faaliyet gösterenlerin oranı hizmet (pansiyon, lokanta, kuaför vb.) ve imalat (ayakkabı, takı vb. malların imalatı) sektöründe faaliyet gösterenlerden yüksektir.
- Girişimciliğe 2-4 yıl önce başlayanlar ilk sırada yer almaktadır.
- Girişimci kadınlar çoğunlukla 20-29 yaş grubunda girişimciliğe başlamışlardır.
- Kadınların girişimci olma kararları tüm aile bireyleri (eşi, çocukları, annesi, babası) tarafından desteklenmiştir.
- Kadınların hemen hemen tamamında girişimci olmaları girişimci olmaları yaşamdaki diğer sorumluluklar için genellikle bir engel teşkil etmemektedir.
- Kadınların girişimci olmaya karar verme nedenlerinin başında “bir işle meşgul olma isteği” gelmektedir. Bunu sırası ile bağımsızlık, başarılı olma ve evin bütçesine katkıda bulunma isteği izlemektedir. “Evin bütçesine katkıda bulunma isteği” nedeni ile girişimci olmaya karar verdiklerini belirten orta öğrenim görmüş olan kadınların oranı yüksek öğrenim gör-

müş olan kadınlardan yüksek iken, “başarılı olma isteği” nedeni ile girişimci olmaya karar verdiklerini belirten yüksek öğrenim görmüş olan kadınların oranı orta öğrenim görmüş olan kadınlardan yüksektir.

- Girişimci olarak problemle karşılaşan kadınlar çoğunlukla pazarlama konusunda problemle karşılaşmaktadırlar. Bunu sırası ile mali, donanım, araç-gereç mal temini ve kalifiye eleman bulamama izlemektedir.

- Kadınların yarısından fazlası girişimciliğin en iyi yanının “bağımsızlık” olduğu görüşündedir. Bunu “maddi rahatlık” ve “evin bütçesine katkıda bulunmak” görüşünde olanlar izlemektedir.

-Kadınların girişimcilikte başarılı olmak için gerekli gördükleri ön şartların ve girişimci olmak isteyen kadınlara verdikleri önerilerin başında “çok çalışma/içtenlik, kendini işine adama gelmektedir.

Gerek araştırmadan elde edilen sonuçlar dikkate alındığında ve gerekse konu ile ilgili daha önce yapılmış olan araştırmalarda verilmiş olan önerilerde olduğu gibi; halen girişimci olarak faaliyet gösteren kadınlara, potansiyel kadın girişimcilere ve konu ile ilgili kurum ve kuruluşlara şu önerilerde bulunulabilir:

- Girişimci olarak faaliyet gösteren kadınların, kendi aralarında birlik oluşturarak organize olmaları, uluslararası kişi ve kuruluşlarla işbirliği yapıp görüş alışverişinde bulunarak kendilerini daha da geliştirmelerini sağlamaları, kendilerini ve faaliyetlerini topluma tanıtarak potansiyel girişimcilere özendirici nitelikte çalışmalarda bulunmaları,

-Ülkemizde kadın girişimciliğin yeni yeni yaygınlaştığı dikkate alındığında; girişimci kadınların potansiyel kadın girişimcilere hem kendilerini tanıtmaları hem de teşvik edici olmaları konusunda ilgili kurum ve kuruluşlarca desteklenmesi,

- Sanayi ve Ticaret Odası, TESK, TOBB, KOSGEB ve diğer kadın girişimcileri destekleyen kurum ve kuruluşların, ticaret sektörüyle birlikte hizmet, imalat sektörlerinde de kadınların faaliyet göstermeleri ve bu sektörlerde karşılaştıkları; pazarlama, mali, donanım, araç-gereç, mal temini, kalifiye eleman bulamama konusunda problemlerinin çözümüne yönelik çalışmalarda bulunmaları,

- Kitle iletişim araçları ile geniş kadın kitlelerini girişimciliğe özendirerek, bilinçlendirecek teşvik edecek nitelikte programların gerçekleştirilmesi,

- Yapılacak bir başka çalışma ile aynı işi yapan kadın ve erkek girişimcilerin benzer ve farklı yönlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi önerilebilir.

Tüm bunların yanısıra; bu araştırma sınırlı sayıda girişimci kadın alınarak yapılmış olan bir pilot çalışma özelliğindedir ve tüm Türkiye’de faaliyet gösteren girişimci kadınlarla ilgili temel bilgileri yansıtmamaktadır. Bu nedenle Türkiye genelinde yapılacak yeni araştırmalar, girişimci kadınlar konusunda yapılacak diğer araştırmalara ışık tutacak ve yardımcı olacak detaylı doneleri verecektir.

Kaynaklar

- Abush, R., Burkhead, J. (1984). *Job Stress in Midlife Working Women: relationships Among Personality Type, Job Characteristics and Job Tension. Journal of Counseling Psychology*, 31(1), 36-44.
- Aklar, N. ((1993). *Türkiye’de Kadın Girişimciliğin Desteklenmesi Konusunda Politikalar. Türkiye’de Kadın Girişimcilik*. TES-AR Yayınları, No:7-Ankara.
- Baydos, M., Meyer, R. ve Alfred, N. (1994). *Discrimination against Women in Formal Credit Markets: Reality or Rhetoric? World Development*, Vol.22, No.7, pp.1073-1082.
- Block, Z., MacMillan, I.C. (1985). *Milestones for successfull venture planning. Harvard Business Review*, 85(5), 184-188.
- Bowen, D.D., Hisrich, R.D. (1986). *The Female Entrepreneur: A Career Development Perspective. Academy of Management Review*, Vol.11, No.2, 393-407.
- Boyd, D.P., Gumbert, D.E. (1983). *Coping with entrepreneurial stress. Harvard Business Review*. 61(2), 44-64.
- Buttner, H. (1993). *Female Entrepreneurs: How Far Have They Come? Business Horizons*, 36:59-65, Mr’-Ap’.
- Chen, C., Yu, K.C., Miner, J.B. (1997). *A study of Women in Chinese State-Owned Enterprises. Journal of Applied Behavioral Science*, Vol.33, No.2, June, 160-173.
- Chusmir, L.H., Hood, J.A. (1986). *Relationship Between Type a Behaviour Pattern and Motivational Needs. Psychological Reports*, 58(3), 783-794.
- Chusmir, L.H. (1983). *Characterictistics and Predictive Dimensions of Women Who Make Nontrodional Vocational Choices. The Personnel and Guidance Journal*, Sept’.
- Cohen, J.A. (1990). *Women of Enterprise. Looking Toward Tomrrow Management Review*. 79:5-6, Sptember.

- Cromie, S., Hayes. J. (1989). *Towards a Typology of Female Entrepreneurs. Sociological Review.* 36(1), 87-113.
- Çelebi, N. (1997). *Turizm Sektöründeki Küçük İşyeri Örgütlerinde Kadın Girişimciler. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün ortaklaşa yürüttükleri Kadının Kalkınmaya Katılımını Güçlendirme Ulusal Programı Kapsamında Gerçekleştirilen Proje*, Ankara.
- Çelebi,N. (1993). *Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri. Siam Söğüt Yayıncılık ve Sosyal İktisadi Araştırmalar Merkezi. TC. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı*, Ankara.
- Dhillon, P.K.(1993). *Women Entrepreneurs. Blaze Publishers and Distributors PVT-LTD.*, (Hisrich and Brush, *Researches on Entrepreneurship: A Review.* Blaze Publishers and Distributors Pvt. Ltd. New Delhi: 1993)'den alınmıştır.
- Dhillon, P.K., Malhotra, P. (1993). *Motives and Charecterictics of Successful Women Entrepreneurs.* Blaze Publishers and Distributors Pvt. Ltd: New Delhi.
- Ecevit,Y. (1993). “*Kadın Girişimciliğin Yaygınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi*”. Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli., Bildiriler ve tartışmalar.(Ed: Aypar Altinel). Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. Eğitim Serisi, Yayın No:74, Şafak Matbaacılık Ltd. Şti. Ankara.
- Goffee, R., Scase, R. (1992). *Kadınlar İş Başında: Kadın Girişimcilerin Deneyimleri.* (Çev. Ahmet Fethi) ETİ Kitapları, Yön Matbaacılık, Ekim.
- Goldman, G. (1994). *Women Entrepreneurs.* Business Week. P.104-87, Ap' 18.
- Harper, M. (1992). *Enterprising Women. Getting Down to Business. A Manual for training businesswomen.* Intermediate Technology Publications.
- Hisrich, R.D., Grachev, M.V. (1993). *The Russian Entrepreneur.* Journal of Business Venturing 8, 487-497.
- Hisrich, R.D. (1989). *Women Entrepreneurs: Problems and Prescriptions for Success in The Future.* Women-Owned Businesses. (Ed. Hagan, O., Rivchun, C. and Sexton, D.) New York.
- Hoy, F., Shane, S. (1988). *Franchising as An Entrepreneurial Venture Form.* Journal of Business Venturing. 13, 91-94.
- Jick, T.D., Mitz, L.F. (1985). *Sex Differences in Work Stress.* Academy of Management Review. 10(3), 408-420.

- Liman, F. (1993). “ABD, Kanada ve İngiltere’de Kadın Girişimciliğinin Gelişimi”. Kadın Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli. Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. Ankara, 25 Mayıs .
- Low, M.B., MacMillan, J.C. (1988). *Entrepreneurship: Past Research and Future Challenges Journal of Management*, Vol.14, No.2. 139-159.
- Manfred, F.R., Vries, K. (1985). *The Dark Side of Entrepreneurship. Harvard Business Review*. 63(6), 160-167.
- Roapa, V. (1986). *Status Education and Problems of Indian Women. Printed and Raun Printing Press. Maujpur Delhi*.
- Roman, Z. (1991). *Entrepreneurship and Small Business: The Hungarian Trajectory. Journal of Business Venturing* 6(6), 447-465.
- Romano, C. (1994). *It Looks Like Men Are From Mars, Women Are From Venus. Management Review*, October.
- Wadell, F.T. (1983). *Factors Affecting Choice, Satisfaction and Success in the female Self-Employed. Journal of Vocational Behaviour*-23, 294-304.
- _____. (1993). “Kadın Girişimciler Konulu Araştırmanın Sonuçları”. *TESKAR-GE Bölümü*. Ankara.
- _____. (1996). “Republic of Turkey Prime Ministry Directorate General on The Status And Problems of Women”. Supporting Women-Owned Business in Turkey By Development Alternatives Inc. and the Strategic Research Foundation .

Women Entrepreneurs: Demographic and General Characteristics and Factors Affecting their Motivations

Funda YAĞCI - Assoc. Prof.Dr. Özgün BENER*

Abstract: The purpose of this research were to determine the demographics and general characteristics of women entrepreneurs; to explore the factors that motivate women to become entrepreneurs; and to identify any possible preconditions that may be required to be successful as an entrepreneur. The results of the research would be used to develop guidelines that will be useful to potential women entrepreneurs; women already involved in entrepreneurship, and institutions that support women entrepreneurs The sample of this research consisted of women entrepreneurs (n=104) who were registered as such with the Ankara Chamber of Commerce.

51.9 % of the female entrepreneurs included in the study were Secondary School graduates, and 48.1 % were university graduates. 100 % were fully supported by their immediate family(spouse, children, mother and father).They decided to become entrepreneurs for a variety of reasons: 89,4 % in order to be involved in business; 82,7 % to be independent; 53,8 % to be successful; and 48,1 % to contribute to the budget of the family. The rate of married entrepreneurs 54 % who became such because they desires to contribute to the budget of the family was higher than that of single ones (17,6%) (p£0,05).Entrepreneurship is believed to bring crucial advantages to female entrepreneurs in the study; 63.5 % independence 28,8 % welfare and 7.7 % contribution to the budget.99,0 % of the entrepreneurs stated that hard work, devotion to one's work, and tenacity were the three most important primary pre-conditions required in order to be successful as an entrepreneur. The secondary requirements were stated as high work ethics (78,8 %), an attractive product (44.2 %), and at (35.6 %) were risk taking skills, competitiveness, and self- confidence.

Key Words: Entrepreneurship, women entrepreneurs, motivation, problems of women entrepreneurs

* Hacettepe University School of Home Economics Department of Home Economics / ANKARA

Демографическая и Общая Характеристика Женщин-Предпринимателей и Факторы, Стимулирующие Женщин к Предпринимательству

Фунда ЯГДЖИ* Озгун БЕНЕР**

Резюме: Данное исследование было запланировано и проведено с целью определения демографических и общих характеристик женщин-предпринимателей и факторов, стимулирующих женщин к предпринимательству; установления первичных условий, необходимых в проведении успешной предпринимательской деятельности; а также для подготовки рекомендаций в соответствии с полученными результатами исследования, которые могут быть полезны женщинам-предпринимателям, потенциальным предпринимателям, учреждениям и организациям, занимающимся поддержкой женского предпринимательства. Респондентов опроса составляют 104 женщины-предприниматели, зарегистрированные в Торговой палате г. Анкары.

Из опрошенных женщин-предпринимателей 51,9% имеют среднее образование, а 48,1% имеют высшее образование. Решение всех женщин (100%), участвовавших в этом опросе, стать предпринимателем, было поддержано со стороны всех домочадцев (мужей, детей, родителей). 89,4% опрошенных решили стать предпринимателями для того, чтобы «заняться чем-либо», 82,7% чтобы стать «независимой», 53,8% чтобы «достичь успеха», 48,1% чтобы «внести лепту в бюджет семьи». В процентном соотношении женщин, решивших стать предпринимателями, чтобы «внести лепту в бюджет семьи», замужних женщин больше (54,0%), чем незамужних (17,6%) ($p < 0,05$). 63,5% респонденток лучшими сторонами в предпринимательстве считают «независимость», 28,8% материальную обеспеченность, 7,7% «внесение лепты в бюджет семьи». Во главе первичного условия необходимого для достижения успеха в предпринимательстве, по мнению 99,0% женщин-предпринимателей стоит «усердный труд, искренность и полное посвящение себя работе».

Ключевые Слова: предпринимательство, женщина-предприниматель, стимулирование, проблемы женщин-предпринимателей

* Университет Хаджеттепе, Высшая Школа Домашнего Хозяйства, Отделение Домашнего Хозяйства

** Преподаватель Университета Хаджеттепе, Высшая Школа Домашнего Хозяйства, Отделение Домашнего Хозяйства

Güney Hunları ve “Hun Flütünden On Sekiz Şarkı”

Dr. Tilla Deniz BAYKUZU*

Özet: M.S. 199 yılında Güney Hun ordusunun ele geçirdiği, harabe haline gelmiş Çin başkentinden kaçmaya çalışan bir grup insanın arasında Ts'ai Wen Chi adında bir soylu genç kız da bulunmaktaydı. Bu genç kız, Sol Bilge Beyiyle evlendirildi ve Hunlar arasında on iki yıl yaşadı. Ülkesine döndüğünde onlarla yaşadığı hayatı “Hun Flütünden On Sekiz Şarkı” adlı bir şiirde anlattı. XI. Yüzyılda resimlendirilen bu şiir Hunların siyasi ve kültürel hayatı hakkında bilgi edinmemizde oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Güney Hunları, Ts'ai Wen-chi, Ch'ang-an, Ts'ao Ts'ao, Liu Pao

GİRİŞ

Binlerce yıllık Çin tarihi ve bu topraklarda yaşayan çeşitli halklar hakkında en detaylı bilgilerinin kaydedildiği Çin Hanedan Yıllıkları sadece tarihi olayları, savaş ve anlaşmaları anlatmakla kalmazlar. Dikkatle ve sabırla incelendiğinde tarihi olayların satır aralarında birkaç kısa cümleyle anlatılmış hüznü hayat hikayelerine de rastlamak mümkündür. Doğu Han Hanedanlığının (M.S. 25-M.S. 220) son yıllarında yaşamış olan Bayan Ts'ai Wen-chi'nin hikayesi de bunlardan biridir ve en meşhur, en etkileyici hikayelerin başında gelir.

“Zarif bir genç kız olan Ts'ai Wen-chi, babasının Doğu Han Hanedanlığının yüksek rütbeli bir görevlisi olmasından dolayı iyi bir eğitim almıştı. Çok iyi bir edebiyatçı ve müzisyen olan babası Ts'ai İ, kızını bu konularda bizzat kendisi yetiştirmişti. Babasının yeteneklerini almış olan Wen-chi, edebiyata, özellikle de müziğe karşı büyük ilgi ve sevgi beslemekteydi. Babası akşamları müzik çalarken onu dinler ve yaptığı hataları hemen farkedirdi. Baba Ts'ai İ, “Siyah Flüt” adı verilen bir alet çalarken kızı, “Ku Ch'ing¹” adlı bir Çin enstrümanında ustalaşmıştı. Kısa süre sonra ba-

* Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Fındıklı / İSTANBUL
realhuns@hotmail.com

bası onu Hanedanlığın ileri gelenlerinden biri ile evlendirdi. Ancak genç kız bir yıl sonra kocasının ölümü üzerine baba evine geri döndü (İchisada 1997: 40-42).

Hanedanlığın en karışık yıllarından olan M.S. 194 yılında bir Hun birliği Çin başkentine saldırmış, hatta saraya kadar girerek yağma yapmıştı. Bu yağma sırasında Ts'ai Wen-chi de yakalandı ve Hun topraklarına esir olarak götürüldü. Zarafeti ve güzelliğiyle Hunların Sol Bilge Prensinin dikkatini çeken genç kız, onun cariyesi yapıldı. Tam on iki yıl Hunlarla birlikte yaşayan Wen-chi, prense iki erkek evlat verdi. Babasının arkadaşı olan ünlü general Ts'ao Ts'ao, altın ve değerli hediyelerle bedelini ödeyerek, onu ülkesine geri getirtti. Ancak Wen-chi, bırakmak zorunda kaldığı çocuklarının acısını hep yaşadı” (HHS 477: 94/2800).

Bu duygusal hikaye Doğu Han Hanedanlığının son yıllarında geçmektedir. Ülke karışıklık içindedir ve güç mücadelelerine sahne olmaktadır. Uzun yıllardır Taoist rahiplerin halkı kışkırtmasıyla ortaya çıkan ve isyancıların başlarına doladıkları sarı renkli bezlerden dolayı “Sarı Sarıklılar” adıyla anılan isyanlarıyla uğraşan hanedanlık, en sonunda Yü-fu-lo başkanlığındaki Hun ordularının da yardımını alarak M.S. 189 yılında bu isyanları tamamen bastırdı. Han ordusu bu kez başkent Ch'ang-an'a geleerek görevlerini suistimal ettiklerine inandıkları görevlileri tutuklamaya başladılar. Fakat gönüllü milislerin karşı koymalarıyla ortalık bir anda karıştı ve savaş sonunda başkent büyük bir katliam yaşadı. Kimin yendiği ya da yenildiğinin belli olmadığı bu mücadelelere M.S. 191 yılından itibaren uzak eyaletlerdeki yönetimi ele geçirmiş olan generallerin birbirleri arasındaki mücadeleler de eklenince ülke tam bir kaos havası yaşamaya başladı (Gumiliev 2001:319).

Bu generaller arasındaki en güçlü olan “Sarı Sarıklılar” isyanlarını bastırarak kendine büyük bir itibar sağlamış olan Kuzey bölgeleri generali Ts'ao Ts'ao'dı.² Çünkü ordusunu savaşçılıkta usta olan yabancı kavimlerden, özellikle de Hun ordularından takviye güçleriyle donatmıştı (Eberhard 1987:111). Bu birliklerin başındaki kişi de Hun ch'an-yü³ Ch'iang Ch'ü'nün oğlu olan Yü-fu-lo'nun bizzat kendisiydi (Eberhard 1944:5).

Babası öldürüldükten sonra Yü-fu-lo, Çinlilere sığındı ve bunun üzerine Hun tahtına Hsü-pu *ku-tu-hou* Ch'an-yü getirildi, ancak bu Ch'an-yü bir yıl sonra eceliyle öldü. Hun tahtı bir süre boş kaldı, daha sonra yaşlı bir bey tarafından yönetildi (TCTC 1084 :1905.; Ögel 1981: 413). Bu beyin güçsüzlüğünü fırsat bilen Yü-fu-lo 189 yılında kendini ch'an-yü ilan etti.

Böylece ortaya iki Güney Hun devleti ortaya çıkmış oldu. Yü-fu-lo Beyaz Dalgalar adlı bir çeteyle birleşerek Ho-nei bölgesini yağmalama girişimlerinde bulundu ancak başarılı olamadı. Bunun üzerine ülkesine dönmek istedi, fakat Hun kabileleri onun ülke topraklarına girmesine izin vermediler. Çaresiz kalan Yü-fu-lo, P’ing-yang şehrinde ikamet etmek zorunda kaldı. Önce Ta-yüan ve Ho-tung şehirlerini yağma eden Yü, daha sonra Ho-nei bölgesinde karargah kurdu (Eberhard 1987:5). Yıkılmaya yüz tutmuş Çin tahtının başındaki imparatora yakınlaşmanın tahta yakınlaşmak sayıldığı zamanlarda Yü-fu-lo da bu girişimlerde bulunmuş, ancak amacı General Ts’ao Ts’ao tarafından anlaşılmakta gecikmemişti. General, 192 yılında Yü-fu-lo’ya Nei-Huang adlı yerde saldırdı ve ağır bir yenilgiye uğrattı (Ögel 1981:414). Bunun üzerine Yü-fu-lo başka bir generalle birlik kurmak zorunda kaldı (TCTC 1084:1942). Yü-fu-lo yedi yıl tahtta kaldıktan sonra 195 yılında öldü ve yerine kardeşi **Hu Ch’u-ch’üan** (195 -216) geçti (HHS, 477: 89 / 2965; TCTC 1084:1976). Oğlu Liu Pao ise geleceğin lideri olarak kendi boylarının başına getirilmişti. Hunlar, beş gruba ayrılmalara rağmen birlikte Chin-yang’da Feng nehri civarında oturuyorlardı. Liu Pao ise bu dönemde Hsüan Shih⁴’ye yerleştirilen Sol grubu idare ediyordu. Tüm bu olaylardan yapılacak hesaplamalar sonucunda Liu Pao’nun bir boy lideri olabilecek yaşta yani 14 veya 15 yaşında olduğu kabul edilecek olursa onun 179 yılından sonra doğmuş olduğunu söyleyebiliriz. Liu Pao, “Sol Bilge Beyi” olarak veliaht, yani geleceğin ch’an-yü’sü idi (Boodberg 1936:293). İşte kayıtlarda Wen-chi’nin cariyeliğini yaptığı, adı verilmeyen Hunların “Sol Bilge Prensi” büyük ihtimalle Liu Pao olmalıdır. O sıralarda Wen-chi kadar gençtir ve aşağı yukarı on beş yaşlarındadır.⁵

P’ing-yang şehrinde yaşamakta olan Güney Hunlarının yeni ch’an-yü’sü Hu-ch’u-ch’üan, bu tarihten itibaren Çin imparatoruna bağlılığını bildirdi. Kısa bir süre sonra Sağ Bilge Beyi olan Ch’ü-p’i’yi birkaç bin kişilik bir süvari birliğiyle Çin başkenti Ch’ang-an’a gönderdi. Ch’ü-p’i’nin görevi Çin İmparatorunu korumaktı (Eberhard 1940:377).

Kayıtlardaki bu bilgi ile Ts’ai Wen-chi’nin hikayesi bu tarihte çakışmaktadır. Ts’ai Wen-chi’nin babasının bağlı olduğu general, bir başka general tarafından yenilmiş, imparator onun ve maiyetindeki bütün yüksek görevlilerin idam emrini vermişti. Böylece bir çok bürokratin araya girmesine rağmen Ts’ai İ idamdan kurtulamamıştı. O sırada Shan-hsi bölgesi halkının, çıkan karışıklıktan, açlık ve savaştan şehirleri terk ederek tüm güçleriyle kaçmaya çalıştıklarını biliyoruz. Büyük ihtimalle Wen-chi, babası Ts’ai İ’nin ölümünün hemen ardından yaşanan bu felakette çareyi herkes

gibi kaçmakta bulmuş olmalıdır. Bu kargaşa içinde Hun askerleri yağma olarak birçok insanı yakalamıştır ve bu kalabalığın içindeyken Wen-chi de yakalanmıştır. Çünkü kaynakların ifadesinden Wen-chi'nin özel olarak kaçırılmadığı, hatta kim olduğunun bile bilinmediği anlaşılmaktadır.

Kaynaklara göre Sağ Bilge Beyi Ch'ü-p'i, Chien-an yılı, yani 196 yılında Hun ülkesine geri döndü. Ele geçirilen savaş esirlerini de ülkesine götürdüğünü tahmin etmek zor değildir. Bu tarihten itibaren Çin kayıtları Güney Hunlarından pek sıkça söz etmemektedirler. Ancak beş yıl sonra Ts'ao Ts'ao'nun Güney Hunlarının tabiyete girmeleri için bir görevliyi Hun hakanına gönderdiğine rastlamaktayız. Hunlar bunu bir savaş nedeni olarak telakki etmiş ve Ts'ao Ts'ao'nun birliklerine Hu-tung civarında saldırmışlardır. Savaşın neticesi kayıtlarda bildirilmemiştir. Ancak Hunlarla ilgili bir sonraki kayıt 216 yılında Hun ch'an-yüsünün Çin sarayında kabul resmine katılmasıdır ve bu bize Ts'ao Ts'ao'nun 202'deki savaşını kazanıp kazanmadığını göstermese de en azından ve bu tarihe kadar Hunlarla iyi geçinmek istemiş olmasını göstermektedir. Çünkü Çinli general, ordusunu savaşçı Hun birlikleriyle desteklemeyi planlamaktadır. Hatta bu yüzden kısa bir süre sonra kalabalık Hun boylarını Çin toprakları içinde beş grupta beş değişik bölgeye yerleştirecektir.⁶

General Ts'ao Ts'ao'nun bilmeden yol açtığı bu olay, tarihi bir sürecin başlangıcı olmuştur. O Hunlara birkaç otlak vermenin sakıncalı olmadığını düşünmüş, ayrıca Çinlilerin yabancı kavimlere karşı uyguladığı Çinleştirme politikasının zamanla Hunlar üzerinde de başarılı olacağını zannederek tarihi bir yanılgıya düşmüştür. Artık bundan böyle yeni olaylar başlayacak, Hsien-piler'in baskılarıyla güneye itilen diğer bazı Hun boyları da Çin'deki akrabalarıyla birleşerek IV. ve V. Yüzyıllarda kurulacak Hun Devletlerinin temelini teşkil edeceklerdi (Ögel 1981:416; Eberhard 1987:112-122; Onat 1977:36).

196 yılında Hun birlikleriyle Hun topraklarına giden Ts'ai Wen-chi tam on iki uzun yıl Hunlarla birlikte yaşamıştır. Bu süre zarfında Sol Bilge Beyine iki de erkek evlat doğurmuştur. Ancak Wen-chi, rahat bir hayat sürmesine rağmen derin bir vatan hasreti çekmiştir. Enstrümanını yanından hiç ayırmamış, hasretini onu çalarak gidermeye çalışmıştır.

12 yıl sonra babasının yakın arkadaşı olan general Ts'ao Ts'ao, Doğu Han Hanedanlığının perde arkasındaki yöneticisi durumuna gelmiş, tüm güçleri eline geçirmişti. Ts'ao Ts'ao, çok sevdiği arkadaşının kızının Hunların elinde olduğunu öğrenince derhal harekete geçmiştir. Güney Hunları-

na bir heyetle birlikte bir savaş esiri sayılan Wen-chi'nin özgürlük bedeli olarak yüklüce bir miktarda altın ve değerli hediyeler gönderdi, onun geri gönderilmesini istedi. Hou Han Shu, Hun Beyinin eşinin geri gönderilmesi konusunda nasıl bir tepkide bulunduğu dair hiçbir ipucu vermemektedir. Bildiğimiz onun eşini geri vermiş olmasını kabul ettiğiidir. Bunun sebeplerini o dönemin kanunlarında ve Güney Hunlarının içinde buldukları şartlarda aramak doğru olacaktır.

Belki eski Türk hukukuna göre savaşta ele geçirilen kişiler köle sayılması ve bedeli ödenen esirin özgür olma hakkına sahip olması (Baştav, 2000:I/7/859) ihtimallerden biridir. Ne de olsa Wen-chi de bir savaş ganimeti idi Sol Bilge Beyi gibi büyük bir liderin cariyesi bile olsa esir sayılmaktaydı.

Bir diğer ihtimali ise şöyle açıklayabiliriz. O dönemde Güney Hunları hala Çin hakimiyetinde bulunuyorlardı. Hu-ch'u-ch'üan başkanlığındaki Hunlar ile yeni bir devlet kurmayı düşünen Çinli general Ts'ao Ts'ao başkanlığındaki Doğu Han Hanedanlığı, çok uzun zamandır ilk kez böylesi bir barış dönemi içine girmişlerdi. Sol Bilge Beyi, gönül rızasıyla bile olmasa da Wen-chi'ini gönderilmesine karar vermiş, böylece devletin geleceğini kendi isteklerinden önde tutmuş olmalıdır. Ancak çocuklar Hun Hakanına aitti ve onlar verilemezdi. Teklif bile edilemeyecek olan bu konu üzerinde durulmadı, fakat Wen-chi bu kez evlat acısıyla karşı karşıya kalmıştı. Yapılacak bir şey yoktu ve genç kadın çocuklarını geride bırakmak pahasına ülkesine geri döndü.

Çin'e geri dönen Wen-chi, Ts'ao Ts'ao tarafından bürokrat Tung Chih ile evlendirildi. Fakat daha sonra Tung Chih, yasalara karşı geldiği iddiasıyla tutuklandı ve idamına karar verildi. Wen-chi, bu kez kocasının hayatı için mücadele etmeye karar vermişti. Eşinin affedilmesi için Ts'ao Ts'ao'nun köşküne yalvarmaya giden Wen-chi'nin düzgün konuşması ve terbiyesi o sırada toplantı için köşte bulunan bürokratları oldukça etkiledi. Konuşma sonucunda Ts'ao Ts'ao, onun hatırına binaen Tung Chih için bir af çıkardı. Perişan bir halde olan kadına soğuktan korunması için kalın giysiler ve başörtüsü verilmesini emretti. Ts'ao Ts'ao, Wen-chi'nin babasının zengin kütüphanesinin durumunu sorunca savaşta hepsinin yok olduğunu öğrendi. Fakat Wen-chi, dörtüzdenden fazla klasik eseri ezberlemişti. Ts'ao Ts'ao ondan ezberindeki herşeyi kaleme almasını istedi. Böylece Ts'ai Wen-chi, yüzlerce eseri yeniden yazıya döktü ve bunları Ts'ao Ts'ao'ya gönderdi.

Ts'ai Wen-chi'nin Çin tarihinde çok önemli bir yer almasını sağlayacak olan asıl olay ise onun on iki yıl boyunca yaşadıklarını “Hun Flütünden⁷ On Sekiz Şarkı” adını verdiği şiirinde dile getirmesiyle başlar. On sekiz

bölümden oluşan şiirde Hun bozkırlarına gidişinden geri dönüşüne kadar olan zamanda duygularını, acılarını ve vatan hasretini dile getirmiştir. Bu şiir onu Çin Edebiyat tarihinin en ünlü kadın şairlerinden biri yapmış, ünlü günümüze kadar gelmiştir.

Wen-chi'nin bu şiirinin halk arasına yayılması ve herkes tarafından tanınması ise VIII. Yüzyılın sonlarına doğru olmuştur. Türk, Moğol ve Tibetli kabilelerin IV. yüzyılda başlattıkları ataklar sonucunda Çin hükümeti Gök İrmak'ın güneyine kaçmak zorunda kalmışlardır. Yaklaşık 1000 yıl kadar sürecek olan bu durum ancak Ming Hanedanlığı (1368-1644) döneminde bozulabilmiştir. 770 yılında güneydeki Sung Hanedanlığına mensup bir şair olan Liu Shang, Wen-chi'nin şiirini bozkır şiir üslubuyla yorumlamış, yeniden düzenlemiştir. Şiirin ilk yazıldığı halinden farklı olan bu versiyonunda Wen-chi, protesto ve şikayet dolu hali yerine sessizce sabreden, zarif bir Çinli ideal kadın olarak betimlenmiştir. Dikkati çeken en önemli özellik ise Hun karakterlerine daha insancıl özellikler katılmış olmasıdır. Şairin şiiri bu hale getirmiş olmasının nedenlerini o dönemin siyasi ve ekonomik durumunda aramak doğru olacaktır.

VIII. yüzyılın ikinci yarısında Ötüken'de kurulan Uygur Devleti, T'ang Hanedanlığının (M.S.618-907) karışıklığından faydalanarak ekonomik gücünü ve siyasi otoritesini arttırmış durumdaydı. Çin başkentine durmadan akınlar düzenleyen Tibetli kabilelere karşı koyabilmek için Uygurlardan yardım isteyen Çin hükümeti Uygur ordusunun aldığı başarılar karşısında onlara her yıl ağır vergiler ödemek zorunda kalmaktaydı. Giderek güçten düşen Çinliler karşısında onları ekonomik olarak sıkıştıran Uygurlar Çin pazarlarında sözü geçen tüccarlar haline gelmişlerdi (Çandarlıoğlu 2004:18-19) Bunun yanı sıra zaten uzun zamandan beri süregelen yabancı kültür akışı içinde Soğdlu, Tibetli tüccarlar, Budhist ve Maniheist yabancı rahipler Çin şehirlerini doldurmuş, Çin topraklarına getirdikleri kendi kültürleri Çinliler arasında moda olmuştu. Örneğin 568 yılında Göktürklerin, Kuzey Chou imparatoruyla evlenmesi için Çin'e gönderdikleri A-shi-na prenses (Taşağıl 1994:25-26) ile Ch'ang-an'a gelen Kuçalı Sucup adlı bir müzikolog, "12 Melodi Kanunu"nu yazmış ve "Müzisyenlerin şefi" ünvanını almıştır. Çin Müziğinde devrim yaratan bu eser Japonya'ya kadar ulaşmıştır. Aynı zamanda müzikle tedavi yöntemi de geliştiren Ts'ao Hsiao-k'uei, aslen Semerkantlı olup 713-741 yıllarında Çin başkentinde bulunmuş ünlü bir müzisyendir. T'ang döneminin ünlü budhist rahip ve ressamı olan Vaycra Viçi de Hotanlı idi. Ünlü öylesine yayılmıştı ki Çin imparatoru T'ang T'ai-tsung (627-649) kendisini bizzat Çin başkentine davet etmişti. Burada Budhist tapınaklarda resim teorisi ders-

leri de veren rahip, oyma-kabartma stilini keşfetmesiyle de Çin-Budhist resim sanatının yapı taşlarından biri olmuştur (İnayet, 2002:IV/ 48-50)⁸.

Bu yabancı kültürler Çin kültürü karşısında öylesine eziciydi ki Çinli halk arasında hem kaçınılmaz bir özenti hem de bilinç altı bir nefret beslenmekteydi.

Şiir, Liu Shang’ın yorumladığı bu haliyle öylesine benimsenir ki Wen-chi’nin yurt sevgisi Çinli halk tarafından bayraklaştırılarak neredeyse yüzyıllardır “medeniyetsiz” addettikleri kuzey kavimlerinin hakimiyetine karşı bir onur gösterisi olarak ele alınır. Böylece Ts’ai Wen-chi, Çin tarihinin bir kadın kahramanı haline gelir.

Ku-ch’ing adlı enstrüman için yazılmış bir şarkı havasında olan şiirde Wen-chi’nin duygularının yanısıra Hun adetleri ve yaşadıkları coğrafya ile ilgili bazı bilgiler de bulmaktayız. Aşağıda eserin Liu Shang yorumundan bazı bölümlerin tercümesini vermekte fayda görüyoruz.

...

Hun garnizonlarının ışıkları kilometrelerce uzaktan ışıldıyor.

Burada yaşlı ve güçsüzü öldürmek,

Gence ve güçlüye tapınmak, bir gelenek!

Yeni otlaklarda geziniyor, seddin arkasında konaklıyorlar!

Arı ve karıncalar gibi, sığır ve koyun sürüleri otlaklara üşüşüyorlar.

Otlar ve su tükenince atlarına binecek ve sığırlarını sürecekler...

Bu yedinci bölüm arayışlarının şarkısıdır!

Bu şekilde yaşamaktan nasıl da nefret ediyorum!

...

Kendimi öldüremem zira; hala umut dolu kalbim!

Tek arzuma kavuşmak için, yeterince uzun yaşayabilirim.

Birgün dut ve katalpa ağaçlarını evimin,

Belki de yeniden görebilirim!

Kemiklerim çoktan yok olurdu eğer ölmeye razı olsaydım.

Hun Karargahında günler ve aylar geçti,

Hun kocam beni sevdi, ona iki oğul verdim.

Onları utanmayacağım bir şekilde yetiştirdim, büyüttüm!

Ama bozkır kamplarında yetiştikleri için üzgünüm,

Bu on birinci bölüm oğullarımın acısı içindir.

Yaşadıklarına bakınca yüreğim paramparça oluyor!

...

Zavallı hayatımda, asla inanmazdım!

Bir gün gelip aniden evime döneceğim hiç aklıma gelmezdi

Hun oğullarımı kucaklıyor ve onları okşuyorum,

Gözyaşları giysilerimizi ıslatıyor

Han sarayından rüzgar gibi koşan dört atla

Bir elçi geldi beni almaya

Oğullarımın acısını kim ölçebilir?

Onlarla yaşayacağımı düşünmüşlerdi, onlarla öleceğimi,

Şimdi ayrılmak zorunda olan benim!

Oğullarımın acısı kararttı güneşimi!

Berberce uçardık uzaklara, eğer kanatlarımız olsaydı.

Ayaklarımı hareket ettiremiyorum !

Attığım her adımda onlardan bir adım daha uzaklaşıyorum!

Ruhum boğuluyor...

Siluetleri kaybolup gitti uzakta,

Geriye sadece sevgim kaldı!

On üçüncü bölüm, telleri hızla çekerek çalıyorum,

Fakat melodi hüzünlü!

Hiç kimse içimi parçalayan kederimi bilemez!

(<http://www.radcliffe.edu/fellowships/profiles/idema/gallery/gallery1.html> 3.11.2003)

Wen-chi'nin şiiri ilk kez yine Kuzey Sung Hanedanlığı (960-1126) zamanında Pai Yun-li adlı ressam tarafından resmedilmiştir. Şiirin her bölümü için bir kompozisyon yapılmıştır. Resim, rulo resim halindedir ve boyutları 29x 129 cm'dir. Orjinal resimden birkaç sayfa Boston sanat müzesinde bulunmaktadır ve "Bayan Ts'ai Wen-chi'nin Ülkesine Dönüşü" adını taşımaktadır (<http://www.silkqin.com/04qart/07sqmp/47dhj.htm> 3.11.2003)

Ressam, şiire konu olan Hunları, zamanının göçebeleri olan Kitanlar gibi betimlemiş, yeni bir hikaye yaratmıştır. Bunun sebeplerini ise Kuzey Sung Hanedanlığının yaşadığı siyasi hayatta aramak gerekir. 960 yılında kurulan Kuzey Sung Hanedanlığı genişleme politikasının yönünü kuzeye değil güneye doğru çevirmişti. Kuzeyde, bugünkü İç Moğolistan bölgesinde bulunan ve giderek kuvvetlenen Moğol asıllı Kitanlar zaman zaman bu hanedanlığa saldırıyor, ve başarılar elde ediyordu. Bütün bunlara rağmen hanedanlık yine de kuzeye yönelmiyordu. Bunun yerine güneydeki

bölgeleri ele geçiriyor, buralardan hammadde alıp onlara hazır Çin malları ithal ediliyordu. Bu durum Çinli tüccar ve aydın kesiminin menfaatine geldiği için hükümet destekleniyordu. Üstelik Kitanlarla yapılacak bir savaşta yapılan masraf hayli fazla olacaktı. Bu yüzden onlara, savaş masrafinin çok daha az miktarını haraç olarak vermeyi kabul ederek barış içinde yaşamayı tercih ettiler (Eberhard 1987: 232-235). İşte bu barış döneminin etkisiyle ressam, Hunları Wen-chi’yi tutsak eden barbarlar olarak değil, onun ailesi olarak betimlemiştir. Bazı sahnelerde Hunların gündelik hayatı, Sol Bilge Beyi ve karısının Hun orkestrasından müzik dinleyişleri, çocukları ve hizmetçileriyle bozkırda gezinen Wen-chi, kös ve zurna çalan Hunlar tasvir edilmiştir. Özellikle final sahnesi oldukça içten ve yumuşaktır. Veda sırasında ona alışıp sevgiyle bağlanan Hun halkının, kocası ve çocuklarının ağlayışları, Wen-chi’nin bineceği arabanın hazırlanması, kazanlarda yemek pişirilmesi vs. resmedilmiştir.

Bu resmin bir kopyası ise adı bilinmeyen bir sanatçı tarafından Ming Hanedanlığı döneminde (1368-1644) yapılmıştır. Bu kopya ise eksiksiz olarak Newyork Metropolitan Sanat Müzesinde sergilenmektedir.⁹ Resmin bir başka kopyası Sung Hanedanlığı zamanında ressam Li T’ang tarafından yapılmış olan 50.7x39.7 cm boyutlarında 18 sayfadan oluşan kopyadır ve Taiwan National Palace Müzesinde bulunmaktadı.

(<http://www.npm.gov.tw/english/exhibition/epla0104/b/main04.htm> 3.11.2003).

Bu resim daha sonra Ming Hanedanlığı ressamları tarafından restore görmüştür. Aynı müzede yine Sung Hanedanlığı ressamlarından Ch’en Chuchung tarafından yapılmış oldukça büyük bir kopya daha vardır. Resim ipek üzerine yapılmıştır ve boyutları 147.4 x 107.7 cm’dir. Ancak resmin birçok parçası eksiktir.

Bu hüznü hayat hikayesi yalnızca şiir, resim olarak Çin kültürüne damgasını vurmaz. 1959 yılında ünlü Çinli yazar Kuo Mu-jo tarafından bir opera haline getirilmiştir (<http://www.asiasociety.org/arts/wenji/historical/essay.html> 3.11.2003). Eser bu tarihten itibaren ise dünyanın bir çok merkezinde sahnelenmiştir. Türk tarih araştırmacılarının pek dikkatini çekmeyen hikaye bazı batılı tarihçiler tarafından ise yanlış aktarılmıştır. Ligeti, Wen-chi’yi Hun hükümdarlarına gönderilen Çinli prenseslerden biri sanmış, üstelik şiirin orijinalinden aldığı bir bölümü de yanlış çevirmiştir (Ligeti 1986:45).

Sonuç

Bu makalemizde Çin kültüründe önemli bir yeri olan ve çok bilinen bir şiir ve resimden yola çıkarak M.S. III yüzyıl başlarında Güney Hunların tarihinden bazı detayları ortaya çıkarmaya çalıştık. Araştırmamızı yaparken asıl amacımızın yanısıra Çin tarihinde M.S. III yüzyıldan itibaren başlayıp X. yüzyılda yoğunlaşan Bozkır kültürlü etnik grupların siyasi ve kültürel baskısını hatta etkisini de bu resim sayesinde bir kez daha vurguladık.

Türk tarihinin ve kültürünün detaylarını tespit edebilmek, başka milletler tarafından yazılan kendi tarihimizin doğruluk oranını ölçebilmek için yazılı, sözlü ve görsel her malzemeyi çok iyi değerlendirmek lazımdır. Özellikle de İslamiyet öncesi dönemlerimizin bilinmezleri için sürekli ilişki halinde olduğumuz milletlerin tarihi ve kültürünü de yakından izlememiz gerekmektedir. Çünkü tarih, coğrafi yakınlık içindeki kültürler arasında kültür alış verişini kaçınılmaz kılmıştır. Bu yüzden kendi tarihimizdeki yabancı kültür izlerini ararken yabancı kültürlerde de kendi kültürümüzün izlerini bulmak kaçınılmazdır. Bu bilgiler ise bizim bazı bilinmeyenleri çözmemizi veya bilinenleri onaylamamızı sağlayacaktır.

Açıklamalar

- 1 Kanuna benzer eski bir Çin enstrümanıdır. Telleri çekilerek çalınır. Üst tarafı yuvarlak alt tarafı köşelidir. İçi boştur. Eskiden beş telli olan bu alet Chou Hanedanlığı döneminde (M.Ö. 1050-M.Ö. 247) iki tel daha arttırılarak yedi telli olmuştur. Çin kültür tarihinde erdemliliğin enstrümanı olarak adlandırılan bu müzik aleti günümüze kadar kullanılagelmiştir ve Çin müziğinin temel enstrümanlarından birisidir (Yang 1986: 682).
- 2 Ts'ao Ts'ao'ın asıl adı Meng-te'dir ve bugünkü An-hui Eyaletinde doğmuştur. Babasının adı Sung'dur. Doğu Han imparatoru Huan-ti (M.S. 147-M.S. 167) döneminde saray refakatçisi Ts'ao Sheng tarafından büyütüldü. İmparator Ling-ti zamanında İmparator Muhafız Ordusu Kumandanlığı görevine getirilen Ts'ao son derece kurnaz bir politikacıydı. Çin tarihinin en ünlü simalarından biri olan Ts'ao Ts'ao devlet adamlığının yanısıra önemli bir edebiyatçıdır. Onun ölümünden sonra oğlu Ts'ao P'i yerine geçerek Wei devletini kurdu (M.S. 200-264). San Kuo Chih, 429:1/1-57; Böylece Doğu Han Hanedanlığı yıkıldı ve topraklarında üç devlet kuruldu.
- 3 Sonsuz genişlik, yücelik, ululuk anlamına gelen ve en yüksek yöneticiye verilen unvandır. Tanhu, yabgu, Taniu olarak da bilinir. Bugünkü Çince'de "Shan-yü" veya "Ch'an-yü" olarak okunur. Bkz. Kafesoğlu 1986:59
- 4 Bugünkü Shan-hsi Eyaleti Kai -p'ing şehri

5 Pao, yıllar sonra çok geç yaşlarında bir erkek evlat sahibi olacaktır. Hu-yen ailesinden olan karısından 252 yılında Liu Yüan-hai adlı bir çocuğu olur. Liu Yüan-hai, babasının ölümünden sonra Hun liderleri tarafından "ch'an-yü"lüğe getirilir ve nihayet 304 yılında yaklaşık bir asırdır dağınk halde yaşayan bütün Hunları bir bayrak altında birleştirerek Han veya İlk Chao Hun Devletini kuracak olan ünlü şahsiyettir. CS, 648:101/2548; WS, 554:95/2043; SLKCC,YIL: I/1, Baykuzu 2003:33-35

6 Ts'ao Ts'ao, Hun yardımcılarıyla ele geçirdiği bu iktidarı elde tutmak için yine onların güçlerine ihtiyacı olduğunun farkındaydı. Bu yüzden ödüllendirme olarak gösterdiği ama aslında bu savaşçı millete, düşmana karşı en iyi silah oldukları için yanında tutmak amacıyla Çin topraklarında yer verdi. Dağınık kabileler halinde yaşayan 19 Hun boyunu 180-200 yılları arasında 5 gruba ayırarak Shan-hsi eyaletine yerleştirdi.

- 10.000 haneyi sol, yani doğu bölümünü oluşturarak T'ai yüan'a,
- 6000 hanelik bir grubu ise sağ (batı) bölüm olarak Chih-hsien ' e,
- 3000 haneyi güney bölümü olarak P'u-ts'e'ya,
- 6000 hanelik bir grup orta bölüm olarak T'ai-ling hsien'e,
- 4000 haneden fazla olan bir grup ise Hsin-hsing'e yerleştirildi. Eberhard ve Onat'ın görüşlerine göre merkez grubu olarak yerleştirilen boyun çadır sayısı 1000 olarak belirtilmiştir. Oysa kaynaklar bu sayıyı 6000 olarak zikretmektedirler. (CS, 648:97/2548); Ayrıca Onat, Hunların beş grup olarak yerleştirildiğini yazmış ancak dört grubun yerleştirildiği bölgelerin adını vermiştir. Ayrıca bu bölgeler Eberhard ile farklılık göstermektedir. Onat 1977:36; Toplam 29.000 olan oba hesaplandığında karşımıza yaklaşık 600.000 kişi gibi oldukça yoğun bir Hun nüfusu çıkmaktadır. Otkan, Erdem:15/776

7 Tarihin çok eski dönemlerinden beri bilinen bir Hun üfleme müzik aletidir. Önceleri yaprakları kıvrıp üfleme suretiyle müzik yapan Hunlar daha sonra bunu ağaçtan yapmışlardır. Üç delikli. Han Hanedanlığı döneminde kuzey sınırlarındaki kabilelerde ve Türkistan topraklarında yaşayan halklar arasında oldukça yaygın olarak kullanılmaktaydı. Zamanla Çin Hanedanlıkları orkestralarının vazgeçilmez enstrümanı haline gelmiştir. Yang,1986:680

8 Bu dönemlerdeki Türk ve diğer bozkır kavimlerinin kültür etkileri konusunda daha fazla bilgi için Bk: Gumiliev 1999:222-224

9 Makalemizde kullandığımız resim New York Metropolitan Sanat Müzesinde bulunan kopyadır

Ts'ai wen-chi'nin ülkesine dönmeden önce Hunlarla vedalaşmasının betimlendiği sahne. Arka tepelerden Çinli görevliler Wen-chi'yi almaya gelirken, hunlar ona araba ve yolluk hazırlıyorlar. Hun kadınları üzüntü içerisinde ağlaşıyorlar.

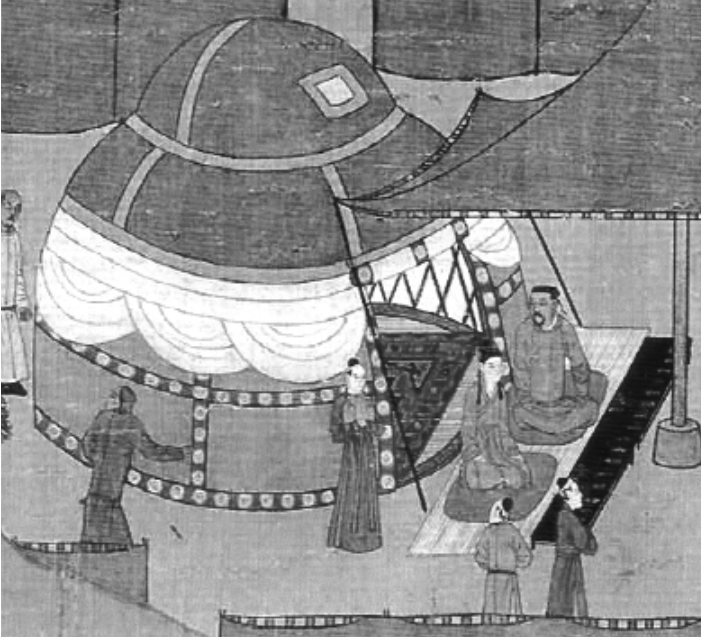
Hun beyi ve Çinli eşi Hun orkestrasından müzik dinliyor, görevliler ise yemek servisi yapıyorlar.

Hun beyinin gündelik yaşantısından bir sahne. Çinli eşiyle çadırında oturan beye kadınlar yemek servisi yapıyorlar. az ilerde mutfak olarak kullanılan çarın önünde aşçılar yemek yapıyorlar. Çadırın önünde ise beş renkli sancak ve davul görünmekte.

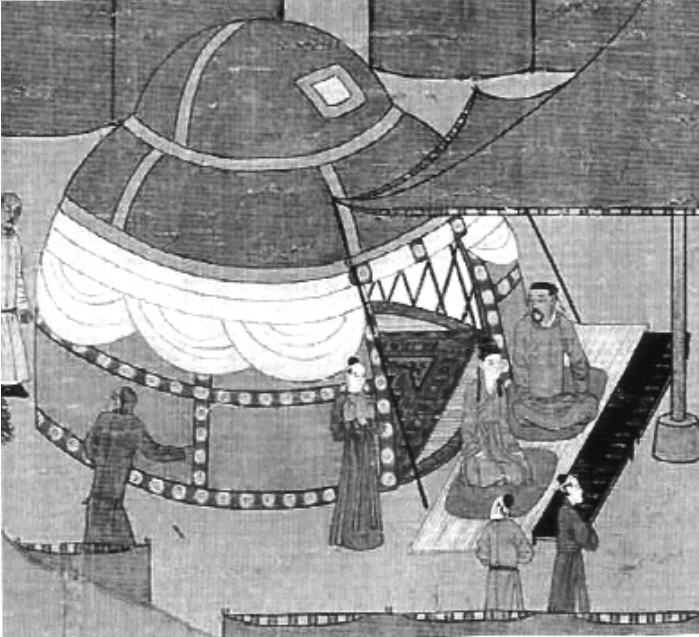
Wen-chi bebeğini emzirirken

Wen-chi bebeğini emzirirken

Wen-chi çocukları ve hizmetçileriyle gezinirken

Kısaltmalar

CS: Chin Shu (Chin Hanedanlığı Yıllığı)

HHS: Hou Han Shu, (Sonraki Han Hanedanlığı Yıllığı)

SLKCC: Shih-liu Kuo Ch'un-ch'iu, (On Altı Devlet Tarihi)

TCTC: Ts'e-Chih T'ung-chien

WS: Wei Shu (Wei Hanedanlığı Yıllığı)

Kaynakça

BAŞTAV, Ş., (2002), “Avrupa Hunları,” *Türkler*, cilt I, Bölüm 7

BAYKUZU T.D., (2003), IV Yüzyılda Çin’de Kurulan İki Hun Devleti: İlk Chao ve Sonraki Chao Devletleri, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul

BOODBERG, P., (1936), “Two notes one the History of yhe Chinese Frontier” *Hjas*, California

CHİN SHU, (M.S. 641-648)

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, (2004), *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü, Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre*, İstanbul.

EBERHARD, W., (1940) “Muahhar Han Devrinde (M.S. 25-M.S. 220) Hun Tarihi- ne Kronolojik Bir Bakış” *Bulleten*, Cilt IV. sayı: 16, Ankara.

EBERHARD, W., “Liu Yüan ve Liu Ts’ung Biyografileri” DTCE, *Sinoloji Enstitüsü Neşriyatı*, no: 4, Ankara.

EBERHARD, W., (1987), *Çin Tarihi*, Ankara.

GUMİLİEV, L.N., (1999), *Eski Türkler*, (Çevr. D.Ahsen Batur), İstanbul.

GUMİLİEV, L.N., (2001), *Hunlar*, (Çevr. D. Ahsen Batur), İstanbul.

HOU HAN SHU (M.S. 420-M.S. 477),

İNAYET, A., (2002), “Türklerin Çin Kültürü Üzerindeki Etkileri,” *Türkler*, IV. Cild Ankara

LİGETİ, L., (1986), *Bilinmeyen İç Asya*, Ankara,

MIYAZAKI İchisada., (1997), *Sekai no Rekishi 7, Dai Tou Teikoku*, Tokyo

TAŞAĞIL, Ahmet, (1994), *Göktürkler*, TTK, Ankara

TS'E CHIH T'UNG CHIEN, (1084) (1935-1987, *Hua Shih yayınevi* baskısı), Taipei

ONAT A., (1977), *V. yüzyılda Kuzey Çin’de kurulan Bir Hun Devleti; Hsia*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara,

OTKAN P., “IV. Yüzyılda Kuzey Çin’deki Halkların Yerleşim Alanları ve Nüfusu”, *Erdem*, 15, Ayırbaşım

ÖGEL, B., (1981), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Ankara,

SAN-KUO CHIH (Üç Devlet Tarihi)

SHIH-LIU KUO CH'UN-CH'IU (1368-1628)

<http://www.radcliffe.edu/fellowships/profiles/idema/gallery/gallery1.html>(3.11.2003)

<http://www.silkqin.com/04qart/07sqmp/47dhj.htm> (3.11.2003)

<http://www.npm.gov.tw/english/exhibition/epla0104/b/main04.htm>

(3.11.2003) <http://www.asiasociety.org/arts/wenji/historical/essay.html>
(3.11.2003)

YANG Chin-ting; (1986), *Chung-Kuo Wen-hua Shih Tzu-tien, Shang-hai*

WEI SHU, (Wei Hanedanlığı Yıllığı) (M.S.551-554)

**Southern Hsiung-Nus
And
“Eighteen Stanzas For Nomad Reed Pipe”**

Dr. Tilla Deniz BAYKUZU*

Abstract: At 199 A.A. army of the Southern Hsiung-nu captured some people whom fleeing from the Chinese capital on account of disorderliness of the city. In these captive people there was a noble girl named Ts'ai Wen-chi. She was married with “Tzuo Hsian Wang” of Hsiung-nu and lived with him during twelve years. When she returned to her homeland, she wrote a poem named “*Eighteen Stanzas for the Nomad Reed Pipe*” that describes her life between the Hsiung-nu. This poem and the illustration of it drawn at twelfth century are very important by reason of informing us about the manner of living and culture of the Hsiung-nu.

Key Words: Southern Hsiung-nus, Ts'ai Wen-chi, Ch'ang-an, Ts'ao Ts'ao, Liu Pao

* *Mimar Sinan University / ISTANBUL*
realhuns@hotmail.com

Южные Хунны и «Восемнадцать Песень Из Хуннской Флейты»

Тилла Дениз ВАЙКУЗУ*, доктор

Резюме: В 199 году н.э. среди людей, которые пытались бежать из захваченной и разрушенной Хуннами столицы Китая, находилась молодая девушка из знатной семьи по имени Тсаи Вен Чи. Ее выдали замуж за Сол Билге Бея и она прожила среди Хуннов двенадцать лет. После возвращения на родину, она рассказала свою жизнь, проведенную с Хуннами в стихотворении «Восемнадцать песень из хуннской флейты». Это стихотворение, которое было иллюстрировано в XI веке, является очень важным источником для получения информации о политической и культурной жизни Хуннов.

Ключевые слова: Южные Хунны, Тсаи Вен Чи, Чанг-ан, Тс'ао Тс'ао, Лиу Пао

* Университет Мимар Синана, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук, Кафедра Истории-СТАМБУЛ
realhuns@hotmail.com

Halide Edib Adıvar'ın "Inside India" Adlı Eseri ve Hindistan Ziyareti

Doç. Dr. Ali Fuat BİLKAN*

Özet: Halide Edib Adıvar (1884-1964), Türk edebiyatında romanları ve bir dönemin fikir hayatında aldığı rol ile tanınmaktadır. 1935 yılında Hindistan'da bir seri konferans vermek üzere Delhi'ye davet edilen yazar, buradaki gözlemlerini ve çeşitli konular hakkındaki düşüncelerini not ederek bunları "Inside India" (Hindistan'ın İçinden) adını verdiği eserinde toplamıştır. Eserde dönemin kritik konusu olan Müslüman-Hindu ayrışması, Hint kültürü, sosyal ve siyasî konular ile yazarın bu ülke hakkındaki gözlemleri de yer almaktadır. Hindistan'da gezdiği pekçok şehirde konferanslar veren Halide Edib'in bu konferansları ise henüz bir kitap bütünlüğünde Türkçe olarak basılmamıştır. Inside India, Halide Edib'in Türkiye dışındaki faaliyetleri bakımından olduğu kadar, dönemin siyasî ve sosyal tarihi bakımından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib, Hindistan, Hilafet, Hindistan Müslümanları

GİRİŞ

Hindistan, uzun yıllar Gazneliler, Delhi Türk Sultanlıkları ve Babürlü Devleti gibi Türk devletlerinin hakimiyetinde kalmıştır. Bu hakimiyet boyunca zaman zaman Hindistan'daki müslüman devletler ve sultanlıklar ile Osmanlı Devleti arasında ilişkiler de gerçekleşmiştir. Hindistan-Osmanlı ilişkileri XV. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Behmenî, Muzafferî gibi sultanlıklarla, Babürlü Devleti döneminde çeşitli iyi niyet mektupları ve elçilerin karşılıklı ziyaretleri, her iki coğrafya arasında oluşan iletişimin de ilk örneklerini oluşturmaktadır. Osmanlıların Babürlü sarayı ile ilk ciddi temasları, Seydi Ali Reis'in 1555 yılında Hint kaptanlığına tayin edilme-

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi / ANKARA
afuat85@hotmail.com

sinden sonra başlamıştır. Basra'daki Osmanlı donanmasını Süveyş'e getirmekle görevlendirilen Seydi Ali Reis, fırtınaya yakalanıp Hindistan'da karaya çıkmış ve maceralı bir yolculuktan sonra Hindistan'ın taht merkezi Delhi'ye giderek 1555 yılında Hümayun Şah'ın huzuruna çıkmıştır. Bu görüşmede Hümayun'un Osmanlı devletiyle ilgili sorduğu sorular dikkat çekicidir. (Seydi Ali Reis, 1999) Bu tarihten sonra da Osmanlı Devleti ile Babürlüler arasında pekçok mektuplaşma gerçekleşmiş, ancak her iki devlet arasında bir türlü ciddî bir ittifak kurulamamıştır. Bunun sebepleri arasında coğrafyanın uzaklığı ve sürekli değişen siyasî dengelerin etkisi büyüktür.

1858'de başlayan İngiliz hâkimiyeti, Hindistan müslümanlarını Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırmıştır. Özellikle II. Abdülhamid'in buraya özel bir ilgi göstermesi ve çeşitli vasıtalarla Hindistan müslümanlarıyla irtibat kurması, İngilizleri tedirgin etmiştir. Hindistan müslümanları arasında Osmanlı aleyhine propaganda yapan İngiliz yönetimi, hilafeti destekleyen müslüman aydınları tutuklamış ve din adamları üzerinde baskılar kurmuştur. Hindistan müslümanları oluşturdukları hilâfet hareketi ile Osmanlı Devletini ve hilâfeti desteklemeye devam etmişlerdir. "Bu hareket, dinî bir mahiyetten ziyade, hindu ve müslüman herkesin katıldığı millî bir dava halini almıştır." (Özcan, 1998: 84) Hintli müslümanlar, Millî mücadeleyi desteklemiş ve Cumhuriyetin kurulmasından sonra da Türkiye ve Türk aydınlarıyla ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

Hindistan'da İngiliz işgaline karşı başlatılan pasif direnişte hindular ve müslümanlar ortak hareket etmiştir. Bu harekette hilâfet düşüncesi, birliği sağlayıcı millî bir sembol olarak önemli bir rol oynamıştır. Ancak Hindistan müslümanları, Türkiye'de hilâfetin kaldırılmasından sonra (1924) yeniden kendi iç meselelerine yönelmiş ve kendi içlerinde bir müslüman birliğini sağlamaya çalışmışlardır. 1930'lu yıllarda hindularla müslümanlar arasında başlayan çatışmalar, bağımsız bir müslüman devleti kurma fikrini hızlandırmış ve bu süreçte özellikle Muhammed Ali Cinnah liderliğindeki "Hindistan Müslümanları Birliği" ön plana çıkmıştır. Halide Edib'in Hindistan'ı ziyaret ettiği 1935 yılı, müslümanlarla hindular arasında oluşturulan birlik fikrinin zayıfladığı ve farklı müslüman grupları arasında Hindistan'ın bir bölümünde yeni bir müslüman devlet kurma fikrinin gittikçe kuvvet kazandığı bir döneme rastlamıştır. Onun zaman zaman bu tür bir bölünmeye karşı çıkarak tek bir devlet çatısı altında farklı din ve etnik unsurların yaşaması gerektiğini ifade etmesi, dönemin siyasî

havasını da yansıtmaktadır. Zira müslümanlar arasında bölünmeye ve ayrı bir devlet kurmaya karşı çıkan aydınlar olduğu gibi, İngiliz yönetimi de müslümanların Hindistan'dan ayrılıp yeni bir devlet kurmalarına sıcak bakmamaktadır. Halide Edib'in eserinde ortaya koyduğu fikirler, birliğin devamını arzuladığını göstermektedir.

Esasen 1926 ile 1939 yılları arasında genellikle Paris, Londra, New York ve bir süre de Delhi'de yaşayan Halide Edib'in yurtdışındaki yılları konusunda çok geniş araştırmalar mevcut değildir. Hatta yazarın bu süre içerisindeki hayatı ve faaliyetleriyle ilgili olarak kaleme aldığı birçok eseri de henüz Türkçe'ye tercüme edilmemiştir. Bu araştırmada, yazarın üç ay kaldığı Hindistan'daki hayatı ve bu ülkede yaptığı faaliyetler üzerinde durulacaktır.

Halide Edib Hindistan'da

Halide Edib, 9 Ocak 1935 tarihinde Hindistan'daki müslüman aydınlar tarafından bir seri konferans vermek üzere Delhi'ye davet edilmiştir. Bu konuda elimizde pekçok bilgi ve döküman bulunsa da, yazarın o sırada kaleme aldığı notlardan ve tuttuğu günlükten oluşan "Inside India"(Hindistan'ın İçinden) adlı eseri, onun Hindistan'daki hayatını ve faaliyetlerini ihtivâ eden en geniş kaynak niteliğindedir. Bu eser, ilk kez 1937 yılında Londra'da basılmıştır (Unwin 1937). Eserde yer alan konuların bir kısmı 1938 yılında Tan Gazetesi'nde ve tamamı ise 1940-41 yılları arasında "Yeni Sabah"ta "Hindistan'a Dair" adıyla bir seri olarak neşredildiği halde, bu yazılar henüz (Türkçe olarak) kitaplaşmamıştır (Tan 1938; Yeni Sabah, 1940-41). *Inside India* adlı eserin ikinci baskısı ise, Oxford University Press tarafından gerçekleştirilmiştir (Oxford 2002). Mushirul Hasan'ın uzun bir takdimiyle başlayan bu baskı, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişten sonraki bölümlerde, yazarın Hindistan izlenimleri, dönemin sosyal ve siyasî meseleleriyle ilgili değerlendirmeleri ve Hindistan'ın renkli kültür yapısıyla ilgili intibaları yer almaktadır. 26 bölüm ve toplam 272 sayfadan oluşan eser, 10 Temmuz 1937 tarihinde Paris'te tamamlanmıştır. Halide Edib'in bu eserinin müsveddelerini, daha önce Hindistan'daki dostları Dr. Mucib ve Zakir Hüseyin'e değerlendirmeleri için gönderdiğini ve bunların da otuz civarında düzeltmeyi ihtivâ eden bir yazıyla, yazara kitapla ilgili görüşlerini ilettiklerini, Dr. Mucib'in bir mektubu vasıtasıyla öğreniyoruz (Enginün 2000: 577-579).

1935 yılının Ocak ve Şubat aylarında sekiz ayrı konferans vermek üzere Delhi’de müslüman aydınlar tarafından kurulmuş olan Jamia Millia İslamia (İslâm Millî Üniversitesi) tarafından davet edilen Halide Edib, burada çok geniş bir çevre edinmiş ve birçok ünlü politikacı, yazar ve fikir adamıyla görüşme imkânı bulmuştur. Hindistan’da bulunduğu süre içerisinde gerek Delhi’deki Jamia Millia’da gerekse ziyaret ettiği diğer şehirlerde konferanslar veren ve buradaki müslümanlara Hindistan’ın gelecekteki siyasî hayatıyla ilgili düşüncelerini aktaran Halide Edib’in bu yönü fazla bilinmemektedir. Bu bakımdan, konferans metninin ve Inside India adlı eserinin değerlendirilmesi, onun fikir hayatı ve Hindistan’da geçen günlerindeki sosyal ve siyasî rolü hakkında önemli ipuçları verecektir.

Halide Edib’in Hindistan’da verdiği bazı konferansların metinleri bir kitap hüviyetinde basılmıştır. “Conflict of East and West in Turkey” (Türkiye’de Doğu ve Batı Mücadelesi) adındaki bu eserin yazma bir nüshası, Hindistan’daki Bhai Vir Singh Sahitya Sadan Kütüphanesi’ndeki bulunmaktadır. Ancak yazarın o yıllarda az sayıda basılan bu konferans serisi kitabının bazı özel kütüphanelerde olması da muhtemeldir. Nitekim Halide Edib’in *Inside India* adlı eserinin de sadece üç yazma nüshası bilinmektedir. Bunlar; Nehru Memorial Museum and Library (New Delhi), Maulana Azad Library (Aligarh Muslim University) ve Indian Institute of Advanced Studies (Shimla)’de bulunan orijinal nüshadan kopya edilmiş eserlerdir.

Gerek “Inside India” gerekse “Conflict of East and West in Turkey” adlı eser, yazarın hayatının pek bilinmeyen yönleriyle siyasî düşüncelerini ihtivâ etmeleri bakımından önem taşımaktadır. Gerçi yazarın “Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri” adlı eseri, bilhassa Conflict of East and West in Turkey adlı eserle ortak bölümler ve konular içermektedir. Ancak İngilizce eserde “Edebiyat ve Kültür” (Edib 1935: 150-234) başlıklı iki bölümden oluşan farklı bir konu yer almaktadır. Türkçe eserde ise özellikle Atatürk ilke ve inkılapları ile Türk kadını, Amerika vb. konular ve daha yeni tarihî bilgiler ve değerlendirmeler yer almaktadır. Esasen her iki eserdeki ortak bölümlerde de bazı ifade, cümle ve bölümler farklıdır. (Enginün 1978: 422-454) Yazarın da belirttiği gibi, Türkçe eser “baştanbaşa yeni bir terkîp içinde” (Edib, 1955: 3) adeta yeniden yazılmıştır. Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri adlı eserde, yazarın “Barnard College’de, misafir öğretim üyesi

olarak bulunduğu dönemde verdiği derslerin temelini teşkil eden 'Turkey Faces West' adlı eserinden de bölümler bulunmaktadır" (Enginün 1978: 418).

Halide Edib, kendisini Hindistan'a davet eden müslüman aydın Dr. Ensarî (1880-1936) ile 7 Ocak ve 14 Nisan 1913 yılında İstanbul'da iki kez görüşmüştür (Edib, 1935: XIII, IV). Dr. Ensarî o sırada Hilâl-i Ahmer'e yardım için gelen Hint gönüllüler heyetinin reisidir. "Üçüncü Heyet-i Sıhhiye içinde yer alan bu gönüllüler 27 Aralık 328 tarihinde İstanbul'a gelmiş, Osmanlı Hilâl-i Ahmer cemiyeti tarafından karşılanmış ve Mütareke esnasında Kadırğa'da misafir edildikten sonra cepheye gönderilmişlerdir. Ömerli'de bir seyyar hastane kuran heyet, savaşın yeniden başlaması üzerine bir kısım mensuplarını Gelibolu'ya göndermiştir." (Enginün, 2000: 564). Gerek Halide Edib'in Dr. Ensarî ile görüşmesi ve gerekse Hindistan'a gitmesiyle ilgili önemli bilgilere, Prof. Dr. İnci Enginün'ün neşrettiği (Enginün 2000: 556-591) "Halide Edib ile Hindistanlı dostları arasındaki mektuplaşmalar" vasıtasıyla sahip olduk. Bu mektuplar arasında yazarın Prof. Mucib (1902-1985)'e yazdığı yedi mektup ve Jawaharlal Nehru'ya yazdığı bir mektup vardır. Ayrıca Halide Edib'e gönderilen ve çoğu Bedi Şehsuvaroğlu arşivinde bulunan otuza yakın mektup da Halide Edib'in Hindistan'a ilgisini ortaya koyan önemli belgeler niteliğindedir. Genellikle Dr. Ensarî, Zakir Hüseyin ve Dr. Mucib'e ait olan mektuplar, 1934 ile 1936 yılları arasında yazılmıştır. Halide Edib'e daha sonra bazı Hintli aydınlar, gazeteciler ve üniversite öğrencileri tarafından yazılan mektuplar da vardır. Halide Edib, 1954 yılına kadar Dr. Mucib ve bazı Hintli dostlarıyla mektuplaşmıştır (Enginün 2000: 556-591).

Halide Edib'in mektuplarında, Hindistan'da verdiği konferansların basımı, tashihi vb. ile bilgilerle birlikte, Maske ve Ruh kitabıyla ilgili Hintli dostlarının tavsiyelerini de konu alan ayrıntılar yer almaktadır. Onun Hindistan'a davetiyle ilgili önemli bilgilere Dr. Ensarî'nin mektupları yoluyla ulaşabilmekteyiz. 8 Ağustos 1934'te Paris'te bulunan Dr. Ensarî, Hindistan'daki National Educational Society'nin Halide Edib'e gönderdiği 125 poundu, oğlu vasıtasıyla, o sırada Paris'te ikâmet eden Halide Edib'e gönderir. Bu paranın Hindistan seyahatiyle ilgili (bilet parası vs.) olabileceğini tahmin ediyoruz, zira aynı mektupta Dr. Ensarî'nin, bir sonraki gün, akşam saat 7.30'da yazarla buluşup Hindistan'a kışın yapacağı ziyaretle ilgili konuları görüşme talebi de yer almaktadır. Dr. Ensarî, 30 Ağus-

tos 1934 tarihli mektubunda da Halide Edib'e, Hindistan'daki genel seçimler dolayısıyla çıkabilecek kargaşa ve kıskırtmalardan bahsedip yazarın Kasım ve Aralık aylarında planlanan gezisinin, Ocak ayının ilk haftasına alınmasının daha uygun olacağını bildirmektedir. Ensarî, mektubunun devamında kendisinin de seçim sebebiyle meşgul olacağını söylemekte ve Jamia Millia'da verilecek konferanslarla ilgili teknik bilgiler vermektedir. Buna göre, toplam sekiz konferansın planlandığı ve haftada iki konferans verilmesinin uygun olacağı, böylece dört haftada konferansların sona ereceği belirtilmektedir. Ensarî, bu sırada İngiltere'de bulunan Halide Edib'den konferans programı da istemektedir. 6 Eylül 1934'te yazdığı bir başka mektubunda, 2 Eylül'de Halide Edib'in yazdığı mektubu aldığını bildiren Ensarî, konferans planını gönderdiği için de yazara teşekkür etmektedir. Ensarî, bu mektupta, Halide Edib'e ucuz, kaliteli ve hızlı bir gemi olan Lloyd Triestino ile seyahat etmesinin de uygun olacağını söyler. Ensarî, on gün sonra yazdığı bir başka mektupta, Halide Edib'e bir İtalyan gemisi olan Victoria'yı tavsiye eder. Bu mektupta yazarın, 27 Aralık 1934'te İngiltere'den hareket edip 7 Ocak 1935'te Bombay'a varacağı da ifade edilmektedir (Enginün, 2000: 566-568). Hindistan basınında çıkan haberler, Halide Edib'in, 7 Ocak 1935, Pazartesi günü Bombay'a vardığını bildirmektedir (Yorulmaz 1988:10). Fakat kaynakları ekseriyeti Halide Edib'in, bu tarihten ancak iki gün sonra Bombay'a varabildiğini belirtmektedir (Edib 2002:xvii) ki bizce bu tarih daha doğrudur. Zira gazeteler, daha 5-6 Ocak 1935 tarihinden itibaren onunla ilgili haberlere yer vermiştir.

Halide Edib'in diğer Hindistanlı aydınlar ve önde gelen liderlerle de çeşitli vesilelerle görüştüğü bilinmektedir. Dr. Zakir Hüseyin (1897-1969) ile Münih'te ve Sarojini Naidu (1879-1949) ile Washington DC'de görüşen yazar, bu görüşmeler sırasında Hindistana gelmeyi çok arzuladığını da ifade etmiştir (Edib, 1935: 1v). Nitekim yazar, *Inside India*'yı yazma sebebini, "Hindistan'ı ruhunun iklimine yakın bulması" olarak açıklamaktadır. Fakat yazarın başka sebepleri de vardır: "Ancak sadece bu değil, ben bir müslümanım ve Hindistan'da da müslümanlar var. Hatta bana samimiyetle evlerini açan Hindu arkadaşlarla kurduğumuz dostluklar, bana kendi evimde yaşama duygusu verdi." (Edib 2002: 3). Halide Edib'in bu kitabı yazmasında "kadim dostum" dediği ünlü Hindistanlı münevver Dr. Ensarî'nin de tesiri olmuştur. Halide Edib, *El Birunî'nin Hindistan hakkındaki eserini incelemiş*, Rudyard Kipling'ten Abdulhak Hamîd Tarhan'a

kadar bu ülke hakkındaki düşünceleri gözden geçirmiş ve nihayet çok sevdiği Hindistan hakkında tuttuğu notları ve intibalarını kitaplaştırmaya karar vermiştir.

“Hindistan’ın İçinden”

Halide Edib, eşi Adnan Adıvar'ın Ecole des Langues Orientales Vivantes'te Türkçe dersleri okuttuğu 1929-1939 yılları arasında genellikle Paris'te yaşamıştır. Kısa bir süre, 1931-32 akademik yılında Columbia Üniversitesinde misafir profesör olarak görev yapan yazar, tekrar Paris'e dönmüş ve hatta 1935 yılında (daha sonra Sinekli Bakkal adıyla Türkçe kaleme alacağı eseri) “Clown and his Daughter” adlı romanını da Paris'te yazmıştır. 1935 yılında Dr. Ensarî'nin davetiyle Hindistan'a giden Halide Edib, önce gemiyle Bombay'a hareket etmiş ve 9 Ocak 1935 tarihinde Bombay'a varmıştır. Burada Bombay Chronicle adlı gazetenin editörü Syed Abdullah Brelvi ve beraberindekiler tarafından karşılanmıştır (Edib 2002:xvii). Bombay'da fazla kalmayan ve trenle hemen aynı gün Delhi'ye geçen yazar, Delhi istasyonuna akşam saat dokuz civarında varmıştır. Halide Edib'i tren istasyonunda başta Dr. Ensarî olmak üzere, Jamia Millia'nın hocaları karşılamış ve kendisine büyük ilgi göstermişlerdir. Yazar, ilk olarak “iyiliksever ve insaniyet doktoru” olarak methettiği Dr. Ensarî'nin evinde (Eski Delhi'deki Begüm Ensarî apartmanında) on gün süreyle misafir edilmiştir. Halide Edib, Inside India adlı eserindeki ilk yazısında bu evden ve Ensarî'nin ailesinden söz etmektedir: “Dr. Ensarî'nin evinin adı Darü's-selam. İslam evi veya Selam evi anlamlarında. Ama ev, daha ziyade onun uluslararası vizyonunu yansıyor.” Evin iç ve dış görünüşünü uzun uzun tasvir eden yazar, buranın siyasî tarih açısından önemine değinir ve Mahatma Gandhi ile Lord Irvin'in de buraya geldiklerini yazar (Edib 2002: 15).

Halide Edib'in Delhi'ye geldiğini haber alan ve özellikle de İngiliz yönetiminin sözcülüğünü yapan gazeteciler, onunla röportaj yapmaya gelmişlerdir. Halide Edib, bu gazetecilerin özellikle maksatlı sorular sormalarına dikkat çekmektedir: “Sordukları sorular, doğum kontrolü hakkında ne düşünüyorsunuz? Karma eğitim hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? Gibi sorulardı...” (Edib 2002: 10). Halide Edib'in Hindistan'da kaldığı üç ay boyunca Hindistan gazetelerinde, yazarın verdiği konferanslarla ilgili haber ve yorumlara yer verilmiştir. Halide Edib'in konferanslarından bir kısmını yayınlayan The Star of India ile onunla ilgili

haber yayınlayan The Times of India, The Madras Mail, The Muslim Revival, The National Call gibi gazete ve dergiler, yazarın bu ülkede ilgiyle takip edildiğini de göstermektedir (Enginün 1978:538; The Star of India 1935).

Halide Edib'in Hindistan'da verdiği konferanslar, "Türkiye'de Doğu ve Batı Çatışması" adını taşımaktadır. Konferanslar genel olarak şu başlıklardan oluşmaktadır :

1. Devlet kurucu olarak Osmanlı Türkleri
2. Osmanlıların Gerilemesi
3. İnkılap ve Savaş
4. Türkiye Cumhuriyeti
5. Edebiyat ve Kültür-I
6. Edebiyat ve Kültür-II
7. Türk Kadını
8. Eleştiri ve Geleceğin Manzarası (Edib 1935)

Halide Edib, 15 Ocakta vermeye başladığı bu konferanslardan sonra, bulabildiği fırsatlarda sık sık Delhi ve çevresini dolaşmaya çıkmış ve çeşitli konuşmalar yapmış, gazetelere mülakatlar ve beyanatlara vermiştir. Halide Nitekim Inside India'nın ikinci bölümünde Delhi'deki eski eserler anlatılmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre Halide Edib, Hindistan'da misafirliğinin ilk günlerini, Ludi ve Delhi Türk Sultanlıkları ile Babürlü Devletine ait tarihi eserleri gezerek değerlendirmiştir. Delhi'den Agra'ya geçen yazar, burada Tac Mahal'i ziyaret etmiştir. Halide Edib, Agra'dan dönüşünde de Viceroy Sarayı'nda dönemin İngiliz Genel Valisi Lord Willington'un konuğu olmuş ve burada birçok ünlü şahsiyetle tanışmıştır.

Yazar, Delhi ve çevresini gezdiği sırada özellikle kadın ve çocukların sağlıksız halleri ve çevrenin kirliliği konularına eğilmiş ve Hindistan'daki sosyal dengesizliğe dikkat çekmiştir. Ancak yazar, "Sarojini Naidu ve Öteki Kadınlar" başlığında anlattığı "diğer Hintli kadınlar" konusuyla, madalyonun öbür yüzünü de ortaya koyarak iki farklı Hindistan portresi çizmiştir. Eserde, Begüm Şah Nevaz, Begüm Rafi, Bayan Rustomji, Bayan Asaf Alive gibi Hintli kadınlar, modern görünümlü, sosyal aktivitelerde görev alan ve iyi eğitim görmüş nitelikleriyle ön plana çıkarlar.

Halide Edib, eserinin dördüncü bölümünde Mahatma Gandhi ile tanışmasını anlatır. Halide Edib, Mahatma Gandhi'yi ilk kez görmenin heyecanını yaşar. Bu bölümde, Gandhi'yi adeta bir roman kahramanı gibi iç ve dış portresini çizerek ayrıntılı bir biçimde tasvir eder. Sözgelimi Gandhi'nin başını, Cengiz Han'ın bir minyatüründeki başı öne eğik haline benzetir. Gandhi'nin yanında oturan katip Mahadev Desai, Halide Edib ile Gandhi'nin konuşmalarını sürekli kaydeder. Halide Edib ile Gandhi arasında gelişen dostluk kısa zamanda birlikte seyahat etmeye kadar varır. Delhi ve çevresini Gandhi ile birlikte dolaşan Halide Edib, Gandhi'ye zaman zaman Hindistan'la ilgili sorular sorar ve çeşitli konulardaki görüşlerini öğrenir. Ancak Gandhi'nin "kast sistemi" hakkındaki soruya net bir cevap vermemesi, Halide Edib'in dikkatini çeker. Yazar, Gandhi'nin özellikle alt kasta mensup olanlara dokunamama (untouchability) konusunda reforma ihtiyaç olduğunu söylediğini nakleder.

Jamia Millia'daki seri konferanslarına başlayan Halide Edib, bu kurumun Hindistan'ın birliği açısından önemine değinir. O'na göre, bu üniversitenin iki önemli misyonu bulunmaktadır:

1. Müslüman gençleri kendi ideallerine uygun olarak yetiştirip bir Hindistan vatandaşı olarak görev almalarını sağlamak.
2. Müslüman kimliklerini de koruyarak Hindularla birlikte yaşamayı sürdürmek (Edib 2002: 15).

Daha önce de belirtildiği gibi, Halide Edib'in Hindistanda bulunduğu yıllar, müslüman ve hinduların birlikte yaşama veya iki farklı devlete ayrılma konusunu tartıştıkları kritik bir döneme rastlamıştır. Özellikle Jamia Millia ve benzeri bazı kurumların başını çektiği bir grup müslüman aydın, Hindistan'dan ayrılmamayı ve müslüman kimliklerini muhafaza ederek bir Hindistan milleti armonisi oluşturmayı savunmaktaydı. Başka gruplar ise farklı bir müslüman devlet olarak bağımsızlıklarını ilan etme düşüncesini desteklemekteydi. Esasen Aligarh Muslim Üniversitesi çatısı altında oluşan fikir ayrılıklarının temelinde İngiliz yanlısı bir politika güdenlerle, bağımsız Hindistan'ı savunanların çatışmaları yatmaktadır. Böylece Zakir Hüseyin, Dr. Ensarı, Mevlana Muhammed Ali gibi müslüman aydınlar, Hindistan'ın bağımsızlığını ve birliğini savunarak Jamia Millia'yı kurmuşlardır. Esasen Aligarh Muslim Üniversitesi'nin kurucusu olan Seyyid Ahmed, Batılılaşmayı savunan bir hintli müslüman aydıydı. Kurduğu Aligarh Muslim Üniversitesi'nin eğitim sistemini İngiliz eğitim sisteminden kopya eden Ahmed, İngiliz yanlısı bir anlayışı savunmaktaydı. Kurduğu

okulun açılışını, 24 Mayıs 1875'te aynı zamanda Kraliçe Victoria'nın da doğum gününe denk gelecek bir zamanda yapması bu yakınlığın da bir göstergesidir. İngiliz yönetimi, 1889 yılında Seyyid Ahmed'e "Sir" ünvanını vermiş ve Edinburg Üniversitesi tarafından fahri doktora ünvanıyla taltif etmiştir (Düzgün 1997 :38). Ancak burada Seyyid Ahmed'in daha ılımlı bir politika izleyerek Müslümanların İngiliz yönetiminde etkin bir yer almalarını sağlamayı gaye edindiğini de belirtmek gerekir.

Halide Edib, Hindistan'da pekçok fikir hareketinin bulunduğu bir dönemde, bağımsız bir Hindistan için mücadele eden Dr. Ensarî ve arkadaşlarının hareket tarzını ve düşüncelerini desteklemiştir. Onun Hindistan'a geliş ve Jamia Millia'da konferanslar vermesi de müslüman bazı aydınlar arasında yaygın bir fikir olan "farklı milletlerden oluşan bir tek Hindistan devleti" fikrini ve bu yönde gelişen hareketi desteklediğini göstermektedir. Burada 2 Mart 1935 tarihinde, Jamia Millia'nın yeni kampüsünün temel atma töreni sırasında Halide Edib'in bu hareketi desteklediğini açıkça ortaya koyarak bin rupilik bir bağışta bulunduğunu belirtmekte yarar vardır (Yorulmaz 1988:26).

Halide Edib'in *Inside India* adlı eserinin ikinci bölümünde Delhi dışındaki şehirlere yaptığı geziler ve Hint kültürüyle ilgili gözlemler yer almaktadır. Lahore (s.85-89), Peşaver (s.90-99), Lucknow (s.100-113), Benares (s.114-126), Kalkütta (s.127-140), Haydarabad (s.141-151), Bombay (152-160) gibi önemli şehirleri ve buradaki gözlemlerini nakleden yazar, buralarda tanıştığı kişilerden de söz etmektedir. Halide Edib, bu gezileri sırasında birçok kolej ve dernekte konferanslar vermiş ve çeşitli konulardaki görüşlerini ifade etmiştir. Yazarın, Haydarabat'ı ziyareti sırasında, eyaletin eski sahiplerinden ve burada yaşayan Halife Abdülmecid'in kızı Dürr-i Şehvâr'la görüşmesi de dikkat çekicidir.

Eritme Potası

Halide Edib, Hindistan'a gittiği sırada Türkiye'de hilâfet on bir yıl önce (3 Mart 1924) kaldırılmış ve artık hilâfet düşüncesinin bir etkisi de kalmamıştı. Buna rağmen Hindistan müslümanları arasında "hilâfet romantizmi" devam etmekteydi.

Halide Edib, eserinin üçüncü bölümünü sosyal ve kültürel değerlendirmelere ayırmıştır. Bu bölümde özellikle Hinduizm ve Mahatma Gandhi hakkında geniş bilgi verilmektedir. Gandhi'nin, farklı düşünce ve inançlardan oluşan Hindistan toplumunu bir eritme potasında tek bir millet yapma

gayretini anlatan yazar, şiddetsiz tepki (Ahimsa) hareketi üzerinde de durarak Gandhi'nin bu yöndeki fikirlerini kısaca özetlemiştir. Doğrusu Gandhi de Halide Edib'in konferanslarıyla yakından ilgilenmiş ve hatta 19 Ocak 1935'te bu konferanslarla ilgili bir konuşma yapmıştır (Yorulmaz 1988:68).

Daha sonra Sosyalist lider Jawaharlal Nehru'yu Gandhi ile mukayese eden yazar, Nehru'nun merkezîyetçi fikirlere sahip olduğunu ve Hindistan'da sosyalist bir sistem uygulamak istediğini belirtir.

Halide Edib'in ele aldığı en önemli konulardan biri de İslam'ın bu eritme potansiyelindeki durumudur. Esasen Hindistan'ın bu en kritik döneminde Dr. Ensarî, Hakim Ajmal vb. gibi çok sayıda müslüman aydınının varlığı büyük bir şans olmuştur. Bu aydınların Aligarh Muslim Üniversitesi gibi eğitim kurumları vasıtasıyla Hindistan'da geniş bir millî eğitim seferberliği başlatmaları, bağımsızlığa giden yolda önemli katkılar sağlamıştır. Halide Edib, sonradan bazı fikir ayrılıklarının olduğu bu üniversiteyi anlatırken, Dr. Zakir Hüseyin'in modern fikirler taşıyan bir aydın olduğunu özellikle vurgular ve burada dinî ve ahlâkî eğitimin yanısıra, millî duygu ve düşüncelerin de (sözgelimi Urdu diliyle eğitim yapılması) öğretildiğini belirtir.

Halide Edib, Hindistan'daki hilâfet konusunu farklı bir bakış açısıyla değerlendirir. O'na göre hilâfet, Hindistan müslümanları için sembolik bir değerden ziyade siyasî ve sosyal bir güç niteliği taşımaktadır. Nitekim Dr. Ensarî, Halide Edib'in Conflict of East and West adlı eserin (Jamia Millia İslamia Press, Delhi) baskısına yazdığı önsözde bunu şöyle izâh eder: "Pan-İslamizmin, Hindistan dışındaki müslümanlar tarafından anlaşılması biraz zordur. Bu düşünce duygusallıkla veya siyaseten ortaya atılmış bir şey değil, aksine Hindistan müslümanları için kutsal ve yüce bir sevda olarak kabul edilmektedir" (Edib 2002:215).

Ensarî'nin bu düşüncelerini, Hindistan bağımsızlık mücadelesinde Hilâfet kurumunun gücünü hesaba katarak değerlendirmek gerekiyor. Zira müslümanlar ve hindular, hilâfeti bağımsızlık mücadelesinin temel taşı olarak kabul etmişlerdir. Nitekim 1920-24 yılları arasında her iki toplum bu anlayış çerçevesinde birlikte hareket etmiştir. Özellikle yeni nesil için hilâfet artık dinî bir sembol olmaktan çok, Hindistan'ın birliğini simgeleyen bir anlam kazanmıştır (Edib 2002: 214). Mahatma Gandhi de aynı anlayışla hareket ederek Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde ortak bir güç oluşturulmasını savunmuştur. Halide Edib, eserinde hilâfet konusunun

farklı bir yönüne de dikkat çekmektedir. Yazara göre, hilâfet düşüncesi, bir yandan müslümanların ve hinduların ortak hareket noktası olurken, diğer yandan dinî bir hüviyet taşıdığı için her iki toplumun bölünmesine de sebep teşkil etmektedir. Bu bakımdan yazar, “anavatan” kavramının daha birleştirici bir nitelik taşıdığına inanmaktadır.

Bu dönemde Gandhi gibi “şiddetsizlik” ilkesini destekleyen bir başka lider de Abdulgaffar Han’dır. Ancak Abdulgaffar, sosyalizmi savunarak bunun İslamiyetle uyumlu olduğunu iddia etmekteydi.

Halide Edib, Hindistan’ın bağımsızlığını kazanacağına inanmakla beraber, o dönemde hemen herkesin tartıştığı bir Hindistan mı yoksa iki farklı devletten oluşan bölünmüş Hindistan mı fikirlerini de değerlendirir. 1906’da kurucuları arasında Ağa Han’ın da bulunduğu Müslüman Cemiyeti (The Muslim League) ile çoğunluğunu hintlilerin teşkil ettiği Indian National Congress (Hindistan Kongre Partisi) arasında iyi ilişkiler geliştirilmiş ve bu durum 1922 yılına kadar devam etmiştir. (Edib, 2002: 233) Ancak 1922’de cemiyette başlayan milliyetçilik akımı, her iki taraftaki birlikte hareket etme düşüncesini zedelemiştir. Halide Edib, eserinde müslüman aydınlardan Rahmet Ali’nin müslümanların farklı bir ülke olarak Hindistan’dan ayrılma gerekçelerini özetler. Yazarın bu konu hakkında fazla yorum yapmaması dikkat çekicidir. Zira o, başından beri Hindistan’ın birliği ve müslümanlarla hinduların ortak bir gaye etrafında geleceğin Hindistanını inşa etmede birlikte hareket etmelerini savunmaktadır. İngilizlerin bu ülkeyi ekonomik çıkarları için işgal ettiğini ifade eden yazar, önemli bir noktaya da işaret eder: “Ticaret, asker ve nihayet hükümet olarak Hindistan’a yerleşen İngilizler, esasen müslüman-hindu yakınlaşmasını istemiyorlardı ve her fırsatta bu iki grubun birbirlerinden farklılığını vurguluyorlardı” (Edib 2002: 245). Ancak yazarın da belirttiği gibi, yüzbin kişiyle üçyüz elli milyon hintliyi yöneten İngilizlerin tavırları da geleceğin belirlenmesinde önemli idi.

Halide Edib’in Hindistan’da verdiği konferanslar, Hint basınında büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. 7-15 Ocak 1935 tarihleri arasında çıkan bazı haber başlıkları, bu ilginin boyutunu da göstermektedir: “Modern Türkiye’nin Kurucusu”, “Demokrasi Müdafii ve Hürriyet Kahramanı”, “Türkiye’nin Jan D’ark’ı”, “Türkiye’nin En Büyük Kadını”, “Bir Eğitimci, Bir Hatip, Halkı Coşturan, Haksızlıklara Karşı Koyan ve Savaşan Bir Asker”, “Türkiye’nin İstiklâli İçin Mustafa Kemal Paşa ile Yanyana Çarpışan Meşhur Türk Hanımı Bayan Halide Edib”, “Türk Vatanperverinin Müslü-

man Kadınlara Tavsiyeleri", "Modern Türkiye'yi Şekillendiren Ünlü Türk Hanımı Güle Güle"...vb. (Yorulmaz 1989:181).

Hatta Bombay Chronicle gibi bazı gazeteler de yazarın konuşmalarını tefrik halinde yayınlamışlardır. Yine dönemin gazetelerinde çıkan ilan ve haberlere göre, konferansların tümü için 10 veya 5 rupilik, her bir konferans için ise 2 veya 1 rupilik biletler satılmıştır (Yorulmaz 1988:12).

Halide Edib, Hindistan'dan ayrılmak üzere, 12 Mart 1935'te salı günü Delhi'den Bombay'a gelir. Victoria istasyonunda kendisini misafir edecek Hâkim Fâiz ve şehrin ileri gelenleri tarafından karşılanan yazar, burada birkaç gün kalır. Bombay'da, Hindistan'da kaldığı süre içerisinde edindiği intibalarla ilgili konuşmalar yapan Halide Edib, 14 Mart 1935 tarihinde, İngiltere'ye giden bir gemiyle Hindistan'dan ayrılır.

Sonuç

Halide Edib'in Hindistan'da bulunduğu dönemde, ülkenin geleceği konusundaki görüş ve değerlendirmeler, bağımsızlığın eşliğindeki Hindistan'da çok önemli bir süreci de başlatmıştır. Gerek müslümanlar gerekse hindular arasındaki fikir ayrılıkları, yeni kurulacak devletin niteliklerini ve siyasî, kültürel yapısını da şekillendirecek nitelik taşımaktaydı. Bu dönemde, bağımsızlık için henüz ciddi bir adım atılmamış olmakla birlikte, İngilizlere karşı yapılacak bağımsızlık direnişinin karakteristik özelliği yavaş yavaş belirmeye başlamıştı. Hindistanlıların, hemen her yerde "gelecekte nasıl bir Hindistan kurulacağı" hususunu tartıştıkları bir sırada, Halide Edib, tartışma ve görüşlerin en sıcak zamanında Hindistan'a davet edilmişti. Bu davet, sadece bir konferans serisini mi amaçlıyordu, yoksa yazarın bundan başka gaye ve görevleri de var mıydı? Aligarh Muslim Üniversitesi öğrencilerinin 1935 yılında yazarı karşılarken kendisine takdim ettikleri 54 mısralık uzun şiir, Halide Edib'in bu ülke aydınları tarafından önemli bir sembol şahsiyet olarak kabullendiğini gösteriyor:

"Ey Halide sen Türkmen Cennetinin baharısın,

Senin alın hürriyet nurunu yansıtır.

Senin yüzün o masum Meryem'in bakışını cezbeder.

Kişiliğinin ışığına melekler imrenir.

Güller acılı ve bülbülün kalbi de kıskançlıktan dolayı kırılmış,

Senin sözlerin Kevser ve Tesnim canlılığı getirir."

(Edib 2002: XXIV)

Yazarın Kalküta'daki Carmichael Hostel Union'u ziyareti vesilesiyle yayınlanan beynamede de "hürriyet kahramanı" ve "bağımsızlık sembolü" ve Asya kadınlarının lideri" olarak vasıflanması dikkat çekicidir (Enginün 2000:583). Bu beynamede, Halide Edib'in reformist ve eğitici yönü övülerek kadınların şuurlanmasındaki rolü de anlatılır. Bu geziler sırasında, Kazi Nazru'l-İslâm adlı şairin, Müslüman kadınlar hakkında yazdığı bir şiirde, şöyle bir mısra dikkat çekmektedir:

"Bu kadınların prangalarını çözün, bin Halide Hanım yetişecektir!" (Enginün 2000:590).

Halide Edib'in Hindistan'daki konuşmaları Hintli aydınlar ve öğrenciler tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmiştir. Sözgelimi, yazarın Kalküta'da yaptığı konuşmayı "yedi binden fazla öğrenci" izlemiştir. Onun Haydarabat'ta verdiği konferansa da "beş bin kişi" (Yorulmaz 1988:25-26) katılmıştır.

Halide Edib'in, Hindistan'ı ziyaret ettiği dönemin şartları ve buradaki konuşmalarında ifade ettiği siyasî mesajlara bakılırsa O'nun, Hindistan'ın birliği ve farklı milletlerden, dinlerden oluşan bir "anavatan" görüşünü savunmak ve hilâfet kurumunun Hindistan'ın birliğine vasıta olmak üzere algılanmasını anlatmak için buraya özellikle davet edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim eserinin sonunda Jane Adams'ın "kendi başına giden kimse birşey kazanamaz, eğer bir yerlere gideceksek, hep birlikte gitmeliyiz" sözündeki birlikte hareket etme düşüncesi, yazarın konferanslarında ve ikili temaslarında sürekli dile getirdiği bir anlayışı da özetlemektedir. Eldeki bilgi ve belgeler, Halide Edib'in Hindistan'a davetinde, buradaki Müslümanlara moral vermek ve ileride oluşabilecek yeni bir yönetimde Müslümanların Hindularla bir arada yaşayabilecekleri ve yönetime eşit seviyede katılabilecekleri bir anlayışı telkin etmek amacının ön planda olduğunu göstermektedir. Ancak Halide Edib'in Hindistan'ı kritik bir tarihî süreç arefesinde ziyaretinde başka sebepler ve saâkler de olabilir.

Halide Edib'in Hindistan'daki konferansları hayli akisler uyandırdığı gibi, kendisine dostlar da kazandırmıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi, Halide Edib, uzun zaman Hintli dostlarıyla mektuplaşmıştır. Yazarın, çoğu henüz elde edilemeyen mektupları, Tan ve Akşam gazetelerine yazdığı Hindistan ve Gandhi ile ilgili yazıları ve Hindistan basınının konuyla ilgili haber ve değerlendirmeleri, Halide Edib'in Hindistan'daki faaliyetleri konusunda siyasî tarih araştırmalarında kullanılabilirler oldukça geniş bir malzeme teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Aziz Ahmad (1999), *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, Oxford University Press, Oxford, London.
- Bayur, Y. Hikmet (1987), *Hindistan Tarihi*, TTK. Yayınları, C.I,II,III, Ankara.
- Düzgün, Şaban Ali (1997), *Seyyid Ahmed Han ve Entellektüel Modernizmi*, Akçağ Yay., Ankara.
- Enginün, İnci (1978), *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- (2000), *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh yay., İstanbul.
- Halide Edib (1926), *Memoirs of Halide Edib*, The Century Co., New York, London.
- (1935), *Conflict of East and West in Turkey*, Jamia Millia Extension Lectures. (Eser Delhi'de basılmıştır. Ancak elimizde Lahor'da Royal Printing tarafından yapılan tıpkıbasım bulunmaktadır.)
- (1955), *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul.
- (2002), *Inside India*, (with an introduction by Mushirul Hasan) Oxford University Press, New Delhi. (272 sayfa, ISBN: 019-656881-7)
- Jaaharlal Nehru (1995), *The Discovery of India*, Oxford University Press, New Delhi.
- K.K. Aziz (1967), *The Making Of Pakistan*, A Study in Nationalism, Chatto and Windus, London.
- Landau, Jacop M.(1990), *The Politics of Pan-Islam*, Clarendon Press, Oxford.
- Muhammed Sadiq(1989), *The Turkish Revolution and the Indian Freedom Movement*, Macmillan, New Delhi.
- Mushirul Hasan (2001), *Nationalism and Communal Politics in India*, 1885-1930, New Delhi.
- Özcan, Azmi (1992), *Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, İSAM Yay., İstanbul.
- (1998), "Osmanlı-Hindistan Münasebetleri", TDV., İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Seydi Ali Reis (1999), *Mir'âtü'l-Memâlik*, Haz.: Dr. Mehmet Kiremit, TDK. Yay., Ankara .
- Tan [Gazetesi], (1938), nr. 1032-1171, 16 Mart – 2 Ağustos 1938.
- The Star of India* (1935), c.III, nr.122, 11 Ocak; nr.134, 25 Ocak ; nr. 143, 5 Şubat; nr. 147, 9 Şubat; nr.153, 16 Şubat; nr. 154, 18 Şubat ; nr. 162, 27 Şubat;

nr. 163, 28 Şubat. Prof. Dr. İnci Enginün, bu dergi dışında, The Times of India, The Madras Mail, The Muslim Revival, The National Call gibi yayınların da Halide Edib'in konferanslarıyla ilgili haber ve değerlendirmeler yaptığını tespit etmiştir. (Enginün, 1978: 537-538)

Yeni Sabah (1940-41), 28 İkinciteşrin 1940 – 8 Şubat 1941.

Yorulmaz, Osman Bülent, (1988), “*Halide Edib'in Hindistan Hayatı*”, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Ens. -basılmamış yüksek lisans tezi-, İstanbul.

——— (1989), “Hint Basınında Halide Edib Adivar”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1988, Sayı: 4, TTK. Yay. Ankara.

Halide Edib Adivar's Work Named "Inside India" and Her Travel to India

Assoc. Prof. Dr. Ali Fuat BILKAN*

Abstract: Halide Edib, one of the most famous novelists in the 20th century Turkish Literature, has many books and articles. When she went to India for a conference series in 1935, she recorded her observations about Indian Muslims and Indian culture. These notes and diary were published in 1937 under the title of Inside India. Unfortunately, in Turkey neither this book nor this period of the author's life are widely known. Inside India is a valuable work in terms of understanding this period of the author as well as the social and political atmosphere of India.

Key Words: Halide Edib, India, Caliphate, Indian Muslims

* TOBB ETU / ANKARA
afuat85@hotmail.com

Произведение Халиде Эдип Адывара Под Названием «Inside India» и Посещение Индии

Али Фуат БИЛЬКАН*, д.н., доцент

Резюме: Халиде Эдип Адывар (1884-1964) известна в турецкой литературе своими романами, а также игравшей ролью в идейной жизни того периода. Писательница, которая была приглашена в 1935 году в Дели для выступлений на конференциях, собрала свои наблюдения и размышления на различные темы в произведении под названием «Изнутри Индии». В произведении были изложены расхождение Индусов-мусульман, которое являлось критической темой того периода, социально-политические темы, а также наблюдения писательницы об этой стране. Хадибе Эдип объездила многие города Индии, где выступала на конференциях. Однако, еще не издан сборник этих выступлений на турецком языке в виде книги. Ее произведение «Изнутри Индии» имеет важное значение с точки зрения ее деятельности вне Турции, а также в отношении политической и социальной истории того периода.

Ключевые слова: Халиде Эдип, Индия, Халифат, Мусульманы Индии

* ТОББ Экономико-технологический Университет-АНКАРА
afuat85@hotmail.com

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bağdatlı Rûhî'ye Etkisi

Doç. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK*

Özet: Divan Edebiyatı ürünlerinde şairlerin kendileri ve arkadaşları hakkında bilgi bulmak genellikle mümkün değildir. Ancak Gelibolulu Mustafa Âlî, Bağdatlı Ruhî ve Urfalı Nâbî gibi toplumdaki sosyal problemleri dile getiren şairler, zaman zaman dostlarına dair bilgiler verirler. Bu makalede, Gelibolulu Mustafa Âlî ve özellikle Rûhî'nin Divanı'ndan hareketle Âlî'nin Rûhî'yi üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelibolulu Mustafa Âlî, Bağdatlı Rûhî, Divan Edebiyatı, Nazire

Divan Edebiyatı ürünlerinde şairlerin kendileri ve arkadaşlarına dair kesin bilgiler bulmak her zaman mümkün olmayabilir. Şiirlerinde sosyal muhtevayı ön planda tutan Gelibolulu Mustafa Âlî, Bağdatlı Rûhî ve Urfalı Nabî gibi şairlerin yer yer kendileri ve dostlarından söz ettikleri de görülür. Bağdatlı Rûhî Divanı'na bu açıdan bakıldığında XVI. yüzyılda Bağdat'ta yaşamış veya bir görevle yolu bu şehre düşmüş; bir çok şair ve bilginin çeşitli yönleriyle şairin manzumelerinde yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada Bağdatlı Rûhî Divanı esas olmak üzere Kühü'l-ahbâr ve Metâli'ü'n-nezâir'deki bilgilerden hareketle Gelibolulu Âlî'nin Rûhî'ye etkisinin boyutları tespit edilmeye çalışıldı.

Rûhî'nin Âlî'nin sanatını takdir ettiğini Gölpınarlı'dan öğreniyoruz (Gölpınarlı 1948: 1373). Rûhî ile Âlî'nin 1585'te görüştüklarini de biliyoruz. Şöyle ki 1585 yılında Bağdat'a defterdar olarak atanan Âlî, bu haberi öğrendiğinde o beldenin şairlerine hediye olarak 12 beyitlik bir gazel kaleme alır.

Diyâr-ı Bagdâd'a defterdâr olduklarında kendüler gelmezden evvel işbu gazeli şuarâ-yı Bagdâd'a hediye irsâl eyledi.

* Gazi Üniversitesi Fen-Edb. Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ANKARA
aksoyak@gazi.edu.tr

Meh-i şeh-r-i hilâfet mihr-i burc-ı evliyâyuz biz

Eser yiller gibi vâdî-neverd-i Kerbelâ'yuz biz (Aksoyak 1999: 794)

Kühü'l-ahbâr'da bildirdiğine göre Bağdat'a gittiğinde otuz kadar şair, kendisine kaside, tarih ve gazel sunar: Sene erba'a ve tisinde ki bu hakîr Bağdat hazînesine defterdâr olup vardum. Ashâb-ı nazmdan otuz mikdârı şâir kasâ'id ü târîh u gazel sunup her birine (istenilen ve takdir edilene göre) riâyet itdüm. Mezbûr Ahdî dahi anlardan idi Ve ol cümle'nün ser-âmedî Mollâ Tarzî ve nev-heveslerden Rûhî bulunmuş idi (İsen 1994: 319). Budinli Hisâlî, Metâlî'ü'n-nezâir adlı eserinde Âlî'nin Kerbelâ konulu gazeline nazire yazan yirmi kadar Osmanlı şairinin matlaını bir araya getirir. Şairlerden sekizi Bağdatlı olup muhtemelen Âlî'yi karşılamaya gelenlerin arasında yer almışlardır. Âlî'nin matla ile bu şiiere nazire kaleme alan XVI. yüzyıl Bağdatlı şairler şöyledir:

Meh-i şeh-r-i hilâfet mihr-i burc-ı evliyâyuz biz

Eser yiller gibi vâdî-neverd-i Kerbelâyuz biz

Âlî Efendi

Ne hakan u ne kayser hâk-i râh-ı Kerbelâyuz biz

Bu dergâh-ı saâdet-bahşa bir kemter gedâyuz biz Tarzî-i Bagdâdî

Riyâset tâcınun terkin uran ehl-i fenâyuz biz

Gedâyuz sûretâ sultân-ı iklîm-i gınâyuz biz

Ahdî-i Bagdâdî

Ziyâ-bahş-ı zamîr-i pâk erbâb-ı safâyuz biz

Bu sûret-hânedede âyîne-i gîtî-nümâyuz biz

Kelâmî-i Bagdâdî

Alâyıkdan müberrâ sâlik-i râh-ı Hudâyuz biz

Cihânun varına itmez nazar ehl-i fenâyuz biz

Aklî-i Bagdâdî

Kuyûd-ı dehrden âzâde bir ehl-i fenâyuz biz

Bekâ deşinde seyrân eyleyen merd-i Hudâyuz biz

Hurremî-i Bagdâdî

Yıl esmez üstümüzden hâk-i burc-ı evliyâyuz biz

Mukîm-i bâb-ı hâcet-bahş-ı şâh-ı Kerbelâyuz biz

Rûhî

Ne şâh-ı dehre mensûbuz ne mün'im ne gedâyuz biz

Egerçi ehl-i fakrüz lîk meslûbu'r-recâyuz biz

Rûhî

Tasavvur itme kendüñ gibi zâhid bî-nevâyuz biz

Hakîkat bâlimüz yok sâlik-i râh-ı gazâyuz biz

Seyyid Feyzî

Adûdan bâkimüz yok sâlik-i râh-ı gazâyuz biz
Aceb mi pür-dil olsak pey-rev-i şîr-i Hüdâyuz biz Seyyid Feyzî
Reh-i aşk içre gerçi sûretâ hor u hakîrüz biz
Velî manîde ey dil bir şeh-i gerdûn-serîrüz biz Harîrî (Kaya 2003: 881)

Bu manzumelere göre Âlî'ye şiir sunan Bağdatlı şairler Tarzî, Ahdî, Kelâmî, Aklî, Hurremî, Seyyid Feyzî, Rûhî ve Harîrî'dir. Adı geçen Bağdatlı şairler hakkında en geniş bilgiyi, eserinde Bağdatlı şairleri yer vermesi ile tanınan, Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarası*'nda buluyoruz.

Ahdî (ö. 1593): Bağdat'ın önde gelen bilginlerinden Mevlana Şemsî'nin oğludur. Asıl adı Ahmet'tir. Tezkiresinde verdiği bilgiye göre 1553'te İstanbul'a geldi, devrin âlim ve şairleriyle tanıştı ve 1564'te Bağdat'a döndü. Tezkiresi *Kütahya'da Şehzade II. Selim'e takdim etmiştir*. 1585'te Bağdat'a defterdar olarak gelen Âlî ile görüşüp tanışmıştır. Ahdî, âdet gerçinde, onlara birer "kudumiyye" kasidesi sunmuştur. Ahdî'nin tezkiresindeki bazı işaretlerden Bağdat'a gelen veya başka bir yere geçmek üzere uğrayan memuriyet sahibi mühim şahsiyetlerle ilgilenerek, onların beraberlerinde kethüda, divan kâtibi, çavuş gibi hizmetlerde bulunan şairlerle daima temas ve tanışıklık kurduğu anlaşılmaktadır. Şairler uğrağı Bağdat ve Meşhed'e ziyarette bulunan şiir yazan kimselerle kurduğu dostluklar yıldan yıla tezkiresine yeni şairler kazandırır. *Gülşen-i Şuara*'ya asıl değer kazandıran taraf, onun isim ve hal tercümeleri başka hiçbir kaynağa geçmemiş, büyük çoğunluğu imparatorluğun doğu bölgesinde olan şairleri tespit etmiş olmasıdır (Akün 1988: 511-512).

Aklî: Bağdatlı Aklî şairlerinden örnekler verir Âlî'yi Bağdat'ta karşılayan şairlerin lideri "ser-âmedi" konumundadır (İsen 1994: 314; Schmidt 1991: 46.)

Ahmed-i Harîrî: Bağdatlıdır. Tasavvuf yoluna girerek Mevlânâ Efdal-i Isfahanî'nin hizmetinde bulunmuştur. Mantık, kelâm, hendese, aruz ve kafiye ilimlerinde üstattır. Kaside ve muammaları açıklamada mahâret sahibidir. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri vardır.

Feyzî Efendi: Ahdî'nin bildirdiğine göre Sultan Selim'in kullarından iken, yeteneği sayesinde önce sarayda çâşnigîr, daha sonra da Bağdat'ta tımar defterdarı olmuştur. Adı Mehmet'tir. Rûhî'nin *Divan*'ında, Feyzî Efendi'nin Edirne kadısı oluşuna dair Farsça bir tarih kıt'ası vardır. Rûhî, Feyzî'nin Kur'ân okuyucusu, (hânende-i Kur'ân) ehl-i irfânın koruyucusu, bütün dostların yardımcısı, ihsan sahibi bir defterdar olduğunu söy-

ler. Rûhî, Şam'dan Bağdat'a yazdığı mektupta, "Feyzî Efendi'nin de geldiği doğru mu?" diye sorar. Bu mektup, herhalde Feyzî Efendi'nin görev ve başladığı günlerde veya kısa bir ayrılık sonrası tekrar dönüşünde yazılmış olmalıdır. Bağdat'tan yazıldığı tahmin edilen mektupta da, onu "ser-defter-i divan", "mukrî-i Kur'ân", "zübde-i devrân" ve "sâhib-i izân" diye tanımlar.

Hurremî: Bağdatlıdır. Ahdî'nin akrabasıdır. Acem şairlerinin divanlarını okumuştur. Fuzûlî'nin hayranıdır. Onun şiirlerini dilinden düşürmezdi. Rûhî onun, bulduğu gazeli okuyarak herkesin eğlencesi olduğunu söylüyor.

Kelâmî Dede: Ahdî, onun Kerbelâ'dan olduğunu söylüyor. Genç yaşta Hz. Hüseyin dergâhında Hüseyin Dede'ye bağlanmış, Acem diyarında seyahat ederek önemli kişilerin sohbetlerinde bulunmuştur. "Cihan Dede" diye de anılmaktadır. Ahdî tezkiresini yazdığında Hz. Hüseyin dergâhında şeyh olarak bulunmaktadır.

Tarzî: Rumeli'deki Vezgol'de doğdu. Çeşitli yerlere seyahat etti. Hicaz'a gitmek ümidiyle Irak ve Acem diyarlarına gitti. Bir yerde karar kılmadı. Çeşitli ilim ve irfan sahibinin hizmetinde ve meclisinde bulundu, kendini yetiştirdi. Bağdat'a yerleşti. Derviş-meşrep bir kimsedir. Her an dervişlerin hizmetinde bulunurdu. Kendine has üslûbu vardır. Eski şairlerin kasidelerini açıklamada üstüne yoktur. Ahdî'nin yakın dostudur. Farsça ve Türkçe şiirleri vardır (Kurnaz 1997: 136-157). Âlî'yi Bağdat'ta karşılayan şairlerin lideri "ser-âmedi" konumundadır (İsen 1994: 319; Schmidt 1991: 103.)

Bağdatlı Rûhî: Bağdat'ta 1534'te dünyaya gelen Rûhî, Nefes, Kerbelâ, Şam, Erzurum, Hicaz, İstanbul ve Konya'da bulunur. Seyahat ettiği yerlerde, pek çok devlet adamı, şair, bilgin ve sanatkârla tanışır. Asıl şöhretini sağladığı 17 bentlik terkibinde insanın yapısı, sosyal hayatın insan üzerindeki etkisi, sosyal dengesizlikler; toplumda çıkarıcı, şahsiyetsiz kişilerin durumu, adaletsizlik vb. konuları tenkit eder (Öztoprak 2001: 11, 12, 18). Gelibolu'da 1541'de dünyaya gelen Âlî de görevleri sebebiyle Şam, Halep, Manisa, Bosna, Gürcistan, Trabzon, Van, Bağdat, Sivas, Amasya, Kayseri ve Cidde'de bulunur. Dönemin önde gelen şairlerinden Yahya Bey, Âşık Çelebi ve Ahdî ile görüşür. Tenkitleriyle Divan Edebiyatının sosyal muhtevası en kuvvetli şairlerinden biri olmuştur (Akün 1989: 417). Biyografilerdeki ortak hususlara bakarsak her iki şair imparatorluğun pek çok yerinde bulunarak zamanlarındaki pek çok önemli şah-

siyetle tanışma fırsatı elde etmişler. Şiirlerinde sosyal hayata ve tenkide önem verirler. Ayrıca Rûhî ve Âlî huruffiliği ön planda ve esas inanç tutan şahsiyetlerdir (Gölpınarlı 1948: 1373; Gölpınarlı 1973: 30). Özellikle Kerbelâ olayını şiirlerinde işlemişler hatta Âlî, Divanlarındaki Kerbelâ mersiyelerini Subhatü'l-abdâl adlı risalesinde bir araya getirmiştir.

Rûhî, Âlî'nin 1585'te Bağdat'a gelişinde onu karşılayan heyet içindedir. Âlî, Rûhî'yi "nev-heveslerden" biri olarak niteler (İsen 1994: 319; Schmidt 1991: 103.). Rûhî, bu yıllarda 41 yaşındadır. Onun Bağdat şairlerine hediye olarak gönderdiği gazele nazire yazmakla kalmaz; Bağdat defterdarı olması münasebetiyle de 17 beyitlik tarih kasidesi kaleme alır. Şairin Âlî'nin Bağdat'a gelişine sevincini gösteren manzumesi şöyle başlar:

Dem-i subh oldı tur ey sâki-i behcet-âsâr
Beni bir câm ile mest it ki aceb şevkum var

Şair matla beytinden sonra dönen feleğin kararsızlığından ve üzüntülü olduğundan söz eder. Önceki gece evinde otururken Bağdat'a sözden anlayan, cömert, olgun, vakar sahibi, şairleri himaye edecek binini gelmeyişinden yakınıdır. Daha sonra da bu niteliklere uygun olan söz yaratıcısı (hal-lâk-ı sühan), ince sözler söyleyen (nükte-güzâr), sıfatlarıyla Bağdat'ın yeni defterdarı Gelibolulu Mustafa Âlî'yi över. Gazel tarzında başkalarının Âlî'yi taklit etmesi, büyücülerin sihir yoluyla peygamberin mucizesini gerçekleştirme çabası gibidir.

Öykünürse ne amel fenn-i gazelde ana gayr
Bir midür mu'ciz-i peygamber u sihr-i sehâr

(Ruhî 219; Ak 2001: 632)

Kasidesini Âlî'nin ömrünün uzun olması için Allah'a yalvararak bitirir (Ruhî 1870: 46; Ak 2001: 226) Şair, bir gazelinin makta beytinde ise Âlî'den "himmeti âlî" şeklinde söz eder.

Bu gün meddâhıyuz bir "himmeti âlî" nün ey Rûhî
Bülend-âvâzeyüz erbâb-ı irfâna salâyuz biz

(Ruhî 219; Ak 2001: 632)

Bu beyitte Rûhî'nin "himmeti âlî" diye nitelediği kişi, Gelibolulu Mustafa Âlî olmalıdır. Çünkü Rûhî, Âlî'nin Bağdat'a gelmesi üzerine yazdığı tarih kasidesinde onu "himmeti âlî" şeklinde anmaktadır.

Kanı bir "himmeti âlî" ki saâdetle gelüp
Eyleye ravza-i Bagdâd'da devletle karâr

(Ruhî 1870: 46; Ak 2001: 227)

Bir başka manzumede de Âlî'yi aynı sıfatla över:
Söyledi Rûhî ol âlî-himmetün târîhini
Cidde'ye bir mîr-i âlî-kadr oldu beg (Ak 2001: 264)

Aynı manzumenin sonunda Âlî, kelâm ve kemâl sahibi olarak tavsif edilir:
Ulüvv-i kadr ile sensin zamânede şimdi
Zahîr-i ehl-i kelâm u muîn-i ehl-i kemâl (Ak 2001: 126)

Diğer manzumede Âlî'nin söz gül bahçesinin gülü ve herkesin onu övme gül bahçesinin bülbülü olduğunu; Arap ve Acem'in sözden anlayanlarının onun temiz yaratılışına övgüde bulunduğunu belirtilir. Dünya durdukça kerem güneşi olan Âlî'nin lütf gölgesini kendisinin başından eksiltmemesini diler.

Gül-i gülzâr-ı sühan Hazret-i Âlî Beg kim
Gülşen-i midhatinün bülbülü olmuş âlem

Tab'-ı pâkine selâsetde iderler tahsîn
Fusahâ-yı Arab u nükte-güzârân-ı Acem

Çarh döndükçe o mihr-i keremün ey Rûhî
Zill-i lutfi başumuzdan umaruz olmaya kem

(Ruhî 1870: 312, Ak 2001: 847)

Âlî'nin Subhatü'l-abdâl risalesinde beş beyitlik Bağdat'tan Diyâr-ı Rûm'a Azîmet... başlıklı yine bir kıta bulunmaktadır. Bu kıt'anın tarihi belirtilmemekle beraber, Âlî'nin bu kıt'ayı Bağdat'tan Anadolu'ya dönerken ve dünya devletinin faniliğini de ihtiva eden bir tarzda yazdığı anlaşılıyor. Buradan anlaşılın Âlî, Bağdat'tan dönüşünde kötümser bir ruh hali içindedir. Bağdâd'dan Diyâr-ı Rûm'a Azîmet ve Devlet-i Dünyeviyyenün Fenâsına İşâret Zımnında Dinmişdür.

Gel Irâk-ı Arab'da tutma makâm

Umma anda sakın karâr u bekâ (Arslan Aksoyak 1996, 67)

Ancak Âlî, Bağdat'tan döndükten sonra orada bıraktığı dostlarını unutmaz. Divanı'nda Rûhî'nin şiirlerine anlam bakımından benzeyen mısralar görülür. Mesela

Bagdâd'a yolun düşse ger ey bâd-ı seher-hîz

Âdâb ile var hizmet-i yârân-ı safâya (Ruhî 1870: 8)

beytinde “rüzgârın dostlara gönderilmesi” Âlî Divanı’nda şöyle geçiyor:

Şehre ugrarsa yolun bir seher ey bâd-ı sabâ
Vir haber biz de hemân varmadayuz sag u esen
Sabâ vir müjdemüz âb-ı Furât u hâk-i Bağdâd’a
Fuzûlî rûhın ihyâ eyleyen Îsâ-edâyuz biz (Aksoyak 1999: 794)

Divan’da yer alan 1598 tarihli bir tarih kıtasında padişahın Âlî’yi önce Şam ve Cidde’ye beylerbeyi yapması işlenir. Bu manzumenin matlaında âlem padişahının Âlî’ye ihsanıyla feleğin sonunda şairin istek kutbu üzerine döndüğü belirtilir. Âlî’nin de beylerbeyi olmaktan duyduğu memnuniyet ifade edilir.

Pâdişâh-ı âlem ihsân eyledi Âlî Beg’e
Âkıbet kutb-ı murâdı üzre devr itdi felek (Ak 2001: 264)

Makalemizi Rûhî Divanı neşirlerine geçmiş yaygın bir yanlışlığa dikkati çekerek bitiriyoruz. Aşağıda matlaını verdiğimiz manzume hem Âlî, hem de Rûhî Divanı’nda yer almaktadır:

Gel ey nevk-i kalem mâtem ser-encâmın beyân eyle
Döküp evrâka derdün kara bahtundan figân eyle
(Arslan-Aksoyak 1996: 58; Ruhî 1870: 63; Ak 2001: 168)

Matbu Rûhî Divanı’nda söz konusu manzumenin bitiminde “İş bu mersiyenin üç beyti noksan olmağla divanın nusah-ı müteaddidesi tettebbu kılınmış ise de tamamına dest-res olunamamıştır” şeklinde not eklendiğini görüyoruz. Ancak Âlî’nin Divanlarında ve Subhatü’l-âbdâl risalesinde bu manzume tam ve Âlî mahlasıyla yer alıyor. Dolayısıyla bu manzume Rûhî’nin değil Âlî’nindir. Ayrıca Rûhî’nin şiirlerinde Kerbelâ mevzuunu sık sık işlemesi, matbu Rûhî Divanı’nı tertip edenlerin bu manzumeyi divana almaları hususunda tereddüt yaratmamıştır.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Rûhî’nin Âlî’yi takdir ettiğini ilk olarak haber veren Abdülbaki Gölpınarlı’dır. Âlî ve Rûhî’nin Divanları ile Kühü’l-ahbâr ve Metâli’ü’n-nezâir’de bu etkinin somut yansımaları görülmektedir. Âlî, Divanı’nda Bağdat şairlerine oraya gideceğini önceden bildiren ve konusu Kerbelâ olan 12 beyitlik bir gazel kaleme alır. Kühü’l-ahbâr’daki ifadesine göre de Bağdat’a ulaştığında otuz kadar şair kendisine kaside, tarih ve gazel sunar. Metâli’ü’n-nezâir’de Âlî’nin Kerbelâ konulu manzumesine nazire yazan 20 kadar Osmanlı şairin nazirelerinin matla beyitleri toplu olarak verilir. Kerbelâ konulu manzumesindeki

samimiyet ve lirizm Bağdatlı şairleri etkiler ve bu etkiyle içlerinde Rûhî'nin bulunduğu şairlerden Tarzî, Ahdî, Kelâmî, Aklî, Hurremî, Seyyid Feyzî ve Harîrî olmak üzere dokuz Bağdatlı şair, Âlî'nin şiirine nazire kaleme alır. Adları geçen Bağdatlı şairlerin 1585'te defterdar olarak Bağdat'a giden Âlî'yi karşılayanlar arasında bulunmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu karşılamada hem Âlî hem de Ahdî'nin kişiliğinin payı önemli rol oynar. Âlî, her gittiği yerde şairlerle tanışır, arkadaşlıklar kurar ve şiir meclislerine katılır. Tanıştığı şairleri ve şiir meclislerini eserlerine aksettirir. Ahdî'nin de Bağdat'a gelen memuriyet sahibi mühim şahsiyetlerle ilgilendiğini biliyoruz. Âlî'yi Bağdat'ta karşılayan şairleri de Ahdî bir araya getirmiş olmalıdır. Heyette bulunanlardan bazılarının Ahdî ile yakın münasebetleri açıkça görülüyor. Hurremî Ahdî'nin akrabası; Tarzî ise yakın dostudur.

Âlî ile Rûhî'nin biyografileri ve şiir anlayışlarının da benzerlikler görmek mümkündür. Her ikisi de çeşitli vesilelerle uzun seyahatler yaparlar ve pek çok şair ve devlet adamıyla karşılaşır. Şiirlerinde eleştiriye önem verirler. Kerbelâ konusunu şiirlerinde işlerler. Âlî, 1585'te Bağdat'a defterdar olarak atandığında kaleme aldığı şiir ve Rûhî'nin o şiire naziresi de Kerbelâ konuludur. İşte böylesine ortak hususlar Âlî'nin Rûhî üzerindeki etkisinin temellerini oluşturur ve bu etkinin örnekleri Rûhî Divanı'nda açıkça görülür. 1585'te Bağdat'a gelen Âlî'yi karşılayan Rûhî, onun şiirine nazire yazmakla kalmaz; Bağdat'a defterdar oluşuna bir kaside kaleme alır. Rûhî, 1585 yılından sonra da Âlî'nin mansıp ve azillerini yakından izler. Padişahın Âlî'yi önce Şam ve ardından Cidde beylerbeyi yapması üzerine 1598 tarihli bir tarih kitabı kaleme alır. Bu kitabın matlaında, geçmiş yıllardan beri süregelen olumsuzlukların sonunda, beylerbeyilik görevine atanmasıyla şairin istediği görevi elde ettiğini belirtmesi, Âlî ile Bağdat'ta görüşmelerinin üzerinden 13 yıl geçmiş olmasına rağmen, Rûhî'nin, onun yaşadığı hayal kırıklıklarından haberdar olup etkilendiğini gösterir. Âlî'nin iki kez beylerbeyi olması da Rûhî'yi sevindirir ve sevincini tarih kitabıyla dile getirir. Rûhî'nin Divanı'ndaki bir kasideinde Âlî'yi "kelâm" ve "kemâl" sahibi olarak nitelemesi onun hem şairliğini hem de kişiliğini beğendiğini gösterir. Hatta Âlî'nin Kerbelâ konulu tercibendinin yanlışlıkla Rûhî Divanı'na kaydedilmesini her iki şairin şiirlerindeki muhteva benzerliğinin etkisi olarak da değerlendirilebilir.

Kaynakça

- AK, Coşkun (2001), *Bağdatlı Rûhî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (1999), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara.
- AKÜN, Ömer Faruk (1988), “Ahdî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 1, 511-512.
- AKÜN, Ömer Faruk (1989), “Âlî Mustafa Efendi (Edebî yönü)” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 2, s. 416-417.
- ARSLAN, Mehmet-AKSOYAK, İ. Hakkı (1996), “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Kerbelâ Mersiyelerini Muhtevi Bir Risalesi: “Subhatü'l-abdâl”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas, S.2, s. 49-67.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1973), *Hurufilik Metinleri Katalogu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 30.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1948), “Rûhî-i Bağdâdî”, *Aylık Ansiklopedi*, S. 4, no: 47, Mart, s. 1373.
- İSEN, Mustafa (1994), *Gelibolulu Mustafa Âlî, Kühnü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1997), *Ötelerden Bir Ses*, “Edebiyat Tarihimizde Bağdat”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1997), *Ötelerden Bir Ses*, “Kültür Tarihimizde Üsküp ve Üsküplü Divan Şairleri”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KAYA, Bilge (2003), *Hisâlî Metâlî ü'n-nezâir*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tamamlanmış Doktora Tezi, Ankara.
- KURNAZ, Cemal (1997), *Divan Edebiyatı Yazıları*, “Rûhî'nin Dostları”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1978), “Ahdî-i Bağdâdî'nin Şiirleri”, *Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 95-150.
- OKUYUCU, Cihan (1994), *Cinânî, Hayatı, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZTOPRAK, Nihat (2001), *Rûhî*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- RÛHÎ (1870) *Külliyât-ı Eşâr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul.
- SCHMİDT, Joannes (1991), *Pure Water for Thirsty Muslims*, Ooster Instituut, Leiden.
- TUMAN, Nail, *Tuhfe-i Nâilî*, (Hz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kütüphanesi, B./870.

Influence of Mustafa Âlî of Gallipoli to Rûhî of Baĝdat

Assoc. Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK*

Abstract: In Divan poetry, to find poets and his friends life generally is not possible. But, some poets, like, Mustafa Âlî, Baĝdatlı Rûhî and Nâbî, criticized with his poems social problems in society and also they give an information their friends. In this article, it is evaluated the influences of Mustafa Âlî of Gallipoli to Rûhî of Baĝdat based on Âlî and especially Rûhî's Divan.

Key Words: Mustafa Âlî of Gallipoli, Rûhî of Baĝdat, Divan Literature, Nazire

* Gazi University, Faculty of Science and Letters/ANKARA
aksoyak@gazi.edu.tr

Влияние Мустафы Али из Гелиболу на Рухи из Багдада

И. Хаккы АКСОЯК*, д.н., доцент

Резюме: В произведениях диванной литературы в основном невозможно найти сведения о поэтах и их друзьях. Однако, такие поэты, как Мустафа Али из Гелиболу, Рухи из Багдада, Наби из Урфы, которые в своих произведениях рассказывали о социальных проблемах общества, время от времени дают сведения о своих друзьях. В этой статье исследуется влияние Мустафы Али из Гелиболу на Рухи исходя из их произведений, в особенности диванны Рухи.

Ключевые слова: Мустафа Али из Гелиболу, Рухи из Багдада, Диванная Литература, пародия

*Университет Гази, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук, кафедра Турецкого Языка и Литературы
aksoyak@gazi.edu.tr

Hüsn ü Aşk'ta Kozmografya

M. Celâl VARIŞOĞLU*

Özet: Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk* mesnevisi, hayal, renk, biçim, madde ile sonsuzluk ve vahdet inancının şairin muhayyilesinde aldığı şekillerin, iç içe geçmiş ortak ürünüdür. Eserdeki kozmografya, renk ve ışık tasvirleriyle ve soyutun somutlaştırılması yoluyla ortaya konulmuştur. Mitolojilerde olduğu gibi, uzamı ve zamanı doğuran kaos eserin sonuna dek hâkimdir. Eserin kahramanı Aşk, bu kaosu, belirsizlik hâlini aşmak için zamansal olmayan bir yolculuk yapar. Mesnevîde, şairin şuuraltını harekete geçiren üç farklı çevrenin; dünya, tekke ve ahiret çevresinin izleri görülmektedir. *Hüsn ü Aşk* mesnevisi, şairin kelimelerle çizdiği bir minyatürdür ve bu özelliği sayesinde, hikâye edilen konu, orijinalitesi bozulmadan, şairin kudreti vasıtasıyla biçimlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk, Mesnevî, Kozmografya.

A. GİRİŞ

Anlatı türleri, en basit tanımla, bir olayı kişi, yer ve zaman göstererek anlatan türlerdir. Müellifin, eserini vücuda getirirken yapmaya çalıştığı şey, eserde, okuru bir atmosfere çekmek ve bu atmosferin eserdeki kişilere etkisini dile getirmektir. Her sanat eserinde olduğu gibi anlatı türlerinde de konunun ağırlığını taşıyan bir atmosfer vardır ve gerek mesnevîlerde gerekse modern hikâye ve roman türlerinde olsun bu atmosferin yanında, olayın cereyan ettiği bir çevre olan mekân unsuru da bulunmaktadır. Anlatı türlerinde olay ilerledikçe çevre genişlediği ve çeşitlilik kazandığı için olayın mekânını bazen açık, bazen kapalı bir çevre oluşturur. Ancak konumuz Divan şiiri ve bu şiir geleneğinin bir ürünü olan mesnevî türü olduğundan, mekân unsurunun anlatı dünyasında sembolik değerler kazanarak sergilendirildiği görülmektedir.

* Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / GAZİANTEP

Divan şiirinde mekân kavramı, diğer unsurlarda olduğu gibi (zaman, kişi...), yeniden varlık kazanır. Oluşturulan ontolojik mekân, tek başına bir örüntüyü düzenleyebileceği gibi ilişki ve etkileşim yapısıyla da hayatın bütün cephelerinde kendi varlığını hissettirir. Yani kişinin mikro kozmosu, farklı algılar yoluyla makro kozmosa dönüşebilir. Bu sayede tutarlı yorumlar bir dizi sistematığın temelini oluşturur. Tanpınar'ın "eski edebiyat her noktası birbirine cevap veren kapalı, yukarıdan aşağıya doğru düzenlenmiş bir âlemin ifadesidir." (Tanpınar 2001: 10) cümlesini bu durum için açıklayıcı bir uyarı olarak değerlendirebiliriz.

Dış dünyanın benzerini esere yansıtmak gibi psikolojik bir kaygıdan uzak olan sanatkâr; evrenin, tabiatın, eşyanın özüne inme felsefesiyle hareket ederek girift bir kompozisyon yaratır ve o kompozisyonda derinleşir. Söz konusu kaygıyı ve estetik derinliği şiirde, musikide, mimaride, süslemede, minyatürde kısacası bütün klâsik sanatlarda görebiliriz. Örneğin minyatür sanatında figürlerin donuk yüz ifadeleri, kalıplaşmış hareketleri bunun bir yansımasıdır. Konunun gece olduğu eserlerde mekân aydınlıktır. Gökyüzü, kırmızı; yeryüzü mavi olabilmektedir. Canlı varlıklar da doğal renklerinin dışında, aykırı bir renkle betimlenebilmişlerdir. En önemlisi, bu eserlerde kışa yer yoktur, mevsim hep bahardır. Sanatçı, eşyayı bir bakıma yeniden yorumlamıştır.

Divan şairinin gözünde tabiat bir imgeler dünyasıdır. Tabiattaki manevî genişlik ve sonsuzluk hissi, huzur ortamı yaratarak insanı 'mutlak'a götürür. Şair, bu 'mutlak'ı beyitlere istiflediği bahçede arar.

"Bir tür olarak bahçenin kozmik uzantıları ve özsel yorumu, basit bir iç ve dış mekân teorisiyle sistematize edilebilir. En kapsayıcı olandan en dar olana doğru, varoluşu üç bölüme ayırabiliriz: Evrensel, dünyevî ve kişisel. Bunların her birinin iç ve dış yönü vardır. Evrensel olana bakıldığında, iç mekân, misâl olanla, hakikî gerçeklik ve ilâhî düzenle temsil edilir; dış mekân ise, bu dünyayla temsil edilir -misâl olanın insan idrakinin sınırlamalarıyla bozulmuş ve yanlış yorumlanmaya açık bir yansımasıyla. Bu kutuplaşma, felsefede, bu dünya ile âlem-i temsil (misâller veya analoglar dünyası) arasındaki ilişkiyle yansıtılır. Ayrıca, bizzat âlem kelimesinin mekânla ilgili bir metafor olduğuna dikkat etmek gerekir, bu metafor misâl olanları sınırlayıp çevreliyor ve dış mekânı, yani fenomenler evrenini ondan ayırıyor. Tasavvufî-dinî mi-

*tolojide ve şiirde, âlem-i temsil cennet bahçeleriyle simgele-
nir, böylece felsefenin, tasavvufun ve zahirî dinin kavramsal-
laştırmaları birbirlerine bağlanır” (Andrews 2000: 186).*

18. yüzyılın ve divan şiirinin en büyük eserlerinden biri ve mesnevi gele-
neğinde yeni bir çizginin ürünü olan Hüsn ü Aşk mesnevisinde de ha-
yallerden tasvirlerle, sıfatlardan kavramlara, üslûptan muhtevaya kadar her
bir nokta, yukarıdaki özelliklere uygun birer tablo çizer. Hüsn ü Aşk mes-
nevisini okurken şiirin, minyatürlerdeki renk ve tasvirlerle yaklaştığını
gördük. Özellikle Hüsn ve Aşk'ın mensubu oldukları kabilenin tasviri,
Aşk'ın kimyayı ararken geçtiği yerler ve özellikleri, “Mana Bahçesi”nin
mekânsal özellikleri, bizi, mesnevideki kozmografyayı tespit etmeye sevk
etti.

Kozmografya başlığı altında incelediğimiz mesnevideki mitolojik âlemi,
bu âlemi düzene sokan, iç dünyanın tanziminde başlıca rol oynayan Aşk'ı
ve Aşk'ın bulunduğu mekânları tanımak amacıyla, incelememizde, Aşk'ı
adım adım takip edip gittiği her mekânı ve yaşadığı tüm zamanı bütüncül
bir gözle değerlendirdik. Hüsn ü Aşk'ın ateş renginin perdesinden görü-
nen ışıklı dünyasının ve tek bir şahıs çerçevesinde genişleyerek ilerleyen
mikro kozmosun, eserin sonunda ‘sonsuzluk’ temiiyle birleşerek bir mak-
ro kozmosa dönüşmesini, hem muhteva olarak işlemek hem de eserdeki
yerlerini göstermek gerektiğini düşündük. İnceleme, belirli mekânları ko-
nu alsa da Aşk'ın başından geçen olaylar zinciriyle bağlantılıdır. Bu ne-
denle mesnevideki iç âlemin bütünlüğü, kesintiye uğratılmadan –olaylar
zinciri vasıtasıyla- incelenmeye çalışılmıştır.

B. Eserdeki İç Dünyanın Oluşumu

Eserdeki iç dünyayı yani kozmosu, Aşk'ın yolculuğu sırasında geçtiği
coğrafyalara ait özelliklerle, Beni Muhabbet kabilesine ait zamansal ve
mekânsal özellikler oluşturmaktadır. İlk olarak Beni Muhabbet kabilesi-
nin özelliklerini ve şahıslar üzerindeki tesirini inceleyelim:

Eser, Beni muhabbetin tanıtılmasıyla başlar: (242.beyit vd.) Bu kabilenin
yaşadığı yerde gerçek ifadelerle bu ifadelerin sembolik anlamları iç içe gir-
miştir. Soyut kavramlar, duyu dünyasını harekete geçiren algılar, düşünce
ve hisler, maddî özelliklerle anlatılmış ve somutlaştırılmıştır. Kabiledeki
renk ve ışık tasvirleri, insanî vasıfların soyutlaştırılarak anlatılması ve soyut
kavramların da somutlaştırılmasıyla çizilen manzara, eserdeki kozmograf-
yaya başlangıç oluşturur. Eserde nedenlerle sonuçlar birbirine girmiştir:

247	Hargehleri dūd-ı âh-ı hırmân	Sohbetleri ney gibi hep efgân
255	Sâgarları gürz-ı kûh-peyker	Sahbâları merg-i dehşet-âver
267	Âhûları dūd-ı âh-ı ser-keş	Endâmı siyâh şâhı âteş
269	İster oku gitmeye yabâna	Kendi çekinür zih-i kemâna
272	Peyvend edip âh-ı dâğı dâğa	Çün berk giderler idi bâğa
273	Maksûdları hemân akar su	Yeksân leb-i şerha vü leb-i cû
278	Bilmez ki nedir nihâl-i gül-nâr	Âteş mi bitirdi yoksa gülzâr
279	Gül mi güler ergavân mı ağlar	Etfâl-i nihâl kan mı ağlar

Kabilenin bu olağanüstü özellikleri, uyku ile uyanıklık arasında görülen ve daha çok “kompleks tabiatlı rüyalar” şeklinde nitelendirilen rüya motifine benzer (Günay 1999: 89). Gâlib’in, eserini vücuda getirirken, geleneğe bağlı kalmakla birlikte, bulunduğu sosyal çevreden de etkilendiği muhakkaktır. Bağlı bulunduğu sosyal çevre, eserdeki mikro kozmosun makro kozmosa çevrilmesinde önemli bir şuuraltı oluşturmuştur. Bu şuuraltı bastırılmış tüm duygu, düşünce, hayal ve hisleri kapsamakta olduğu için tek bir sezgiyle bile ortaya çıkabilecek durumdadır. Şuuraltını harekete geçirebilecek her etkinin kaynağı ancak geriye dönüş tekniğiyle sağlanabilir. Nitekim eserde de bunu görmek mümkündür.

Eserdeki uzamın doğuşu tıpkı mitolojilerde olduğu gibi bir kaostan ibaretir. Bu kaos içinde önce zamansızlık doğar, ardından uzam belirir ve tekrar zaman kavramı ortaya çıkar. Kabilenin tanıtıldığı “Âgâz-ı dâstân-ı benî mahabbet”, “Sıfât-ı bezm-i îşân” ve “Sıfât-ı şikâr-ı îşân” bölümlerinde kaostan sonra uzamın doğduğu açıkken, zaman kavramı henüz yoktur. Hüsn ve Aşk’ın doğdukları garip geceden önce tanıtılan “Sıfât-ı bahâr-ı îşân” bölümü ise çok genel bir zaman kavramını içine almaktadır. Bahar, mevsim olarak eserin geneline yayılmıştır.

Aşk ve Hüsn her zaman baharı yaşamaktadırlar ama Aşk, yolculuğunun ilerleyen bölümlerinde kış ile de karşılaşacaktır. Ancak kış mevsimi, Aşk’ın yaşadığı belirsizlik hâline aittir ve Aşk, gerçekte yaşadığı baharın farkında değildir. Eğer “fark edebilme” yeteneği başlangıçta olsaydı, eserde, hiçbir hareket olmazdı ve eserin kozmografyasıyla Aşk’ın yolculuğunun yapısı ve coğrafyası örtüşmezdi.

“Sıfât-ı bahâr-ı îşân” bölümünde yer alan bahçe tasvirleri ve kabile mensuplarının bu bahçeye girme, burada yaşama hâlleri; şairin şuuraltını ha-

rekete geçiren üç farklı çevrenin izlerini taşımaktadır: Bunlardan ilki ve ilk akla geleni, elest bezmindeki ruhların, beden elbisesi giydikten sonra Tanrı'nın yanından uzaklaşarak geldikleri çevredir ki, *dünya* denilen bu çevreye alışmak ve varlığın özüne yönelmek kolay olmadığı için burada sürekli sıkıntı çekilir. İkinci çevre şairin de mensubu olduğu *tekke* çevresidir. Burada vahdet yolunda yürümenin zorluklarını öğrenmeye ve gamlı bedenlerinden tecrit olmaya çalışan ruhların “acz” hâlleri vardır. Üçüncü çevre ise şairin psikolojisinin çok daha gerilerinde yer eden –ya da eserin genelinden çıkarılan fikirlerden sezilen- *ahiret* çevresidir. Eserdeki beyitler (272, 273, 274, 276, 277, 282, 283, 285, 286) bu üç çevreye işaret eder.

C. Kozmografyanın (İç Dünyanın) Aşk'ın Yolculuğunun Yapısıyla Örtüşmesi

Aşk, Hüsn ile evlenmeye talip olunca kabile büyükleri, Hüsn'e kavuşmanın sırrının bazı belaları kabul etmek olduğunu söylerler. Aşk, belaları kabul eder ve Gayret ile yola çıkar; ancak daha ilk adımda bir kuyuya düşerler:

1258 Çün girdi o merd-i râh râha Evvel kademinde düştü çâha

Eserin sırrî havası bu ilk adım ve kuyuda gizlidir. Aşk'ın hareketsiz olarak, zihni ile yapacağı yolculuğun “ilk hareketi” gerçekleşir. Aşk'ın kuyuya düşmesi gerçek âlemden hayal âlemine ilk geçiştir. Bu geçiş sırasında renklerin, mekân unsurlarının, iç ürperişlerinin ve zamanın da şekil değiştirdiğini ve geriye gittiğini görürüz. Bu geçiş anı masalımsı bir hava ile eserin yüzünü değiştirmekte; tılsıma, olağanüstülüğe kapı aralamaktadır:

1259 Ammâ ki ne çâh çâh-ı girdâb Mânend-i ebed verâsı nâ-yâb
 1261 Bir çâh bu kim sevâd-ı a' zem Gencûr-i künûz-ı ye's ü mâtem
 1262 Ne râh-ı adem ne zulmet-âbâd Bir çâh içi figân u feryâd
 1263 Deycûr-ı firâkdan nişâne Bahr-ı zulümât-ı bî-kerâne
 1264 Düşse buna Hızr olup da güm-râh Olur yarı yolda ömri kûtâh
 1265 Mihr atsa kemend-i mâh u sâli Yok ka'rını bulmak ihtimâli

Aşk, kuyuya düştüğü sırada girdapta dönmektedir. Bu dönüş anı, Aşk'ın aklının devre dışı kalmasını ve soyut âleme geçmesini sağlamıştır. 1261. beyitte kuyunun bir karanlıklar şehrine, ümitsizlik ve matem hazinelerinin bekçisine benzetilmesi, asıl kozmografyanın başlangıcıdır.

Eserdeki asıl kozmografya, Aşk'ın kuyuya düşmesiyle başlar ve eserin sonunda bir bahçede, Hüsn ile aynı kişi olduğunu fark etmesiyle sona erer. 1262. ve 1263. beyitler Aşk'ın yolculuğunun, insanoğlunun dünyaya gönderilme olayıyla benzerliğini ortaya koyar. İnsanın anne karnına düşmesi, dünya mateminin başlaması ve ayrılığın başlangıcıdır. Karanlık ile gölgeleyen, insanı hakikatten ayıran ve hayal âleminde yaşamaya mecbur bırakan dünya yolculuğu, yani anne karnına düşüş, aynı zamanda Allah'a kavuşma arzusunun ve vuslatı tatmanın da ilk adımı sayılır. İşte Aşk'ın kuyuya düşmesiyle insanın anne karnına düşmesi arasında kurulan benzerlik de aynı nedenleri ve sonuçları taşımaktadır. Anne karnına düşmeden önce bir ruh olan insan, anne karnında olgunlaşarak yeni bir bedende ve surette bir insan olarak doğar. Aşk da bu karanlık kuyuya farklı bir insan olarak girer, yolculuğunun sonuna yaklaştıkça olgunlaşır ve sonunda yepyeni bir insan olarak yolculuğunu tamamlar. Bu iki durum arasındaki tek fark, beden elbisesi giyen ruhun, anne karnına düşmeden önce soyut olduğu hâlde burada somutlaşması; Aşk'ın da yolun sonuna yaklaştıkça, kişiliğinin soyutlaşmasıdır. Aşk'ın yolculuğu seyr ü sülûka da benzer. Anne karnından dünyaya, yani somuta gönderilen insan, yolu tersinden- somuttan soyuta- izlemelidir ki başladığı noktaya ulaşabilsin. Nitekim eserde Aşk da başladığı noktaya dönebilmiştir. Necmettin Turinay da kaleme aldığı makalesinde, mesnevideki bu soyuttan somuta, somuttan soyuta geçişlere vurgu yapar ve Hüsn ü Aşk'ı beş anlamsal katman altında inceler (Turinay 1995: 87-122).

Aşk'ın kuyudaki yolculuğu, algı dünyamızın kavrayabileceği zamansal bir yolculuk değildir. Aşk'ın iç sıkıntısı, bunalımı, yaşadığı zorluklar okurun iç dünyasıyla paralellikler kurarak onu kendi iç dünyasına çeker. Mesnevideki kozmografya zamansal değildir. Bu yüzden algı dünyamızın kavrayabileceği bir zaman dilimi içerisinde vücuda gelen bir dizi vak'a örgüsünü değil; eser kahramanı olan Aşk'ın –yani bir varlığın- gelişme ve olgunlaşma evrelerini anlatır. Söz konusu, bir varlık ve onun olgunlaşma evreleri olunca, eserdeki kozmografya da sürekli olarak kendini yeniler. Yenilenen kozmografya, tecellinin sürmesine ve kün emrinin devamlılığına benzetilmektedir. Gâlib, eşyayı, eşit zaman aralıklarında oluşan ve olgunlaşan bir gelişim olarak görmez. Onun çizdiği iç dünyada duyularla gözlenebilen ve duyular arası aktarımın sık yaşandığı bir nedensellik vardır. Nedenselliğin kaynağını Allah'ın vasıfları, isimleri ve zatı ile çelişen tezahür yerlerinin ilişkisi oluşturur. Bu ilişkiden doğan görünüm –somutlaştırılmış nitelikler- okuru inandırıcılığa sürüklemekten ziyade, çoğul bir ortama iter.

Ç. Aşk'ın Yolculuğunun Coğrafyası

Aşk'ın yolculuğunun coğrafyası “metaforik olarak bir ontolojik âlemler kozmografyasına denk düşer” (Holbrook 1998: 174). Varlığı yeniden tanımlama esasına bağlı olan mesnevîde, elest bezminde Tanrı ile birlikte ve rehbersiz olan mutlu insanı yeniden arama, bulma ve tanımlama çabası dile getirilmektedir. Bu yüzden Aşk ilerledikçe çevresi değişmekte, olunlaştıkça soyutlaşmakta ve her yer değiştirmede varlığın gerçek özüne bir adım daha yaklaşmaktadır. Zihnî bir yolculuk yaparak öze ulaşmaya çalışan Aşk, zaman kavramını ortadan kaldırarak geriye doğru bir dönüş yapar. Bu geriye dönüş, bir kuyu dibinde başlayarak Aşk'ın yanılısama varlıklarla tanışmasına zemin hazırlar.

Diyâr-ı Kalb yolculuğu ile eser fantastik bir kimlik kazanmış; hatta yolculuk başlamadan önce bile eserde, masal ve destan unsurlarına yer verilmiştir. Aşk, kuyudan iniş yolculuğunu *yıllar, aylar ve günler* (Aşk'ın yolculuğu geriye doğru bir hareket olduğu için zaman da ters işlemektedir.) sonra tamamlamış ve kendini kuyunun dibindeki bir devin yanı başında bulmuştur:

1271 Gitdi niçe sâl ü mâh u eyyâm Ka'rın bulup etdi âhir ârâm

1272 Bir dîve meger o çâh-ı mihnet Olmuşdı makâm-ı hâb-ı râhat

Aşk'ın devlerden kurtulmasını sağlayan Sühan, bir kuş olup Hüsn ile birlikte olmak üzere bahçeye uçar:

1320 Bakmadı Sühan bu âh ü zâre Bir mürğ olup uçdı bâğ-ı yâre

Mesnevîdeki masalımsı havayı ve iç dünyayı düzene sokan olaylardan bir tanesi de Sühan'ın her zor durumda şekil değiştirmesidir. Tıpkı efsane kahramanlarının zor durumlarda şekil değiştirmesi gibi, Sühan da farklı durumlarda, farklı şekillere girerek Aşk'ın hayatını düzene sokmaya çalışır. Efsanelerde kahramanların kendisi şekil değiştirirken, burada kahramana yardım eden varlık şekil değiştirmektedir.

Aşk, Gayret ile birlikte yoluna devam ederken farkında olmadan Gam Harabeleri'ne gelir. Aşk'ın psikolojisi gittiği yerlerin havasına uymaktadır. Harabe-i Gam'a gelirken içine ümitsizlik düşer:

1326 Bir deşt-i siyehde oldı güm-râh Yeldâ-yı şitâ belâ-yı nâgâh

“Der sıfât-ı şeb ve şiddet-i şitâ” bölümü, Galib'in psikolojisinin yarattığı ürpertici ve korku duygusu uyandırıcı bir dehşet manzarası çizer. Karanlık ve kar, karşılıklarına her an yeni bir bela çıkarır. Burada ümitsizlik ve korku art arda gelmektedir:

- 1327 Bir deşt bu kim neûzü billâh Cinler cirid oynar anda her gâh
1328 Birbirine ye's 'ü havf lâhık Geh kar yağar idi geh karanlık

Bu karanlık çölde, eziyetin ve çaresizliğin kış mevsimiyle birleşerek Aşk'a zor durumlar yaşattığı görülmektedir. Aşk, bu manzara karşısında dehşettedir; ancak büsbütün ümitsizlik içinde kalmaması için gökyüzü bazen mavi renkteki yüzünü göstermektedir:

- 1337 Mânend-i sitâre-i şeb-efrûz Gâhî görünürdi rûz-i firûz

Galib, Aşk'ın Harâbe-i Gam'da yaptığı yolculuğun dehşet görüntüsünü 1344.beyitte anlatmaktadır. Böylesine korkunç bir manzaranın tasvirinden sonra şair, hiçbir canlının kalmadığına ve her şeyin ateş rengine bürünen görüntüsüne işaret ederek; biçimden hayale, oradan da sükut ve acze geçmiştir:

- 1345 Dehşetle olup kar altı dünyâ Kühsâr ile sarsar oldu hem-pâ
1346 Kalmadı hevâda mürğ-ı ser-keş Gâhîce uçardı reng-i âteş
1347 Yâkût gibi habâb-ı sahbâ Hiç şu'leden eylemezdi pervâ
1348 Âteşte zülâl edip tekevün Dûd eyledi sarsara tahassun
1349 Mâhîleri sayd için serâser Bağlı idi oltalarda ahker

Eserin bu bölümünde insanüstü kuvvetlerin hareketi mevcuttur. Hiçbir hareket Aşk'a yardım edici değildir. Bu sebepten "acz ve sükut", Aşk cephesinden bakıldığında, Aşk'ın hâlini tanımlamak ve kış manzarasının sert yüzünü göstermek için seçilmiş en uygun kavramlardır. Aşk, mücerretler ve müşahhasların iç içe girdiği, renklerin bile tanınmadığı bir kış gecesi-nin perdesinden görünen ümitsizlik mekânındadır. Bulunduğu yerin dümdüz bir ova olduğunu; ancak büyü veya tılsımla, kendisine bir şehir suretinde göründüğünü fark edebilmiştir:

- 1373 Ol havf ü hatardan Aşk-ı âgâh Bin dehşet ü gamla oldu güm-râh
1374 Bildi ki şehir değil ovoider Ammâ ya sihir ya kîmyâdir

Aşk, cadının elinden kurtulmak için haftalarca dar ağacında asılı bir şekilde, bazen feryat bazen de dua ederek bekler. Nihayet Sühan, "kün" emri gibi yetişip Gayret ve Aşk'ı dar ağacından kurtarır. Artık ne karanlık, ne ateş, ne kar, ne de dehşet kalmıştır; Sühan bütün bunların Hüsn'un kudretiyle olduğunu anlatır. Aşk, Gayret'le birlikte Aşkar'a binip, bitmez sandığı Harâbe-i Gam'dan devleri, ejderleri, vahşî yaratıkları yok ederek çabucak çıkar.

Aşk'ın Harâbe-i Gam'dan çıkarken vahşî hayvanları ve fizikötesi yaratıkları öldürmesi, mitolojilerdeki korkunç yüzlü yaratıklarla ve tehlikeli hayvanlarla karşılaşan kahramanların, o yaratıkları öldürmesi olayına benzenmektedir. Mitolojik hikâyelerde vahşî hayvanların kanından dikenli ve zehirli otların çıkması, zehirli yılanların var olması veya bir binek hayvanının ya da bir tanrıçanın sütünden yıldızların oluşması gibi vak'alara, Gâlib'in eserinde de, kendi muhayyilesinin ürünleri ve konunun işlerliğine uygun olarak rastlanmaktadır:

1529	Ol tîğ ile Aşk-ı berk-cevlân	Gam deştini etdi rîk-i meydân
1530	Her gûl-i belâ ki çıkdı râha	Kıldı anı tu'me tîğ-i âha
1531	Döndürdi zemîni âsmâna	Ejderleri reng-i keheşâna
1532	Etti ser-i dîv ü gûli sergi	Verdi o sipâha nakd-i mergi
1533	Hûn-âbe-i şîri etdi deryâ	Kaplan derisine döndi sahrâ
1534	Bir seyf ile etdi ol melek-zâd	Deycûr-ı cahîmi cennet-âbâd

Aşk'ın yeni yolu Ateş Denizi'ne uğrar. Bu mekân Aşk'ın giderek soyutlaşan bedenine uygun bir yerdir. Ateşin cisimleri yok edicilik özelliği göz önünde bulundurulursa, Aşk'ın tecridi için buranın gerekliliği de ortaya çıkar. Zor bir engel olan Ateş Denizi, duyular arası geçişin başarıyla sağlandığı bir yerdir. Aşk ilerledikçe coğrafyaların renkleri de değişmekte, en karanlıktan (yokluktan, gizden, kaostan) en ışıklı âleme (parlaklığa, görüntüye) geçiş sağlanmaktadır. Karanlık kuyuda başlayan yolculuk, cadının bulunduğu dondurucu ve ürpertici soğuk kış gecesi ve ateş deniziyle devam etmektedir. Aşkın ilk hareket noktası kuyu olduğu için renk, karanlık ve siyah; yani sırlar âlemdir. Kış gecesi, kuyudan biraz daha ışıklı olmasına rağmen yine de siyahla gölgelenmiş, ürpertici bir âlemdir. Ateş denizi ise en ışıklı, en sıcak renklerin hâkim olduğu; aynı zamanda Aşk için en önemli dönüm noktalarından biridir. Aşk'ın yolu, buradan sonra Çin prensesinin kalesine uğrayacak ve bu kale de mesnevinin bütün somut renklerinin sergilendiği, tüm suretlerin en çekici hâllerinin bulunduğu yer olacaktır. Aşk'ın son durağı ise "Hisâr-ı Kalb" olacak; mesnevideki hareket burada son bulacaktır.

Ateş denizi ve mumdan gemiler, Aşk'ın yaptığı işin ne derece zor olduğu-na, imkânsızlıklar içinde umut ışığına sarılmanın, sabrın ve bekleyişin olumlu sonuçları getireceğine işarettir. Ateş denizi, eserdeki iç dünyanın en ilginç yeridir. Aşk kendi içindeki ateşle yola düşmüş, birçok serüven-den sonra yolu "Ateş denizi"ne uğramıştır. Eserdeki kozmografyanın en

sıcak, en parlak mekânıdır burası. Aşk'ın ilk hareketinden bu yana uğradığı her yer, hem karanlıkla, yani siyah renkle, hem de mekânsal özellikleriyle bir arada yer almaktaydı. Örneğin kış gecesinin tasvirinde “gece- nin siyahı karları örtmekte” ve iki zıt renk yan yana getirilmekteydi. Oysa “Ateş denizinde” siyah rengin yavaş yavaş silindiği görülür. Mesnevi- deki renk yoğunluğu Hollbrook'un da dikkatini çekmiş; yazar, siyah ren- gi merkeze alarak beyitlerde geçen ‘nokta-i süveydâ’, ‘siyeh’, ‘şâm’, ‘zul- met-zulmât’, ‘gice’, ‘şeb-i târ’, ‘mânend-i Bilâl’, ‘nûr-ı siyeh’, ‘leylâ-yı hayâl’, ‘şeb-i firâk’, ‘felek-i siyeh-kâr’, ‘zengibâr’, ‘zengî-i şeb’, ‘zülâf’ kelime ve terkiplerinden de hareketle, mesnevideki renk akışına, değişimi- ne ve algıdaki yanılsamaya vurgu yapmıştır (Hollbrook 1995: 131- 141). Aşk'ın yolculuğunu bir renk şeması olarak göstermek istersek; en karanlık noktadan, yani siyahtan beyaza doğru giderken aradaki renklerin uyumunu ve tonların yan yana gelişini rahatlıkla görebiliriz. Numaralan- dırılmış yedi bölümde incelediğimiz dönüşümde birinci aşama aynı za- manda yedinci aşamadır ve kahramanımız henüz siyah ile beyaz arasında- dır. Nur, zulmetle gölgelenmiştir ve Aşk henüz bulunduğu yeri idrak ede- bilecek yetkinlikte değildir. İkinci aşamada kuyuya, yani zulmete düşer. İlk aşamadaki belirsizlik burada ortadan kalkmıştır. Kuyuda siyah renk (zulmet) hâkimdir ve Aşk yolculuğuna başlamıştır. Üçüncü aşamadan al- tıncı aşamaya gelinceye kadar zulmet perdesi yavaş yavaş ortadan kalkar. Altıncı aşama nurun kendisini iyiden iyiye hissettirdiği aşamadır. Yedin- ci aşamaya gelindiğinde Aşk yolculuğunu tamamlamıştır ve artık sır per- desini kalkmıştır. Fakat burası Aşk'ın ilk hareket noktası olduğundan siyah ve beyaz renkler yine iç içedir (bk. Şekil 1).

Aşk, tüm ümitsizliğine rağmen Aşkar ve Gayret sayesinde “Ateş deni- zi”nden de kurtulur. Şimdi geldiği yer Aşk'ın imtihanı için en zor olan yerdir. Çünkü bulunduğu mekân Çin sahilidir ve Çin prensesi, Hüsn'e çok benzeyen, gönül çelen, dünyanın bütün madde, renk ve suretlerini bünye- sinde toplayan bir engeldir.

Aşk'ın Çin sahillerinde karşısına çıkan mekân ve bu mekâna ait unsurlar geçici insan ömrünü temsil etmektedir. Bu sebeple eserdeki kozmografya- nın bütün maddî yönlerinin burada temsil edildiği görülür.

1607 Bülbülli tûtî-i sühan-sâz Bebgâları süz ü sâza hem-râz

Beyitte anlatılan bülbülün ve papağanın hâli, birer kukla yaşantıya sahip olan insanı temsil eder. Çin sahilleri, Aşk yolculuğuna başlamadan önce Hüsn ile gezindiği “Ma'nâ” mesire yerine benzemektedir:

1618 Nüzhet-geh-i Má'nî'yi edip yâd Bu şi'r-i nevîni kıldı inşâd

Bu mekân, Aşk'ın yolculuğu tamamlamasından önce, son kez imtihana tâbi tutulduğu bir yerdir. Aşk'ın hâlâ sona ulaşamadığını ve belirsizlik hâlinin devam ettiğini papağan kılığındaki Sühan açıklar. Ama Aşk, bu durumu henüz kavrayacak olgunluğa erişmediği için prensesin tuzağına düşmeye meyillidir. Sühan'ın papağan kılığına bürünmesi, kozmografyanın boyutlarını genişleten, aynı zamanda da iç dünya için gerekli olan bir durumdur. Çünkü eserin bu bölümünde genel olarak dünya hayatı geçici bir durak olarak temsil edilmektedir. Sühan da ancak papağan kadar konuşmalıdır. Nasıl ki papağan, sahibinin öğrettiğinden fazlasını söyleyemezse, Hüsn'ün denetimindeki Sühan da sadece Aşk'ı uyaracak kadar söz söyleyebilmelidir.

Aşk, Sühan'ın uyarısından sonra Hoşrûba ile karşılaşır ve onu Hüsn zannederek ona âşık olur. Bu durum, eserde ilk kez ortaya çıkan kesretin sembolüdür. Aşk'ı daha önce yolundan çıkarmaya çalışan engeller (Harâbe-i Gam, Cadı, Ateş Denizi) onun iç dünyasında var olan gelgitlerdir. Hoşrûbâ ise asıl kesrettir ve Hüsn'e çok benzemesi oldukça manidardır. Eğer Aşk, onu Tanrı'nın zuhur ettiği geçici bir güzellik olarak algılasaydı yolunda daha da emin olarak ilerleyecekti; ama o, Hoşrûbâ'ya kapıldı ve yeniden belirsizlik hâline düştü. Hoşrûbâ her ne kadar kesret olsa da Aşk'ın zihninde yaşamaktadır. Gerçekte var olan bir kesret değildir. Sadece Aşk'ın dünyaya meylinin ya da bir anlık yol şaşkınlığının ifadesidir.

Bir anlık geçici heveslere kapılmayı anlatan bu mekânda Aşk, gittiği yolu tam olarak göz ardı etmez. Yaşadığı belirsizlik hâline rağmen kendisini dâima hedefe yönlendiren yardımcıları vardır. Onların desteğiyle Aşk, zamanı ve zamansızlığı birlikte yaşamakta; bu iki uç nokta arasındaki gelgitler sayesinde dikkati her zaman aynı noktada birleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu mekân, Aşk'a şaşkınlık hâlini yaşatmakla birlikte ona hareketini odakta toplaması için fırsatlar da sunar. Örneğin Çin sahili, "Mana Bahçesi"ne benzemekte; Hoşrûbâ da Hüsn'ü andırmaktadır. İşte bütün bu benzerlikler, Tanrı'nın bazen açık, bazen de kapalı olarak âlemde görünmesi fikrine uygun düşmektedir. Bu sebeple şair, eserdeki kozmografyanın, yani iç dünyanın yavaş yavaş sonuna yaklaştığı fikrini okuyucuya sezdirmek ve Aşk'ın yokluk âlemine giderek yaklaştığını göstermek istemiştir.

Geçici dünya hayatının işaretlerinden birisi, geçici bedenlerin diliyle konuşan varlıkların semboller dünyasında kendi yerlerini bulmasıdır. Hoşrû-

bâ, geçici dünya hayatının bir sembolü, âlem-i hayalin bir sureti olduğu için eserde “ağzı yok” diye tasvir edilir:

- 1636 Sîmîn teni bir büt-i semen-sâ Hâmûş îdi lîk sûret-âsâ
1637 Îmâ ile söyleşirdi her gâh Yokdı deheni ne yapsın ol mâh
1638 Nutk eylemez idi hiç o kâfer Gamze idi tercemânı yekser

Çin sahilleri eserdeki iç dünyanın bir parçası olmakla birlikte, farklı bir mekânın -yeni bir iç dünyanın- anlatıldığı yerdir. Çünkü orası aldatmaca mekândır. Aşk, yolculuğuna, gönlüne ulaşabilmek, aradığı Hüsn’ü gönlünde bulabilmek amacıyla başlamıştır. Ancak Hoşrübâ, Aşk’ın, gönlüne ulaşmadan önceki mücadelesinin- ki aklıyla yapmıştır- ürünüdür. Bu yüzden Aşk’ı yeni bir mekâna, Zâtü’s-Suver’e sürükleyerek onun karmaşık olan ruhunu iyice bulandırır ve âlemin tüm suretlerinin bulunduğu, resimlerle dolu bir kaleye hapseder:

- 1696 Bir hâl ile Aşk’a edip îmâ Aldı yanına getirdi hem-pâ
1697 Zâtü’s-suver’e olup revâne Düşdi yola ol şeh-i yegâne
1706 Ne gördi ki bir garîb kal’a Her yanı suver acîb kal’a

Aşk’ın geldiği kale, bir kiliseyi, bir putperest tapınağını andırır:

- 1709 Bir kal’a ki Sûmenât’a benzer Her seng-i siyâhı Lât’a benzer
1710 Hem-reng-i künişt çarsûsı Bir şeh-r-i azîm yok kapusu

Kalenin ilgi çekici bir yanı, sahte güzelliklerle dolu bir görüntüsü vardır. Güzellik ilgi çekici olduğu kadar, büyüleyici ve acı vericidir de. Gâlib, bütün bunları kaleyi Yûsuf’a benzetmek suretiyle ima eder:

- 1711 Hep kûçe vü kûyi Yûsuf-istân Dîvârlarında nakş-ı hûbân
1712 Nakşî felekü’l-burûca hem-tâ Hem-hâlet-i hücre-i Züleyhâ
Kale, baştan sona prensesin kendisinin yaptığı resimlerle doludur:

- 1720 Olmuş meger anda çihre-perdâz Ol duhter-i şâh-ı Çîn-i tannâz
1721 Mânend-i tasavvurât-ı âşık Neyrengi vukûa nâ-muvâfik
1722 Etmiş bu nukûşa ol sitem-hû Müjgân-ı perîyi hâme-i mû

Bu resimlerdeki figürler madde ile manadan uzak, akıl ve idrakten bağımsız olarak işlenmiş (Çünkü Aşk, aklını yitirmek üzeredir.); sadece ‘suret’ kavramıyla karşılanabilecek yapıdadır. ‘Suret’ kavramı hem imgesel hem de biçimsel olarak değer kazanır. Böylece Aşk, baktığı resimlerin hiçbirinde Hüsn’ün kendisini bulamaz ve yalnızca onu hatırlayarak ‘âh’ eder:

- 1725 Her sûrete Aşk kıldı dikkat Hüsn’i anıp etdi âh-ı fürkat

Kale, Aşk için önemli bir dönüm noktasıdır. Çok katmanlı bir yapıya sahip olan kalede mesafe kavramı da anlamını yitirir. Böylece kozmografyanın en son ve en ilginç yapısı ortaya çıkarak Aşk'ın bütün tahammül sınırlarını zorlayan ve iradesinin gücünü bir çırpıda yoklayan en son durum belirir: Aşk, yanılısma bir mekânda, daha önce binbir zorlukla geçtiği yerleri tekrar görür ve başına daha önce gelen olayları, sırasıyla, yeniden yaşar:

1731	Her nesne ki geçmiş idi evvel	Bu kal'ada geçdi hep mufassal
1732	Bir çâha düşüp yine kemâkân	Dutdular anı sipâh-ı gûlân
1733	Kat' eyledi deşt-i berf-nâki	Gördi o musîbet-i helâki
1734	Câdü ile eyleyip keşâkeş	Geldi yolu üzre bahr-i âteş
1735	Dahi niçe dürlü hevl-i cân-kâh	Yıllarca enîn ü nâle vü âh
1736	Bin havf ile geçdi Aşk o râhı	Çün yokdı elinde tîğ-i âhı
1737	Nâgâh açıldı râh-ı mâ'nâ	Bakdı anı gördi Aşk-ı yektâ
1738	Menzil yine menzil-i mukaddem	Ol sûtret o kal'a-i mutalsam
1739	Ma'bûdına eyleyip şikâyet	Hâl-i dilin eyleyip hikâyet

D. 'Kaos'un Sona Ermesi (Geriye Dönüş)

Aşk, önceden yaşadığı bütün zorlukları, yalnızca nefsiyle mücadele ederek geçmeyi başarmıştır. Kesrete takılıp kalmadığı için –prensesle ilişkisine kadar- istikrarlı bir yol izlemiştir. Oysa ikinci kez yaşadıkları, kesret ve kesretle birlikte ortaya çıkan, önceden yendiği nefsiyle mücadelesidir. Başladığı yerde olduğunu anlayınca 'âh' eder; çünkü önceki çabaları 'hiç' olmuştur ve çekmesi gereken ceza, aynı şeyleri yeniden yaşamak olacaktır. Sonuca bir adım kala başa dönmek ve aynı yolları yeniden geçmek, Aşk'ın yaptığı işin sabır gerektiren ve hata affetmeyen bir iş olduğunu ortaya koyarak ne derece hassas bir yapıda bulunduğunu gösterir. Bu ümitsizlik hâlinin arkasından ümit kapısı aralanarak bülbül kıyafetine bürünmüş olan Sühan yetişir. Aşk'ın bulunduğu mekâna ve yaşadığı olaylara uygun kıyafetlere bürünen Sühan'ın kıyafeti yine önemli bir durumdur. Sadece Sühan'ın şekli değil; çözüm önerileri de girdiği şekillere uygundur. Kaleden kurtulmak için Aşk'a 'yak' emrini veren Sühan, bülbülün bağrındaki ateşin kendi derdine deva olduğunu hatırlatarak okura şiir dünyasında yaşanan bir olaydan bahsedildiğini hissettirir. Böylece okur, gerçeküstülüklerle birebir tanık olur. Sühan, Aşk'a kaleyi yakması için öneride bulununca, Aşk da, içini yakan 'âh'la kaleyi ve prensesi ateşe verir. Suret ortadan tamamen kalkar; ancak Aşk, kaybettiklerini (kılıcını ve sabah duasının okunu) yavaş yavaş bulmasına rağmen kaostan hâlâ kurtulamaz:

1783 Bir çâresi yok belâya düşdüm Yek başıma Kerbelâ'ya düşdüm

Buna rağmen Aşk, 'bilme' noktasına iyice yaklaştığı için, 'bilme' noktasındaki hâleyi – son kez bilememe durumunu- yaşamaktadır. Mekân yine kaosta, renk yine siyahtadır:

1785 Âyîne-i dil harâb kaldı Mehtâb güm oldu tâb kaldı

1788 Şeb kıldı nihân cemâl-i yâri Âyîneye düşdi sûg-vârî

Bu kaos mekânında Aşk, bekleme edimini gerçekleştirirken, fiziksel olarak da dönüşüme uğrar:

1823 Ol mâh-ı cihân hilâle döndü Mihr-i şerefi zevâle döndü

1824 Sahbâ-yı sabâhati azaldı Bir cür'a tih-i piyâle kaldı

1825 Bir rütbede za'fı oldu müzdâd Kim edemez oldu âh u feryâd

1826 Bir za'f ki za'fin intihâsı Belki ademin de mâ-verâsı

Aşk, yolun sonunda maddeyi atar ve metafizik bir varlık olarak kalır:

1828 Bir sûret idi ki bî-heyûlâ Bî-sıklet-i harf özge ma'nâ

Beden elbisesini hangi hâllerde giymişse ve Mana Bahçesi'ne hangi yolları izleyerek ulaşmışsa şimdi de tersini yaparak beden elbisesini çıkarmakta ve geriye dönüş anının en zor taraflarını yerine getirmektedir. Aşk'ın yolculuk boyunca yaşadıkları, tersinden hareket ettirilen bir film seridi olarak düşünülebilir. Bir önceki kare, bir sonraki karenin sebebi değil, sonucudur aslında.

Aşk'ın geldiği son nokta, başlangıç ve bitiş noktasıdır. Aşk, yolculuğu sırasında soyutlaşan mekânlara uyararak, bedensel olarak soyutlaşmakta ve sureti terk etmektedir (1829-1845). Aşk'a yolculuğunu tamamladığını bildirmek, hak ettiği ödülü vermek ve onu bir an önce vuslata erdirmek için Sühan, son kez gelir, müjdeli haberi verdikten sonra kaybolur. Aşk kendine geldikten sonra, ona her zaman yol arkadaşı olan Gayret de kaybolur.

Hisâr-ı Kalb'e ulaşan Aşk, daha önceden yaşadığı Mana Bahçesi'nde olduğunu anlar. Gizli sırların hepsi teker teker ortaya çıkar. Aşk'ın geride bıraktığı tüm varlıklar, kendisinden önce Hisâr-ı Kalb'e ulaşmışlardır. Hüsn'ü gönlünde bulması için Aşk'ı ondan ayıran Hayret, onları yeniden kavuşturmak üzere ortaya çıkarak vuslatlarını gerçekleştirir. Bunun üzerine Aşk, Hüsn'den ayrı bir şahıs olmadığını anlar ve söz sükuta erer:

2000 Kim AŞK HÜS(Ü)N' dür ayn-ı HÜSN AŞK / Sen râh-ı galatda eyledin meşk

Aşk'ın ilâhî kaynağa ulaşabilmesi ve kendi varlığının özünü kavrayabilmesi için 'geriye dönüş' yapması gerekmektedir. Çünkü Hüsn ile birlikteyken sahip olduğu kıymetlerin farkında değildi. Onu bu belirsizlikten kurtarmak ve bilme fonksiyonuna eriştirmek için bu yolculuk gerekiyordu. Aşk, Hüsn'den ayrı kaldığı süre boyunca daima odakta kalarak, yaptığı işin, gittiği belirsiz yolun anlamını unutmaz. Bu durum, sadece Aşk'ın iradesi sayesinde olmamıştır. Hüsn, daima ona nazar ederek onun hâlinde haberdar olmuş; ona her zor durumda sürekli yardımcı unsurlar göndermiştir.

Yolculuğun sonunda geride bıraktığı varlıkları yeniden karşısında gören Aşk, varlığın özünün biçimden farklı olduğunu anlar. O an gördüğü varlıklarla önceki gördüğü varlıklar birebir aynı değildir. Çünkü Aşk, belirsizlik hâlini yaşarken onları sadece biçim olarak görmektedir; oysa ikinci kez görüşünde biçimden sıyrılmış birer anlam olduklarını anlar.

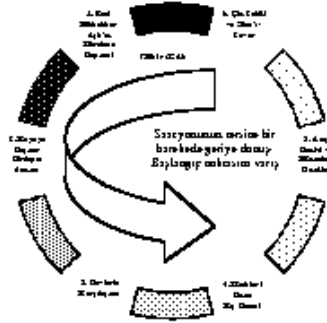
E. Sonuç

Anlatma esasına bağlı edebî eserlerin iç âlemini düzenleyen üç unsur vardır: Şahıslar, zaman ve mekân. Çalışmamızda kozmografya başlığı altında incelemeye çalıştığımız konu, esasında eserdeki iç âlemin yapısı ve onu oluşturan üç unsurun kaynaşma noktalarıdır. Bazı teknikleri birlikte ele alarak (ontolojik yaklaşımlar, gösterge bilim, roman inceleme sanatı ve klâsik şerh metodu) mesneviyi yeniden yorumlamaya çalıştık. Mesnevinin iç âlemini düzenleyen zaman ve mekân unsurlarını ön plâna çıkararak eserdeki başkahramanın ve diğer varlıkların nasıl bir âlemde yaşadıklarını, vak'ayı hangi hâllerde genişlettiklerini göstermek istedik.

Mesnevideki zamansal ve mekânsal özellikler daha çok mitolojik bir âlemi gösterir. Varlığın özünü ortaya koyma ve vahdet inancı doğrutusunda yorumlama çabası eseri ontolojik bir sahaya yönlendirmiştir. Bu nedenle eserdeki varlıklar, zamanın ve mekânın sembolik değere büründürülmesi yoluyla anlatılmıştır. Ancak bu semboller, 'haricî âlem'e doğrudan gönderme yapmadan anlatacaklarını anlatmış; oluşturulan bu üst dil sayesinde tecride dayalı bir âlem, üst-kurmaca doğmuştur.

Mesnevideki tasvirler ve renklerin aktarımı gerçek bir tabiat manzarası olmaktan çok bir minyatürü andırır. Ancak renk aktarımı, duyuları hareket geçirerek algı dünyasında canlanır. Esasında eserdeki kozmografyayı ilginç kılan ve bu yapının doğmasına neden olan, bu duyu aktarımının kaynağını oluşturan anasır-ı erbaadır. Diyebiliriz ki, eser, Gâlib'in muhayyilesinde -ki onun ruhu tecrit fikriyle doludur- canlandırdığı anasır-ı

erbaanın farklı şekilde aktarımıdır. Zaman kavramının vahdet inancı doğrultusunda kazandığı anlamlarla anasır-ı erbaa birleştirilmiş, eserdeki iç dünya düzenlenmiştir.

Şekil 1

Kaynakça

- ANDREWS, Walter G., (2000), *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, M.Nur, (2002), *Hüsn ü Aşk*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY, Umay, (1999), *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- HOLBROOK, Victoria R., (1998), *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (1995), “Mazmun mu Klişe Yoksa Devralınmış Mazmun Kavramı mı? Gâlib’in Hayalinde Renk ve Yorumu”, *Şeyh Gâlib Kitabı*, (Yayına Hazırlayan: Beşir Ayvazoğlu), İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- OKAY, Orhan-Hüseyin Ayan, (1992), *Hüsn ü Aşk*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, (2001), *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- TURİNAY, Necmettin, (1995), “Klâsik Hikâyenin Son Merhalesi: Hüsn ü Aşk”, *Şeyh Gâlib Kitabı*, (Yayına Hazırlayan: Beşir Ayvazoğlu), İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Cosmology In Hüsni ü Aşk

M.Celâl VARIŞOĞLU*

Abstract: Şeyh Gâlib's Hüsni ü Aşk is work connecting of shape in the poet's imagination of belief of infinity and unity and imagination, tone, shape, matter. The cosmology in Hüsni ü Aşk was put forward by description of colour and light and concretized the abstract. Chaos that created space and time is effective until end of the work likewise in mitologies. Aşk who the most important character of the mesnevi travels a journey untimely to pass the chaos and the indefiniteness. It's seen marks of three different vicinity (the world, dervish lodge and the next world) that these had set the poet into action his subconscious in the mesnevi. Hüsni ü Aşk is a miniature painting that the poet drew with words. Thanks to this special feature, the matter was related was shaped without be changed of it's originality by the poet's ability. Hüsni ü Aşk is a miniature painting that the poet drew with words. Thanks to this special feature, the matter was related was shaped without be changed of it's originality by the poet's ability.

Key Words: Hüsni ü Aşk, mesnevi, Şeyh Gâlib, cosmology.

* Gaziantep University, Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature / GAZİANTEP

Космография в «Хюсн-ю Ашк»

М. Джелал Варышоглу*

Резюме: Месневи Шейха Галиба «Хюсн-ю Ашк» является общим плодом слившихся воедино мечты, красок, форм, материй и бесконечности, а также приобщения к богу, возникающих в воображении поэта в виде образов. В произведении космография изображена посредством описания красок и светов, а также конкретизацией абстрактного. Как и в мифологиях, хаос, рождающий пространство и время, и здесь доминирует до конца произведения. Герой произведения Ашк для того, чтобы преодолеть этот хаос и неизвестность, отправляется в невременное путешествие. В этом месневи можно заметить признаки трех разных измерений, взбудораживающих подсознание поэта, это вселенная, текке и потусторонний мир. Месневи «Хюсн-ю Ашк» является миниатюрой, которую поэт нарисовал словами и благодаря этой особенности оригинал повествуемой темы не был искажен, а приорел образ с помощью силы поэта.

Ключевые слова: Шейх Галиб, Хюсн-ю Ашк, месневи, космография

* Преподаватель Газиантепского Университета, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук, кафедра Турецкого Языка и Литературы

Redife Farklı Bir Bakış: Çift/Çapraz Redifle Yazılmış Tek Kafiye Şiirler

Doç. Dr. Yaşar AYDEMİR - Arş. Gör. Halil ÇELTİK

Özet: Tek kafiye şiirlerde (gazel, murabba vb.) redif genellikle tektir ve değişmez. Ancak iki ayrı redifin aynı şiirde sırayla dönüşümlü olarak kullanıldığı örnekler de vardır. Bu, şiiri hem tek kafiye liliğten çok kafiye liliğe yaklaştırır, hem de redifin tanımını zorlar. Böyle şiirlere çift/çapraz redifli şiirler diyebiliriz. Yazıda söz konusu bu tip örnekler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Redif, kafiye, mısra, beyit, şiir, gazel

GİRİŞ

Divan edebiyatı genel olarak çerçevesi kalın çizgilerle çizilmiş, sıkı kuralları ve geleneği olan bir edebiyattır. Şair, nazım şekillerinden içeriğe, kafiye den redife kadar önceden belirlenen bu kurallara titizlikle uyar.

Bu kurallar içerisinde kafiye örgüsü ve redif, üzerinde önemle durulan hususların başında gelir. Öyle ki şiir “manzum ve mukaffa söz” olarak tanımlanmış ve “ilm-i kavâfi” adıyla bir ilim dalı bile oluşturulmuştur. Öneminden dolayı kafiye ve redif hakkında, bugün için, özellikle alfabe değişimi sonucunda, belki de gereksiz görülebilecek birtakım ayrıntılara yer verilmiş; birbiriyle kafiye yapılacak kelimelerin cinsleri, harfleri, hareketleri, kafiye kusurları gibi çok teferruatlı bilgiler üzerinde durulmuştur (Sonuç ve Çiçekler 1998:445-477). Muallim Naci de, klasik kafiye anlayışına genişçe yer verdikten sonra, redifi bugünkü şekilde, kafiye den sonra gelen kelime tekrarı olarak tanımlamıştır (Muallim Naci: 43-49). Kafiye ve redifin bu kadar teferruatlı anlatılmış olmasına rağmen, hâlâ üzerinde durulması, incelenmesi gereken özellikleri vardır.

Buradaki amacımız, kafiye ve redif hakkında bilinenleri tekrarlamaktan ziyade, klasik redif tanımı dışında kalan, iki ayrı redifle yazılarak çok ka-

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi/ANKARA
aydemir@gazi.edu.tr; hceltik@gazi.edu.tr

fiyeliliğe yaklaşan örnekleri incelemek; benzer şekilde, mısra başlarında da görülen ikili tekrarların redif kapsamına alınıp alınamayacağını tartışmaktır.

Kafiye, nazım şekillerinin belirleyici temel unsurudur. Şiirde kafiyenin değişip değişmemesine göre iki temel kafiye sistemi ve buna bağlı olarak da iki temel nazım şekli ortaya çıkar. Şiir boyunca kafiyesi değişmeyenler tek kafiyeli, değişenler çok kafiyeli manzume kabul edilir.

Şairler bu kurallara hassasiyetle uymakla birlikte, aşağıda görüleceği gibi, sınırları zorlayan örnekler de ortaya koymuşlardır.

Tek Kafiyeli Şiirler

Divan şiirinde tek kafiyeli şiirlerin en yaygın ve en iyi bilinen örneği gazeldir (Gazel hakkında bk. Dilçin 1986:78-247; İpekten 1994:7-22; Turan 200). Tek kafiyeli şiirlerde redif de kafiye ile birlikte ele alınır. Bir gazel veya tek kafiyeli bir manzumede kafiye ile birlikte redif de şiir boyunca değişmeden tekrarlanır. Bazı kasideler, redifi değişmediği için, “su kasidesi, kerem kasidesi, gül kasidesi” şeklinde redifine göre isimlendirilir (Aydemir 2002: 133-168).

Şeyh Gâlib’in aşağıya alınan iki gazeli, bu tarzda “ben” ve “sen” redifleriyle yazılmış birer klasik örnektir.

Her iki gazelde “-âr” hecesi, kafiye; “oldukça sen” ve “oldukça ben” söz grupları da rediftir. İki gazel kompozisyon bakımından bir bütün olarak değerlendirildiğinde, şiirlerin sen-ben (sevgili-âşık) karşılaştırması üzerine kurulduğu ve anlamca birbirlerini tamamladıkları görülür.

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1 Su verir tığ-i nigâha eşk-bâr oldukça ben
Gül-ruhun sîr-âb eder âteş-nisâr oldukça ben
- 2 Gamze-i hûn-rîzin etme sâki-i sahbâ yeter
Ey cefâ-cû tâlib-i def’-i humâr oldukça ben
- 3 Sürmedir gerd-i yetîmi gerçi çeşm-i gevhere
Âb olur dil hâk-bâz-ı iftikâr oldukça ben
- 4 Tığ-i hecrin eyler ol fettân sedd-i âhenîn
Hayretimden âzim-i terk-i diyâr oldukça ben

- 5 Âşık-ı nâ-kâm-ı kûyun it rakîbi anlasın
Reşk edermiş ehl-i aşkından şümâr oldukça ben
- 6 Perde-i eflâkten çıktı figân-ı sâz-ı aşk
Bezm-i hecrinde nevâ-senc-i karâr oldukça ben
- 7 Fer verir âyîne-i kalbe hilâl ebrûları
Es'adâ ol mâh-peykerle dûcâr oldukça ben
(Kalkışım 1994:384,240)

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1 Mey süzer çeşm-i siyâhın bâde-hâr oldukça sen
Mest-i nâz olur nigâhın neş'edâr oldukça sen
- 2 Şevk-i mey pâ-der-rikâb olur gürîzân olmağa
Tîğ-i gamzen kan döküp gülgûn-süvâr oldukça sen
- 3 Mâh kim fass-ı nigîn-i çarhdır güm-nâm olur
Halka-i meclisde ehl-i aşka yâr oldukça sen
- 4 Bilmem âteş-hâne mi tasvîr eylersin hemân
Çîn-i zülfünde ana kurbet-nigâr oldukça sen
- 5 Hızr-ı keştî-i selâmettir tenimde dâğ-ı aşk
Pâdişâhım zulm ile şöhret-şiâr oldukça sen
- 6 Eyle ey pervâne hâl-i âşık-ı mehcûru yâd
Gâh gâhî nâil-i bûs u kenâr oldukça sen
- 7 Gâlib'in hâlin beğim kıl çeşm-i şûhundan suâl
Ol harâb olmaktadır mestâne-vâr oldukça sen
(Kalkışım 1994:785/273)

Tek Kafiyeli Şiirlerde Çift/Çapraz Redif Kullanımı

Kural olarak tek kafiyeli şiirlerin redifi tektir. Tek kafiyeli bir şiirde redif “sen” veya “ben” gibi iki kelimeden birisi olur. Tek bir şiirde iki ayrı redifin dönüşümlü olarak kullanılması, şiirin tek kafiyelilik özelliğini zorladığı gibi redif tanımını da aşar. Böyle örnekleri rediflerin mısra sonunda ve başında yer alışlarına göre iki şekilde inceleyebiliriz.

Mısra Sonu Çift/Çapraz Redif

Divan şiirindeki tek kafiyeli nazım şekillerinde, çok kafiye/redif düzeninin denendiği örnekler de bulunmaktadır. Aşağıda metinlerini verdiğimiz Necâtî ile ona nazire olduğu anlaşılan Bâkî'nin gazeli, çift redif denemesinin⁷ birer ürünüdür. Şeyh Gâlib'in şiirindeki gibi iki ayrı manzumede

yer alması gereken “sen” ve “ben” redifleri, tek bir gazelde sırayla kullanılmış ve sen-ben şeklinde değişen çift redifli gazeller ortaya çıkmıştır.

Her iki gazelde de, “-âr” kafiyesinden sonra gelen “dersen işte sen” ve “dersen işte ben” şeklinde tekrarlanan söz grupları rediftir. Redif matla beytinde önce “sen” sonra “ben” olarak kullanılmış ve bu iki kelime gazelin diğer beyitlerinde aynı sırayla düzenli bir biçimde, dönüşümlü olarak tekrarlanmıştır. Böylece, tek kafiyeli olan gazelin kafiye düzenine esneklik getirilmiş ve şiirler, çapraz kafiye benzer şekilde, çapraz redifli yapılmıştır. Normal şartlarda gazel tek kafiyeli bir nazım şeklidir ve redifin de “dersen işte sen” veya “dersen işte ben” söz gruplarından birisinin olması gerekirdi. Gramer, ses ve anlamca birbirine paralel unsurlar olarak (Macit 1996:61-62) sen-ben kelimeleri ile sevgili ve âşığın karşılaştırıldığı söz konusu gazeller şunlardır:

Necâtî Beyin Gazeli:

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1 Bir yüzü gül gonca-leb dildâr dersen işte sen
Sen güle bülbül gibi kim zâr dersen işte ben
- 2 Zülfü anber boyu ar’ar serv-kadd ü lâle-had
Bir semen-ber gonca-leb dildâr dersen işte sen
- 3 Mihnet ü derd-i gam-ı aşkınla olmuş haste-dil
Bir belâ-keş âşık-ı dîdâr dersen işte ben
- 4 Hecr ile cân u gönül mülkünü yağma ar kılur
Bir kaşı yâ gözleri mekkâr dersen işte sen
- 5 Her zamân eydür Necâtî hây ömrüm hâsılı
Zülfümün dârına kim ber-dâr dersen işte ben

(Tarlan 1997:410/433)

Bâkî’nin Gazeli:

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1 Bir lebi gonca yüzü gülzâr dersen işte sen
Hâr-ı gamda andelîb-i zâr dersen işte ben
- 2 Lebleri mül saçları sünbül yanağı berg-i gül
Bir semen-ber serv-i hoş-reftâr dersen işte sen

- 3 Pâyine yüzler sürer her serv-i dil-cûnun revân
Su gibi bir âşık-ı dîdâr dersen işte ben
- 4 Zülfü sâhir turrası tarrâr şûh-ı şîvekâr
Çeşmi câdû gamzesi mekkâr dersen işte sen
- 5 Firkatinde teşne-leb hâtır-perîşân haste-dil
Künc-i gamda bî-kes ü bîmâr dersen işte ben
- 6 Gözleri sabr u selâmet mülkünü târâc eder
Bir amânsız gamzesi Tâtâr dersen işte sen
- 7 Bâkiyâ Ferhâd ile Mecnûn-ı şeydâdan bedel
Âşık-ı bî-sabr u dil kim var dersen işte ben

(Küçük 1994:334/380)

Redifteki bu farklılığı başka şairler de denemişlerdir. Ravzî' nin (Aydemir 2003: 401/547) aşağıya alınan gazelinde kafiye “-âr”, redif de “benden cânibe/ senden cânibe” şeklindedir.

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1 Gelmedin ey serv-i hoş-reftâr benden cânibe
Eşk-i çeşm oldu revân enhâr senden cânibe
- 2 Büktü kaddim bâr-ı gam cismimde ser-bâr-girân
Hoş acebdir tâli'im her bâr benden cânibe
- 3 Gülşeninde nâle ettirmez bana bülbül-sıfât
Hâr-ı ağyâr ey gül-i gülzâr senden cânibe
- 4 Akl u sabr u cân u dil hecrinde benden gittiler
Derd-i firkattir gelen nâ-çâr benden cânibe
- 5 Hançerimle pâre pâre edeyin anı demiş
Gam yeme Ravzî yine dildâr senden cânibe

Remzî'ye ait olan aşağıdaki gazelde de kafiye “-âr”, redif ise “etmek bana mahsûs/ etmek sana mahsûs” şeklindedir (Güven 2003). Şiirin her ne kadar son iki beytinde “bana” redifi tekrarlanmış görünüyorsa da şair yedinci beytin ilk mısraına “sana” kelimesi alarak şiir boyunca tekrarladığı redif sırasını korumaya çalışmıştır.

Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

- 1 Celâsin dâim ey gül-çehre hâr etmek bana mahsûs
Cihânda bülbül-i dilden firâr etmek sana mahsûs

- 2 Senin ey gül-ruh u gonca-dehen gülzâr-ı kûyunda
Dem-â-dem bülbûlâsâ âh u zâr etmek bana mahsûs
- 3 Hevâ-yı aşk ile ey serv-i reftârım hevâdârın
Sabâ mânendi bî-sabr u karâr etmek sana mahsûs
- 4 Gubâr-ı pâye ey serv-i hevâ-bahşım sehâbâsâ
Gözümden gevher-i eşki nisâr etmek bana mahsûs
- 5 Gurûr-ı hüsn ile ey şâh-ı hûbânım bu dünyâda
Gedâ-yı kemter ü ednâdan âr etmek sana mahsûs
- 6 Senin hân-ı gamında hem-sifâl olmak ümîdiyle
Seg-i kûyuna cânâ i'tibâr etmek bana mahsûs
- 7 Sana mahsûs olupdur kadh u zemmim etmek âlemde
Benim Remzî ki medhin bî-şümâr etmek bana mahsûs

Âşık Ömer'in, vasıta beyti "ararsan işte ben" ve "ararsan işte sen" redifinden oluşan aşağıdaki muhammesi, Necâtî Bey ile Bâkî'nin gazeline nazire gibi görünmektedir. Necâtî ve Bâkî'nin şiirlerinde "-âr" olan kafiye burada "-ân" ve "dersen işte sen/ben" redifi de "ararsan işte sen/ben" biçiminde değiştirilmiştir. Kafiyedeki bu önemsiz değişimin dışında, yukarıdaki gazellerle bu muhammes arasında, şiirlerin kompozisyonu bakımından önemli bir farklılık yoktur. Burada da sen-ben redifinin etrafında sevgili ile âşığın mukayesesi yapılmıştır.

Âşık Ömer'in şiirinde, normalde ilk mısradaki "ben" redifi kullanıldığından, bunun ilk bent ve diğer vasıta beyitlerinde değişmeden tekrarlanması beklenirdi. Fakat burada da Necâtî ve Bâkî'nin gazellerinde olduğu gibi, şairin şiirinin iç düzenini ustaca kurarak sen-ben biçiminde çift/çapraz redif kullandığı görülüyor:

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1 Aşkın ile ciğeri büryân ararsan işte ben
Sen gibi bir âleme sultân ararsan işte sen
Senin aşkınla habîbim dilde râhat kalmadı
Gönlü pür-gam dîdesi giryân ararsan işte ben
Âşık kan ağlatır cânân ararsan işte sen
- 2 Âkıbet senin yolunda sevdiğim ölsem gerek
Fâide yok iltifat yok sararıp solsam gerek

- Ben bu derdi çeke çeke âkîbet ölsem gerek
Aslâ bilmez kend'özün hayrân ararsan işte ben
Hastayım bu derdime dermân ararsan işte sen
- 3 Süzüp âhû gözlerini âşığa nâz eyledi
Cevrini hadden aşırıldı lutfunu az eyledi
Ağlayıp gülmediğime sevdiğim hazz eyledi
Bağrı yanık dîdeleri kan ararsan işte ben
Bendegâna bâis-i üftân ararsan işte sen
- 4 Aklımı yağmaya verdi şu senin âhû gözün
Cânıma kâr eyledi bu nâz ile şîrîn sözün
Hüsn içinde pâdişehsin bizlere a'dâ yüzün
Bâğ-ı hüsnün bekçisi Rıdvân ararsan işte ben
Hüsn içinde hûr ile gılmân ararsan işte sen
- 5 Der ki Ömer merhamet kıl sil bu çeşmim yaşını
Sür divânın hizmetinden ol rakîb kallâşını
Her gören aklın yitirdi gözlerinle kaşını
Dürr-i meknûn çıkarır ummân ararsan işte ben
Gerdeni sîm lebleri mercân ararsan işte sen
- (Ergun 1936:379/608,264/453)

Tek kafiyeli nazım şekilleri grubuna girmemekle birlikte yukarıdaki örnekleri andıran Müştak Baba'nın on beyitlik mesnevî biçiminde dizilmiş olan şiirinin her beyti kendi içinde mesnevî şekline uygun olarak matla tarzında kafiyelidir. Bununla birlikte kafiye her beyitte değişmeyip aa bb aa bb aa bb ... biçiminde birer beyit ara ile düzenli bir biçimde tekrarlanmıştır.

Manzume bu özelliğiyle iki kafiyeden oluşan ilginç bir mesnevî gibi görünüyor. Diğer taraftan aabb aabb... kafiye düzeniyle manzumeyi dörtlükler hâlinde yazmak da mümkündür. Bu durumda bb kafiyeli mısralar vasıta beyti, aa kafiyeli mısralar da vasıtayla birlikte dörder mısralık bentleri oluşturmaktadır. Burada vasıta dediğimiz bb kafiyeli beyitlerin redifi, manzumenin düzenine uygun olarak “sen” ve “ben” şeklinde her beyitte sırayla değişmekte, böylece manzumede çift/çapraz redif ortaya çıkmaktadır. Bu şiirin kompozisyon düzeni de yukarıdakiler gibi ikili karşılaştırmaya dayanmaktadır:

- Feilâtün feilâtün feilün
- 1 Söyle Allâh'ı seversen cânâ
Nereden sana o kadd-i bâlâ
 - 2 Ne güzel kâmeti tûbâsın sen
Ne güzel serv-i mu'allâsın sen
 - 3 Severim Allah'ı ey mâh-likâ
Nakş-ı zîbendesiyim sun'-ı Hudâ
 - 4 Nice Mecnûnlara Leylâyım ben
Yûsufum reşk-i Züleyhâyım ben
 - 5 Kaşların çiftte hilâlin a'lâ
Yoksa kavseyn ü tîğ-i kazâ
 - 6 Ne güzel ruhları zîbâsın sen
Ne güzel gülbün-i ra'nâsın sen
 - 7 Kaşların câmi'-i kudretde şehâ
İki mihrâb u iki kible-nümâ
 - 8 Cümle uşşâka merâyâyım ben
Çeşm-i Müştâk-ı mücellâyım ben
 - 9 Habbezâ mûnis-i uşşâka safâ
Habbezâ müşfik-i Müştâk-ı Hudâ
 - 10 Ne güzel mâh-ı dil-ârâsın sen
Lem'a-i nûr-ı tecellâsın sen (Gündoğdu 1997:212/192)

Buraya kadar incelenen manzumelerin dördü “-âr”, biri “-ân” ve biri de “-â” kafiyesi ile yazılmıştır. Bu örneklerin tamamında kullanılan çift/çapraz redif ise “sen” ve “ben” kelimeleridir.

Mısra Başı Çift/Çapraz Redif

Mısra sonlarındaki çift/çapraz redif örneklerine benzer bir durum mısra başlarında da görülür. Bilindiği gibi eski Türk şiirinde kafiye, mısra başında yer alır. Şiirin her bendinde, ilk mısra aynı ses veya kelime ile başlar. Bazen bu ses veya kelime bentten bende değişmeyip şiir boyunca da devam edebilir. Mısra başı kafiyesi denilen bu kafiye düzeni, ilk yazılı şiir örneklerinde yaygın olarak görülür (Arat 1991:2-292). Daha sonraki dönemlerde kafiye, mısra başından mısra sonuna kaymış ve mısra sonlarında aranır olmuştur.

Mısra sonlarında yer alan redifin mısra başlarında da görüldüğü örnekler bulunmaktadır. Kaynaklarda redifin kafiyeden sonra geldiği belirtilmekte ve aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, kafiyeden önce, mısra başında bulunan tekrarların redif değil, sadece tekrar olduğu yazılmaktadır (TDEA 1992:V/97; 1990:VII/301-302). Redifin özelliği, aynı anlam ve görevdeki ses tekrarlarına dayanmasıdır. Redif de sonuçta bir kafiye düzeni olduğuna ve kafiyenin mısra başında da bulunabileceği kabul edildiğine göre, redifin de kafiye gibi mısra başlarında yer alabilmesi beklenir. Bu durumda redifi de kafiye gibi bulunduğu yere göre mısra sonu, başı ve içi olarak gruplandırılabilir.

Mısra başı redifiyle yazılan manzumelerin en tanınmış örnekleri “dedim-dedi” tarzında diyaloglardan oluşan ve “mürâcaa” (Bilgin 1986: 101-102, Alıcı 2002:1-15) adı verilen gazellerle halk şiirindeki koşmalardır (Mermer 1997: 337-338, 449-450; Güven 2000:92-93; Ersoylu 1989:189; Kurnaz 1990:200/104, 246/150; Tunalp 1969:7-9, 18; Oktürk 1982).

Yapı olarak mürâcaa ile aynı görünmekle beraber, “dedim/dedi” üslubunun dışında kalan örnekler de vardır. Şair mürâcaada, hem kendi konuşur, hem de karşı tarafın konuşmasını aktarır. Farklı rediflerle benzer yapıda kurulan şiirlerde ise, böyle bir diyalog söz konusu değildir. Şair, redifinde seçtiği iki unsur arasında karşılaştırma yapar. Şekil bakımından benzer; ancak içerik olarak farklı olan bu şiirlere, mürâcaa denilenleri de içine alacak şekilde, “mısra başı (ön) çift/çapraz redifli” şiirler demenin mümkün olacağını düşünüyoruz.

Aynı'nin aşağıya alınan gazelinde mısra başlarında düzenli olarak değişen “sen-ben” kelimeleri, mısra başı redife örnek gösterilebilir:

Mefâîlün mefâîlün feûlün

- 1 Senin şi'rindedir yüz dürlü erkâm
Benim şi'rimdedir bin dürlü ahkâm
- 2 Senin elindedir şol zülf-i pür-çîn
Benim fâlımdadır ol kutlu ahşâm
- 3 Senin celbindedir vahşîlik etmek
Benim kalbimdedir olmak sana râm
- 4 Senin fikrindedir şol hâl ü şol dâl
Benim zikrimdedir ol dâne vü dâm
- 5 Senin yanındadır echel rakîbün
Benim cânımdadır bin dürlü ibrâm

- 6 Senin adındadır her bî-vefâlık
Benim yâdımdadır her dürlü en'âm
- 7 Senin haddindedir şol sîn-i hurşîd
Benim kaddimdedir Aynî bigi lâm (Mermer 1997:549/239)

Şeyhülislâm Yahya ile Cevrî, Şehrî ve Hevâyî'nin muhtemelen birbirine nazire olan şu gazelleri, kompozisyon olarak “sen-ben” şeklinde sevgili ile âşğın karşılaştırıldığı şiirlerdir. Gazellerin ana kafiyesi “-âz”, redifi de “ele girmez” şeklindedir. “Bir sencileyin-bir bencileyin” ifadeleri, gazel boyunca mısra başlarında düzenli bir biçimde yer değiştirir. Söz konusu şiirler, mısra başı çift/çapraz redif dediğimiz tarzda yazılmışlardır.

Şeyhülislâm Yahya:

Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün

- 1 Bir sencileyin nahl-i gül-i nâz ele girmez
Bir bencileyin bülbül-i dem-sâz ele girmez
- 2 Bir sencileyin serv-i ser-efrâz bulunmaz
Bir bencileyin fahte-i pervâz ele girmez
- 3 Bir sencileyin sırr-ı muhabbet bilir olmaz
Bir bencileyin hem-dem ü hem-râz ele girmez
- 4 Bir sencileyin gözleri şahbâz olur mu
Bir bencileyin sayd olunur bâz ele girmez
- 5 Bir sencileyin kim bula Yahyâ gibi bir kul
Bir bencileyin dâî-i mümtâz ele girmez
- 6 Bir sencileyin medhe sezâ pâdişeh olmaz
Bir bencileyin mansıba pervâz ele girmez (Kavruk 2001:176/152)

Cevrî:

Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün

- 1 Bir sencileyin mest-i mey-i nâz ele girmez
Bir bencileyin âşık-ı ser-bâz ele girmez
- 2 Bir sencileyin fitne-i mestûr bulunmaz
Bir bencileyin âyine-i râz ele girmez
- 3 Bir sencileyin hüsn ile yektâ güzel olmaz
Bir bencileyin aşk ile mümtâz ele girmez

- 4 Bir sencileyin gonca-lebin vafına kâdir
Bir bencileyin nâdire-perdâz ele girmez
- 5 Bir sencileyin yok dil-i Cevrî ile hem-dem
Bir bencileyin mahrem ü dem-sâz ele girmez (Ayan 1981:218/99)

Şehrî:

- Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün
- 1 Bir sencileyin âyine-i râz ele girmez
Bir bencileyin tûtî-i i'câz ele girmez
 - 2 Bir sencileyin gonca-i mestûr açılmaz
Bir bencileyin bülbül-i gam-sâz ele girmez
 - 3 Bir sencileyin yâre tegâfûlde müselleme
Bir bencileyin cevriye mümtâz ele girmez
 - 4 Bir sencileyin derd-i dil anlar güzel olmaz
Bir bencileyin âşık-ı hem-râz ele girmez
 - 5 Bir sencileyin âyine-i hüsne münâsib
Bir Şehrî gibi rind-i nazar-bâz ele girmez
- (Büyük Türk Klasikleri 1987:V194).

Şehrî, yukarıdaki gazelinin son beytinde “sencileyin” kelimesine karşılık gelmesi beklenen “bencileyin” yerine aynı anlama gelecek şekilde mahlasını tercih etmiştir. Hevâyî ise, gazelin son mısraında bulunması gereken “bir bencileyin” ifadesine yer vermemiş, uzak da olsa Şehrî’nin şiirine benzer şekilde mahlasını kullanmıştır:

- Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün
- 1 Bir sencileyin fiskeci kurnâz ele girmez
Bir bencileyin mashara burnaz ele girmez
 - 2 Bir sencileyin nevresi murgân ile avlar
Bir bencileyin muglim-i kuş-bâz ele girmez
 - 3 Bir sencileyin saçı birîşüm teli olmaz
Bir bencileyin tafracı kazzâz ele girmez
 - 4 Bir sencileyin yavru piliç değmede yoktur
Bir bencileyin boynu uzun kaz ele girmez
 - 5 Bir sencileyin tâzeler ardınca seğirdir
Bu yolda Hevâyî gibi haylaz ele girmez (Çakır 1998)

Emrî'nin aşağıdaki gazeli de, yukarıdaki örnekler gibi, mısra başında "senin-benim" biçiminde çift/çapraz redif kullanılarak oluşturulmuştur. Ancak gazelin ilk beyti mütekerrir murabba veya musammat gazel olabilecek şekilde düzenlenmişse de sonraki beyitler gazel formundadır. Bu sebeple ilk beyitte sen/ben mısra başı redifi bir bentte, diğerlerinde ise beyitte görülmektedir.

Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün

- 1 Senin fülful benin varsa / benim dâğ-ı siyâhım var
Senin sünbül saçın varsa / benim de dûd-ı âhım var
- 2 Senin başında miskîn sâye-bân var ise kâkûlden
Benim de dûd-ı dilden âsumânî bâr-gâhım var
- 3 Senin başında ey meh gün gibi zer-efserin varsa
Benim de şu'le-i nâr-ı muhabbetten külâhım var
- 4 Senin müjgân-ı çeşminden var ise leşkerin saf saf
Benim de yeryüzün tutar sirişkimden sipâhım var
- 5 Senin mânend-i mir'ât-ı mücellâ ârızın varsa
Benim de kûşe-i çeşmele ıraklardan nigâhım var
- 6 Senin kandan sirişkin var ise ey dîde-i Emrî
Benim de sûz ile dilden gelir çok âh u vâhım var

(Saraç 2002:116/171)

Emrî'nin gazeline nazire görünen Birrî'nin şiiri de aynı özellikleri taşır:

Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün

- 1 Senin yâ kaşların varsa / benim kadd-i dü-tâhım var
Senin gamzen oku varsa / benim de tîr-i âhım var
- 2 Senin var ise zülf-i anberînin âteşin ruhun
Benim de micmer-i dilden gelir dûd-ı siyâhım var
- 3 Senin var ise iklîm-i hüsünde şevket ü şânın
Benim de kişver-i aşk içre hayl-i izz ü câhım var
- 4 Senin gülzâr-ı âlemde teferrücehlerin varsa
Benim de bâğ-ı dilde özge bir seyrângâhım var
- 5 Senin var ise ehlullâha sıdkın ey dil-i Birrî
Benim de dergeh-i Monla gibi bir dil-penâhım var

(Erkul 2000:289/138)

Cem Sultan'ın şu gazelinde, yukarıdaki örneklerde gördüğümüz “bir sencileyin-bir bencileyin” şeklindeki ikili redif kullanımı daha farklı bir biçimdedir. Önceki şiirlerde mısra başı kafiye, beyitlerin her iki mısraında yer almaktaydı. Cem Sultan'ın gazelinde ise, bu çift/çapraz redif kullanımı her beytin yalnızca ilk mısraında bulunmaktadır. Peş peşe tekrar eden “sencileyin-bencileyin” redifi iki beyti muhteva olarak birbirine bağlar ve 12 beyitlik gazel, ifade ettiği anlam açısından altı beyte düşer. Böylelikle 12 beyitlik gazelde “sencileyin-bencileyin” rediflerinin tekrarı altı merhûn beyti ortaya koyar. Merhûn beyitlerin ilki soru, ikincisi de soruya soruyla verilen cevaptır:

Mef`ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün

- 1 Bir sencileyin dil-ber-i ayyârı kimin var
Uşşâka cefâlar kılıcı yârı kimin var
- 2 Bir bencileyin hasta vü dil-dâde vü gamgîn
Ser-geşte cefâ-dîde vü gam-hârı kimin var
- 3 Bir sencileyin âşıkın öldürücü suçsuz
Bî-rahm ü dil-âzâr u sitemkârı kimin var
- 4 Bir bencileyin derd ü belâ dâmına düşmüş
Bî-çâre vü âvâre giriftârı kimin var
- 5 Bir sencileyin bülbülünü gam dikeninde
Zâr ile nizâr edici gülzârı kimin var
- 6 Bir bencileyin gülşen-i hüsnün hevesinden
Bülbül gibi zâr olucu her-bârı kimin var
- 7 Bir sencileyin kaddile bûstân-ı cinânda
Bir serv-i cefâ-berg ü belâ-bârı kimin var
- 8 Bir bencileyin üstüne yaprak gibi titrer
Ol serv-i ser-efrâza hevâ-dârı kimin var
- 9 Bir sencileyin hüsnü kumâşını satarken
Bâzârını germ edici tarrârı kimin var
- 10 Bir bencileyin nakd-i dil ü cânı kılıp harc
Cân ile o bâzâra harîdârı kimin var
- 11 Bir sencileyin dil-ber-i hûrî-sıfat el-hak
Sûrette melek-hûy u perîvârı kimin var
- 12 Bir bencileyin zülfü eşri iken ey Cem
Baht-ı siyehim gibi siyeh-kârı kimin var (Ersoylu 1989: 77/LXV)

Fehîm-i Kadîm'in aşağıdaki gazeli, yapı bakımından Cem Sultan'ın gazeliyle ortaktır. Ancak Fehîm, "sen-ben" kelimeleri yerine "âşık-ârif" ikilisini koyarak çapraz redif uygulamasına yeni bir redif katmıştır. Her beytin başında tekrarlanan redifler, "âşıkam âşık ki-ârifem ârif ki" şeklindedir:

- Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün
- 1 Âşıkam âşık ki fikr-i zülf-i havrâ eylemem
Pây-ı aklı beste-i zencîr-i sevdâ eylemem
 - 2 Ârifem ârif ki sırr-ı rûhı iz'ân etmeğe
Secde-i teslîm-i i'câz-ı Mesîhâ eylemem
 - 3 Âşıkam âşık ki istîlâ-yı hüsn-i yârdan
Şu'le-i Tûr olsa hurşîdi temâşâ eylemem
 - 4 Ârifem ârif ki vasl-ı şâhid-i tevhîd için
Her zamân ezkâr-ı ism-i bî-müsemmâ eylemem
 - 5 Âşıkam âşık ki tîğ-i gamze-i hûn-rîz-i yâr
Cân-ı aşkı zahmnâk etse müdârâ eylemem
 - 6 Ârifem ârif ki bilmem aşk u irfân n'eydiğin
Hem yine erbâbını ta'yîb ü rüsvâ eylemem
 - 7 Âşıkam âşık ki isbât-ı Vücûd için Fehîm
Ârif-i dânâ gibi herkesle gavgâ eylemem (Üzgör 1991:572/CCIII)

Kuddûsî de aşağıya alınan şiirinde Fehîm gibi farklı bir redif denemiş, diğer örneklerdeki "sen-ben" ikilisi yerine "cânân-gönül" kelimelerini kullanmıştır. Ancak o, Fehîm'den farklı olarak önceki örneklere uygun şekilde, redifi beyitlerde değil, mısralarda değiştirmiştir:

- Mef'ûlü mefâilü mefâilü feûlün
- 1 Cânân ise gönlüm ana râm olmağı ister
Gönlüm ise anınla müdâm olmağı ister
 - 2 Cânân ise ister ola gönlüm ana bende
Gönlüm ise kullukta devâm olmağı ister
 - 3 Cânân ise ister ki vere gönlüme aşkın
Gönlüm ise aşkıyla kıyâm olmağı ister

- 4 Cânân ise der gönlüme kim nûş-ı şarâb et
Gönlüm ise mestâne imâm olmağı ister
- 5 Cânân ise der gönlüme ko ârı ol âşık
Gönlüm ise rüsvâ-yı enâm olmağı ister
- 6 Cânân ise der gönlüme geç nâm u nişândan
Gönlüm ise bî-şöhret ü nâm olmağı ister
- 7 Cânân ise der gönlüme Kuddûsî'ye yâr ol
Gönlüm ise uşşâka gulâm olmağı ister (Kuyumcu 1982: 251/283)

14.yy. şairlerinden Alî'nin aşağıdaki gazeli, buradaki çift/çapraz redifli şiirler içerisinde en farklı olanıdır. Şair, dönüşümlü olarak mısra başlarında “gel/var” kelimelerini kullanmış; ancak diğer şiirlerde görülen karşılaştırma unsuruna yer vermemiştir:

- Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün
- 1 Gel hey bu yanmış cânımı aşkında hayrân eyleyen
Var hey belâlı gönlümü kendiye fermân eyleyen
 - 2 Gel hey beni bin nâz ile kend'özüne düşürüben
Var hey yine bir söz ile gönlüm perîşân eyleyen
 - 3 Gel hey hilâlî kaşları her dem beni eden hilâl
Var hey Moğolçin gözleri bağrım dolu kan eyleyen
 - 4 Gel hey bu doğru yârını terk edip ağyâra uyan
Var hey bu gerçek âşıkı hem zâr ü giryân eyleyen
 - 5 Gel hey buyurup aklımı sevdâsına yağmaladan
Var hey dönüp inkâr edip kavlini yalan eyleyen
 - 6 Gel hey Alî'yi bî-günâh hâr u hakîr etdin ise
Var hey yine oldur sana cânını kurbân eyleyen (Ergun 1936:425)

Âşık Ömer'in de iki bendini aşağıya aldığımız “yer söyledi-gök söyledi” mısra başı çift redifiyle yazılmış 16 bentlik bir koşması bulunmaktadır:

- 1 Yer ile gök azim etti maslahat
Gök söyledi burc u bârân benimdir
Yer söyledi tevekkül söyleme
Zâhidâ arş benim seyrân benimdir

- 2 Gök söyledi ne inâda varırsın
Dinle kim sen değilsin sen de bilirsin
Ben yükseğim sen alçakda durursun
Bunca kalb-i taht-ı revân benimdir (Ergun 1936:15/5; Elçin 1984:66/63)

Yukarıda mısra başı rediflere verdiğimiz örneklerin mısra sonu rediflerinde olduğu gibi altısı “sen-ben”; birer tanesi de “âşık-ârif”, “cânân-gönül”, “var-gel” ve “yer-gök” ikilileridir. Bu çerçeveden bakıldığında rediflerin, “var-gel” hariç, bir karşılaştırmaya imkan verecek şekilde seçilmiş olması dikkat çekicidir.

Mısra İçi Çift/Çapraz Redif

Mısra başı ve mısra sonunda görülen çift/çapraz redif örneklerinin bir benzerine, musammat gazelleri andıran iç kafiyeli şiirlerde de rastlanır. Zihnî'nin aşağıdaki gazeli, ilk bakışta, özellikle ilk iki beytinde, mısra ortalarından bölünerek bir murabbaa dönüşecek gibi görünmektedir. Ancak şiirin vezni, mısraları iki eşit parçaya bölmeye elverişli değildir. Dolayısıyla şiir, musammat gazel tanımına uymayıp sadece iç kafiyeli bir gazeldir. “Sen” şiirin iç, “ben” de şiirin ana redifini oluşturmaktadır. Sonuç olarak “çapraz redif” bu şiirde, “iç redif” şeklinde ortaya çıkmıştır.

- Feilâtün feilâtün feilâtün feilün
- 1 Neş'e-i cezbe senin aşk-ı cihân-tâb benim
Çeşm-i bîmâr senin dîde-i bî-hâb benim
 - 2 Dil benim hükm senin sabr benim zûr senin
Kalb-i rem-kerde senin bî-mahal agzâb benim
 - 3 Hicr-i pey-der-pey eder arada senlik benlik
Yoksa dü-la'l senin bâde-i unnâb benim
 - 4 Mîr eder kilik-i dü-tâ merhale-i evrâkı
Ey meniş güfte senin hâmeye işrâb benim
 - 5 Etdim ol mâha bu şeb sûziş-i aşkı iş'âr
Dedi hicrân senin soffâ-i şâdâb benim
 - 6 Dedim ol şûha ki Zihnî neye müncer olacak
Ruh-ı handân senin dîde-i pür-âb benim (Macit 2002: 247/226)

Hevâyî'nin şu manzumesi de Zihnî'nin gazeliyle aynı özelliklere sahiptir. Fakat Hevâyî, iç kafiyeyi “ben”, redifi de “sen” olarak almıştır:

Feilâtün feilâtün feilâtün feilün

- 1 Post-ı Türkmân benim kürk-i şık-ı kâb senin (?)
Müflisim kuzu benim nâfe vü sincâb senin
- 2 Gel bedestânı seninle hâcegî paylaşalım
İzbe-i zîr benim nîme-i dólâb senin
- 3 Bakalım kim usanır tiz dün ü gün çalışalım
Katıran sürme benim şüst ü şû-yı bâb senin
- 4 Etme ben bekriden ey Lâz kurı cânını dirîğ
Cibre-i şîre benim kırmızı vişn-âb senin
- 5 Aksakalım dedi saçına Hevâyî karının
Öreke başı benim yumak-ı mûtâb senin (?) (Çakır 1998:99. gazel)

Tırsî'nin şiiri de “sen-ben” redifi ile Zihnî ve Hevâyî'nin şiirini hatırlatır. Ancak, Tırsî, “senin olsun-benim olsun” ikilisi için, iç kafiyeyi oluşturan “benim olsun” yerine bazen “benim” kelimesini “benim olsun” anlamına gelecek şekilde kullanmıştır:

Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün

- 1 Tarhana benim sofradaki nân senin olsun
Kestane benim meclis-i yârân senin olsun
- 2 Kûteh çenelidir av alamaz demesinler
Tâzî benim olsun koca tavşan senin olsun
- 3 Cânâ seni ben bir düzen ile tutayım da
Kepçe benim olsun koca talyan senin olsun
- 4 Mûsâ ağa ortak olalım gel senin ile
Ol bâğçe benim bu boklu bûstân senin olsun
- 5 Kardeş gibi pay eyleyelim cümle kazancı
Altını benim mangır-ı hemyân senin olsun
- 6 Tırsî yalnız kazımlar şânına düşmez
Biri benim olsun biri her ân senin olsun (Yılmaz: 148. gazel)

Sen-ben karşılaştırmasına yer verilen şu gazelde ise yukarıdaki örneklerden farklı olarak bu kelimeler birbiriyle simetrik biçimde kullanılmamış, her beyitte farklı yerlerde buldukları için düzenli bir kafiye/redif oluşmamıştır:

Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün

- 1 Nola sen germ olup dersin muanber kâkûlüm vardır
Benim de dūd-ı âhımdan başımda sünbülüm vardır
- 2 Benefşe zeyn edersen sen hatından ârızın üzre
Benim de kanlı dâğımdan nice tâze gülüm vardır
- 3 Dehân adlu senin bir tâze goncan var ise ey gül
Gönül derler benim de bir belâ-keş bülbülüm vardır
- 4 İçersen mey gibi sen âşık-ı şûrîdeler kanın
Benim de hûn-ı eşkimden iki şîşe mülüm vardır
- 5 Hatın erişmeden sen zulm edip Fevrî'yi öldürme
Benim ömrüm benim cânım ölüm vardır ölüm vardır

(Tarlan 1948:97)

Sonuç

Türk şiirinde kafiye başlangıçta mısra başında olduğu daha sonra ise mısra sonuna kaydığı bilinmektedir. Redif de bir çeşit kafiye olduğuna göre, onun da her zaman mısra sonunda yer alması gerekmez; kafiye gibi mısra başlarında da bulunabilir. Mısra başlarında yer alan bu tekrarlar, mısra başı kafiyesine benzer şekilde, “mısra başı (ön) redif” ve iki redifin çapraz kafiye gibi dönüşümlü kullanıldığı örneklere de “çapraz redifli” şiirler demenin uygun olacağını düşünmekteyiz.

Redifin de kafiye gibi mısra sonunda, mısra başında, hatta mısra içinde yer aldığı, ayrıca bir şiirde iki redifin dönüşümlü kullanılabilirdiği görülmektedir. Redifi bulunduğu yere göre, mısra başı, mısra sonu ve iç redif; manzumedeki sıralanış düzenine göre de, düz ve çapraz redif şeklinde sınıflandırmak mümkün görünmektedir. Dedim dedi tarzında mısra başı redifi ile yazılan örnekleri de içine alacak şekilde, dönüşümlü çift redifle yazılan manzumelere çift çapraz redifli şiirler denebileceğine inanıyoruz.

Burada incelediğimiz çift redifli örnekler, redifin tanımını zorlayan ve şiiri tek kafiyelilikten çok kafiyeliliğe yaklaştıran denemeler olup, şiirin monoton kafiye yapısını ortadan kaldırır. Özellikle mısra başında kullanılan redifler ile mısra sonundaki ana kafiye birlikteliği şiire zengin bir âhenk katar.

Kaynakça

- Alıcı, Lütfi (2002), “Klasik Türk Edebiyatında Mürâca Şiirler”, *İlmî Araştırmalar*, Sayı 14, İstanbul.
- Arat, Reşid Rahmeti (1991), *Eski Türk Şiiri*, TTK Yayınları, Ankara.
- Ayan, Hüseyin (1981), *Cevrî Hayatı-Edebî Kişiliği-Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Aydemir, Yaşar (2002), “Türk Edebiyatında Kaside”, *Bilig*, Sayı 22, Ankara.
- Aydemir, Yaşar (2003), *Ravzî Divanı*, (Kültür Bakanlığı yayınları arasında basıldı), Ankara.
- Aydemir, Yaşar-Halil Çeltik (2003), “Gazelde Cinaslı Çift Redif Kullanımı”, *İlmî Araştırmalar*, Dil ve Edebiyat İncelemeleri, Sayı 16, İstanbul.
- Büyük Türk Klâsikleri* (1987), Ötüken Söğüt Yayınları, İstanbul, Cilt. V.
- Çakır, Zehra Vildan (1998), *Hevâyî (Abdurrahman Çelebi, Kuburîzâde) Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi*, Trakya Ü. SBE Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Dilçin, Cem (1986), “Divan Şiirinde Gazel”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), 415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986).
- Dilçin, Cem (1992), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, 2. bs., Ankara.
- Elçin, Şükrü, (1984) *Gevherî Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ergun, Sadettin Nüzhet (1936), *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütfi Matbaası ve Kitabevi, İstanbul.
- Erkul, Rasih (2000), *Manisalı Birrî Mehmet Dede*, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Divanı, Manisa.
- Ergun, Sadettin Nüzhet (1936), *Türk Şairleri-I*, İstanbul.
- Ersoylu, İ. Halil (1989), *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, TDK Yayınları, Ankara.
- Gündoğdu, Mehmed Kemâl (1997), *Müştak Baba (Divân)*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Güven, Ahmet Emin (2000), *Kayseri'de Yazma Mecmualar ve Muhtevalarından Seçmeler*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 125, Kayseri.
- Güven, Ahmet Emin (2003), *Divançe-i Remzî*, Basılmamış kitap çalışması, Ankara.
- İpekten, Halûk (1994), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- “Kafiye” ve “Redif” maddeleri, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, Cilt. V, İstanbul 1990, Cilt VII.

- Kalkışım, Muhsin (1994), *Şeyh Gâlib Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kavruk, Hasan (2001), *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*, MEB Yayınları, Ankara.
- Kurnaz, Cemâl-Mustafa İsen (1990), *Şeyhî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kuyumcu, Fehmi (1982), *Kuddûsî Divanı*, Gaye Matbaacılık, Ankara.
- Küçük, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*, TDK Yayınları, Ankara.
- Macit, Muhsin (1996), *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Macit, Muhsin (2002), *Erzurumlu Zihnî Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Mermer, Ahmet (1997), *Karamanlı Aynî ve Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Muallim Naci, *Istılahat-ı Edebiye* (Haz. Alemdar Yalçın-Abdulkadir Hayber), Akabe Yayınları, Ankara, Tarihsiz.
- Okçu, Naci (1993), *Şeyh Gâlib*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Oktürk, Şerif (1982-1983), “*Divan Edebiyatında Dedim-Dedi*”, Yeni Defne, Sayı 15, 18, 19, İstanbul.
- Saraç, M. A. Yekta (2002), *Emrî Dîvânı*, Eren Yayınları, İstanbul.
- Saraç, M. A. Yekta-Mustafa Çiçekler (1998), “*Kemalpaşazâde'nin Kâfiye Risalesi*”, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı 28, İstanbul.
- Tahirî'l-Mevlevî (1973), *Edebiyat Lügati* (Haz. Kemal Edib Kürkcüoğlu), Enderrun Kitabevi, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat (1948), *Şiir Mecmularında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri-Rahmî ve Fevrî*, İstanbul, Fasikül 1.
- Tarlan, Ali Nihat (1997), *Necâtî Beg Divânı*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Tuncalp, Enver (1969), “*Divan ve Halk Edebiyatı Şiirimizde Dedim-Dedi*”, Bayrak, Ankara, Sayı 61.
- Turan, Selami (2000), *Erken Dönem Türk Şiirinde Gazel*, Gazi Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Ankara.
- Üzgör, Tahir (1991), *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, AKM Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Kadriye (2001), *İbrahim Tırsî ve Divanı-İnceleme Tenkitli Metin-Sözlük*, Süleyman Demirel Ü. SBE Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

A Different View of Redif: Poems With Single Rhyme andc Double/Crosswise Redif

Assoc. Prof.Dr. Yaşar AYDEMİR - Research Assist. Halil ÇELTİK*

Summary : Redif does not vary in poems with single rhyme such as ghazel, murabba etc.. However, there are some poems with two redifs, being used respectively. This causes poems to have many rhymes instead of one, and modifies the definition of redif. This kind of poems could be called poems with double/crosswise redifs, which is the subject of this article.

Key words: Redif, rhyme, couplet, poem, ghazel

* *Gazi University, Faculty of Education /ANKARA*
aydemir@gazi.edu.tr; hceltik@gazi.edu.tr

Иной Взгляд на Редиф: Двухредифные или Перекрестноредифные Однорифмованные Стихотворения

Яшар АЙДЕМИР, д.н., доцент*
Халил ДЖЕЛТИК, ассистент-исследователь*

Резюме: В однорифмованных стихотворениях (газель, четырехстишие и т.д.) в основном редиф бывает одиночным и не меняется. Однако встречаются примеры стихотворений, где попеременно используются два разных редифа. Это обстоятельство приближает однорифмованный стих к многорифмованному, усложняя при этом определение редифа. Такие стихотворения можно называть двухредифными или перекрестноредифными. В данной статье были рассмотрены примеры этих стихов.

Ключевые слова: редиф, рифма, мысра, бейт, стихотворение, газель

* Университет Гази, Газийский Педагогический Факультет
aydemir@gazi.edu.tr hceltik@gazi.edu.tr

Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine*

Mehmet Dursun ERDEM**

Özet: Bu makalede Harezmi Türkçesi metinlerinden bir kısmı taranarak ikileme ve yinelemeler ortaya konulmuştur. İkilemeler konusunda yapılan tartışmalara monografik bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Makale iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda ikilemeler üzerine tartışılmış ve ikileme terimi yanında yineleme terimi de teklif edilmiştir. Makalenin ikinci kısmında ise Harezmi Türkçesi eserlerinden derlenen ikileme ve yineleme örnekleri sınıflandırılmış, ikilemelerin bu döneme has özellikleri anlatılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İkileme, Yineleme, Tekrar, Kelime grupları, Harezmi Türkçesi

İkileme mi Yineleme mi?

İkilemeler ve yinelemeler Türk dilinin her döneminde yoğun olarak karşımıza çıkan ve bildirişim sistemi içerisinde birçok işlevi üstlenen yapılandırlar. Gerek tanımlamalarda gerekse incelemelerde bu iki kavram sanki aynı öbeği ifade ediyormuş gibi kullanılmakta, bu durum incelemelerde ve gramer yazımları sırasında sorun teşkil etmektedir. Biz bu yazıda ilk olarak ikileme ve yineleme kavramlarını tartışmayı, sonra bu tartışma ışığında Harezmi dönemi yazılı metinlerindeki ikileme ve yinelemeleri incelemeyi amaçlıyoruz.

İkileme ve yinelemelerle ilgili asıl sorun tanımlardan ortaya çıkmaktadır. Yeterli olmayan bu tanımlar iki kavramın birbirine karıştırılmasına ve konuyla ilgili çalışmalarda da bu karışıklığın devam etmesine sebep olmuştur.

Korkmaz (1992:82), ikilemeyi; aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi şeklinde tanımlamaktadır. Aynı kitapta tekrarlar maddesine baktığı-

* Bu makaleyi yazarken fikirlerinden çok büyük oranda yararlandığım başta Prof. Dr. Marcel ERDAL olmak üzere, Prof. Dr. Şinasi TEKİN'e ve yineleme terimini bana öneren Doç. Dr. Musa DUMAN'a teşekkür ederim

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/SAMSUN.
mdursunerdem@hotmail.com; derdem@omu.edu.tr

mızda ise ikilemeye bakılması gerektiğini söylenir (1992:148). Yani Korkmaz, ikileme ve tekrarı aynı kavram olarak değerlendirir. Bu konuda en geniş incelemelerden birisini yapan Kılıçoğlu'nun da tekrar ve ikileme ayrımına girmediğini görüyoruz. Kılıçoğlu, ikileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır, demektedir. Ayrıca Kılıçoğlu'nun kitabının gerek inceleme kısmında gerekse indeks bölümünde ikilemeler kavramı oldukça genişletilmiş, ikileme olmayan birçok yapı incelemeye dahil edilmiştir (Kılıçoğlu 1981). Hengirmen, ikileme için, "anlatımı daha güzel ve etkili bir duruma getirmek için aralarında ses benzerliği bulunan yakın aynı ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılması veya bu işlem sonucu ortaya çıkan sözcük grubu" şeklinde bir tanımlama yapar (1999:208). Birçok dil bilgisi kitabında benzer tanımları bulmak mümkündür. Tanımlamadaki eksiklik ve karışıklık adlandırmada da kendisini gösterir. Nitekim dil bilgisi ve metin merkezli inceleme kitapları araştırıldığında aynı yapılar için ikileme, tekrar, ikizleme, yineleme gibi birçok adlandırmaya rastlayabiliriz. Konunun tam olarak ortaya konulamaması beraberinde bu karışıklıkları getirmiştir. İkilemenin Avrupa dillerindeki karşılığı olan hendiadyoin, iki yoluyla birin oluşması anlamına gelir. Yani iki kelime birleşerek bir anlamı ifade eder hâle gelirler, bir olurlar. Ancak ikileme olarak kabul edilen kelimelerin çoğu bu tanımdan uzaktır. İkilemelerin tanımı yapılırken şu hususlar öncelikle göz önünde bulundurulmalıdır:

- 1) İki kelime aynı anlamı ifade eder hâle gelir.
- 2) İkilemelerin oluşumu çoğu zaman asırlarca sürebilmektedir.
- 3) Özellikle din ve kültür değişimi ikilemelerin oluşumu için uygun zemin hazırlar.
- 4) İkilemelerin içindeki her bir kelime, cümle içinde görev yönünden aynı işlevi yüklenirler.
- 5) İkilemelerde her iki kelime de aynı eki alır.
- 6) İkilemeler tam anlamıyla bir dil olgusudur ve oluşumunun esasını Türk dilinin yapısından almaktadır.
- 7) Sözlük yazılırken madde başı olabilecek nitelik taşırlar.

Yineleme ve ikilemeler birçok noktada birbirine benzemektedirler. Ancak biraz düşünüldüğünde bu kavramların arasında nüansların olduğu

görülmür. Hazırlanan birçok çalışma indeksinde ikilemelerden farklı özelliklere sahip yapılar, ikileme olarak kabul edilmişlerdir. Bizim de indeksimize aldığımız bazı kalıplar ise bu nüanslardan dolayı ikileme değil yineleme olarak değerlendirilmişlerdir. İndeksten yola çıkarak birkaç söz söylemeyi ve bu konuda monografik bir tartışmaya katkıda bulunmayı amaçlıyoruz.

Harezmi dönemi üstünlük derecesi (superlativ) işlevinde sıfatlar yapan önemli gramer unsurlarından birisi ilk hece + p + kelime gövdesidir; kap-kara, sapsarıg, tüptüz, appak gibi. Bu yapı belirgin olarak pekiştirme işlevine sahiptir. Harezmi dönemine ait metinlerde, günümüzden farklı olarak, araya sadece 'p' sesinin girmesiyle bu yapıların oluşturulduğunu görüyoruz. Günümüzde kullanılan diğer sesleri bu dönemde görmek mümkün değildir. Bu tür yapılarda kelimenin ilk hecesi sesliyle bitiyorsa araya -p- sesi girer ve ardından kelimenin asıl gövdesi -p- sesine eklenir. kara>kap-kara, sarık>sa-p-sarıg vb. Ancak kelime tek heceli ve sessizle bitiyorsa, -p- sesi, ilk sesliden sonra araya girer ve -p- sesinden sonra kelime tekrarlanır: tüz>tü-p-tüz vb. Dolayısıyla bu yapılara ne ikileme ne de yineleme denilebilir. Bu yapılar iki kelimenin birleşmesiyle değil, içeriklerini vurgulamak amacıyla morfolojik bir işlemin sonucu ortaya çıkmışlardır. Burada iki unsur değil, ünlüleriyle ünsüzlerinin bir kısmı tekrar edilen bir tek unsur vardır. Bu yapılara morfolojik açıdan bakılmalıdır.

Aynı kelimenin tekrarıyla oluşan yapılar ikileme değil yinelemedir: *Nokta nokta, para para, mundag mundag* vb. Bu yapılar Türkçeye has söz dizimsel bazı kuralların sonucu ortaya çıkmış öbeklerdir. '*Ataba pa:ra pa:ra bolmuş* (NF 16/15) cümlesindeki yineleme bir gramer zorunluluğu sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bu cümleyi Türkçe dil mantığına göre '*Ataba pa:ra bolmuş*, şeklinde kuramayız. pa:ra kelimesini yineleme, tekrar etme ihtiyacı hissederiz. İkilemelerin en önemli özelliği sözlük yazılırken bir kelime gibi muamele görebilmeleridir.¹ Aynı durumu bahsettiğimiz yapılarda görmeyiz. Yani aynı kelimenin tekrarıyla oluşturulan yapılara, sözlüklerde madde başı ve madde içinde ayrı bir kelime gibi muamele yapılması, istisnâlar dışında, mümkün değildir.

İkilemelerin meydana gelmesi için uzun zamanlara ihtiyaç vardır. İkilemelerin en önemli özelliklerinden birisi de budur. Bunun yanında toplumların, buldukları kültür ve din ortamını değiştirmesi de ikilemelerin oluşumunda büyük rol oynar. Önceki kültürde dine bağlı anlam taşıyan bazı kelimeler daha sonra farklı kültürlerin benimsenmesiyle eski anlamı-

nı yitirip yakın anlamlı olan bir kelimeyle varlığını sürdürmekte, sonuçta ikilemeler meydana gelmektedir. Mesela *ev bark* ikilemesindeki *bark* kelimesi Gök Tanrı inancında ev anlamının yanında türbe anlamına da geliyordu. Uygur döneminde Buda ve Mani dininin kabul edilmesi kelimenin bu anlamını unutturmuş ve *ev bark* ikilemesinin oluşmasında bu durumun büyük etkisi olmuştur.² İkilemelerin oluşması için uzun bir zamana, kültür ve din değişimleri gibi hususlara ihtiyaç vardır. Bu nedenle ikilemelere bakılarak Türk dilinin yaşı, kültür ve din değişimlerinin durumu konusunda sonuçlara varılabilir. Yinelemelerde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Konuşma sırasında, o anda dile getirilebilir ve sınırsız sayıda yineleme üretilebilir.

İndekse alınmayan bazı yapılar var ki, bunlar ne ikileme ne de yinelemedir. Bazı çalışmaların indekslerinde rastladığımız bu tür yapılar Harezmi Türkçesinde de karşımıza çıkar. Kelime+ayrılma hâli+kelime+yönelme hâli yapısında, *küündin künge, yıldın yulka, avvalındın ahiringa* gibi kelimelerin ikileme veya yineleme olması mümkün değildir. Çünkü ikilemelerde ve yinelemelerde, öbeği oluşturan her iki unsur aynı eki almalıdır. İki unsurun da söz dizimi bakımından aynı durumda bulunması ve aynı ögeyi temsil etmesi gerekir. Bu tür yapılarda bu özellikleri göremiyoruz. Bu sebeple bunlar, belki deyim olarak kabul edilebilirler, ancak ikileme ve yineleme olarak tanımlanması uygun değildir.

Mümin kafir, astın üstün, ölüğ tiriğ, sag sol, erkek tişi gibi kelimelerin de ikileme olmadıkları kanaatindeyiz. Çünkü her biri kendi değişik anlamında kalmaktadır. Kavramlar dünyada bir zıtlık hâlinde olsa da bu bir dil olgusundan öte bir yaşantı olgusudur. Bu tür yinelemelerin, ikilemelerin bahsedilen özelliklerinden farklı oluşumlar içinde olduğunu görüyoruz. *Ev bark, ot yalın, mal mülk* vb. ikilemelerden, bu gibi yapıların farklı olduğu yan yana konulup dikkatlice incelendiğinde anlaşılabilir. Bunun yanında, günümüzde bazı zıt anlamlı yinelemeler yan anlam kazanmıştır. *Tatilde, aşağı yukarı beş milyar lira masrafımız oldu* cümlesindeki *aşağı yukarı* yinelemesi, “ortalama” anlamına gelmektedir. Yani bu cümlenin dönüşümünü “tatilde, ortalama beş milyar lira masrafımız oldu” şeklinde yapabiliriz. Bu durumda, günümüzde bu gibi yapıların ikileme işlevi gösterdiği ileri sürülebilir, ancak, buna rağmen yukarıda zikrettiğimiz *ev bark* gibi ikilemelerin birçok özelliğini bu tür yapılarda görmek mümkün değildir. Bu yapılar tarih boyunca kullanıla kullanıla, deyimlerde olduğu gibi, yan anlamlar kazanmışlar ve daha önce zıtlıkları gösteren bu öbekler, başka anlamları da ifade etmeye başlamışlardır.

Yine *kedip keldi*, *yumup açgunca* gibi zarf-fiille oluşan yapılar da ikileme değildir. Çünkü bu yapılar ikileme olsaydı yukarıda da belirttiğimiz gibi aynı ekleri alırlardı. Oysa örnekte de görüldüğü gibi birinci unsur zarf-fiil “-p” ikinci unsur ise belirli geçmiş zaman ekini almıştır. Bu tür yapılar deyim olarak veya birleşik fiil öbekleri olarak adlandırılabilir. Ancak bu yapıların ikileme veya yineleme olması mümkün değildir.

Bersen bermesen gibi bir fiilin ve *arığ arıgsız* gibi -sız/-siz ekleriyle bir ismin olumlu+olumsuz şeklinden oluşan yapılar da ikileme değildir. Bu gibi yinelemeler aynı fiilin veya ismin olumsuzuyla beraber tekrarlarıdır. Bu, ikileme olsaydı, her fiilden ve isimden aynı şekilde ikileme olurdu. Bu tür yapıları da yineleme grubunda zikretmeyi uygun görüyoruz.

Metinlerde gerçekten bahsedilen özelliklere sahip çeşitli ikileme türleri mevcuttur: *ot yalın*, *arığ sılığ*, *bağ bukagu*, *burun avval*, *el kün*, *ev bark*, *mal mülk*, *yok yodun* vb. Ancak bu tür eş anlamlı kelimelerden oluşan yapıların dışındakiler yinelemedir. Türk gramerciliğinde, bu ayrım, artık net bir şekilde yapılmalıdır. Çünkü konuyla ilgili yapılan birçok çalışmada *ev bark*, *mal mülk* gibi ikilemelerle *yavaş yavaş*, *sag sol*, *bersen bermesen*, *arığ arıgsız* gibi yinelemeler aynı başlık altında incelenmektedir. İkileme, yineleme, tekrar gibi birçok isimle adlandırılan bu yapılar, birbiriyle karşılaştırıldığında ve oluşum süreçleri incelendiğinde, semantik ve yapısal açıdan farklı oldukları hemen ortaya çıkmaktadır.

Bunun yanında eş anlamlı ikilemelerin içerisindeki kelimelerin ne kadar eş anlamlı olduğu da tartışmalıdır. Bu kelimelerin dil bilimsel olarak eş anlamlı olması mümkün değildir. Eş anlamlı olarak adlandırılan ikilemeler yakın anlamlı kelimelerden veya anlam çerçevesi olarak birbirine yakın kelimelerden meydana gelmektedir ki, bu durum bazen yanıltıcı olabilmektedir. Birinci kelimenin yan anlamlarından biriyle ikileme kurduğu ikinci kelimenin temel veya yan anlamlarından birisi aynı kavramı ifade eder. Bu durumda da eş anlamlı ikilemelerin meydana geldiğini görmekteyiz.

Metindeki *altun kümüş*, *açlık susuzluk*, *agız burun* gibi yapılar da anlamlarını kısmen veya büyük oranda korumaktadırlar. Bu kelimeler bir arada kullanıldıklarında belli bir anlam çerçevesi oluştururlar ve ikileme gibi algılanırlar. Bu sebeple bu yapılar çoğu zaman eş anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler içine dahil edilmektedir. Ancak bu öbekler ikileme değildir. Özellikle bu ifadeler, yüzyıllar boyunca o kadar çok beraber kullanılırlar ki, yan anlamlar kazanarak, kendi somut anlamlarının yanında baş-

ka anlamları da yüklenirler. Bu sebeple birçok çalışmada bu yapılar ikileme zannedilmektedir, biz bunlara yeni ve daha iyi bir terim bulunana kadar kalıp ifadeler demeyi tercih ediyoruz.

O hâlde bu sayılan yapılar içerisinde sadece eş anlamlı kelimelerden oluşan öbekleri (*ev bark*) ikileme olarak adlandırıyoruz. Bunun yanında aynı kelimenin tekrarıyla oluşan öbekleri (*para para*), zıt anlamlı kelimelerin oluşturduğu öbekleri (*erkek tişi*), fiil ve isimlerin olumlu olumsuz çekimlerinin meydana getirdiği öbekleri (*bersen bermesen, arıg arıgsız*) yineleme olarak adlandırmayı uygun görüyoruz. Kalıplaşmış ifadeleri (*açlık susağlık, altun kümüş*), üstünlük sıfatları (*superlative*) yapan ilk hece+p+kelime gövdesi şeklindeki yapıları (*kapkara, sapsarıg*), ayrılma ve yönelme hâl ekleriyle yapılan öbekleri (*kündin künge*), -p zarf fiiliyle oluşan fiil öbekleri (*kedip keldi*) ne ikileme ne de yineleme olarak kabul ediyoruz. Bu yapılar, kanaatimizce ikileme ve yineleme kavramından uzaktırlar ve belki başka bir isimle adlandırılabilirler.

Harezmi Türkçesi Döneminde İkileme ve Yinelemeler

EREN ikilemeler için, daha çok psikolojik âmillerin tesiri altında doğmuştur, demektedir (1949). Bir kelimenin iki kez tekrarı Türkçe açısından anlamı pekiştirmenin en etkili yollarındandır. Bu durum ikilemelerin ve yinelemelerin Türkçenin her döneminde oldukça yoğun olarak kullanılmasına sebep olmuştur.

İkilemeler ve yinelemeler sürekli bir gelişim içerisindeyler. Tarih boyunca bu yapılar değişmiş, gelişmiş ve kendisine yeni ifade şekilleri bulmuştur. Bünyesine yeni yeni fonetik ve morfolojik şekiller alarak, hem ifade gücünü artırmış hem de dil içerisinde daha işlevsel hâle gelmiştir. Bu sebeple her dönem metinleri incelenmeye ve özellikle ikilemeler tespit edilmeye başlanmıştır (bk. Aydın, 1997; Şen, 2002; Ölmez, 1997; Hatipoğlu, 1981). Bu incelemelerin tamamlanıp Türk dili tarihi boyunca ikilemeler açısından durumunun ortaya konulması gerekmektedir. Bu amaçla, makalede Harezmi dönemi metinlerinden üçü incelenerek hem bu konuya katkıda bulunmaya hem de dönemin ikileme ve yinelemelerinin genel özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Makalede, ikileme örnekleri için *Nehcü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiyâ* ve *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı eserler esas alınmıştır.³

İkilemeler birçok Türkolog tarafından etraflıca incelenmiştir.⁴ Bu sebeple ikilemelerin, bilinen ve daha önceki çalışmalarda anlatılan özelliklerinden bahsetmek yerine, Harezmi Türkçesine has yönleri ortaya konulacaktır.

Harezmi Türkçesi dönemi, başta ikilemeler olmak üzere, yinelemeler için de zengin bir oluşum dönemidir. 13. yüzyıldan itibaren Harezmi ve Sirderya'nın aşağı kesimlerinde kısmen Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağızlarının etkisi altında Karahanlıcadan teşekkül eden Orta Asya Türkçesi edebî dilinin gelişme merhalesine Harezmi Türkçesi adını veriyoruz (Toparlı, 1995). Harezmi Türkçesi 13.-15. yüzyıllar arasında varlığını sürdürmüştür, bu tarihten sonra yerini Çağatay Türkçesine bırakmıştır. 10. yy. da İslamiyete giren Türkler yeni bir din ile tanışmışlardır. Bu değişim ilk olarak kendisini dil üzerinde hissettirdi. Daha önce Orta Asya'da Uygur döneminde Buda ve Mani dinlerini benimseyen Türklerin yaşadığı durumun aynısını, bu kez Harezmi ve Sirderya bölgelerindeki Türkler yaşıyordu. Yeni dinin öğrenilmesi için yoğun olarak tercüme eserler yazılmaya başlandı. Arapça ve Farsçadan eserler çevriliyor ve sözlükler hazırlanıyordu. Yeni din aynı zamanda yeni bir kültür anlamına geliyordu. Ayrıca dillerin birbirleriyle olan sıkı ilişkileri yapı etkileşimlerini de beraberinde getiriyordu. Bu durumu Harezmi dönemi eserlerinde belirgin olarak görebiliriz. Birçok gramer kuralını etkileyen Arapça ve Farsça, ikilemeler ve yinelemeler noktasında da etkisini hissettirmiştir.

Harezmi dönemi eserlerinde ikilemelere ve yinelemelere çok yoğun olarak başvurulduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinde birisi, dinî içerikli eserlerdeki anlatımın gücünü artırmak ve metni daha etkileyici kılmaktır. Konuşma sırasındaki jest ve mimiklerin yerini yazı dilinde ikilemeler almış, kuvvetli vurgu sağlayarak metnin okuyucuyu etkilemesi sağlanmıştır. Ancak bu dönemin ikilemeleri ve yinelemeleri incelendiğinde, bahsedilen yapıların kullanım alanının sadece bununla sınırlı olmadığı görülmektedir. Hatta bazı durumlarda bu işlevinden çok başka işlevlerde kullanıldığı tespit edilmektedir.

İslam dininin öğrenilmesi için Türk dili Arapça ve Farsçayla yoğun etkileşime girmiştir. Türkçeye birçok yeni dinî terim ve kelime alınmaya başlanmıştır. Bu etki o kadar hızlıdır ki, bunu dilin bünyesine almanın en kolay yollarından birisi de ikilemeleri ve yinelemeleri kullanmaktır. İkilemeler ve yinelemeler sayesinde bilinmeyen alıntı bir kelimenin bilinen Türkçe veya yabancı bir eş-yakın anlamlısı bulunarak beraber kullanılmak suretiyle dile girmesi ve adaptasyonu daha kolay olmuştur. Bu durumun aynısını Uygur dönemi metinlerinde de görmek mümkündür (bk. Şen, 2002). Özellikle ikilemelerin oluşumunu kolaylaştıran kültürel ve dinî değişim bu dönemde kendisini yoğun olarak hissettirir. Ya-

bancı dinî terimlerin dile girmesinde yinelemeler büyük bir işlev yüklenirler. Uygur dönemi Budizm ve Mani dinine ait terimlerle, İslamın getirdiği dinî terimler bir arada kullanılarak, yeni dinin terimleri dile sokulmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda birçok ikileme ve yinelemenin meydana geldiğini görüyoruz. Harezmi döneminde Türkçe + Yabancı (*arığ pa:k, burun avval, yalguzluk mütehayyirlik, yaman habi:s*) yapısına sahip ikileme türünün örneği epeyce boldur. Bu gibi durumlarda ikilemeler pekiştirmeden öte ikinci kelimenin – bazen birinci kelimenin anlamını açıklama görevi görürler. *Arığ* kelimesi Türkçe “temiz” anlamına gelir. Bu kelimenin yanında aynı anlama gelen Farsça *pa:k* kelimesi konularak *arığ pa:k* ikilemesi oluşturulur. Böylece birinci kelime ikincinin anlamını açıklamış olur. Bu yapıdaki ikilemelerde temel işlev vurgu ve ifade gücünü artırmak olsa da bazen diğer kelimenin anlamını açıklama işlevi de ön plâna çıkmaktadır. Bu, ikilemeler açısından çok ilgi çekici bir durumdur. Bahsedilen kullanım sayesinde Uygur, Karahanlı ve Harezmi döneminde birçok yabancı kelime ve terimlerin dile kolayca ve yadırganmadan girdiğini görmekteyiz. İkilemeler, alıntı kelimelerin Türk diline girişinde, yeni kelimenin uyuma girmesi ve semantik alt yapısının oluşabilmesi için oldukça yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Yine Yabancı + Yabancı (*‘aza:bu ‘uku:batı, ‘izzet hurmet*) yapısıyla kurulan ikilemelerde de açıklama işlevi yoğun olarak göze çarpar. Daha iyi bilinen yabancı kelime ilk olarak, daha az bilinen yabancı kelime ikinci olarak söylenir. Bu yapıdaki ikilemeler, bazen pekiştirme işleviyle ön plâna çıkarken bazen de ikinci kelimeyi açıklama işlevindedir. Ayrıca bu tür ikilemelere bakarak hangi kelimenin Türkçeye daha önce girdiği konusunda fikir edinebiliriz.

Bu dönem karşılaştığımız bir diğer yapı da alıntı+bağlaç + alıntı (*za:r u za:r, za:r ve za:r, zi:nha:r u zi:nha:r*) yapısıdır. Bu gibi yapılar yineleme gubuna girer. Yinelemeler bu durumda kuvvetli pekiştirme işlevine sahiptir. Bağlaç vurgununun daha da artırılmasına yardımcı olur ve kesinlik anlamı katar.

Harezmi dönemi eserlerinden *Mukaddimetü'l-Edeb*'de aynı kelimenin tekrarıyla kurulan yinelemelerin Arapçada karşımıza çıkan üstünlük derecesi (superlative) bildiren yapılarla karşılık olarak kullanıldığını görüyoruz. Yani “en” anlamında kullanılmıştır. Bu tür yinelemeler kuvvetli pekiştirme ve vurgulama işlevine sahiptir. Bir sözlükte yabancı bir keli-

meye karşılık tanımlama yapmak için ikilemelerin ve yinelemelerin kullanılması ilgi çekici bir durumdur. İkilemelerin ve yinelemelerin aynı yoğunlukta Karahanlı dönemi metinlerinde de kullanılmışlardır. Ancak İslamiyetin tam olarak benimsendiği Eski Anadolu Türkçesi dönemine bakıldığında artık dinî terminolojinin yerleştiği ve farklı kültürlerle uyum sağlandığı görülmektedir. Bu dönem metinlerinde ise Uygur, Karahanlı, Harezmi metinlerine nazaran daha az ikileme ve yineleme yapılarının kullanılmıştır.

O hâlde Harezmi döneminde ikilemelerin ve yinelemelerin özellikle Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerine nazaran yoğun olarak kullanılmasının sebeplerini üç ana başlık altında toplayabiliriz⁵:

1. Yabancı dinî terminolojiyi yerli dinî terminolojiyle beraber kullanmak ve yeni unsurların dile girişini kolaylaştırmak
2. Dinî metinlerdeki anlatım gücünü ve etkileme kabiliyetini artırmak
3. Sözlüklere has bir durum olarak Arapça üstünlük derecesi (süperlative) bildiren yapılara karşılık olarak kullanmak

Bu çalışmada, Harezmi dönemi ikilemeleri ve yinelemeleri hakkında tespit edilen ilgi çekici yönler gösterilmeye çalışılmıştır. Gerek anlam boyutuyla gerekse söz dizimi açısından, ikilemelerin ve yinelemelerin işlevleri epeyce ayrıntılı olarak buraya kadar alıntı yaptığımız çalışmalarda anlatılmıştır. Aynı işlevleri burada zikretmek tekrar olacağından tespit edilen ikilemeleri ve yinelemeleri araştırmacıların dikkatine sunmak daha uygun bulunmuştur.

İNDEKS

Hazırlanan bu indekse bizim ikileme ve yineleme olarak adlandırdığımız kelime gruplarının yanı sıra, ikilemeler üzerine yapılan bazı çalışmalarda kullanılmış, ancak bizim yukarıda izah ettiğimiz gibi ikileme ve yineleme olarak kabul etmediğimiz yapılar da hem araştırmacıların dikkatine sunulmak hem de monografik tespitlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere dahil edilmiştir. Kelimelerin transkripsiyonlu şekilleri yerine günümüz Türkçesindeki yazım şekilleri esas alınmıştır.⁶ İndeks aşağıdaki şekilde kısımlara ayrılarak tasnif edilmiştir:

- a) Eş veya yakın anlamlı kelimelerle oluşan ikilemeler (*ev bark*)

- b) Aynı kelimenin tekrarıyla yapılan yinelemeler (*pa:ra pa:ra*)
c) Zıt anlamlı kelimelerle yapılan yinelemeler (*erkek tişi*)
ç) Fiillerin ve isimlerin olumlu+olumsuz şekliyle yapılan yinelemeler (*bersen bermesen, arıg arıgsız gibi*)
d) Kelime+ayrılma hâli+kelime+yönelme hâli (*kündin künge gibi*) şeklindeki yapılar
e) İlk hece + p + Kelime Gövdesi (*kapkara, sapsarıg gibi*) şeklindeki yapılar
f) Kalıp ifadeler (*açlık susağlık gibi*)

Bu tasnifte özellikle eş anlamlı ikilemeler ve bunlarla karıştırılan kalıp ifadelerin örneklerine daha fazla yer verilmiştir. Bunun yanında aynı kelimenin tekrarıyla veya zıt anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler de metinlerden elde edilen malzemeler nispetinde örneklendirilmiştir. Diğer yapılar ise, kısmî sayıda örnekle indekse dahil edilmiştir. Zarf-fiille oluşan yapılara (*kedip keldi gibi*) ise indekste yer verilmemiştir.

a) Eş veya Yakın Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler

aça ayıra (aça ayıra, iyice, etraflıca)
aça ayıra aytdı nemeni (ME 69/4)
(meseleyi etraflıca anlattı)

açlık kahtlık (açlık kıtlık)

İdiya: Yu:suf peygamber kavmiñe berilgen açlık kahtlıkı bularka bergil (KE 225r/1)

(Ey Allahım, Yusuf peygamber kavmine verilen açlık kıtlığı bunlara ver)

ka:fırlerga açlık kahtlık du'a:sın kıldı (KE 224v/21-225r/1)

(kafirlerle açlık kıtlık duasını kıldı)

agır küçey (ağır zor)

agır küçey boldı iş (ME 200/5)

(iş ağır güç oldu)

alp bahatu:r (yiğit bahadır)

manga alp bahatu:r, kuvvatlıg kişiler ıda bergil, tep (NF 151/9)

(bana yiğit bahadır kuvvetli kişiler gönder, deyip)

and ya:d (yemin)

ya: Rabbi, sening 'izzeting birle and ya:d kılurmen (NF 61/6)

(ya Rabbi, senin izzetin ile yemin ederim.)

ard arka (art arka)

bu benim ardım arkam (ME 130/4)

(bu benim ardım arkam)

arıg muslih (temiz salih)

arıg muslih kişimen (KE 14r/21)

(temiz salih kişiyim)

arıg pa:k (temiz)

kerekmez sıfatlardın arıg pa:k turur (NF 78/16)

(gereksiz vasıflardan temizdir)

arıg pa:klarını tutar (NF 208/5)

(en temizlerini tutar)

arıg sılıg (temiz pak)

ol arıg sılıg turur (KE 183v/6)

(o temiz paktır)

arıglap agırlap (temize çıkarmak)

özünüznizi arıglap ağırlap özgege yükleyüşüz (KE 84v/10-11)

(kendinizi temize çıkarıp başkasına yükliyorsunuz)

arıklık pa:kılık (temizlik saflık)

arıklık pa:kılık sanga turur (NF 83/13-14)
(temizlik saflık sanadır)

arıgsız sasıg (pis kötü koku)

yer yüzindeki kamug arıgsız sasıg yıdılgılar (KE 22r/14)

(yer yüzündeki bütün pis kötü kokular)

arıgsız yaragsız (pis kötü)

arıgsız yaragsızdın özge tugurmagaylar (KE 210r/5)

(pis kötüden başka doğurmayacaklar)

'a:si: ca:fi: (asi kötü, eziyet verici)

biz 'a:si: ca:fi: yazukluklarını (KE 219v/2)

(biz asi ve eziyet verici günahları)

aslın neslin (aslını neslini)

bu Muhammedniñ aslın neslin bilürsen (KE 187v/11)

(bu Muhammedin aslını neslini bilirsin)

aş etmek (aş ekmek)

ogul kızga aş etmek atası bolmasunlar (KE 236v/11)

(oğul kıza aş ekmek atası olmasınlar)

aşlar boguzlar (yemek yiyecek)

olar aşlar boguzlar kılıp (KE 39v/4-5)

(onlar yemekler yiyecekler kılıp)

at aygır (at aygır)

at aygır yok (KE 248v/1)

(at aygır yok)

atı çavı (adı sanı, adı şöhetri)

atı çavı çıkğay erdi (KE 94r/21)

(adı sanı çıkacaktı)

atlas çuzı (değerli kumaş)

tonadım türlüg yıgırdın Ru:m Hıta:y atlas çuzı (KE 249v/6)

(türlü değerli Rum ve Hıta:y kumaşları (ile) bezedim)

tonlukı tañsuk yıgırdın Ru:m Hıta:y atlas çuzı (KE 68v/2)

(elbiselik nadir değerli Rum Hıta:y kumaşı)

aydın yarukrak (aydın parlak)

yulduzdın aydın yarukrak (KE 38v/11)
(yıldızdan daha aydın ve parlak)

'aza:bı 'uku:batı (azab ceza, azap işkence)

ölmekke yakın bolmuşlar ka:fırlar 'aza:bı 'uku:batı sebebidin (NF 98/6)

(kafirlerin azabı ve işkencesinden ölmek üzerelemiş)

ba:g bu:stan (bağ bostan)

ba:gları bu:sta:nlarıka kirip hurma: yıgaçların kestiler (KE 228r/2)

(bağlara bostanlara girip hurma ağaçlarını kestiler)

baş başçı (önder lider)

biziñ başımız başçımız bolsa (KE 200v/12)

(bizim önderimiz liderimiz olsa)

behmen zemheri: (karakış zemheri)

keçti behmen zemheri: kış kalmadı karı buzı (KE 68r/18)

(geçti karakış zemheri kış kalmadı karı buzı)

behmen zemheri: kış (kara kış zemheri kış)

keçti behmen zemheri: kış kalmadı karı buzı (KE 68r/18)

(geçti kara kış zemheri kış kalmadı karı buzı)

burun avval (önce evvel)

cümle hala:yıkın burun avval gu:r yarılıp (NF 36/15)

(cümle halkdan önce evvel mezar yanılıp)

butak yapurgak (budak yaprak)

arası butak yapurgak tal çeçekler tüp tüzi (KE 68r/21)

(arası budak yaprak dal çiçekler tüp tüzi)

cema:d ca:nsız (cansız)

munung teg cema:d ca:nsızka neteg
secde kılursız? (NF 216/14)

(bunun gibi cansıza neden secde eder-
siniz?)

çürüp eskirip (çürüyüp bozulup)

gu:rd a çürüp eskirip yatmaknı unutgay
(NF 376/11)

(mezarda çürüyüp bozulup yatmayı
unutacak)

dervi:ş miski:n (fakir miskin, fakir
muhtac, tembel)

anda turgan dervi:ş miski:nlerke berür-
ler (NF 41/8)

(orda duran fakir muhtaçlara verirler)

kongşılardaki dervi:şlerke mis-
ki:nlerke terbi:yet kılınlar (NF
128/16-17)

(komşularındaki fakirlere muhtaçlara
terbiyet kılınlar)

duru:z sena: (selam övgü)

takı Hak te'a:la: sanga öz za:tı birle
duru:z sena: aydı (NF 10/7-8)

(ve Hak teala sana öz zatı ile selam öv-
gü söyledi)

menim resu:lumga duru:z sena: ay-
tinglar! (NF 10/8)

(benim resuluma selam övgü söylesinler)

edizrek yırakrak (yüksek uzak)

andın edizrek yırakrak yeti kat kök
yerdin teyür (KE 217r/8)

(ondan daha yüksek daha uzak yedi
kat gök yerden der)

ehli evla:dı (ehli evladı)

takı anlar Medi:ne içinde köligede ehli
evla:dı birle a:sa:yiş kılıp otururlar
(NF 408/15)

(ve onlar Medine içinde gölgede ehli
evladı ile güvenle otururlar)

eş koldaş (eş dost)

kıya:met küni yaman eş koldaş biri bi-
rindin teberra: kılurlar (KE 196r/1)

(kıyamet günü kötü eş yoldaş biri bi-
rinden uzak dururlar)

eşi koldaşı, teñi tuşı, ortakı yok (KE
46r/17-18)

(eşi yoldaşı, eşi benzeri, ortağı yok)

et ten (et ten)

na:zük etim tenim katıg ınırçakda yen-
çildi (KE 74r/8)

(nazik etim tenim zor tahterevanda
ezildi)

ayak yalañ kılrsa etin tenin körelñ tep.
(KE 169v/8)

(ayak yalın kılrsa etini tenini görelim diye)

evre çe:vre (evire çevire)

evre çe:vre bakdı nemege (ME 168/4)

((o) şeylere evire çevire baktı)

ew bark (ev bark)

'Avacnñ ewi barkı yok erdi (KE
23v/17)

('Avac'ın evi barkı yoktu)

sizlerde biringizke sewüglügrek bol-
gay ewi barkıdın, oğlı kızdın ...(NF
77/9-10)

(sizlerden birinize evi barkından oğlu
kızından daha sevimli olacak)

ewe aşuka (acele çabuk, everek ace-
leyle)

cena:zemni ketürmişte ewe aşuka eltiñ
(KE 239v/17)

(cenazemi geldiğinde ecele çabuk
gömün)

ewlüg barklıg (evli barklı)

deyya:r ewlüg barklıg temek olur (KE
23v/16)

(kişi evli barklı demek olur)

faki:r muhta:c (fakir muhtaç)

yana bir faki:r muhta:c men (NF
100/10)

(yine bir fakir muhtacım)

fıskı fucu:rı (fıskı fücuru)

takı Yezi:dning fıskı fucu:rı halk ara-
za:hir bolup turur erdi. (NF 183/6)

(ve Yezid'in fıskı fücuru halk arasında
yayılırdı)

gari:b faki:r (garip fakir)
gari:blerni faki:rlerni özündin ilgerü tutdı (KE 198v/9-10)
(garibleri fakirleri özünden ileri tutdu)

hal'atlar 'ata:lar (bağış lutuf)
takı üküş hal'atlar 'ata:lar berdi (NF 205/3)
(ve çok bağışlar hediyeledi)

haylı haşamı (zümre tebaa)
Süleyma:n peyga:mbar 'as haylı haşamı birle (NF 392/1)
(Süleyman peygamber zümresi tebaası ile)

heybetlig 'azametlig (heybetli azametli)
andag heybetlig 'azametlig Cebre'i:l Mevli: te'a:la: (KE 211r/12-13)
(onun gibi heybetli azametli Cebrail Mevla teala)

hiya:nat yaman (ihanet kötü)
munça yıldın berü he:ç Muhammeddin hiya:nat yaman fi'l, kerekmez iş körm-şing bar mu? (NF 16/1-2)
(bunca yıldan beri hiç Muhammedden ihanet kötü hareket, gereksiz iş gör-dün mü?)

hurmetlig 'izzetlig (hürmetli izzetli)
takı hurmetlig 'izzetlig kimerseler (NF 379/9-10)
(ve hürmetli izzetli kimseler)

idiş ayak (çanak kadeh)
ekinçi yıl idiş ayakların berip (KE 93r/1)
(ikinci yıl çanak kadehlerin verip)

işçi yumuşçı (işçi)
Muhammedni işçi yumuşçı atap (KE 187v/13)
(Muhammedi işçi atayıp..)

'izzet hurmet (izzet hürmet)
manga 'izzet hurmet kılıp (NF 404/11-12)
(bana izzet hürmet kılıp)

kadguluğ bezma:n (kaygılı kederli)
kadguluğ bezma:n bolup yıglar (NF 53/13-14)
(kaygılı kederli olup ağlar)

kadguluğ muñluğ (kaygılı sıkıntılı)
kadguluğ muñluğlarka buluşsunlar (KE 236v/13)
(kaygılı sıkıntılılara buluşsunlar)

kap kayaş (akraba hısım)
kapkayaşın arturuban koldı 'a:si: üm-metin (KE 181r/19)
(akraba hısımını artırıp istedi asi üm-metini)

kara:rı a:ra:mı (rahatı huzuru)
he:ç kara:rı a:ra:mı kalmadı (NF 359/17)
(hiç rahatı huzuru kalmadı)

karım katım (karışma)
karım katımluk kılıştı anıng birle (ME 114/5)
(onun ile karıştı)

katıg düşva:r (güç zor)
bu söz Mu:si:ga yawlak katıg düşva:r keldi (KE 122r/8)
(bu söz Musaya çok güç zor geldi)

katış karış (karma karış)
katış karış yak yavukluk (ME 139/2)
(karma karış akraba yakınlık)

keñlik uçuzluk (bolluk çokluk)
yetti baş yaş buğdaylar keñlik uçuzluk turur. (KE 90r/12-13)
(yedi baş yaş buğdaylar bolluk çoklukdur)

keydlerini hi:lelerini (oyun hile)
ya: Muhammed, Rebbüng anların keydlerini hi:lelerini ba:til kıldı. (NF 43/11)
(Ya Muhammed, Rabbin onların oyunlarını hilelerini batıl kıldı)

kızlık kahtlık (kıtık yokluk)
kızlık kahtlık yıllarınıñ beşinçi yılı er-di (KE 93r/20-21)

(kıtık yokluk yıllarının beşincisiydi)
kendü özi (kendi kendisi, kendi özü)
kendü özin tang kördi, küvendi kendü
özi birle (ME 5/1)
(kendi kensini tuhaf gördü, kendi ken-
dine güvendi)
kendü özi birle küvenmek (ME 5/2)
(kendi kendisine güvenmek)
kendü özini arıg kıldı (ME 106/1)
(kendi kendisini temizledi)
korka eymenü (korka çekine)
men sizke bardım korka eymenü (NF
76/14)
(men size korka çekine geldim)
korka titreyü (korkarak titreyerek)
ol ga:rdın çıkıp korka titreyü kelip ay-
dım (NF 8/7-8)
(o mağaradan çıkıp korkarak titreyerek
gelip söyledim)
korkup ürküp (korkup ürküp)
cümle korkup ürküp yığışu keldiler
(NF 16/15)
(cümle korkup ürküp toplanıp geldiler)
koy koz (koyun kuzu)
bizler koy koz yılki kara katınga çıkar-
mız (NF 353/17)
(bizler koyun kuzu hayvan yanına çı-
karız)
koy kozları tagda yöriyür (KE 216v/4)
(koyun kuzuları dağda yürüyor)
bir keçe yılki karasın, koy kozısın ya-
zığa çıkardı (KE 61v/15)
(bir gece hayvanlarını koyun kuzuları-
nı yazığa çıkardı)
kök yaş (gök yaş, yeşil yaş)
kara yerdin kök yaş otlar ünere (KE
68r/15)
(kara yerden yeşil yaş otlar büyür)
köni bışığ (doğru olgun)
hikmet ma'ni:si köni bışığ işlik bolur.
(KE 163v/11)

(hikmet manası doğru olgun işli olur)
köp telim (çok çok)
bu ölügsek tegreside kördüm erse köp
telim (KE 238v/6)
(bu fani çevrede gördümse çok çok)
körk bezek (güzellik süs)
körkleri bezekleri öksük turur (KE
215r/16)
(güzellikleri süsleri eksikdir)
körklüg bezeklig (güzel süslü)
yana bir körklüg bezeklig sara:ylar kö-
rermen (KE 215r/1)
(yine bir güzel süslü saraylar görür-
rüm)
kul karavaş (kul köle)
takı kulu karavaşı (NF 17/8)
(ve kulu kölesi)
takı kul karavaşlarını artuk emgetmeng
(NF 87/2)
(ve kulu kölelerine çok eziyet etme-
yin)
zi:nha:r nama:z kılğan kul karavaşını
urmang (NF 161/8)
(sakın namaz kılan kul köleye vurmayın)
kul küñ (kul cariyeye)
kul küñ a:za:d kılur erdim (KE 226v/7)
(kul cariyeye azad kııldım)
kul küñni edgü tutuñ (KE 238r/13-14)
(kulu cariyeyi hoşnud tutun)
küç kuvvet (güç kuvvet)
küçleri kuvvetleri kalmadı (KE
96v/21)
(güçleri kuvvetleri kalmadı)
küçin kuvvetin bilür erdi. (KE 98r/11)
(gücünü kuvvetini bilirdi)
küçlüg erklig (güçlü kuvvetli)
bizlerdin küçlüg erklig melikesen (KE
148r/6)
(bizlerden güçlü kuvvetli melikesin)
ma:l esba:b (mal esbab)

men saña kelmiş de altın kümüş, ma:l esba:b, kul karabaşdın başka (KE 193v/5-6)

(ben sana keldiğimde altın gümüş, mal esbab, kul köleden başka)

ma:l mülk (mal mülk)

ma:l mülk kamug resu:lnıñ boldı (KE 193r/18-19)

(mal mülk hepsi rasulün oldu)

meniñ ma:lım mülkümiñ niha:yeti yok (KE 45v/13)

(nenim malımın mülkümün sonu yok)

ma:llarınızning mülkleringiz-ning hem yarusını takı berdingiz (NF 256/4-5)

(malarınızın mülklerinizin hem yarısını dahi verdiniz)

ma:l tawar (mal davar)

ne kim ma:l tawar bar erse (NF 64/4)

(ne kim mal davar varsa)

ma:lım tawarım telim (KE 45r/5)

(malım davarım çok)

ma:l tewe (mal deve)

ma:l tewelerin dervi:şlerge sadaka berdi (KE 45r/6-7)

(mal develerini muhtalara sadaka verdi)

ma:l tıvar (mal servet)

köplük birle küvendiler ogul kız ma:l tıvarda (ME 196/7)

(çokluk ile güvendiler oğul kız mal servette)

ma'ni: haka:yık (mana hakikat)

cümlesining ma'ni:larını haka:yıkları- nı özidin eşitürmen (NF 202/2-3)

(cümlesinin manalarını hakikatlerini kendinden işitirim)

mekri hi:lesi (oyunu hilesi)

ol ka:fırlarınğ mekri hi:lesi ba:til boldı (NF 40/14)

(o kafirin oyunu hilesi batıl oldu)

miski:n 'a:ciz (miskin aciz)

özini miski:n 'a:ciz körüp (NF 373/2) (kendini miskin aciz görüp...)

munlıg sınılg (esaslı sağlam)

isla:m yarılıg, munlıg sınılg, müsül- ma:n di:nlıg (KE 2v/1)

(İslam ışıklı, esaslı sağlam, müslüman dinli...)

muñlug kadgulg (sıkıntılı kaygılı)

men bir za'ıf muñlug kadgulg, köz- siz kartmen. (KE 99r/13-14)

(ben bir zayıf sıkıntılı kaygılı, gözsüz yaşlıyım)

mülk esba:b (mülk esbab)

mülkin esba:bın, kulın küñin Yu:sufga satıp aşlık aldılar (KE 66v/20-21)

(mülkün esbabın, kulunu kölesini Yu- sufa satıp yemeklik aldılar)

nime köp (fazla çok)

nime köp sözlüg kişi ermes mü? (KE 49v/13-14)

(fazla çok sözlü kişi değil mi?)

ogul uşak (oğul uşak)

veli:kin ogul uşakın telim turur (KE 186r/4)

(velakin oğul uşak çoktur)

ot yalm (ateş alev)

ögsüzler ma:lın yegen karınların köz kulaklarındın, ağız burunlarındın ot yalınlar çıkğusu (KE 249r/9-10)

(öksüzler malını yiyenlerin karınlarındın göz kulaklarındın, ağız burunlarındın ateş çıkması)

oynayu küle (oynaya güle)

biri biri birle oynayu küle başladılar erse (NF 108/2)

(biri biri ile oynaya güle başladılarsa)

pa:rsa: za:hid (dindar zahid)

bir pa:rsa: za:hid bar erdi (NF 295/6)

(bir dindar zahid vardı)

pele:dlik arıgsızlık (murdarlık pislik)

hemi:şe pele:dlik arıgsızlık birle 'ömri-

ni keçürgen za'i:fa erdi (NF 68/4-5)
(devamlı murdarlık pislik ile ömrünü geçiren kadını)

peşi:ma:n neda:mat (pişmanlık)

üküş peşi:ma:n neda:mat yegeysen (NF 16/5-6)

(çok pişmanlık hissedeceksin)

Rab Ugan (Rab Tanrı)

Rab Ugan kutkardı andın kavi i:ma:n keltürüp (KE 151v/16)

(Rab Tanrı kurtardı ondan kuvvetli iman getirip)

sabrum kara:rım (sabrım kararım)

andın songra sabrı kara:rı kalmadı (NF 79/10)

(ondan sonra sabrı kararı kalmadı)

munı körmesem sabrum kara:rım keter (NF 360/5)

(bunu görmesem sabrım kararım gider)

sakışsız köp (sayısız çok)

sansız hamd u sena:lar ve sakışsız köp şükrler ol Teñriga (KE 1v/2)

(sayısız hamd ve senalar ve sayısız çok şükürler o Tanrıya)

sa:lih muttaki: (salih muttaki)

bu 'Umran yawlak sa:lih muttaki: er erdi (KE 166v/3)

(bu 'Umran salik muttaki kişiydi)

san sakış (haddi hesabı)

ey Mekke halkı sanı sakışı yok çerig keldi. (KE 180r/1-2)

(ey Mekke halkı haddi hesabı belli olmayan asker geldi)

sanları sakışları yok (KE 174v/21)

(haddi hesabı belli değil)

sansız sakışsız (hadsiz hesabsız)

munça sansız sakışsız erke bardım te-yürsen (NF 399/1-2)

(bunca hadsiz hesapsız kuvvete vardım dersin)

ol zaman hava:da sansız sakışsız kuş-

lar köründi (KE 180r/18-19)

(o zaman havada hadsiz hesapsız kuşlar göründü)

sekrişü sewnüşü (sıçraya sevine)

sekrişü sewnüşü dünya: özinge tüşer erdiler (NF 393/1)

(sıçraya sevine dünya özüne düşerdiler)

silig arıg (temiz pak)

silig arıg hadd-i safa: (KE 2v/3)

(temiz pak hadd-i safa)

sözi sawı (lafı sözü)

Lu:tnuñ bir kimerse birle sözi sawı boldı tep (KE 59r/16-17)

(Lutun bir kimse ile lafı sözü oldu diye)

sulhñı 'ehdñi (sulhu ahdi)

sulhñı 'ehdñi buzmuşlar (NF 47/17)

(sulhı ahdi bozmuşlar)

şefakatlıg rahmetlig (şefkatli rahmetli)

ey 'aya:lım şefakatlıg rahmetlig Teng-rike satgaştım (NF 131/16)

(ey çocuğum şefkatli rahmetli Tanrıya kavuştum)

şeri:k ortak (şerik ortak)

şeri:k ortak yok turur (NF 78/17)

(şerik ortak yoktur)

tal çeçek (dal çiçek)

tal yığaçlık yaş yapurgak tal çeçek (KE 249v/3)

(dal ağaçlık yaş yaprak dal çiçek)

arası butak yapurgak tal çeçekler tüp tüzi (KE 68r/21)

(arası budak yaprak dal çiçekler düpdüzü)

tal yığaç (dal ağaç)

tal yığaçlar yeñ salışur oynayur teg bay kızı (KE 68v/1)

(dal ağaçlar dal slışır oynar gibi zengin kızı)

tarlık açlık (yokluk kıtlık)

yetti baş kurug bugday tarlık açlık turur. (KE 90r/13)

(yedi baş kuru buğday yokluk kıtlık açlık durur)

tañsuk yıgar (nadir değerli)

tonlukı tañsuk yıgardın Ru:m Hitay atas çuzı (KE 68v/2)

(elbiselik nadir değerli Rum Hitay kumaşı)

tawar yılkı (davar hayvan)

tawar yılkı alsamız (KE 73r/12)

(davar hayvan alalım)

teñ tuş (denk benzer)

belki teñ tuş hem yok (KE 191v/2)

(belki denk benzer hem yok)

bizge teñ tuş erenler kerek (KE 221v/16-17)

(bize denk benzer erenler gerek)

tenleri ca:nları (tenleri canları)

tenleri ca:nları birle uruşsunlar (NF 69/9)

(tenleri canları ile vuruşsunlar)

tezgingen yörigen (gezen yürüyen)

yer yüzünde ka:fırlardın tezgingen yörigen kodmagıl (NF 116/6)

(yer yüzünde kafirlerden gezen yürüyen koyma)

tog toprak (toz toprak)

Ebu: Bekr artıña bakdı tog toprak kördi (KE 220v/8)

(Ebu Bekir ardına baktı toz toprak gördü)

tog toz (toz toprak)

yol toğı tozıdın arınsun (KE 74v/6)

(yol toz topraktan temizlensin)

tutka kiriş (sap kiriş)

bu ekki yanıñ başları bağırları, tutkaları kirişleri tüz muva:fık tururlar. (KE 211v/8)

(bu iki yanın başları bağırları, sapları kirişleri düz uygun dururlar)

tüz muva:fık (düz uygun)

bu ekki yanıñ başları bağırları, tutkaları kirişleri tüz muva:fık tururlar. (KE 211v/8)

(bu iki yanın başları bağırları, sapları kirişleri düz uygun dururlar)

tüzün teñ (uygun denk)

kirişini kirişi birle tüzün teñ tutarlar. (KE 211v/7)

(kirişi kiriş ile uygun denk tutarlar)

Ugan İdi (Allah Tanrı)

Ugan İdimiz kita:b-ı kadi:m (KE 65v/18)

(Allah Tanrımız katab-ı kadim...)

Ugan Teñri (Allah Tanrı)

ey Yu:nus Ugan Teñri saña sela:m ıddı. (KE 152r/21-152v/1)

(ey Yunus Allah Tanrı sana selam gönderdi)

ulug yaşlıg (büyük yaşlı)

Ku:fedın ulug yaşlıg kişilerni alıp kelıng (NF 155/17)

(Küfeden büyük yaşlı kişileri alıp gelin)

urugum kadaşım (soyum kardeşim)

veli:kin Mekkede urugum kadaşım bar (NF 48/15)

(velakin Mekkede soyum kardeşim var)

uruş kiriş (kavga döğüş)

ya: takı ekki musulma:n arasında gamma:zlık kılıp uruş kiriş... (NF 67/10)

(ya dahi iki müslüman arasında gammazlık kılıp kavga döğüş...)

ün sıgıt inçık yığı (ses feryat ağlama inleme)

tiñleyü turdum tükel yaş ün sıgıt inçık yığı (KE 238v/4)

(dinleyerek durdum bütün yaş ses feryat ağlama inlama)

ya:ba:n yazı (yaban yazı)

men dürr-i meknu:n tüzdüm kezmedim ya:ba:n yazı (KE 249v/13)

(ben dürr-i meknun düzdüm gezmedim yaban yazı)

yağlaşmak sançışmak (düşmanlaşmak döğüşmek)

yana bir melik birle yağılaştı sançıstılar (KE 178r/3)

(yine bir melik ile düşman olup doğuştuler)

yağılık düşma:nlık (düşmanlık)

yağılık düşma:nlık belgürtgen muva:fıklık ma bergey (KE 25r/5)

(düşmalığı ortaya çıkaran uygunluk da verecek)

yak yavukluk (akraba yakın)

huccet ketürdi takı yak yavukluknı... (ME 60/5)

(delil getirdi ve akraba yakınlığı...)

yak yawuk (akaraba yakın)

ya: Muhammed, yak yawuklarınrı tamugdın kurtgargıl (NF 16/13)

(ya Muhammed, akraba yakınlarını cehennemden kurtar)

yak yawuknı seversen (NF 8/11)

(akraba yakını seversin)

yalbaru ıñrayu (yalvararak inleyerek)

arkalarına yüklep yalbaru ıñrayu kirdiler (KE 101v/16)

(arkalarına yükleyip yalvararak inleyerek girdiler)

yalguz dervi:ş (yalnız miskin)

yalguz dervi:ş erdi (KE 202v/21-203r/1) (yalnız miskindi)

yalguzluk mütehayyirlik (yalnızlık şaşkınlık)

karanguda yalguzluk mütehayyirlik birle tururmen (NF 357/8)

(karanlıkta yalnızlık şaşkınlık ile durum)

yalwaru yıglayu (yalvararak ağlayarak)

za:ri:lık birle yalwaru yıglayu çıkdılar (KE 12v/21)

(sızlanma ile yalvararak ağlayarak çıkdılar)

yamanlarını habi:slarını (kötülerini yaramazlarını)

temürnüng yamanlarını habi:slarını keterür (NF 208/6)

(demirin kötülerini yaramazlarını giderir)

yaragı kudratı (gücü kuvveti)

iza:rını bağlamak yaragı kudratı bolmadı (NF 226/6-7)

(peştemalını bağlamaya gücü kuvveti kalmadı)

yaratgan törütgen (yaratan türeten)

takı 'a:lamnı yaratgan törütgen bir u bar Tangrıga 'iba:dat kılmazsız (NF 217/2)

(ve alemi yaratan türeten bir ve var Tanrıya ibadet kılmassınız)

yarık yaşık (zırh miğfer)

bir yarık yaşık bermiş erdi. (KE 133r/7)

(bir zırh miğfer vermişti)

özi yarık yaşıkı birle ok alıp (KE 44r/4)

(kendisi zırhı miğferi ile ok alıp...)

peygam:bar 'as yarık yarık keddi. (NF 70/13-14)

(peygamber 'as zırh miğfer giydi)

yaş yapurgak (yaş yaprak)

ba:g kopardım tal yıgaçlık yaş yapurgak tal çeçek (KE 249v/3)

(bağ kopardım dal ağaçlık yaş yaprak dal çeçek)

yatmak udımak (yatmak uyumak)

özining yatmak udımak 'a:datı yok (NF 190/16)

(kendisinin yatmak uyumak adeti yok)

yatmak uyumak için mü öğrenürsen? (NF 223/6)

(yatmak uyumak için mi öğrenirsin?)

yavaşlık yumşaklık (yavaşlık yumuşaklık)

ca:nını yavaşlık yumşaklık birle algıl (KE 237v/8)

(canını yavaşlık yumuşaklık ile al)

yawlak telim (çok çok)
emgekim yawlak telim bar (KE 77r/19)
(zahmetim çok çok var)
yawungu edgü (yakın iyi)
üçünç ba:bı Hak te'a:la: hazratına yawungu edgü 'ameller beya:nı içinde turur (NF 2/14-15)
(üçüncü babı Hak teala hazretine yakın iyi ameller beyanı içindedir)
yawuz yaman (kötü yaman)
yawuz yaman yorugga tuş bolup (KE 88r/19-20)
(kötü yaman yoruma tuş olup)
yazuk hıya:net (günah hiyanet)
yazuk hıya:net özgelerdin çıktı (KE 91v/13)
(günah hiyanet başkalarından çıktı)
yazuk ma'siyet (günah masiyet)
yazuk ma'siyet üküş kıldılar (KE 5r/2-3)
(günah masiyet çok işlediler)
yer yurt (yer yurt)
yer yurtlarını salıp Mekkedin Medi:ne-ke hicret (NF 63/8)
(yer yurtlarını bırakıp Mekkedden Medineye hicret...)
yerge taşga (yere taş)
adıkların tizleriñe tegi yerge taşga berkitdiler (KE 30v/13-14)
(ayaklarını dizlerine kadar yere taş berkitdiler)
yıgaksız hica:bsuz (helal örtüsüz)
yurt yıgaksız hica:bsuz boldı (ME 47/7)
(yurt helal örtüsüz oldu)
yığı sıgıt (ağlama feryat)
yığı sıgıt kopardılar (KE 242v/3-4)
(ağlama feryat kopardılar)
yıglamak za:ri:lık (ağlama sızlanma)
erteke tegi yıglamak za:ri:lık birle tün-ni ehya: kılur erdi (NF 239/10-11)

(erte güne kadar ağlama sızlanma ile geceyi ihya kılardı)
yılan çayan (yılan çayan)
andın soñ ol yerde yılan çayan (KE 216r/12)
(ondan sonra o yerde yılan çayan...)
takı yılandın çayandın korkmagıl (NF 21/10)
(ve yılan çayıandan korkma)
yılan çıdan bk. yılan çayan (yılan çayan)
Nu:h peyga:mber yılınnı çıdanni kimi-ge ıdmadı (KE 24v/22)
(Nuh peygamber yılınnı çıyanı gemiye göndermedi)
yılık kara (hayvan)
yılık kara kamug hela:k boldı (KE 23v/14-15)
(hayvanların hepsi helak oldu)
cümle ma:llarımıznı, yılık karanı (NF 69/8)
(cümle mallarımıznı, hayvanlarımıznı)
yıratgu yawuz (uzak kötü)
törtünç ba:bı Hak te'a:la:ning hazratı-dın yıratgu yawuz 'ameller beya:nı içinde turur (NF 2/15-16)
(dördüncü babı Hka teala hazretinden uzak kötü ameller beyanıdadır)
yinçke yuwka (ince ince)
yinçke yuwka tonlar keyip (KE 80/16)
(ince ince donlar giyip)
yok yodun (yok olma)
sen ve mülküñ, elin küñüñ yok yodun bolgaysız. (KE 99r/18-19)
(sen ve mülkün, memleketin halkın yok olacaksınız)
yoksız çıgay (muhtac fakir)
yawlak yoksız çıgay amma: (KE 128r/17-18)
(çok muhtac fakir amma)
yoksız çıgay erdiñ (KE 190v/7)
(muhtac fakirdin)

yolsuz hüccetsiz (yolsuz izinsiz)
yolsuz hüccetsiz Resu:lniñ hali:fesin
neteg öldürür erdiler (KE 241r/19)

(yolsuz izinsiz Resulün halifesini nasıl
öldürürler)

za:hid pa:rsa: (zahid dindar)

za:hid pa:rsa: kişi erdi (NF 239/6)

zahmat meşakkat (zahmet meşakkat)

bu ka:fırlar zahmatını meşakkatlarını
körerbiz (NF 11/5)

(bu kafırlar zahmetini meşakkatını gö-
receğiz)

za'i:f yazukluk (zayıf günahkar)

menim za'i:f yazukluk ümmetlerim
birle (KE 238r/3)

(benim zayıf günahkar ümmetlerim ile)

zarar ziya:n (zarar ziyan)

közniñ zararı ziya:nı evvel bakmışda
bolur. (KE 95r/17)

(gözün zararı ziyamı önce baktığında
olur)

zişt be:meze cema:lsız (çirkin kötü
cemalsiz)

Lebu:za: ingen zişt be:meze cema:lsız
turur (NF 337/11)

(Lebuza çok çirkin kötü cemalsızdır)

b) Aynı Kelimenin Tekrarıyla Yapı- lan Yinelemeler

adın adın (başka başka)

tegme bir ayakı adın adın gevherdin
(KE 96r/4)

(her bir ayağı başka başka gevherden)

akıru akıru (yavaş yavaş)

akıru akıru tilin tepretip (KE 237r/17)

(yavaş yavaş dilini hareket ettirip)

akru akru (yavaş yavaş)

çerig aldı akru akru Kisra:ge bildürme-
din bir yıgaçlık yerge keldi (KE
231v/6)

(asker aldı yavaş yavaş Kisra'ya bil-
dirmeden ağaçlık yere geldi)

artuk artuk (fazla fazla, çok çok faz-
la, daha çok)

Atası 'Ayaznı artuk artuk sewer erdi
(KE 54r/16-17)

(Atası 'Ayaznı çok çok fazla severdi)

atlıg atlıg (adlı adlı)

körmes müsen Kün atlıg atlıg melik
bir tün yarımında (KE 76r/5-6)

(Kün isimli adlı melik bir gece yarısın-
da görmez misin?)

'aza:b 'aza:b (azap azap)

'aza:b 'aza:b teyür erdük (KE
114r/15)

(azap azap derdik)

azın azın (az az, azın azın, yavaş ya-
vaş)

azın azın çıktı bogun (ME 160/6)

(Mafsal (eklem) az az çıktı)

azın azın kaldırdı anı ol iş tapa (ME
68/2)

(o işe doğru onu az az kaldırdı)

azın azın içürdi anga kadgunı (ME
80/2)

(ona kaygıyı az az içirdi)

azın azın endürdi anı (ME 87/3)

(onu az az indirdi)

azın azın Resu:lka yakınrak keldi (KE
236v/4)

(yavaş yavaş Resule daha yakın geldi)

başga başga (başka başka)

Yu:suf tegme birin başga başga kuçup
(KE 73v/13)

(Yusuf her birisini başka başka kucak-
layıp)

başka başka (bk. **başga başga**, başka
başka)

bolgan tileklerin biriktürdi başka baş-

ka tilemedi (KE 213v/16)
(olan dileklerini biriktirdi başka başka dilemedi)

beşer beşer (beşer beşer)

beşer beşer nama:z bağışladı (KE 213v/5)

(beşer beşer namaz bağışladı)

birer birer (birer birer)

Resu:l ‘aleyhi’s-sela:m birer birer aytu berdi (KE 217v/12)

(Resul aleyhisselam birer birer söyle-yiverdi)

birin birin (birin birin)

birin birin kuçuştular (KE 105r/3)

(birin birin kucaklaştılar)

harfleri birin birin tedi (ME 104/3)

(harfleri birin birin dedi)

neçe künke tegi kamug saha:ba birin birin kelip bey’et berdiler (NF 94/11)

(nice güne kadar bütün sahabe birin birin gelip biat ettiler)

bölük bölük (bölük bölük)

bölük bölük kıldı anı (ME 78/5; 88/8)

(onu bölük bölük kıldı)

bölük bölük kılındı ma:l (ME 159/4)

(mal bölük bölük edildi)

bölük bölük boldı nerse (ME 164/8)

(herşey bölük bölük oldu)

cema:’at cema:’at (bölük bölük)

andın song ferî:şteler cema:’at cema:’at nama:z kılgaylar (NF 87/9)

(ondan sonra melekler bölük bölük namaz kılacaklar)

ellig ellig (elli elli)

ellig ellig er birle (KE 76r/2)

(elli elli asker ile...)

güru:h güru:h (güruh güruh, bölük bölük)

peri:ler güru:h güru:h meniñ yanımın keçer erdiler (KE 206r/12)

(periler bölük bölük benim yanımdan geçerlerdi)

kaç kaç (tekrar tekrar)

kaç kaç yuldu (ME 92/5)

(tekrar tekrar çevirdi)

kat kat (kat kat)

kat kat kıldı bahşışni (ME 82/2)

(bahşışi kat kat artırdı)

peyga:mbarlarka bela: kat kat bolur se-va:blar kat kat bolmak için (NF 34/13-14)

(sevabların kat kat olması için peygamberlere bela kat kat olur)

katre katre (katre katre)

körklüg yañaklarındın katre katre yaş tama başladı (KE 237r/17)

(güzel yanaklarından katre katre yaş damlamaya başladı)

keje keje (hırıldamak)

keje keje kıldı ünide (ME 80/4)

(sisini hırıldatdı)

kes kes (kesik kesik)

kes kes kıldılar (KE 44v/6)

(kesik kesik ettiler)

yok erse seni kes kes kılır erdük (KE 230r/13)

(yoksa seni kesik kesik ederdik)

kesek kesek (parça parça)

kesek kesek boldı. (KE 121r/20)

(parça parça oldu)

kesük kesük (kesik kesik)

kesük kesük boldı (ME 160/2)

(kesik kesik oldu)

kıykım kıykım (parça parça)

ya’ni: eliglerin kıykım kıykım kıldılar (KE 86r/17-18)

(Yani ellerini parça parça ettiler)
koş koş (tekrar tekrar)
koş koş sözledi (ME 46/3)
(tekrar tekrar söyledi)
koşa koşa (tekrar tekrar)
koşa koşa kıldı sözni (ME 46/3)
(sözü tekrar tekrar söyledi)
kün kün (gün gün)
kün kün yaruklukı arta başladı (KE 6v/21)
(gün gün ışığı artmaya başladı)
mundag mundag (şöyle şöyle)
kim çıkmasa mundag mundag kınlar kılğumuz tedi (KE 221r/13-14)
(kim çıkmasa şöyle şöyle eziyetler edeceğiz)
nokta nokta (nokta nokta)
tama:m uçmah hu:rlarige nokta nokta üleşü berürler (KE 215r/17)
(bütün cennet hurilerine nokta nokta bölüştürüp verirler)
ögür ögür (bölük bölük)
Tanğrının di:ninge kirürler ögür ögür. (NF 83/7)
(Tanrının dinine bölük bölük girerler)
pa:ra pa:ra (pare pare, parça parça)
'Ataba pa:ra pa:ra bolmuş (NF 16/15)
(‘Ataba parça parça olmuş)
bu ulug taş pa:ra pa:ra boldı (NF 28/6-7)
(bu ulu taş pare pare oldu)
kolların kesip pa:re pa:re kıldı (KE 39v/11)
(kollarını kesip pare pare etti)
pa:re pa:re kıldı anı (ME 46/7; 78/5)
(onu pare pare etti)
ra:zdaş ra:zdaş (sırdaş sırdaş)
ra:zdaş ra:zdaş erenler (ME 125/1-2)
(sırdaş sırdaş erenler)

sança sança (kese kese)
buza yırtta çeke sança sança kınaguları (KE 249r/17-18)
(boza yırtta çeke kese kese eziyetleri)
sınıf sınıf (sınıf sınıf)
sınıf sınıf kıldı kita:bını (ME 82/2)
(kitabı sınıf sınıf ayırdı)
sıza sıza (sıza sıza)
sıza sıza çıkdı suv (ME 156/6)
(su sıza sıza çıktı)
tag tag (dağ dağ)
tag tag suw yığılmış (NF 73/10)
(dağ dağ su dolmuş)
türlü türlü (türlü türlü)
türlü türlü sözler kıldı bitigni (ME 97/3)
(türlü türlü sözler söyledi belgede)
türlü türlü kıldı anı (ME 101/4)
(onu türlü türlü kıldı)
türlüg türlüg (türlü türlü)
türlüg türlüg tonlar kedürdi (KE 32r/11-12)
(türlü türlü donlar geydirdi)
Süleyma:n peyga:mbarka bu mülki içinde hala:yıkga türlüg türlüg ni'metler aşatur erdi (NF 210/14)
(Süleyman peygambere bu mülkü içinde halka türlü türlü nimetler yedirirdi)
ura ura (vura vura)
kılıç birle ura ura öltürdiler (KE 163v/5)
(kılıç ile vura vura öldürdüler)
ülüş ülüş (bolük bölük)
ülüş ülüş boldı nerse (ME 180/7)
(herşey bölük bölük oldu)
üzüm üzüm (parça parça)
üzüm üzüm sözni tüzdüm tünle men (KE 249v/2)

(parça parça sözü düzdüm geceyle ben)

yence yence (kese kese)

Mu:si: kavmi kamug yence yence öldürdiler (KE 28v/16)

(Musa kavminin hepsini kese kese öldürdüler)

yığıp yığıp (yığıp yığıp)

Kurayşî:larnı yığıp yığıp keldi (NF 13/15)

(Kureyşileri yığıp yığıp geldi)

yigrenü yigrenü (iğrene iğrene)

yigrenü yigrenü öz etlerini yeyürler (NF 67/3)

(iğrene iğrene kendi etlerini yerler)

yok yok (yok yok)

menim ol işke rızam yok yok. (KE 92r/5)

(benim o işe rızam yok yok)

yüzer yüzer (yüzer yüzer)

Mekkening uluglarına yüzer yüzer teweler berdi (NF 75/12)

(Mekkenin ulularına yüzer yüzer develer verdi)

za:r za:r (bağıra çağıra)

Yu:suf fira:kında za:r za:r yığılayur erdi (KE 108r/20)

(Yusuf hasretinden bağıra çağıra ağılyordu)

takı za:r za:r yığılayur (NF 11/14-15), (NF 176/7-8)

(ve bağıra çağıra ağılıyor)

za:r u za:r (bağıra bağıra)

za:r u za:r yığılayu (NF 196/17)

(bağıra bağıra ağılyarak...)

za:r ve za:r bk. za:r u za:r (bağıra bağıra)

munung 'ışkıdın za:r ve za:r yığılamsam (NF 182/11)

(bunun aşkından bağıra bağıra ağılamsam)

zi:nha:r u zi:nha:r (sakın ha sakın)

zi:nha:r u zi:nha:r peyga:mbarnı öldi temeng! (NF 92/12)

(sakın ha sakın peygamberi öldü demeyin)

c) Zıt Anımlı Kelimelerden Oluşan Yinelemeler

agış iniş (yokuş iniş)

agışı inişi telim (KE 225v/8)

(yokuşu inişi çok)

almak satmak (almak satmak)

yani almak satmak ahka:mını takı bilmek kerek. (NF 230/12)

(yani almak satmak usulünü dahi bilmek gerek)

ol ma'ni:din kim almakı satmakı şer'an reva: bolmas (NF 284/9)

(o sebepten ki alması satması şeran uygun değildir)

astın üstün (aşağı yukarı)

astın üstün 'arş-ı süreyya:ga (KE 37v/13)

(aşağı yukarı arş-ı süreyyaya)

Hak te'a:la:nı yokaru kuyı astın üstün ilgerü artgaru birle ya:d kılsa ka:fir bolur. (KE 211v/4)

(Hak tealayı yukarı aşağı, aşağı yukarı ileri geri ile yad etse kafir olur)

astın üstün bakalar (KE 114v/19)

(aşağı yukarı bakalar)

barı yokı (varı yoğu)

barı yokını aldı anıng (ME 112/2)

(onun varını yokunu aldı)

barmak kelmek (varmak gelmek)

ol barur kelür fula:n tapa (ME 137/2)

(o filan tarafa varır gelir)

baru kelü (vara gele)

ol baru kelü turur fula:nka (ME 137/2)
(o filana vara gele durur)

bay çıgay (zengin yoksul)

Mısır eliniñ şehri: rüsta:sı, bayı çıgayı,
erkegi tişisi kim (KE 75r/10)

(Mısır şehrinin köylüsü, zengini fakiri,
erkeği dişisi kim)

berim alım (verim alım, alış veriş)

berim alım edişdi anıng birle (ME
118/3)

(onun ile alış veriş yaptılar)

burunkılar soñğılar (evvelkiler son-
rakiler)

burunkılarımızga soñğılarımızga ol
kün 'i:d bolsun (KE 171v/19)

(evvelkilerimize sonrakilerimize o gün
bayram olsun)

dost düşmen (dost düşman)

tañlası dost düşmenga haber boldı (KE
219r/12-13)

(yarın dost düşmana haber oldu)

er hatun (erkek kadın)

beni: İsrâ:'i:l ulug kiçig, er hatun yeti
tün kün küyüp turdılar (KE 119r/2)

(Beni İsrail büyük küçük, erkek kadın
yedi gece gündüz beklediler)

on kün keçti er hatunga hatun erge ya-
vunmadılar (KE 154r/9-10)

(on gün geçti erkek kadına kadın erke-
ğe yaklaşmadılar)

erkek tişi (erkek dişi)

erkeki tişisi nezza:rega çıkıp (KE
97r/8)

(erkeği dişisi nezzareye çıkıp)

erkekli tişili (erkekli dişili)

ol tagda erkekli tişili eki arslan yoluktı
(KE 144r/21)

(o dağda erkekli dişili iki arslan karşı-
sına çıktı)

evveli:n a:hiri:n (öncesi sonrası)

evveli:n a:hiri:n arasında (KE 15r/10)

(öncesi sonrası arasında)

evveli:n a:hiri:n halkı yığılsun (KE
249r/4-5)

(öncesinin sonrasının halkı toplansın)

hatun er (kadın erkek)

on kün keçti er hatunga hatun erge ya-
vunmadılar (KE 154r/9-10)

(on gün geçti erkek kadına kadın erke-
ğe yaklaşmadılar)

irakdın yakındın (uzaktan yakından)

ey babam, bu cum'ada irakdın yakındın
üküş saha:balar kelgey (NF 105/14-15)

(ey babam, bu Cumada uzaktan yakın-
dan çok sahabeler gelecek)

ıssıg sawuk (sıcak sovuğ)

boyları tüslüg ıssıg sawukdın saklayu
teg (KE 175r/12-13)

(vücudu tüylü sıcak sovuğtan saklıyor
gibi)

ilgerü artgaru (ileri geri)

Hak te'a:la:nı yokaru kuyı astın üstün
ilgerü artgaru birle ya:d kılsa ka:fir bo-
lur. (KE 211v/4)

(Hak tealayı yukarı aşağı alтта üstte ile-
ri geri ile ansa kafir olur)

ilgeri artkarı (ileri geri)

ilgeridin artkarıdın bir teg körünür er-
di. (KE 194v/19-20)

(ileriden geriden bir gibi görünüdü.)

ingen aşgan (inen yükselen)

bu beşik tuşunda ingen aşgan ne turur?
(KE 18v/11-12)

(bu beşik karşısında inen yükselen ne
olur?)

katıg yumşak (katı yumuşak)

yaşıl kızıl kök katıg yumşak (KE 6r/1)
(yeşil kızıl gök, katı yumuşak)

keçe kündüz (gece gündüz)

keçe kündüz aña tapınur (KE 142v/21)

(gece gündüz ona tapınır)

keçe kündüz özi yalguz kadgu emgek yüklenip (KE 22v/10)

(gece gündüz kendisi yalnız kaygı üzüntü yüklenip)

kedip keldi (gidip geldi)

cebre'il 'as katır münüp, kaling barçın kedip keldi. (NF 33/1-2)

(Cebrail as katır binip, kalın ipek kumaş gidip geldi)

kış yay (kış yaz)

biz ya:ba:nda kış yay emgenürmiz (KE 18r/4-5)

(biz kırda kış yaz zahmet çekeriz)

kirer çıkar (girer çıkar)

ol altı hatun Zeli:ha: katıga kirer çıkar erdiler (KE 85r/11-12)

(o altı hatun Zeliha yanına girer çıkar-dılar)

kirip çıkıp (girip çıkıp)

Seddige Zü'l-Karneyn kirip çıkıp işle-mek için kapug kılmış erdi (KE 176r/3-4)

(Sete Zülkerneyn girip çıkıp işlemek için kapı yapmışlardı)

odaglı uykulu (uyanık uykulu, uyku uyanıklık)

odaglı uykulu arasında A:demnüñ (KE 7v/6)

(uyku uyanıklık arasında Ademin...)

ölüg tiriğ (ölü diri)

beşinci ölüg tiriğ anlarga muhta:c (KE 18r/21)

(beşinci ölü diri onlara muhtac)

ön art (ön art)

ew buzgalı tepünse bakmas öñige art-ka (KE 80v/14)

(ev bozulalı tepinse önüne ardına bak-maz)

öngi songı (önü sonu)

öngi songı eksük bitig (ME 71/8)

(önü sonu eksik belge)

önglü songlu (önlü sonlu)

önglü songlu boldı işler (ME 203/1)

(işler önlü sonlu oldu)

öñinde soñında (önünde sonunda)

kulları öñinde soñında oturup (KE 124v/13)

(kulları önünde sonunda oturup)

öñli soñlı (önlü sonlu)

ferişteler öñli soñlı secde kılmış (KE 9r/7)

(melekler önlü sonlu secde kılmış)

sag sol (sağ sol)

meniñ sağımın solımın kuçup yatsun-lar. (KE 165r/7)

(benim sağımı solumu kucaklayıp yat-sınlar)

saginga solinga bahtı (NF 440/7)

(sağına soluna baktı)

sagga solga (sağa sola)

sagga solga, üstünge astınga karadı (KE 81v/14-15)

(sağa sola, üstüne altına baktı)

seferde hazienda (savaşta barışta)

telim haklar bizniñ üze va:cib kıldıñ, se-ferde hazienda ...(KE 193r/9-10)

(çok haklar bizim üzerimize vacib kıl-dın, savaşta barışta)

sücüg açığ (tatlı acı)

ürün kara, sücüg açığ, sarıg (KE 6r/1)

(beyaz siyah, tatlı acı, sarı)

tün kün (gece gündüz)

yeti tün kün yer tependi (KE 16r/21)

(yedi gece gündüz yer titredi)

biri biri songıca yörüdi tün kün (ME 194/8)

(gece gündüz biri biri arkasından yürüdü)
tüni küni Hak birle bolsang (NF 129/13)

(gece gündüz Hak ile olsan)

tün kündüz (gece gündüz)

ta:’at kılır tün kündüzün (KE 2v/6)

(gece gündüz ibadet eder)

tün kündüz ru:ze tutup (KE 226v/7)

(gece gündüz oruç tutup)

uçuzlık kızlık (bolluk kıtlık)

uçuzlık kızlık tegme biri yetti yıl bol-
gusu turur (KE 90r/13-14)

(bolluk kıtlık her biri yedi yıl sürecektir)

ulug kiçig (büyük küçük)

beni: İsrâ:’i:l ulug kiçig, er hatun yeti
tün kün küyüp turdılar (KE 119r/2)

(beni İsrail büyük küçük, erkek kadın
yedi gece gündüz bekleyip durdular)

Medi:ne içinde cümle ulug kiçig cüm-
le kadgurup yıgladılar (NF 104/7)

(Medine içinde cümle büyük küçük
cümle üzülüp ağladılar)

ürün kara (beyaz siyah)

ürün kara, sücüg açig, sarig (KE 6r/1)

(beyaz siyah, tatlı acı, sarı)

üstün astın (üst alt)

sagga solga, üstünge astınga karadı
(KE 81v/14-15)

(sağa sola, üstüne altına baktı)

yawuz yahşı (kötü iyi)

bu kün munça hala:yık yawuz yahşı
(KE 27r/15)

(bu gün bunca halk kötü iyi)

yokaru kuyı (yukarı aşağı)

Hak te’a:la:nı yokaru kuyı astın üstün
ilgerü artgaru birle ya:d kılssa ka:fir bo-

lur. (KE 211v/4)

(Hak tealayı yukarı aşağı, altta üstte,
ileri geri ile ansa kafir olur)

ç) Fiillerin ve isimlerin olum- lu+olumsuz şekliyle yapılan yinele- meler

arıg arıgsız (temiz pis)

arıgın arıgsızın bilmesler (KE 213r/9-
10)

(temizini pisini bilmezler)

ve arıg arıgsız, tatlıgısız (KE 6r/2)

(ve temiz pis, tatsız)

bersen bermeseñ (versen vermesen)

eger nerse bersen bermeseñ hürmetin
(KE 184v/13-14)

(eger ne versen vermesen hürmetin)

keçmiş keçmedük (geçmiş geçmedik,
gelmiş gelecek)

meniñ keçmiş keçmedük yazuklarımı
yarlıkadı (KE 210v/19)

(benim geçmiş geçmedik günahlarımı
affetti)

yazukluğlık yazuksızlık (günahkarlı-
ğım günahsızlığım)

menim yazukluğlıkım yazuksızlıkım
belgülig bolmagunça çıkmasmen.
(KE 90v/5)

(benim günahkarlığım günahsızlığım
ortaya çıkmayınca çıkmayacağım)

d) Kelime+ayrılma hâli+kelime+yö- nelme hâli şeklindeki yapılar

eligdin eligge (elden ele)

eligdin eligge berdiler (KE 102v/15)

(elden ele verdiler)

ferşdin arşka (ferşden arşa)

ferşdin arşka tegi yeter adımı (KE
238r/19-20)

(adımı ferşden arşa kadar uzanır)

maşrıkdın magrıbgı (maşrıkdan mağrıbe, doğudan batıya)

maşrıkdın magrıbgı teğı (KE 4v/3-4)
(doğudan batıya kadar)

maşrıkdın magrıbgı teğı hoş yıdıg bol-
gay (NF 64/3)

(doğudan batıya değıñ güzel koku olacak)

e) İlk hece + p + Kelime Gövdesi şeklindeki yapılar

appak (apak)

appak boldı (ME 164/5)

(apak oldu)

kapkara (kapkara)

kapkara boldı (ME 164/5)

(kapkara oldu)

beşi:rning yüzi kapkara boldı (NF
34/2)

(Beşir'in yüzü kapkara oldu)

ol ak taş kapkara boldı tep aydılar (NF
38/15-16)

(o taş kapkara oldu diye söylediler)

sapsarıg (sapsarı)

bakar, yüzi muca:hide takı riya:zatdın
sapsarıg bolmuş (NF 148/15-16)

(bakar, yüzü mücadele ve riyazetten
sapsarı olmuş)

tüptüzi (düpdüz)

arası butak yapurgak tal çeçekler tüp
tüzi (KE 68r/21)

(arası budak yaprak dal çiçekler düpdüzi)

f) Kalıp ifadeler

açlık susağlık (açlık susuzluk)

amma: açlık susağlıkga ferya:d kılur-
lar. (KE 102r/13-14)

(amma açlık susuzluğa feryad ederler)

açıgı sasıgı (acı kokmuş)

teñizlerniñ açıgı sasıgı ol tu:fa:nda öl-
genlerdin turur (KE 26v/8-9)

(denizlerin acısı pis kokusu o tufanda
ölenlerin yüzündendir)

ağız burun (ağız burun)

ögsüzler ma:lın yegen karınlarınñ köz
kulaklarınđın, ağız burunlarınđın ot
yalınlar çıkıgusı (KE 249r/9-10)

(öksüzler malını yiyenlerin karınların-
dan göz kulaklarından, ağız burunla-
rından ateş çıkması)

'a:lim za:hid (alim zahid, erenler)

'a:limler za:hidler Süleyma:nnıñ tahtı
üze oturup (KE 144v/8)

(alimler zahidler Süleyman'ın tahtı
üzerine oturup)

altun kümüş (altın gümüş)

takı altun kümüş keltürdi (NF 108/7)

(ve altın gümüş getirdi)

arıp açıp (yorulup acıkıp)

arıp açıp bir kendge kirdi (KE 143v/2)

(yorulup acıkıp bir şehire girdi)

arıp açıp agzın açıp kelür (KE 147r/13)

(yorulup acıkıp ağızını açıp gelir)

'arş efla:k (arş göz)

'arş efla:knı, uçmahnı tamugnı özin-
din astın kördi (KE 209r/15)

(arşı göğü, cenneti cehennemi kendin-
den aşağıda gördü)

'arş kürs (arş kürs)

'arş kürsi:ni, hica:blarını yaratırda
(KE 210v/16)

(arşı kürsü, perdeleri yaratırda)

'arşdın kürsi:din keçti (KE 211r/21)

(arşdan kürsiden geçti)

aş su (yemek su)

aş su içmekni sakınmadılar (KE
154r/10)

(yemek su içmekden çekinmediler)
kırk kün aş su bermedi (KE 113v/6)
(kırk gün yemek su vermedi)
aş suw (bk. **aş su**)
aşğa suwga muhta:c bolmadılar. (KE 93r/14)
(yemeğe suya muhtaç olmadılar)
ata ana (baba anne)
Hak te'a:la:ning hoşnu:dlukı ata ana hoşnu:dlukı içinde turur (NF 283/7-8)
(Hak tealanın rızası baba ana rızası içindedir)
atadın anadın adrıldım (KE 79r/13-14)
(babadan anadan ayrıldım)
atalıg analıg (babalı analı)
atalıg analıg oğlan tiler erdi (KE 184v/15)
(babalı analı oğlan dilerdi)
atasız anasız (babasız anasız)
atasız anasız temegil (KE 184v/18)
(babasız anasız deme)
ay kün (ay güneş)
ol on bir yulduz takı ay kün kelsün (NF 355/2)
(o on bir yıldız ve ay güneş gelsin)
bu on bir yulduzlar ay kün birle (KE 67v/5)
(bu on bir yıldızlar ay güneş birlikte)
ayı küni (ayı günü)
kaçan Meryemniñ ayı küni yavuştı erse (KE 169r/10)
(Ne zaman ki Meryem'in ayı gününü yaklaştıysa)
'aziz arıg (ulu temiz)
mundag 'aziz arıg başcını (KE 208/3)
(bunu gibi ulu temiz önderi)
bagrı başı (bağır baş)
közi yaşı, bagrı başı birle aytur (NF 182/16)

(gözü yaşı bağrı başı ile söyler)
baka aylanu (baka döne)
baka aylanu turdı ekin yeringe (ME 169/7)
(baka döne ekin yerine durdu.)
baş adak (baş ayak)
başın adakın kesip (KE 72v/12)
(başını ayağını kesip)
ferya:d kılıp baş ayak yalañ keldi (KE 185v/2)
(feryad kılıp baş ayak yalın geldi)
uş bu dünya: içre kördüm baş ayak to-lug çoğı (KE 238v/4)
(bu dünya içinde gördüm, baş ayak gü-rültü dolu)
baş bagır (baş bağır)
bu ekki yanıñ başları bagırları, tutkaları kırışleri tüz muva:fık tururlar. (KE 211v/8)
(bu iki yanın başları bağırları, sapları kırışleri düz uygun dururlar)
başı közi (başı gözü)
başı közi kanga bulgandı (KE 24r/18)
(başı gözü kana bulandı)
bay boynagu (zengin isyankar)
baylar boynagular zahmet bere başla-dılar (KE 195r/3)
(zenginler isyankarlar zahmet vermeye başladılar)
boy süñük (et kemik)
boyuñni süñüküñni yop mu turursem (KE 226r/2)
(etini kemiğini yok etmek mi istersin?)
bukün yarın (bugün yarın)
bukün yarın a:hiratka bargaysen (NF 323/3)
(bugün yarın ahirete varacaksın)
çeynep bırakıp (çiğneyip bırakıp)

ol ta'a:mdın çeynep bırakıp turur erdiler (NF 34/3)

(o yemekten çiğneyip bırakıp dururlardı)

di:v peri: (dev peri)

eger di:v peri: a:feti teggen bolsa (KE 203r/5)

(eğer div peri zararı değer olsa)

kamug di:v peri: uçar kuşlar Süleyman:nga yığıldılar (KE 145r/1)

(bütün dev peri uçan kuşlar Süleymanın yanına geldiler)

edgüleri arıgları (iyileri temizleri)

edgüleri arıgları ol yarlıgını bitiyürler. (KE 117r/13)

(iyileri temizleri o femanı yazarlar)

el adak (el ayak)

elgin adakın bağladı (KE 51v/4)

(elini ayağını bağladı)

elgin ayakın bağlamagıl (KE 187v/16)

(elini ayağını bağlama)

elgini adakını katıg bağladı (NF 96/15)

(elini ayağını iyice bağladı)

eli küni (eli günü)

eli küni emgekke tüşdiler (KE 44v/20)

(eli günü zahmete düştüler)

eli küni bizdin algay (KE 148r/8)

(eli günü bizden alacaklar)

ema:netlig hıya:netlig (emanetlik hiyanetlik)

ema:netlig hıya:netligda asıglıg (KE 221r/1)

(emanetlik hiyanetlikde faydalı)

emgeksiz tileksiz (zahmetsiz isteksiz)

savma'a içinde emgeksiz tileksiz ru:zi: tegürdi. (KE 167r/5-6)

(ibadethane içinde zahmetsiz isteksiz oruç tuttu)

et şeker (et şeker)

toygınça et şeker yediler (KE 118v/20)

(doyana kadar et şeker yediler)

hakkı hürmeti (hakkı hürmeti)

İdiya: Ebu: Bekrniñ sıdki hakkı hürmeti a:hir demde (KE 239r/10)

(Ey Allahım, Ebu Bekir'in hakkı hürmeti son demde)

ıslanmak sasımak (ıslanmak kokmak)

şehrge kirdi erse kurumuş ölügler kördi ıslanmay sasımay turur (KE 173v/20-21)

(şehre girdiğinde kurumuş ölümler gördü ıslanmadan kokmadan durur)

ini aganı (kardeş ağabey)

tirig koymagan bir ini aganı (KE 197v/2)

(bir kardeşi ağabeyi diri koymagan)

izleyü isteyü (izleyerek isteyerek)

andın song ka:fırlar peyga:mbar 'as'-nung izini izleyü isteyü keldiler ga:r agzına tegi (NF 21/11-12)

(ondan sonra kafirler peygamberin izini izleyerek isteyerek geldiler mağara ağzına değin)

kaçmak korkmak (kaçmak korkmak)

men kaçmış korkmuş kişimen (KE 143v/18)

(ben kaçmış korkmuş kişiyim)

kadgu emgek (kaygı emek)

keçe kündüz özi yalguz kadgu emgek yüklenip (KE 22v/10)

(gece gündüz kendisi kaygı zahmet yüklenip)

kadgu hasrat (kaygı hasret)

takı hatunı kadgu hasrat birle şehirke barıp turur erdi. (NF 333/16)

(ve hatunu kaygı hasret ile şehre varıp dururdu)

takı benim kadgum hasratım andag zi-
ya:da boldı (NF 242/8)

(ve benim kaygım hasretim onun gibi
ziyade oldu)

kan yaş (kan yaş)

közlerindin kan yaş akıtı (KE 75r/20)

(gözlerinden kan yaş akıtarak)

meha:sinlarındın kan yaşları akar erdi
(NF 76/17-77/1)

(sakallarından kan yaşları akardı)

kap karındaş (akraba kardeş)

hatunı birle adın kap karındaşnı köçü-
rüp keliñ. (KE 105r/7)

(karısı ile başka akraba kardeşini gö-
çürüp gelin)

kap karındaşdın kesildi (KE 108v/1)

(akraba kardeşten ayrıldı)

karı buzı (karı buzı)

keçti behmen zemheri: kış kalmadı ka-
rı buzı (KE 68r/18)

(geçti karakış zemheri kış kalmadı ka-
rı buzı)

kızları hatunları (kızları hatunları)

ertesi Fa:tıma katinga Kurayş kabi:la-
sınıñ kızları hatunları müba:rekba:d
kılı kirdiler (NF 160/5)

(ertesi gün Fatıma yanına Kureyş kabi-
lesinin kızları hatunları tebrik ederek
girdiler)

kiş kunduz (samur kunduz)

yerde yügrüp çift alışır as tekin kiş
kunduzı (KE 68v/4)

(yerde yürüyüp eş alışır as tekin samur
kunduzu)

kol but (kol but)

butlarınñ kolu butı sınık (KE 39v/15)

(butlarının kolu butu kırık)

bir kimerse keldi kolum butumnu mun-
dag kıldı (KE 240v/18)

(bir kimse geldi kolumu butumu bu-
nun gibi kıldı)

körmişim işitmişim (görmüşüm işit-
mişim, görüp duyduğum)

körmişim işitmişimni aytu berdim (KE
229r/15)

(görüp duyduğumu söyledim)

köşkleri sara:yları (köşkleri sarayları)

Şamnung köşkleri sara:yları manga
köründi (NF 30/6)

(Şamın köşkleri sarayları bana göründü)

Yemen şehrinin köşkleri sara:yları
manga köründi (NF 30/7-8)

(Yemen şehrinin köşkleri sarayları ba-
na göründü)

köz kaş (göz kaş)

köz kaşı kamug nu:ra:ni: (KE 187r/20)

(gözü kaşı hepsi nurani)

biri biringe köz kaş atışdılar (ME
197/1)

(biri birine göz kaş ettiler)

köz köñül (göz gönül)

közleri köñülleri birle Yu:suf cema:lin
körüp (KE 86r/14-15)

(gözleri gönülleri ile Yusuf cemelini görüp)

köz kulak (göz kulak)

ögsüzler ma:lın yegen karınlarınñ köz
kulaklarından, ağız burunlarından ot
yalınlar (KE 249r/9-10)

(öksüzler malını yiyen karınların, göz ku-
laklarından ağız burunlarından ateşler..)

kumri bülbül (kumru bülbül)

kumri bülbül mukri: bolup ün tüzer tün
kündüzi (KE 68v/5)

(kumru bülbül kuran okuyucu olup ge-
ce gündüz çağırırlar)

kuş kumurs (kuş kumru)

kuş kumursga yemesün tep (KE
92v/11)

(kuş kumru yemesin diye)

kuş kurt (kuş kurt)

men körmedin kuş kurt yesün tedi (KE 38r/9)

(ben görmeden kuş kurt yesin dedi)

ve kuş kurtlarını ve feriştelerni (KE 3v/2)

(ve kuş kurtlarını ve meleklerini)

lutfi keremi (lutfu keremi)

veli:kin Hak te'a:la:ning lutfi keremi mening üze mundag turur (NF 36/7)

(velakin Hak tealanın lutfu keremi benim üzerime bunun gibi durur)

ma:l sara:y (mal saray)

ma:lın sara:yın yer kuyı idgıl (KE 125v/19)

(malını sarayını yerin dibine gönder)

mü'min ka:fir (mümin kafir)

mü'min ka:fir Nu:h oğlanlarından tug-dılar (KE 27r/15-16)

(mümin kafir Nuh oğlanlarından doğdular)

mü'min musulma:n (mümin müslüman)

Hak te'a:la:dın mü'min musulma:n kul tilekini tilese (NF 313/3)

(Hak tealadan mümin müslüman kul dileğini dilese)

na:n balık (ekmek balık)

na:nı balıkı tapmadılar (KE 129v/16-17)

(ekmeği balığı bulmadılar)

oglu kızı

andın ogul kız bol[ma]dı (NF 6/12)

(ondan oğlu kızı olmadı)

biz hem ogul kızga andag küwenürmiz (KE 172v/4)

(biz hem oğul kıza öyle güveniriz)

köplük birle küvendiler ogul kız ma:l tıvarda (ME 196/7)

(çok fazlasıyla oğul kız mal servete güvendiler)

ogul kızsız (oğul kızsız)

ogul kızsız yana biregüniñ (KE 186r/1-2)

(oğul kızsız yine birisinin)

ok ya (ok yay)

men takı ok ya aldım (NF 31/16)

(ben dahi ok yay aldım)

olturgu tayangu (oturulacak dayanılacak)

olturgu tayangu orun (KE 85r/16)

(oturulacak dayanılacak yer)

ot suv (ot su)

ha:li boldı otdın suvdın yer (ME 15/3)

(yer ottan sudan hali oldu)

ot suvsız (ot susuz)

kişisiz ot suvsız yerde koddı (KE 48r/3)

(insansız ot susuz yerde koydu)

otsuz suvsuz (otsuz susuz)

otsuz suvsuz boldı kişilerin yöresi (ME 3/5)

(kişilerin yöresi otsuz susuz oldu)

saç sakal (saç sakal)

ey anam oglı saçım sakalım tutmagıl (KE 126v/11-12)

(ey anam oğlu saçımı sakalımı tutma)

saçın sakalın boyadı (ME 128/2)

(saçını sakalını boyadı)

saçı sakalı akarmış (NF 285/16-17)

(saçı sakalı ağarmış)

suvsuz otsuz (susuz otsuz)

suvsuz otsuz boldı yer (ME 15/3)

(yer susuz otsoz oldu)

otsuz suvsuz yer (ME 15/3)

(otsuz susuz yer)

süñü kılıç (süngü kılıç)

kamugni süñü kılıç birle sançtılar (KE 165r/16)

(hepsini süngü kılıç ile kestiler)

şehri rüsta:sı (şahirlisi köylüsü)
Mısır elinin şehri rüsta:sı, bayı çıgayı, erke-
gi tişisi kim satgın alguga (KE 75r/10)
(Mısır memleketinin şehirlisi köylüsü, zen-
gini yoksulu, erkeği dişisi ki satın alana...)
tag dere (dağ dere)
taglar dereler suw birle toldı. (KE
147r/11)
(tağlar dereler su ile doldu)
tag teñiz (dağ deniz)
ol Hızır birle eş bolup tag teñizlerni
kezgen (KE 158r/12)
(o Hızır ile eş olup dağ denizleri gezen)
takva: perhi:z (takva perhiz)
takı ‘ömrini takva: perhi:z birle keçü-
rür erdi (NF 219/14)
(ve ömrünü takva perhiz ile geçirirdi)
taş temür (taş demir)
taş temür birle tam kılalñ (KE
205v/11)
(taş demir ile tam kılalım)
taş toprak (taş toprak)
taş toprak birle urdılar (KE 153r/1)
(taş toprak ile vurdular)
tewe uy (deve sığır)
teweler uylar soyup şükra:ne berdiler
(KE 132r/7)
(develer sığırılar kesip şükra:ne verdiler)
ton edük (don ayakkabı)
ton edük yaga başladı (KE 118v/16)
(don ayakkabı yağmaya başladı)
uçmah tamug (cennet cehennem)
uçmahñ tamugñ özindin astın kördi
(KE 209r/15)
(cenneti cehennemi kendinden aşağıda
gördü)
‘ulema: ‘urafa: (bilginler arifler)
takı ‘ulama:ka ‘urafa:ka ihsa:n ve
in’am kıldı (NF 424/12-13)

(ve bilginlere ariflere ihsan ve bağışta
bulundu)
uzunun enin (uzununu enini)
uzunun enin kördiler (KE 176r/2-3)
(uzununu enini gördüler)
yay ok
yay ok yok erdi (KE 133v/8)
(yay ok yoktu)
yegü içgü (yiyecek içecek)
yegü içgü bulmazmız (KE 227v/9-10)
(yiyecek içecek bulamıyoruz)
bir ay yegü içgüge bolup (KE 29v/18-19)
(bir ay yiyecek içecek olup)
yegüçe keygüçe* (yiyecek içecek)
yegüçe keygüçe ma:lım bar (KE 79v/17)
(yiyecek içecek malım var)
yel bulıt(-bulut) (yel bulut)
yagmur yagdurttı yel bulıtka; yagdurdı
yel bulıtñı (ME 215/7)
(yağmur yağdırdı yel buluta; yağdırdı
yel bulutu)
yel bulut teg keldi (KE 78v/13-14)
(yel bulut gibi geldi)
yem içim (yiğim içim)
yem içim birle karnı toydı erse (KE
213r/8)
(yiğim içim ile karnı doydusa)
yemedi içmedi (yemedi içmedi)
yemedi içmedi söz sözleşgü vakt boldı
erse (KE 120r/19)
(yemedi içmedi söz söyleyerek vakt
olduysa)
yemek içmek (yemek içmek)
bir yemek içmek ekinçi ogul kız (KE
167r/4-5)
(bir yemek içmek ikinci ogul kız)
özini yemek içmekdin takı (NF 264/7)

(kendisini yemek içmekten ve...)
yer kök (yer gök)
yerni kökni yaratgan Tangrı (NF 79/12-13)
(yer göğü yaratan Tanrı)
yerni kökni yaratgan Teñriğa tapunur-miz (KE 233r/14)
(yeri göğü yaratan Tanrıya ibadet ederiz)
yığıp terip (yığıp derip)
sünüki kayda erse yığıp terip keltürdi (KE 165v/19-20)
(kemiği neredeyse yığıp derip getirdi)
yiñcü gevher (inci gevher)
yiñcü gevher birle tolug. (KE 174r/4)
(inci gevher ile dolu)
yürekim köksüm (yüreğim göğsüm)
müba:rek elgini yürekim köksüm üze koydı erse (NF 102/8)
(mübarek elini yüreğim göğsüm üzerine koyduysa)

yüz agız (yüz ağız)
yüz agız egri etgen (ME 1/4)
(yüz ağız eğri eden)
yüzi agzı egri bolmış er (ME 1/4)
(yüzü ağız eğri olan adam)
yüzi közi (yüzü gözü)
yüzi közi kanga bulgandı (KE 73v/12)
(yüzü gözü kana bulandı)
yüzün başın (yüzün başın)
Ma:rya:b yüzün başın aşak saldı (KE 125r/17)
(Maryab yüzün başın aşağı saldı)
(zahid dindar kişiydi)
zina: liva:tat (zina livata)
Mü'minler haremîne hıya:net közün bakgan zina: liva:tat kılğanlar (KE 249r/10)
(Müminler evine hainlik gözüyle bakan zina livata kılanlar)

Kaynakça

- AĞAKAY, M. A. (1953a), "İkizlemeler Üzerine", *Türk Dili*, C II, S 16, Ankara, s. 189-191.
- AĞAKAY, M. A. (1953b), "İkizlemeler Üzerine II", *Türk Dili*, C II, S 17, Ankara, s. 268-271.
- AĞAKAY, M. A. (1954), "*Türkçede Kelime Koşmaları*", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara.
- ATA, Aysu (1997), *Kıyasü'l-Enbiyâ*, TDK Yayınları, C. I-II, Ankara.
- ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferâdis* (Dizin Sözlük), TDK Yayınları, Ankara.
- AYDIN, Erhan (1997), "*Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler*", *Türk Dili*, S. 544, Nisan, s. 417-421.
- CEMİLOĞLU, İsmet (2001), *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, TDK Yayınları, Ankara.

- ÇAĞATAY, Saadet 1(978), “Urgurcada Hendiadyoinler”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara, s. 29-66.
- ECKMANN, János (1995), *Nehcü'l-Ferâdis* (Metin-Tıpkıbasım), Haz. Semih TEZCAN – Hamza ZÜLFİKAR, TDK Yayınları, Ankara.
- EREN, Hasan (1949), “İkiz Kelimelerin Tarihine Dair”, *AÜ, DTCF Dergisi*, C. VII, S II, Ankara, s. 283-286.
- FOY, Karl (1899), “Studien zur Osmanischen Syntax, das Hendiadyoin und die Wortfolge “ana baba”, II, 2. Bölüm, Berlin, s. 105-136.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1981), *Türk Dilinde İkileme*, Ankara.
- HENGİRMEN, Mehmet (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- MARCHAND, H. (1952), “Alliteration, Ablout und Reim in der Türkischen Lwillingsformen”, *Oriens*, C. V, Leiden, s. 60-69.
- ÖLMEZ, Zuhal Kargı (1997), “Kutadgu Bilig’de İkilemeler 1”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 7.
- ŞEN, Serkan (2002), *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- TEKİN, Talat (1995), “İkilemeler”, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Simurg Yayınları, İstanbul, s. 15-17.
- TİETZE, Andreas (1966), “*Reduplikasyon ve (r) İle Kurulmuş Çift Sözcükler*”, Reşit Rahmeti Arat İçin, Ankara, s. 423-429.
- TOPARLI, Recep (1995), *Harezmi Türkçesi*, Seyran Yayınları, Tokat.
- TUNA, Osman Nedim (1948), “Türkçede Tekrarlar”, *İÜ, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. III, İstanbul, s. 429-447.
- TUNA, Osman Nedim (1986), “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1982-1983*, Ankara, s. 163-228.
- VOGELİN, C. F.- ELLİNGHAUSEN, M. E. (1945), “Türkçenin Yapısı Bahis 12. Tekrarlama”, *AÜ, DTCF Dergisi*, C. IV, S. 1, Kasım-Aralık, Ankara.
- YÜCE, Nuri (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb*, TDK Yayınları, Ankara.
- YÜCE, Nuri (1998), “İkilemelerdeki İlginç Problemler”, *Bahşi Ögdisi, Klaus Röhrborn Armağanı*, Hz. J.P. Laut, Mehmet Ölmez, Freiburg/İstanbul:Simurg Yayınları, s. 419-127.

Açıklamalar

- 1 İkilemelerin bu yönüne, sözlüklerde ve dizinlerde gereğince dikkat edilmektedir. Aslında ikilemeler ayrı bir kelimedir ve oluştuğu kelimelerden az veya çok farklı anlamlara gelirler. Bu sebeple ikilemeler, sözlük ve dizinlerde madde başında veya madde başı kelime içerisinde ayrı olarak belirtilmelidir.
- 2 Bu konuda geniş bir yazı Arş. Gör Serkan ŞEN tarafından hazırlanmaktadır. Bahsettiğimiz örneği onun hazırlamakta olduğu çalışmasından almış bulunuyoruz. Bunun yanında bu hazırlanan yazı bize şunu gösterdi ki, ikilemelerin oluşumunda kültür ve din değişiminin büyük etkisi olmakta, daha önceki dinde ve kültürdeki anlamını yitiren kelimeler, varlıklarını ikilemelerde sürdürmektedirler. İkilemeler, Türk kültüründeki değişimleri bize göstermesi bakımından ilgi çekici bir görünüm arz ederler.
- 3 Bu eserler için ECKMANN (1995), ATA (1997, 1998) ve YÜCE'nin (1993) çevriyazı çalışmalarından istifade edilmiştir.
- 4 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. FOY (1899), VOGELIN-ELLINGHAUSEN (1945), TUNA (1948;1986), EREN (1949), MARCHAND (1952), AĞAKAY (1953a-1953b-1954), ÇAĞATAY (1978), TIETZE (1966), HATİBOĞLU (1981), TEKİN (1995), YÜCE (1998).
- 5 Harezmi Türkçesinin devamı olan Çağatay Türkçesi ve 11. yy'dan sonra yazı dili olan Batı Türkçesi veya Eski Anadolu Türkçesi eserleri gözden geçirildiğinde ikilemelerin ve yinelemelerin kullanım sıklığının, incelediğimiz eserlere nazaran daha az ve yerli yerinde olduğunu farkettilik.
- 6 Amacımız ikilemeleri anlatmak olduğu için ayrıca transkripsiyonlu metin verilmemiştir. Bu konuda bize KAYA'nın çalışması örnek olmuştur (1994).

On the Hendiadyoin and Repetition In the Kharezmi Turkish

Mehmet Dursun ERDEM*

Abstract: In this article, hendiadyoin and repetition have been studied in the light of Kharezmi Turkish manuscripts. The aim of this study is to make a strong contribution to the arguments about hendiadyoin among the scholars. The article is divided into two parts the first of which has been discussed on the hendiadyoins. It has been suggested “repetition” as an addition to the hendiadyoin. The second part, has classified the examples of the hendiadyoin and the repetition according to Kharezmi Turkish manuscripts.

Key words: Hendiadyoin, repetition, gemination, reduplication, word groups, Kharezmi Turkish.

* 19 May University, Faculty of Science and Letters / SAMSUN
mdursunerdem@hotmail.com; derdem@omu.edu.tr

По Поводу Вторичностей и Многократностей в Хорезмийском Языке

Мехмет Дурсун ЭРДЭМ*

Резюме: В данной статье были исследованы ряд хорезмийских текстов и выявлены вторичности и многократности. Также была сделана попытка внести монографический вклад к дискуссиям на тему вторичности. Статья состоит из двух частей. В первой части была обсуждена тема вторичности и наряду с ней был предложен термин «многократность». Во второй части статьи была сделана классификация примеров вторичности и многократности, встречающихся в хорезмийских произведениях, а также рассмотрены особенности вторичностей, характерные для данного периода.

Ключевые слова: вторичность, многократность, повторение, группа слов, Хорезмийский язык

• *Выражаю благодарность Проф. Др. Марджел Эрдалу, ценные идеи которого были использованы при написании настоящей статьи, Проф. Др. Шинаси Текину и Мусе Думану (д.н., доцент), предложившему мне термин «многократность».*

• Университет Ondokuz Mayıs, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук, кафедра Турецкого Языка и Литературы-САМСУН
mdursunerdem@hotmail.com; derdem@omu.edu.tr

Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi

Dr. Rüya Kılıç*

Özet: Maveraünnehir, Harezm ve Irak gibi kültür merkezlerinde yüksek bir tasavvuf düşüncesine sahip olan tarikatların varlığı bilinmektedir. XIII. yüzyılda Moğol istilasıyla Ön Asya ile Anadolu'ya yönelen göç kitleleri içinde bunların yanı sıra popüler tasavvuf çevrelere mensup sufiler de bulunmaktaydı.. Söz konusu gruplar Anadolu'da canlı ve renkli bir tasavvuf ortamı yarattılar. Çalışmada Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemindeki tasavvufi mektep ve tarikatların panoramasının çizilerek sosyal tarih kapsamında genel bir değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu makale Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemi sufilik araştırmalarının bir yandan Orta Asya ve Orta Doğu bir yandan da Osmanlı tarihinin önemli bir parçası olduğu önkabulüyle yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, Beylikler, Sufi, Tarikat

Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemi, sahip olduğu canlı ve bir o kadar renkli tasavvuf hareketleri ile şüphesiz Batı Türklerinin sosyal ve dinî tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle bu dönemdeki tasavvufî mektep ve tarikatların Osmanlı sufiliği üzerindeki etkisi dikkate alındığında önemi daha da açıklık kazanmaktadır¹. Burada, Anadolu'da mevcut tarikatların Selçuklu ve Beylikler dönemindeki panoramasının çizilerek bunların sosyal tarih kapsamında genel bir değerlendirmesinin yapılması planlanmaktadır. Tabii ki böyle bir çalışmada üzerinde öncelikle durulması beklenen meseleler, sufi teşekküllerin hangi siyasi, sosyal ve mistik ortamın ürünü oldukları, bunların temsilcisi olan insanların propagandasını yaptıkları tasavvufi yorumlar ile halk ve yönetim çevreleriyle ilişkileri olacaktır. Ancak, bu aşamada gerek inceleme alanının kendi güçlükleri gerekse yüzyılları içeren uzun bir zaman diliminin söz konusu olması sebebiyle bunun tam olarak gerçekleştirildiği iddiasında olmadığımızı belirtmeliyiz.

* Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü / ANKARA
rykic@yahoo.com

Öncelikle kabul edilmelidir ki, Selçuklu ve Beylikler dönemi sufilik araştırmaları bir ayağıyla Orta Asya, diğer ayağıyla Orta Doğu tarihinin bir parçasıdır ve onlardan bağımsız düşünülmemelidir. Bilindiği gibi, Selçuklu Devleti'nin Anadolu topraklarında XI. yüzyılda kurulmasından XIV. yüzyılın başında ortadan kalkmasına kadarki dönemi tam anlamıyla bir siyasal mücadele tarihi olarak tanımlanabilir. Bu genç devlet yeni topraklarda varolma savaşı verirken bir yandan çevresindeki devletler, Bizans ve Haçlılar ile diğer yandan sultan adayı şehzade kavgaları, Türkmen göçleri ve son olarak Moğol baskısı ile uğraşmak durumunda idi. Selçuklu sultanları Moğol hakimiyetinde iş başında kalmaya devam ettiler de yönetimi fiilen kaybetmeleri neticesinde muhtelif Türkmen aşiretleri XIII. yüzyılın sonunda buldukları bölgelerde beylikler halinde teşkilatlanarak bağımsızlıklarını ilan ettiler².

İşte Anadolu tasavvufu, bütün bu gelişmeler içinde oluştu. Nitekim, Anadolu'da ilk sufi teşekküllerin ortaya çıkışı ile bölgenin Türkleşmesi birbirine paraleldir. XIII. yüzyıldan önce başlayan ve bu yüzyıldaki Moğol istilasıyla hız kazanan göç hareketleri pek çok tarikatın Anadolu'ya girmesine sebebiyet vermişti. XIII. yüzyılın bu önemli ülkesinin sunduğu imkanlar ve Moğol tehdidine karşı güvenli bir yer olarak görülmesi pek çok sufînin dikkatini çekmekte gecikmedi. Yine, ileride iç bölgelerdeki Moğol baskısı ve siyasi çekişmeler bazı tarikat mensuplarının Osmanlı'nın da içinde bulunduğu yeni kurulan beylikleri tercih etmesine sebep olacaktı³. Moğol istilası sadece Maverâünnehir, Hârezm ve Horasan'daki sufîleri yerinden etmekle kalmadı Irak'ın ve kısmen Suriye'nin istilasıyla bu bölgelerden de Anadolu topraklarına muhtelif tarikatlara mensup sufîler gelmeye başladı (Ocak 2004: 21).

Böylece, XIII. yüzyıl Anadolu'sunun genel olarak *Irâkîler* ve *Horasanîler* olarak ifade edilebilecek iki büyük tasavvuf mektebinin yüksek ve popüler seviyedeki yorumlarını temsil eden tarikatların bulunduğu bir bölge olduğu söylenebilir. İki zühd ve takva anlayışının ağır bastığı ahlakçı mektep olup *Kadirî*, *Rifâî* ve *Sühreverdî* tarikatlarını bu grup içinde düşünmek mümkündür. İkincisi ise, Horasan dışında Maverâünnehir ve Hârezm bölgelerinden gelenleri de içeren melâmet prensibini benimsemiş, daha esnek, estetik yanı ağır basan, aşk ve cezbeye önem veren mekteptir. Bunun temsilcileri arasında *Kalenderiyye* cereyanı, *Vefâiyye*, *Haydariyye* ve *Yeseviyye* gibi tarikatlar verilebilir. Bu iki mektebin sentezi ise, Mevlânâ Celâleddin Rûmî tarafından oluşturulacaktı (Ocak 1998a: 122; 2002: 430-431). Şimdi bu iki ana tasavvuf mektebine bağlı olan sufi çevrelere daha yakından bakabiliriz.

Kâzerûniyye: Ebû İshâk Kâzerûnî'ye (ö. 1034/5) nisbet edilen bu tarikat İshâkiyye veya Mürşidiyye adlarıyla da tanınmakta olup İslâm dünyasının ilk tarikatlarından⁴. Kâzerûnî'deki Hankahı ziyaret eden İbn Battûta'nın verdiği bilgilerden yolcu ve misafirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına önem verildiği anlaşılıyor⁵. Bundan başka Çin ve Hint ahalisinin Ebû İshâk'a çok hürmet gösterdiklerini, Çin veya Hint diyarından gelip de adak olarak binlerce dinar getirmeyen geminin neredeyse bulunmadığını bildirir (İbn Battûta Seyahatnâmesi 2004, I: 298). Yine eserindeki kayıtlara göre, İbn Battûta, seyahati esnasında Kalikût ve Zeytûn (=Kuanz-hou) zâviyelerini de ziyaret etmiştir (İbn Battûta Seyahatnâmesi 2004, II: 805, 901). Hindistan ve Çin'de Kâzerûnî zâviyelerinin varlığından hareketle tarikatın bu bölgelerde İslâmiyet'in yayılması için faaliyet gösterdiği ileri sürülmüşse de bunu doğrulayacak daha fazla kanıtı ihtiyaç duyulduğunu düşünmek yerinde olacaktır (Algar 2002, XXV:146).

Tarikatın Anadolu'ya girişi muhtemelen Ebû İshâk'ın Bizans'a karşı savaş için gönderdiği müridleri vasıtasıyla olmuştur. Aksaray'dan giden bir Kâzerûnî'nin 747 (1346)'de Halep'te bir zâviye kurduğu kaydı XIV. yüzyılın ilk yarısında ve hattâ XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da mevcut olduklarının bir ifadesi olarak yorumlanabilir⁶. İshâkîlerin Anadolu'daki varlıkları ve faaliyetlerine dair önemli bir kayıt ise Dânişmend-Nâme'deki (1996: 318) "Ebû İshâk'un idi ol alemler/ İşit altun-ıla yazmış kalemler" ifadesidir. Kendilerine mahsus bayraklarla savaşlara katılan bu mücahid dervişlerin yalnız İzzeddin Keykavus II devrinde değil Dânişmend Gazi'nin ordularında da bulunmaları mümkündür (Köprülü 1943, VII: 428-429)⁷. Ayrıca, Yıldırım Bayezid'in, Bursa'da bir Kâzerûnî tekkesi kurduğu ve bunu 802 (1400) tarihli vakfiye ile desteklediği bilinmektedir⁸. Karamanoğullarından Alâeddin Beyzâde Sultan Mehmed tarafından Konya'da kurulan bir başka Kâzerûnî tekkesi ise 821 (1418) tarihlidir. Erzurum'da da bir Ebû İshak Kâzerûnî zâviyesi bulunmaktadır (Konyalı 1964: 914-916)⁹. XVI. yüzyıl başında Cantacasin'in, Edhemiler, Kalenderiler ve Torlaklar ile beraber Türkiye'deki dört ana tarikat arasında saydığı İshâkîler bir sonraki yüzyılda başta Nakşibendîlik olmak üzere diğer tarikatlar içinde kaybolacaktı (Cantacasin 1896: 219; Algar 2002, XXV: 147).

Kübreviyye: Kübreviyye tarikatının kurucusu Necmeddin Kübra (ö. 1221), Hârezm sahasında yetişen, dini bilimler ve tasavvuf konusunda devrinin şöhret sahibi simalarındandır¹⁰. Kübrevîlik Anadolu'ya Moğol istilası üzerine Necmeddin Kübra'nın yanında yetişmiş olan halifeleri vası-

tasıyla girmiş olmalıdır. Özellikle Necmeddin Râzî (Dâye) (ö. 1256) ile Bahaeddin Veled (ö. 1231) Kübrevîliğin Anadolu'daki en önemli temsilcileri olarak kabul edilir (Ocak 2002: 431)¹¹. Necmeddin Râzî, doğduğu yerden ayrılarak ilim tahsili için çeşitli İslâm şehirlerinde bulunmuş ve daha sonra Anadolu'ya gelmiştir. Bir süre Kayseri'de ikamet eden Necmeddin Râzî, Sivas'a yerleşmiştir. Nitekim meşhur eseri *Mirsâdu'l-ibâd*'ı da burada tamamlamıştı. Ayrıca, bir ara Konya'da Mevlânâ Celâleddin ve Sadreddin Konevî ile görüştüğü bilinmektedir (İbn Bibi 1996, I: 253; Lâmiî 1270: 491; Okuyan 2001: 65-80). Necmeddin Râzî'nin yaklaşık otuz beş yıl kaldığı Anadolu'da önemli bir mürid çevresi edindiği düşünülebilir. Belh'ten Anadolu'ya geldikten sonra bir ara Karaman'da ikamet eden Bahaeddin Veled ise hayatının geri kalanını Konya'da geçirmiş ve burada büyük ilgi görmüştü. Aynı şekilde Anadolu'ya gelen Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî (1240) de etrafında bir mürid çevresi oluşturmuştu (Lâmiî 1270: 513-515)¹². Bahaeddin Veled'in ölümünden sonra halifesi Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin Mevlânâ Celâleddin'in yetişmesi ve tasavvufî terbiyesinde babası kadar etkili olduğu ise göz ardı edilemez (Ocak 2004: 23-24, 27).

Sühreverdîyye: Tarikatın kurucusu Ebu'n-Necib Sühreverdî'dir (ö. 1167). Özellikle Irak ve Hindistan'da yayılan bu tarikatı Anadolu'ya getiren Ebû Hafs Şihabeddin Ömer Sühreverdî'dir (ö. 1234). Şihabeddin Sühreverdî tarikatı Anadolu da dahil Orta doğu bölgesinde yaydığı gibi Abbasî halifesi en-Nâsır li-Dînillah'ın (1180-1224) emriyle fütüvvet teşkilatını işler hale getirerek hilâfet makamına bağlamıştır. Halifenin isteği üzerine elçilik göreviyle Anadolu Selçuklu Devletine gelen Sühreverdî burada büyük bir saygıyla karşılanmış ve kaldığı sürece tasavvufî görüşlerini anlatma fırsatı bulmuştur. Böylece ziyareti tarikatın Anadolu'da yayılmasına vesile olmuştu. Ancak XIV. yüzyıldan sonra etkisini pek fazla sürdüremeyerek diğer tarikatlar arasında kaybolduğu anlaşılıyor (İbn Bibi 1996, I: 248-253; Lâmiî 1270: 527-528; Hartmann, 1997, IX: 778-782; F. Sobieroj, 1997, IX: 778; Ocak 2002: 431-432)¹³.

Rifâiyye: XIII. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyılda Anadolu'da yayılan tarikatlar arasında Rifâlik de verilebilir. Nitekim, Elvan Çelebi (1995, metin b. 128-141), Seyyid Ahmed-i Kebîr-i Rifâî'yi Dede Garkın'a çağdaş gösterir¹⁴. Burada Dede Gargın ile menkabeti anlatılan kişi büyük ihtimalle Seyyid Ahmed-i Kûçek-i Rifâî olmalıdır. Mevcut sınırlı sayıdaki bilgiye dayanılarak Seyyid Ahmed-i Kûçek'in, XIII. yüzyılda Anadolu'da Rifâîliği temsil eden bir şeyh olduğu söylenebilir (Elvan Çelebi 1995:

XLIV)¹⁵. XVI. yüzyılda bile Lâdik köylerinin mâlikâne gelirlerinin büyük bir kısmı (yaklaşık olarak 13.000 akçe) Seyyid Ahmed-i Kebîr ahfadının evlatlık vakfıdır (Öz 1997, XXVI: 71). Seyyid Ahmed ile aynı dönemlerde Amasya ili, Taşova ilçesi ve Alparslan beldesinde bir zâviye yaptırarak buna 1257’de büyük bir vakıf tesis eden Seyyid Nureddin ise yaşadığı bölgede nüfûz sahibi bir başka Rifâî şeyhidir (Bayram 1994: 32-34). Eflâkî’nin kayıtları da bu çerçevede oldukça önemlidir. Buna göre, Konya’ya gelen bir grubun, kendilerini ateşe atmak, kızgın demiri ağızlarına sokmak ve kamçıdan kan akıtmak gibi gösteriler yapmalarını keramet sayan şehir halkı bunlara fazlasıyla iltifat göstermişti (Eflâkî 1973, II: 149). İbn Battuta ise İzmir, Bergama ve Amasya civarında Sonisa’da Rifâî tekelerine ve tarikat mensuplarına tesadüf etmiştir (İbn Battûtâ Seyahatnâmesi 2004, I: 417, 425, 427).

Mevlevîyye: Babası Bahaeddin Veled ile Anadolu’ya gelen Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö. 1273) şer’î bilimlerde özellikle de fıkıh alanında ihtisas sahibi oldu. Konya’da müderrislik yaparken Horasan Melâmetiyesi’ne mensup bir Kalenderî şeyhi olan Şems-i Tebrizî’nin ve tabii ki babasının verdiği tasavvuf terbiyesinin katkısıyla kendini mistik bir hayata verdi. Bunda şüphesiz onun yaradılışından gelen kuvvetli mistik eğilimin etkisi de göz ardı edilemez (Ocak 2002: 433)¹⁶. Mevlânâ Celâleddin farklı tasavvuf telâkkilerini uyumlu bir biçimde yepyeni bir sistemle birleştiren bir mutasavvıftır. Şems-i Tebrizî’nin yanında babası Bahaeddin Veled vasıtasıyla Horasan’ın estetikçi-coşkucu tasavvuf anlayışıyla kendini olgunlaştıran Mevlânâ, Muhyiddin-i Arabî’nin görüşlerinin de kuvvetle etkisinde kalmış ve bunları yorumlayarak kendine mahsus senkretik bir tasavvuf anlayışı ortaya koymuştur (Ocak 2002: 433)¹⁷.

Mevlevîlik, esasen, Mevlânâ Celâleddin’in vefatından sonra Çelebi Hüsâmeddin (ö. 1284), Sultan Veled (ö. 1312) ve Ulu Ârif Çelebi (ö. 1320) döneminde bir tarikat şeklinde teşkilatlandı (Gölpınarlı 1983: 22-45, 62-75). Mevlevîlerin yönetim çevreleriyle daha Mevlânâ döneminde başlayan ilişkilerini sürdürmeye özen gösterdikleri anlaşılıyor. Özellikle bu çevrelerin siyasi desteğini alarak bunu tarikatın yayılmasında kullanmışlardı. Öyle ki, siyasi otoritelerle kurulan ilişkiler sonucu elde ettikleri vakıflar XIV. yüzyılın başlarından itibaren Mevlevîliğe ilerideki gelişmesi için önemli bir ekonomik zemin yaratacaktı (Ocak 1993: 4)¹⁸. Ulu Ârif Çelebi, seyahatleri esnasında Moğollar yanında Menteşeoğulları, Aydınöğulları, Germiyanöğulları ve Eşrefoğulları gibi muhtelif Türkmen Beylikleri’nin yöneticileri ile ilişki kurmuş ve tarikatı büyük ölçüde tanıtmayı başarmış-

tı (Eflâkî 1973, II: 239-257, 267-268, 273-275, 281-283, 293-294, 297-300, 305-311; Gölpınarlı 1983: 73-75). Gölpınarlı (1983: 333-334), Konya'daki beş tekmeden başka Sultan Veled döneminde Kırşehir'de Şeyh Süleyman adında bir kişinin halife olduğunu kaydeder. Ayrıca, Amasyalı Alâeddin'in Amasya'da, Hüseyin Hüsâmeddin'in de Erzincan'da halife olduklarını, Ulu Ârif Çelebi'nin Bayburt, Iğın, Akşehir, Niğde, Denizli, Lârende yani Karaman ve Tokat'ta halifeleri bulunduğunu ve Sultaniye'de de bir Mevlevî dergâhı bulunduğunu bildirir. Muhtemelen Lârende'ye gönderilen Ahi Mehmed bey gibi diğer halifelerin de birer tekke kurduklarını bu durumda en eski Mevlevî tekkelerinin bu şehirlerde kurulduklarını ve Kütahya ile Karahisar dergâhının bu ilk devre aid dergahlar arasında sayılabileceğini ileri sürer.

Konya'daki Mevlânâ Celâleddin Dergâhı'ndan yönetilen Mevlevî tekkeleleri, merkezîyetçi siyaset sayesinde genel olarak Mevlânâ ile temeli atılan Sünnî çizgiyi korumuşlardır. Mevlevîlerin tarih boyunca mevcut siyasi ve sosyal nizamın bozulmasına yol açacak hareketlerden uzak duran ve merkezi yönetimin yanında yer almayı tercih eden politikaları benimsedikleri söylenebilir. Bu politika, Beylikler döneminde muhtelif beyliklerin arazilerinde zengin vakıflar elde ederek tarikatın iktisaden de güçlenmesine ve bunun tabii bir sonucu olarak güçlü bir tarikat kimliğiyle Osmanlı İmparatorluk dönemine intikaline imkân hazırladı (Ocak 2002: 436)¹⁹.

Anadolu Moğol istilasından önce de muhtelif çevrelere mensup sufilerin göçlerine sahne olmuştu. Ancak, Moğol istilası ile kalabalık göç dalgaları hız kazanmış ve Horasan Melâmetiliği'nde temellenen Kalenderî, Yesevî, Haydarî ve Vefâî tarikatlarına mensup sufi gruplar Anadolu'ya ayak basmıştır. Bunlar, Anadolu Selçuklularında olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin tasavvuf tarihinde de önemli roller üstleneceklerdi.

Kalenderiyye: Yaklaşık X. yüzyılda bir sufilik akımı olarak ortaya çıkan Kalenderîlik, XII. yüzyılın sonunda Cemaleddin-i Sâvî (ö. 1232-1233) tarafından teşkilatlandı ve bir heterodoks tarikat olarak Orta Doğu ile Orta Asya'da geniş ölçüde yayıldı²⁰. XIII. yüzyılda Yesevîlik, Haydarîlik ve Vefâîlik gibi bazı tarikatları geniş ölçüde etkileyen Kalenderîlik Anadolu'ya adı geçen tarikatlar ve sufi akımla aynı adı taşıyan Kalenderiyye tarikatı mensupları aracılığıyla girmişti (Ocak 1998b, II: 135). Moğol istilası öncesi ve sonrasında Anadolu'ya giren Kalenderîler içerisinde ibâha yolunu tutarak toplum ve din kurallarına aldırış etmeyen, tek veya gruplar halinde yiyeceklerini dilenerek dolaşan ve genellikle aşağı tabakadan

kişiler olmakla birlikte aralarında yüksek tasavvuf düşüncesine mensup Kalenderî şeyhleri de bulunmaktaydı (Ocak 1992: 62)²¹.

Tarikatın, Anadolu'da bilinen ilk temsilcilerinden biri Ebu Bekr-i Niksarî'dir. Cemalu'd-din-i Sâvî'nin halifelerinden olduğu ileri sürülen Ebu Bekr-i Niksarî'nin Konya'da bir zâviyesi ve kendine bağlı mürid topluluğu bulunmaktaydı. Eflâkî'ye göre de Mevlânâ'nın vefatında henüz hayattadır (Eflâkî 1973, II: 63; Ocak 1992: 62-63). Göçler neticesinde Anadolu'ya gelen Kalenderîler, Türkmen çevrelerinde geniş ölçüde kabul görüyorlar ve buradaki geniş müsamaha ortamında fikir ve inançlarını serbestçe yayabiliyorlardı. XIII. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu Selçuklu Devleti'ni sarsan ve önemli sosyal buhranlar ve dinî çalkantılara sebebiyet vermiş olan Baba Resûl isyanına katılan dervişlerin bir kısmı, belki de büyük çoğunluğu bunlardan oluşuyordu (Ocak 1996c: 3, 69)²². XIV. yüzyıl başlarına doğru ise popüler Kalenderîlik Anadolu'nun hemen her yanında kurulmakta olan beyliklerin, özellikle de Osmanlı Beyliği gibi, uç bölgelerde yerleşmiş olanların topraklarında görülmeye başlanacaktı (Ocak 1992: 85).

Yeseviyye: Ahmet-i Yesevî (ö. 1167), İslamiyete yeni giren ve henüz karmaşık felsefî fikirlerin inceliklerine sahip olmayan basit ve sade bir çevrede, yine aynı mahiyetteki dinî ve ahlakî esasları telkin ederek büyük bir başarı kazandı. Bunu yaparken halka anladığı bir dil ve tanıdığı edebî şekillerle hitap etmesi başarısını daha da arttırdı (Köprülü, 1993: 115)²³. Bir başka ifadeyle, Yeseviyye, kısa zamanda konar-göçer Türk boylarının yaşayış ve düşünce biçimlerine uyarlanmış ve eski Türk inanç ve gelenekleriyle karışmış bir mahiyet kazanmıştı (Ocak 1996c: 69).

Bugün için Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik kültürünün, Kazakistan, Özbekistan, kısmen Türkmenistan ile Volga boylarını kapsayan Orta Asya ağırlıklı saha, Hindistan ve Anadolu olmak üzere başlıca üç ana coğrafi bölgede yayıldığı söylenebilir (Ocak 1996d: 38). Ayrıca Yesevîliğin Türk boyları arasındaki etkileri sadedinde Kırgızları da sayabiliriz. Yesevîliğin Orta Asya'daki gelişme ve yayılmasını açık bir surette takip edebilmek mümkün değilse de mevcut vesikalara göre, önce Seyhun çevresinde, Taşkent ve civarında tutunduktan sonra Harezmi'de yayıldığı diğer taraftan Maverâünnehir'de kuvvetlenmeğe başladığı söylenebilir (Köprülü 1993: 117). Tarikatın Anadolu'ya doğru yayılışına muhtemelen Moğol istilası hız kazandırmıştır. Harezmi, Horasan ve Azerbaycan'dan gelirken Yesevî dervişleri Anadolu'ya Ahmed-i Yesevî hakkındaki sözlü gelenek-

leri de taşıdılar. Yesevî grupların bu göçleri tedricen azalmakla beraber XIV. yüzyılda da devam etti. Öyle ki, Hacı Bektaş ve Sarı Saltuk gibi tanınmış Anadolu sufilerinden başka Azerbaycan ve Anadolu sahalarındaki bir çok yesevî dervişinin gelenekleri XVII. yüzyılda hâlâ yaşamaktaydı (Köprülü 1993. 48-55, 57-58; 1978, I: 213).

Nitekim, Evliya Çelebi, eserinde Anadolu'daki Yesevî şeyhleri, ziyaret-gâhları ve bazılarının menkabelerinden bahseder. Merzifon'da Pir Dede, Niyazâbâd'da Avşar Baba, Karadeniz kenarında Bat-ova sahasında tekkesi ve menkabeleri ile meşhur olan Akyazılı ve Zile'de bir tekkesi bulunan Şeyh Nusret Ahmed-i Yesevî'nin halifelerine örnek olarak verilebilir. Yine, Ahmed-i Yesevî'nin yedinci halifesi olan Emir-i Çin Osman, Türkistan'dan gelerek Anadolu'ya yerleşmişti. Tokat'da zâviyesi bulunan Gajgaj Dede ise Evliya Çelebi'nin adını verdiği bir başka Yesevî şeyhi idi. Bu kayıtlar, o dönemde halk arasındaki Yesevî geleneğini yansıtmaları sebebiyle önem arz etmektedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1314, II: 398, 293; III: 349, 238, 237; 1315, V: 60. Köprülü 1993: 46-48).

Haydariyye: XIII. yüzyılda Anadolu'da faal heterodoks tarikatlardan biri de Haydarîlik'tir. Bu tarikat, Yesevîlikle Kalenderîliğin karışımından doğmuş olup ikincisine daha yakın olduğu için onun bir kolu olarak da telakki edilebilir. Kutbeddin Haydar (ö. 1221'den sonra) tarafından kurulan Haydarîlik, Türkmen çevrelerinde hızla yayıldı (Ocak 1996c: 73; Köprülü 1338: 300). Orta Asya ve İran'da faaliyet gösteren müridleri, Moğol istilasının başlaması ile bir koldan Hindistan içlerine, bir koldan da Anadolu'ya sığındılar (Ocak 1996c: 73)²⁴. Anlaşılan Haydarî dervişleri Kalenderîlerle aynı inanç ve fikirleri paylaşıyorlardı. Kıyafetleri de benzer olmakla beraber onlar boyunlarında, dünyevî arzularından tecerrüd sembolleri olan ve Tavk-ı Haydarî adı verilen demir bir halka taşımaktaydılar (Ocak 1996c: 74). Eflâkî'nin kaydına göre, Hacı Mübarek-i Haydarî Mevlânâ'nın muhiplerindendi ve Vezir Taceddin tarafından yaptırılan Dârû'z-Zâkirin'e şeyh tayinindeki törene şehrin ileri gelenleri katılmıştı (Eflâkî 1973, I: 252). Bundan başka, Kutbeddin Haydar'ın Vilâyetnâme'de Hacı Bektaş-ı Velî ile ilişkili gösterilmesi Bektaşî tarikatı içinde Haydarîliğin hatırasının korunduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Ocak 1996c: 74).

Vefâîyye: Tâcu'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefâ Bağdadî (ö. 1107) tarafından kurulan Vefâîyye tarikatının, Selçuklu Anadolu'sunda olduğu kadar Osmanlı devletinin kuruluş döneminde de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim, Âşıkpaşazâde eserinin girişinde büyük dedesi Baba İlyas'ın Ebu'l-

Vefâ'nın halifelerinden olduğunu açık bir surette dile getirir (Âşıkpaşazâde 1332: 1). Babaî ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra ileri gelen temsilcileri yeni kurulmakta olan uç beyliklerine dağıtmışlardı. Onlar ve arkalarından gelen ikinci kuşak, XIV. yüzyıl başlarından ikinci yarısına kadar Anadolu'da Vefâliğin devamını sağlamış görünüyorlar (Elvan Çelebi 1995: XXVII).

Vefâî tarikatından ve Baba İlyas müridi Geyikli Baba bunlardan biridir. Orhan Gazi'nin Bursa fethine katıldığına dair rivayet kesin olmasa da Geyikli Baba, Keşişdağı (Uludağ) ile İnegöl arasındaki araziye yerleşmiş ve muhtemelen de buradan çevredeki gaza faaliyetlerine katılmıştı²⁵. Zira, Hilmi Ziya Ülken'in yayınladığı bir belgeye göre, Geyikli Baba, Kızılkilise adındaki bir yeri fethetmiştir (Hilmi Ziya 1340: 447). Vefâlik XIV. yüzyılın ilk yarısında iki beylikte temsil ediliyordu. Bunlardan biri Osmanoğulları bölgesinde Şeyh Edebalı olup diğeri Eretnaoğulları bölgesinde Elvan Çelebi'dir²⁶.

Selçuklu Anadolu'sunun Horasan Melâmetiyye mektebine bağlı önemli bir şahsiyeti de Hacı Bektaş-ı Veli'dir (1271). Elvan Çelebi, Aşıkpaşazâde ve Eflâkî'nin kayıtlarından Hacı Bektaş'ın Baba İlyas'ın halifesi olduğu anlaşılıyor (Elvan Çelebi 1995: 113b; Âşıkpaşazâde 1332: 204; Eflâkî 1973, I: 370; Ocak 1996c: 173). Hayatı hakkında bilenenler ise daha ziyade Vilâyetnâme'deki menkabevî nitelikteki bilgilere dayanır. Hacı Bektaş-ı Veli çok büyük bir ihtimalle Yesevî veya Haydarî tarikatının bir mensubu olarak Anadolu'ya gelmiş ve burada Baba İlyas çevresine girmiştir. Onun sahip olduğu tasavvuf düşüncesi Horasan Melâmetiyyesi'nin cezbeci karakterini yansıtmaktaydı. Ayrıca bu İslâm anlayışı, İslâm sufiliğinin yapısından kaynaklanan geniş bir hoşgörüyü dayanan, mühtedileri birden eski kültür çevrelerinden koparmadan, bu kültürden gelen eski inançları da kendi içerisinde değerlendiren bağdaştırmacı (senkretik) bir İslâm anlayışıydı. İsmi verdiği Bektaşî tarikatının ise ancak XVI. yüzyılın başında kurulduğu bilinmektedir (Ocak 2002: 434)²⁷.

Türkiye Selçukluları ve Beylikler döneminde tarikatların tarihi ele alınırken bölgeye gelerek bir süre ikamet eden mutasavvıfların eklenmesinin de yerinde olacağı kanaatindeyiz. Zira, Anadolu'ya bir süre uğrayan İbnü'l-Arabî ve Şems-i Tebrizî'nin Türk sufilik tarihindeki etkileri kalıcı olmuştur. İbnü'l-Arabî'yi ve onun eserlerine pek çok şerh yazmak suretiyle Vahdet-i Vücut anlayışını yayan Sadreddin-i Konevî'nin (ö.1274) bu açıdan büyük önem taşıdığını zikretmeliyiz (Lâmiî 1270: 632-634; Chittik

1981, XXI: 171-184). Onun çabaları neticesinde Muhyiddin Arabî'nin görüşleri Sünni ve heterodoks eğilimli bütün kesimleri etkilemiş, gerek yüksek zümreler gerekse halk arasında geniş bir taraftar kitlesi toplamıştır (Ocak 2002: 432). Seyahatleri esnasında Şam ve Bağdat gibi önde gelen tasavvuf merkezlerini dolaştıktan sonra Konya'ya gelen Şems-i Tebrizî'nin ise Mevlânâ üzerindeki etkisi göz önüne alındığında Anadolu sufilîği açısından ne kadar önemli olduğu açıklık kazanacaktır (Eflâkî 1270, II: 76-94, 99, 126-131, 136-138; Bediüzzaman Fûrûzanfer 1997: 175-241; Gölpınarlı 1959: 49-102; Ocak 2004: 26-28).

Burada, Evhadeddin-i Kirmanî'nin (ö.1238) de ismi verilebilir. Vahdet-i Vücut mektebinin bu tanınmış mutasavvıfının tarikat silsilesi şeyhi Rükneddin-i Secâsî ile Ebu'n-Necib Sühreverdî'ye ulaşır. Evhadeddin-i Kirmanî Anadolu'da dolaşarak bir süre Kayseri'de kaldı ve Selçuklu Anadolu'sunda etrafında oluşan taraftarlarıyla görüşlerini yayma fırsatı buldu²⁸. Eretnaogulları döneminde de bunlar Kayseri ve çevresinde himaye görmekteydiler. Öyle ki, Kayseri'deki Köşk Medrese ve gelirleri Evhadeddin-i Kirmanî sufilerine tahsis edilmişti (Bayram 2002: 324-325; Halil Edhem 1334: 111). Evhadeddin-i Kirmanî ile aynı meşrepte olan bir başka isim Fahreddin-i Irakî'dir (ö. 1289). Onu, Şems-i Tebrizî ve Evhadeddin-i Kirmanî gibi yüksek tasavvufî fikirlere, engin bir mistik tecrübeye sahip ve ilimden nasibini almış yüksek zümre Kalenderîliğinin belirgin şahsiyeti olarak tanımlamak mümkündür (Ocak 1992: 62, 82). Anadolu'da bulunduğu esnada Mevlânâ ve Sadreddin-i Konevî ile görüştüğü rivayet edilen Fahreddin-i Irakî, Lemeât adlı eserini kaleme almış ve şöhreti hayli yayılmıştı. Nitekim, Vezir Muineddin Pervane tarafından adına Tokat'da bir zaviye kuruldu ve koruyucusu vezirin ölümüne kadar da burada kalarak bir mürid topluluğuna hitap etti²⁹.

Anadolu'nun tasavvuf tarihinden bahsederken isimleri günümüze kadar ulaşan Seyyid Hârûn ve Seyyid Mahmud Hayrânî'yi de vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Külliyesi ile Seydişehir ve Beğşehir bölgesinde kendisine tahsis edilen vakıfların büyüklüğü göz önüne alındığında Seyyid Hârûn (ö.1320) ve âilesini Anadolu'nun önde gelen sufileri arasında sayabiliriz. Makâlât-ı Seyyid Hârûn'daki rivayete göre çevresindeki grupla Horasan'dan yola çıkan Seyyid Hârûn, (Abdülkerim bin Şeyh Mûsâ 1991: 23, 25, 39-44, 51), Anadolu'ya gelen bir sufinin yeni toprakları nasıl iskana açtığı ve şehir kurduğunun güzel bir örneğini teşkil eder. Bunu, Makâlât'da ayrıntılarıyla görebiliriz. Eşrefoğlu Mubarüziddin Mehmed Bey zamanında Anadolu'ya yerleşen Seyyid Hârûn ve evladı külliye için

Osmanlı öncesi elde ettikleri imtiyazları Osmanlı döneminde de sürdürmüşlerdir. Bilhassa, Makâlât-ı Seyyid Hârûn ve evkâf defterlerindeki malumâta göre, aile Seydişehir’de iktisadî ve sosyal gücü büyük oranda elinde bulundurmışlardı (387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), 1996: 65; TK KKA Nr.564: 35b-36b; 565: 81b; 137: 135a)³⁰. Seyyid Mahmud Hayranî hakkındaki bilgilerimiz ise ne yazık ki oldukça sınırlıdır. Akşehir’deki zaviyesi ve vakıf kayıtları bir yana esas olarak ismi Vilâyetnâme’de Hacı Bektaş’a bağlanan bir sufi olarak geçer (TK KKA Nr. 564: 48b; 565: 112b; 584: 96b; Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî 1958: 49-50). Bu konuda, Köprülü, Bektaşilerin Seyyid Mahmud Hayranî, Mevlânâ ve Hacı İbrahim Sultan gibi XIII. yüzyılda Anadolu’da şöhret kazanan tarihî şahsiyetleri de kendi menkabelerine karıştırmak suretiyle ona daha fazla kıymet vermek istemelerinden kaynaklandığına dikkat çeker (Köprülü 1993: 257).

Buraya kadar kısa bir biçimde verilmeye çalışılan genel çerçeveye dayanılarak, XIII. yüzyılda Moğol istilasıyla Ön Asya ile Anadolu’ya yönelen göçlerin hız kazandığı ve bu kitleler içinde muhtelif tarikat mensuplarının bulunduğu söylenebilir. Nitekim, Maveraünnehir, Harezm ve Irak gibi kültür merkezlerinde doğan ve yüksek bir tasavvuf düşüncesine sahip olan tarikatların yanı sıra kırsal kesime ait ve daha ziyade eski inançların etkisindeki popüler tasavvuf çevreler Selçuklu ve Beylikler Anadolu’sunda canlı ve renkli bir tasavvuf ortamı yarattılar.

AÇIKLAMALAR

- 1 Türkiye Selçukluları tasavvuf tarihinin önemi ve bu alandaki araştırmaların genel bir değerlendirmesi için Ocak 1994: 21-26. Ayrıca, XII ve XIII. yüzyıllarda Anadolu sufiliğine dair bkz. Karamustafa 1993: 175-198.
- 2 Dönemin siyasi olayları, sosyal ve kültürel yapısı ile ilgili olarak bkz. Turan 1971; Cahen 2000; Uyumaz 2001: 169-182.
- 3 Bu konuda bkz. Köprülü (1993:200-205), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, “Anadolu’da İslamiyet” (1338: 294-298) ve Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu (1988: 95-101). Söz konusu eserlerde Selçuklu din ve tasavvuf tarihi ilk defa problematik bir bakış açısıyla analiz edilmiş ve kendilerinden sonraki çalışmalara bir temel teşkil etmiştir.
- 4 Ebû İshak Kâzerûnî’nin hayatı ve tarikatına dair Menâkıb’ına bakılabilir (Şevki, Menâkıb-ı Şeyh Abû İshak Kâzerûnî, Süleymaniye Ktp. Es’ad Efendi, Nr. 2429). Ayrıca, Feridu’d-Din Attâr, II: 291-303; Lâmiî 1270: 297; Köprülü 1969, XXXIII: 225-232; Mustafa Kara 1991: 23-29; Hamid Algar 2002, XXV: 146-148.

- 5 İbn Battûta'nın kayıtlarına göre, misafirler üç gün ağırlandıktan sonra ikram görür ve şeyhe dileklerini arz etmedikçe gitlerine izin verilmez. Şeyh efendi, misafirin isteklerini zaviyenin hizmetlerine bakan dervişlere bildirir. Bunların sayısı iki yüzden fazladır ve ziyaretçiler için Ebû İshak'ın kabrinde dua ederler (İbn Battûta Seyahatnâmesi 2004, I: 298).
- 6 Algar 2002, XXV:147; Köprülü de (1969, XXXIII:232) tarikatın XIV. yüzyılın sonundan başlamak üzere XVI. yüzyıla değin önem kazandığını ve bu önemini diğer tarikatlar arasında erimek suretiyle kaybettiğini bildirir.
- 7 Bu kayda ilk defa dikkat çeken Köprülü (1943, VII: 428-429) bunların bayrakları hakkındaki tafsilatın yazarın XV. yüzyıldaki şahsî müşahedelerine göre verilmiş olabileceğini de sözlerine ekler.
- 8 Vakfiye metni için bk. Erzi 1942: 423-429.
- 9 Ayrıca Konyalı (1960: 393, 395), Erzurum'da Ebu İshak Kâzerûnî'ye atfedilen bir ziyaretgâh bulunduğunu ancak bunun Kazerûnî adına tesis edilmiş zâviye olduğunu kaydeder.
- 10 Necmeddin Kübra'ya dair bk. Lâmiî 1270: 475-480; Berthels 1964, IX: 163-164; Kara, 1996: 11-27. Kara'nın söz konusu eserinde Necmeddin Kübra'nın hayatı hakkında bilgi yanında, Usûlu aşere, Risâle ile'l-hâim ve Fevâihu'l-Cemâl adlı risâlelerinin çevirisi bulunmaktadır.
- 11 Kübrevîliğe dair ayrıca Browne, 1956, II: 491-495.
- 12 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Eflâkî, 1973, I: 110-141, 142-152; Sultan Veled, 1976: 236-248; Lewis, 2003: 41-92, 96-118; Gölpinarlı 1959: 34-43, 45-49; Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî, (Türkiye İş Bankası Yayınları:8-30) (Sunuş kısmı).
- 13 Avarifu'l-Maârif adlı eseri ise tasavvuf klasikleri arasına girmiştir. (Türkçe çevirisi) Tasavvufun Esasları: Avarifu'l-Maârif, (Çev. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz).
- 14 XIII ve XIV. yüzyıllar Anadolu'sunun tarihi açısından önemli olan bu kaynağı yazar ve eseri hakkında iki bölümlük bir inceleme ile yayınlamıştır bkz. Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbu'l-Ünsiyye (Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi), (Haz. İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak), 1995.
- 15 Ayrıca bkz Bayram 1991: 143-156.
- 16 Mevlânâ hakkında çok sayıda çalışma bulunan mutasavvıflardan biridir (Bunların bibliyografyası için bkz Önder vd 1974: 2c; Karaismailoğlu 2004: 331-358). Gölpinarlı 1959. Ayrıca, Mevlânâ'nın hayatı, düşünceleri ve etkisine dair kapsamlı bir çalışma için bkz. Lewis 2003.
- 17 Onun senkretizminin temel unsurları ile Mevlânâ üzerine yapılan spekülasyonların eleştirisine dair bkz. Ocak 1996a: 88-97; 1996b: 137-147.
- 18 Mevlânâ'nın yönetim çevreleriyle ilişkilerine dair bkz. Küçük 2003: 280-322.
- 19 Bu konuda bkz. Suraiya Faroqhi (1973: 197-229).

- 20 Kalenderiyye hakkında bkz. Köprülü 1338: 298-300; Kocatürk 1971: 221-247. Turan 1953: 537-542, 548-549. Ayrıca geniş bilgi ve bibliyografya için bkz. Ocak 1992.
- 21 Söz konusu eserde Osmanlılardan önce Anadolu'da popüler Kalenderlik ve yüksek zümre Kalenderliği geniş bir biçimde ele alınmaktadır (1992: 62-84).
- 22 Ocak (1996c: 62-75), söz konusu isyanın hazırlık safhası, teşkilatlanması ve yönetilmesinde Yesevî, Kalenderî, Vefâî ve Haydarî gibi heterodoks derviş gruplarının önemli bir rol oynadığına dikkat çeker.
- 23 Şüphesiz, Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik hakkında ilk olarak Fuad Köprülü'nün, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eseri verilebilir. Köprülü, burada, Nakşibendî geleneğine mensup kaynaklara dayandığından Ahmed-i Yesevî'yi bu çerçevede değerlendirir. Ancak, İslâm Ansiklopedisinde kaleme aldığı "Ahmed-i Yesevî" (1978, I: 212) maddesinde görüşlerinde değişme olduğunu açıklayarak Babaî, Hayderî ve Bektaşî an'anelerinin Ahmed-i Yesevî hakkındaki rivayetlerinin tarihî gerçeğe daha yakın olduğunu belirtir. Türk sufiliğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik hakkında Togan 1953: 523-529. Ocak, 1996d: 31-50; 1996e: 51-63; Melikoff 1993: 167-182; DeWeese 1996a: 180-207; 1996b: 173-188. Yesevîliğin tarihî ve bugününe dair Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu (Ankara 26-27 Eylül 1991) Bildirileri, Ankara 1992, (Kültür Bakanlığı Yay.), Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, (26-29 Mayıs 1993), (Erciyes Ün. Yay), Kayseri 1993.
- 24 Osmanlı döneminde Haydarîler hakkındaki bkz. Ocak, 1992: 113-115.
- 25 Âşıkpaşazâde 1332: 46-47 (Rivayete göre, Geyikli Baba'dan etkilenen Orhan Gazi, İnegöl'ü vakıf olarak bağışlamak istediye de o sadece bir zâviye inşa edecek kadar yeri kabul eder); Neşrî 1951, I: 47-48; Mecdî 1989: 31-33. Ayrıca bkz. Karamustafa 1993: 184-185.
- 26 Ayrıntılı bilgi için bkz. Menâkıbu'l-Kudsiyye 1995: XXVI-XXVII; Ocak 1996c: 169-170.
- 27 Hacı Bektaş ve tasavvufî kimliği hakkında bilgi için bk. Köprülü 1341: 136-139. Ocak 1996f: 148-168; Karamustafa 1993: 186-190.
- 28 Hakkında ayrıntılı bilgi için Lâmiî 1270: 659-660; Azamat 1995, XI: 518-520; Bayram 2002, VII: 320-327; Söz konusu eserde Evhadeddin-i Kirmanî'nin esasen menakıbnamesindeki ifadeye dayanılarak Evhadiyye adını taşıyan tarikatın kurucusu ve Ahi Evran'ın kayınpederi olduğu ileri sürülmektedir (s. 324). Azamat (1995, XI: 519) ise müşahhas delillere dayanmayan bu görüşün ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtir. Diğer taraftan, Ocak (1992: 80-82), böyle bir silsileye mensup olmasına rağmen şeyhi Vahdet-i Vücut'u benimseyen ve dönemin Anadolu'sunda yüksek zümre Kalenderliğinin bir temsilcisi olarak ele almaktadır.
- 29 Şeyhin hayatı ve görüşlerine dair bkz. Lâmiî 1270: 671-72; Devletşah 1994, I: 327-330; Eflâkî 1973, I: 382; Ocak 1992: 82-84; Bilgin 1995, XII: 84-86.
- 30 Külliye ve vakıfları için ayrıca bakılabilir Önder 1988, XX. Sayı: 13-28; Erdoğan 1998: 98-99.

Kaynakça

TK KKA Nr. 564; 565; 584.

387 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri* (937/1530) (1996), Ankara.

ABDÜLKERİM bin ŞEYH MÛSÂ (1991), *Makâlât-ı Seyyid Hârûn*, (Haz. Cemâl Kurnaz), Ankara.

AHMET EFLÂKÎ (1973), *Âriflerin Menkıbeleri* (Menâkıb al-Ârifin), Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, I-II.

ALGAR, Hamid (2002), “Kâzerûniyye”, *TDVİA*, XXV: 146-148.

ÂŞIKPAŞAZÂDE (1332), *Tevârih-i Al-i Osman*, İstanbul.

AZAMAT, Nihat, “Evhadüddîn-i Kirmanî”, *TDVİA*, XI: 518-520.

BAYRAM, Mikâil (2002), “Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadî Dervişler”, *Türkler*, Ankara, VII: 320-327.

BAYRAM, Sadi (1991), “Lâdik ve Seyyid Ahmed-i Kebîr er-Rifaî Hazretleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (74), 1991: 143-156.

—————(1994), “Amasya-Taşova-Alparslan Beldesi Seyyid Nureddin Alparslan er-Rufai'nin 655H./1257 M. Tarihli Arapça Vakfiyesi Tercümesi İle 996 H./1588 M. Tarihli Seyyid Fettah Veli Silsile-namesi”, *Vakıflar Dergisi*, XXIII Sayı.

BERTHELS, E. (1964), “Necmeddin Kübrâ”, *İA*, IX: 163-164.

İbn BİBÎ (1996), *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l Ala'îye* (Selçuk Name), (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara, I: 253.

BİLGİN, Orhan, “Fahredden-i Irâkî”, *TDVİA*, XII: 84-86.

BROWNE, E. G. (1956), *A Literary History of Persia*, Cambridge, II.

CANTACASIN, Theodore S. (1896), *Petit Traicte de l'Origine des Turcqz*, (Charles Schefer), Paris.

CAHEN, Claude (2000), *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev. Erol Üyepazarıcı), İstanbul.

CHITTIK, William C. (1981), “Sadr al-Dîn Qûnawî on the Oneness of Being”, *International Philosophical Quarterly*, XXI: 171-184.

DEMİR, Necati (1996), *Dânişmend-Nâme'nin Dil Özellikleri* (Gramer-Metin-Sözlük), (Doktora Tez.), Konya: Selçuk Üniversitesi.

DEVLETŞAH (1994), *Tezkire-i Devletşah*, I, (Çev. Necati Lugal), İstanbul.

- DEWEESE, Devin (1996a), “The Mash_’ikh-ı Turk and the Khojagan: Rethinking the Links Between the Yasav_ and Naqshband_ Sufi Traditions”, *Journal of Islamic Studies*, 180-207.
- (1996b), “Yasav_ Shayhs in the Timurid Era: Notes on the Social and Political Role of Communal Sufi Affiliations in the 14th and 16th Centuries, *Oriente Moderno*, 2: 173-188.
- ELVAN ÇELEBİ (1995), *Menâkıbu’l-Kudsiyye Fî Menâsıbi’l-Ûnsiyye* (Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi), (Haz. İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak), Ankara.
- ERZİ, H. Adnan (1942), “Bursa’da İshakî Dervişlerine Mahsus Zâviyenin Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, sy II: 423-428.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (1314), İstanbul: II, III, V.
- FAROQHI, Suraiya (1973), “XVI-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu’da Şeyh Aileleri”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri 8-10 Haziran*, Editör Osman Okyar, Ankara: 197-229.
- FERİDU’D-DİN ATTÂR, *Tezkiretü’l-Evliya*, (Nşr. Nicholson), II.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1959), *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul.
- (1983), *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul.
- HALİL EDHEM (1334), *Kayseriye Şehri*.
- HARTMAN, Angelika (1997), “al-Suhrawardî”, *EI*, IX: 778-782.
- HİLMİ ZİYA (1340), “Anadolu tarihinde dinî ruhiyat müşahedeleri”, *Mihrab Mecmuası*, (13).
- İbn Battûta Seyahatnâmesi (2004), *Çeviri, İnceleme ve Notlar*: A. Sait Aykut, İstanbul, I-II.
- KARA, Mustafa (1991), “Anadolu’ya İlk Gelen Tarikatlardan Biri: Kâzeruniye ve Bursa’daki Dergâhı”, *Tarih ve Toplum*, (93): 23-29.
- (1996), *Tasavvufi Hayat*, İstanbul.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2004), “Mevlâna Kogrelerinde Sunulmuş Olan Tebliğler”, *III. Uluslar Arası Mevlâna Kongresi*, 5-6 Mayıs 2003, Bildiriler: 331-358.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T. (1993), “Early Sufism in Eastern Anatolia”, *Classical Persian Sufism: from its Origins to Rumi*, (Ed. Leonard Lewisohn), London, 1993: 175-198.

- KOCATÜRK, Sadettin (1971), “Kalenderiye Tarikatı ve Hatîb-i Fârisî’nin Kalendarînamesi”, *İran Şehinşahlığının 2500. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul.
- KONYALI, İ. Hakkı (1964), *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya.
- (1960), *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1338), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1993, s.200-205 ve “Anadolu’da İslamiyet”, *DEFM*, (1338).
- (1341), “Bektaşiliğin Menşe’leri”, *Türk Yurdu*, (7).
- (1943), “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belle-ten*, VII: 379-458.
- (1969) “Abu İshak Kazruni ve Anadolu’da İshaki Dervişleri”, *Almancadan Çev. Cemal Köprülü, Belleten*, XXXIII, 225-232.
- (*Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Ankara 1988.
- KÜÇÜK, Osman Nuri (2003), “Mevlânâ’nın Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları I”, *Tasavvuf*, yıl 4, sy. 11, Temmuz-Aralık 2003.
- LÂMÎÎ (1270), *Tercüme-i Nefahâtu’l-Üns*, İstanbul.
- LEWIS, Franklin D. (2003), *Rumi-Past and Present, East and West The Life, Teaching and Poetry of Jalâl al-Din Rumi*, Oxford.
- Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî “Vilâyet-nâme”*, (1958), (Haz. Abdülbaki Gölpinarli), İstanbul.
- MECDÎ (1989), *Şakaik-ı Nu’maniye ve Zeyilleri, Hadaiku’ş-Şakaik*, (Nşr. Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul.
- MELIKOFF, Irene (1993), “Ahmed Yesevî ve Türk Halk Tasavvufu”, *Uyur İdik Uyardılar*, İstanbul:167-182.
- Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, (26-29 Mayıs 1993) (1993), Kayseri: (Erciyes Üniv. Yay).
- NEŞRÎ (1951), *Kitâb-ı Cihannümâ*, nşr. Franz Taeschner, Leipzig, I.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1992), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfîlik: Kalendarîler*, Ankara.
- (1993), “Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevleviler (XIII-XVIII. Yüzyıllar)”, *II, Milletlerarası Osmanlı Devleti’nde Mevlevihâneler Sempozyumu*, 14-15 Aralık 1993 Aralık, Konya:
- (1994), “Türkiye’de Anadolu Selçukluları Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, *III. Millî Selçuklu Kültür ve*

- Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Selçuklu Araştırmaları Merkezi (20-22 Mayıs 1993): 21-26.
- (1996a), “Mevlânâ Dönemi Anadolu’unda Tasavvuf Akımları ve Mevlânâ”, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: 88-97.
- (1996b), “Bir 13. Yüzyıl Mutasavvıfı ve Sûfisi Olarak Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, İstanbul: 137-147.
- (1996c), *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksizminin Teşekkülü*, İstanbul.
- (1996d), “Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevî: Hayatı, Şahsiyeti, Mesajı ve Etkileri”, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: 31-50.
- (1996e), “Anadolu Halk Sûfiliğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik Problemi”, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: 51-63.
- (1996f), “Anadolu Heterodoks Türk Sufiliğinin Temel Taşı: Hacı Bektaş-ı Velî El-Horasânî”, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul:148-168.
- (1998a), *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* (15.-17. Yüzyıllar), İstanbul.
- (1998b), “Din”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul, II: 109-158.
- (2002), “Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce”, *Türkler*, VII: 429-438.
- (2004), “Türkiye Selçukluları Devrinde Şehirli Tasavvufi Düşünce Yahut Mevlânâ’yı Yetiştiren Ortam”, *III. Uluslar Arası Mevlânâ Kongresi*, 5-6 Mayıs 2003, (Bildiriler): 19-30.
- OKUYAN, Mehmet (2001), *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul.
- ÖNDER, Mehmet-BİNARK, İsmet- SEFERCİOĞLU, Nejat (1974), *Mevlânâ Bibliyografyası*, Ankara, 2c.
- ÖZ, Mehmet (1997), “XVI. Yüzyılda Lâdik Kazâsında Mâlikâne-Divânî Sistemi”, *Vakıflar Dergisi*, XXVI: 65-73.
- SEYYİD BURHANEDDİN MUHAKKİK-ı TİRMİZÎ, *Maârif*, (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları).
- SOBİEROJ, F. (1997), “Suhrawardiyya”, *EI*, IX: 778.
- SULTAN VELED (1976), *İbtidâ-nâme*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Ankara.
- ŞEVKÎ, Menâkıb-ı Şeyh Abû İshak Kâzerûnî, Süleymaniye Ktp. Es’ad Efendi, Nr. 2429.

TOGAN, Z. Veledi (1953), “Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malûmat”, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: 523-529.

TURAN, Osman (1953), “Selçuklu Türkiyesi Din Tarihine Ait Bir Kaynak: Fustât ul-‘adâle fî kavâi’ d is-saltana”, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: 531-564.

—————(1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.

UYUMAZ, Emine (2001), “Anadolu Selçuklu Çağı Kronolojisi”, *Cogito*, Selçuklular, sy. 29, Güz: 169-182

The Sufi Circles in the Period of Principalties and Anatolian Seljuks: Essaying a Comprehensive Look

Dr. Rya Kılıç*

Abstract: It is known that in the cultural centres like Irak, Harezmi and Mawarannahr there were religious sects having a high sufism thought. Along with these there were sufis from popular sufism circles among the immigrant masses which were going towards front Asia and Anatolia because of Mongolian invasion in 13th century. These groups created together a vivacious and colorful atmosphere of sufism in Anatolia. The purpose of this work is to draw a panorama of sufi schools and sects in the Period of Principalties and Anatolian Seljuks and make a general evaluation in the extent of social history. This article was written with such an opinion that the sufism researches of the Period of Principalties and Anatolian Seljuks are the part of both Middle Asia, Middle East and Ottoman History.

Key Words: Principalties, Anatolian Seljuks, Sufis and Sects

* Hacettepe University, Faculty of Letters/ANKARA
rykic@yahoo.com

Общий Взгляд на Мистические Круги Сельджукидского и Бейликского Периодов в Анатолии

Рюя Кылыч *

Резюме: Известно существование сект, которые обладали высокой мистической мыслью, в таких культурных центрах, как Маверннахр, Хорезм и Ирак. Вместе с кочевыми племенами, которые двинулись в XIII веке вместе с нашествием монголов в Переднюю Азию и Антолию, сюда прибыли и суфии, входящие в популярные мистические круги. Упомянутые группы мистиков создали в Анатолии живую и красочную среду мистицизма. Целью данной работы является общая оценка в рамках социальной истории путем описания панорамы мистических школ и сект сельджукидского и бейликского периодов в Анатолии. Данная статья была написана с учетом того, что исследование суфизма сельджукидского и бейликского периодов в Анатолии с одной стороны, Средней Азии и Среднего Востока с другой стороны является важной частью истории Османов.

Ключевые слова: Сельджуки Анатолии, бейлики, суфи, секта

* Университет Хаджеттепе, Кафедра Истории-АНКАРА
ryklc@yahoo.com

Yayın Değerlendirme / Review

Prof.Dr. Zeynep KORKMAZ, Türkiye Türkçesi Grameri
(Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara 2003, CXVI+1224 s.

Ali Özgün ÖZTÜRK*

Zeynep Korkmaz, uzun yılların meslekî birikimi ve 6-7 yıllık yoğun bir çalışmanın ürünü olarak yayımladığı Türkiye Türkçesi Grameri'nin ön sözünde, eserini tasvirici gramer yöntemiyle hazırladığını belirtir. Korkmaz, şekil bilgisinin gramerin bel kemiği niteliğinde olduğunu vurgulayarak, gramercilikte önce Arap; Tanzimat'tan sonra da Fransız gramerindeki kalıpların örnek alınmasının, yöntem bakımından, bambaşka bir dil ailesinden gelen Türkçe için yeterli ve sağlıklı olmadığını vurgular. Bu tarihî süreç sebebiyle Cumhuriyet döneminde yazılmış olan gramerlerde de, ya kısa bilgiler veren okul gramerlerine ağırlık verilmiş ya da uygulanan bilimsel yöntemler yetersiz kaldığı ve grameri besleyici özel araştırmalar bulunmadığı için bir iki istisnası dışında, genellikle alışlagelmiş ölçülere bağlı kalınmıştır. Korkmaz, gramerini hazırlarken yöntem ve esas bakımından şu ilkelere uymuştur: "Sınıflandırmada Arap ve Fransız gramerlerinin etkilerini bir yana bırakarak, doğrudan doğruya dilimizin işleyişinin öngördüğü bir sınıflandırmaya yer vermek ve böyle bir sınıflandırmanın gereği olan adlandırmayı benimsemek." Bu yöntem gereğince gramer: 1.Şekil Bilgisinin Özellikleri ve Kelime Yapımı 2.Anlamlı Kelimeler 3.Görevli Kelimeler 4.Anlamlı ve Görevli Kelimeler olmak üzere dört ana bölüme ayrılmıştır.

Eserde, tasvirici gramer anlayışına sadık kalınmakla birlikte, konular üzerinde yapılan birbirinden farklı veya düzeltilmeye muhtaç bazı görüşlere açıklık getirebilmek için farklı bilgi ve görüşlere de gerektiğince dipnotlarda yer verilmiştir. Korkmaz, eserinde 1910'dan günümüze değin 300'ün üzerinde edebî eser ve kültürel yayını tarayarak Cumhuriyet döneminde eser vermiş geniş bir yazar kadrosunun eserlerindeki malzemeyi kullanmıştır. Örnekler verilirken günlük gazeteler, dergiler ve standart Türkçeye dayalı konuşmalardan da yararlanmıştır. Korkmaz, gramer konularının yalnızca kurallarla ve kelime örnekleriyle desteklenerek anlatılmasının,

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / ANKARA
aliozgunozturk@yahoo.com

onların kısa zamanda unutulmasına yol açtığını, verilen bilgilerin ve kuralların edebî eserlerden ve yazılı metinlerden seçilen bol örneklerle desteklenmesinin, hem kuralların daha kolay akılda kalmasını sağlayacağını hem de grameri bir kurallar yığını olmaktan çıkaracağını belirtir.

Gramerde kullanılan terimlerde, ülkemizde yıllardır süregelen terim kargaşasını sağlıklı bir temele oturtmak amacıyla Zeynep Korkmaz tarafından hazırlanan *Gramer Terimleri Sözlüğü*'ne uyulmuştur. Bu nedenle Korkmaz, bazı gramer ve yazılarda yer alan adıl, önad, ilgeç, ulaç, eylem gibi yapı ve karşıladıkları kavramlar açısından isabetsiz bulunduğu terimlere eserinde yer vermemiş; bunların yerine sıfat, zamir, zarf, fiil gibi yıllardır dilde yerleşip yaygınlaşmış ve dilimizin kendi malı sayılan terimleri yeğlemiştir. İsim-ad karmaşasını önlemek için eserde, ad terimi benimsemiştir. Ayrıca, karşıladığı kavram bakımından isabetsiz görülen birkaç terime yeni karşılık verilmiştir. Korkmaz, fiilimsi terimini uygun bulmamaktadır. Çünkü bu terimin kapsamı içinde yer alan ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiilleri; “fiile benzeyen, fiili andıran adlar, sıfatlar ve zarflar” değil, aksine çekime girmeyen çekimsiz fiiller olarak nitelendirmektedir. Gramerde ana konu başlıkları Türkçe, Almanca, Fransızca, İngilizce ve Osmanlıca adlarıyla birlikte verilmiştir. (Şekil Bilgisi, Alm. Morphologie, Formenlehre; Fr. Morphologie; İng. Morphology; Osm. İlm-i sarf)

Korkmaz, Türk yazı dili tarihinde Orta Türkçe döneminin, Harezmi Türkçesi ile temsil edildiğini belirtir. Karahanlı Türkçesinin ise dil yapısının böyle bir geçiş dönemini temsile elverişli olmadığı düşüncesindedir. Eserde yeni yazı dilleri ve lehçeleri sınıflandırıldıktan sonra, Oğuzcanın Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan tarihî gelişme süreçleri incelenmiştir. Türkiye Türkçesi gramerlerinin tarihî gelişme süreçleri incelenirken; Osmanlı Türkçesi döneminde gramer yazarlığının Arapça ve Farsça temelinde sarf ve nahivlerle yol aldığı ve 15yy. ile 19 yy. arasından bugün elimizde sadece Müyessiretü'l-Ulum gibi tek bir Türkçe gramerin bulunmasının Türkçenin durumunu açık bir biçimde gösterdiği vurgulanır. Osmanlı Türkçesi ile ilgili yabancılar tarafından yapılan gramerler de bu bölümde kısaca tanıtılır. Tanzimat döneminde artan gramer çalışmaları hakkında da bilgi verilir. Cumhuriyet döneminde yazılan Türkçe gramerler ve gramerlerin bazı bölümlerine yönelik -söz dizimi gibi- çalışmaların künyesi verilmiş ancak eserlerle ilgili yorum yapılmamıştır. Korkmaz, Cumhuriyet döneminde yazılan gramerler içinde, Tahsin Banguoğlu'nun “Türkçenin Grameri” ve Muharrem Ergin'in “Türk Dil Bilgisi” kitaplarını bazı açılardan yapılabilecek eleştirilere rağmen genel çizgileri ile Türk

dilini en iyi değerlendiren ve daha sonra yazılmış gramerlere de örneklik etmiş olan eserler olarak değerlendirir. (s.CXIV) Korkmaz, tüm bu çalışmalara rağmen Türkiye Türkçesinin, gramer alanında, beklenen verimliliğe ulaşabilmesi ve birtakım sorunların çözüme kavuşturulması için yapılması gerekenleri şöyle sıralar:“1.Gramerin çeşitli konularında ayrıntılara inen derinlemesine araştırmaların yapılması, 2.İmla konusunun, farklı yazım biçimlerinden arındırılarak, bilimsel temelde bir birliğe kavuşturulması, 3.Gramer konularının yöntem ve sınıflandırma açılarından hâlâ süregelen eski geleneksel yanlışlardan arındırılarak, dilin yapı ve işleyişine uygun bir yöntem ve sınıflandırma sistemine bağlanması, 4.Gramer terimlerinde, Arap ve Avrupa gramerlerinin kalıplarına bağlı bazı adlandırmaların bırakılarak dilin kendi yapısına uygun adlandırmaların benimsenmesi ve bu konuda birlik sağlanması, 5.Dilimizin çeşitli nedenlerle son yıllarda moda haline gelmiş olan telaffuz, vurgu, ton, anlatım biçimi, cümle yapımı gibi dili yozlaştırıcı etkilerden korunması, 6.Ders kitaplarının veya diğer öğretici nitelikteki gramerlerin genellikle kuru birer kurallar yığını olmaktan çıkarılıp, verilecek örneklerle beslenerek aynı zamanda Türk insanının düşünce yapısını ve kültürünü geliştirici bir biçimde sunulması.”(s.CXVI)

“Alıntı Kelimeler” bölümünde, dilimize girmiş doğu ve batı kökenli kelimeler ve bunların tarihî dönemleri incelenir. Batı kökenli yabancı kelimeler iki aşamada değerlendirilir: Birinci aşama, 1839 Tanzimat hareketiyle başlayan ve kendi içinde birkaç basamaklanmadan geçerek Cumhuriyet dönemine, hatta 1930’lu yıllara kadar uzanan dönemdeki batılılaşma sürecinin getirdiği yabancı sözlerdir. İkinci aşama, İkinci Dünya savaşından günümüze kadar uzanan dönemdir. Yalnız bu dönemdeki fark yabancı kelime yoğunluğunun Fransızcadan İngilizceye kaymış olmasıdır. (s. 179-185) Halbuki, 1839 yılından önce de İtalyanca, Farsça, Arapça, İslavca, Yunanca ve Rumcadan dilimize ödünç/alıntılama kelimeler girmiştir. Osmanlı Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça ödünçlemeler konusunda Andreas Tietze’nin, Yunanca ve Latince alıntılarla ilgili Gustav Meyer’in, Yeni Farsça alıntılarla ilgili de Stanislaw Stachowski’nin çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalardan da yararlanarak 1839 yılına kadar Türkçeye girmiş alıntı kelimeler gramerde ayrı bir bölüm halinde incelenebilirdi.

Korkmaz, batı gramerlerinde ad niteliğindeki sözler için Alm. substantiv, Fr. substantif, İng. substantive; ad soylu sözler için Alm. nomen, Fr. nom, İng. noun terimlerinin kullanılarak bu iki kavramın birbirinden ayrıldığı-

nı; Türkiye Türkçesi gramerlerinde ise her iki kavram için şimdiye kadar ad veya isim teriminin kullanıldığını belirtmektedir. Korkmaz, önce substantif niteliğinde olanlar için ad, nomen niteliğinde olanlar için de isim gibi iki ayrı terim kullanmayı denediğini ancak aynı anlamda iki ayrı sözün iki farklı kavram için kullanılamayacağını dikkate alarak eseri boyunca substantif için ad, nomen için ad soylu kelime veya söz de karar kıldığını belirtmektedir.(s.195) Korkmaz, iki adın eksiz olarak yan yana gelmesinden oluşan ve bir adın yapıldığı maddeyi gösteren, altın saat, ipek çorap, taş köprü gibi örneklerde, birinci adın ikinci ad önünde işlev bakımından bir sıfat görevi yüklendiğini dikkate alarak bazı gramerlerde bu şeklin sıfat tamlaması olarak gösterilmesini yerinde bulmaktadır. Korkmaz, bu durumlarda şekilden çok işlevin dikkate alınması ve böyle tamlamaların sıfat tamlaması olarak kabul edilmesi gerektiği görüşündedir.

Korkmaz, vasita durumunu ad çekimi içinde ele almıştır. Bu ekin ile edatı gibi vurgusuz olması, ünlü ile biten sözlerden sonra araya -y- koruyucu ünsüz alması ve ekin daha tam olarak ekleşmemiş olduğu görüşünü benimsetebileceğini belirtmektedir. Nitekim, hem bu görüş hem de ekin seninle, onunla, bununla, şununla örneklerinde yer aldığı üzere, zamirlerde, kendinden önce bir ilgi durum eki almış olması dolayısıyla, +(y)la ekini tam bir ad durum eki kabul etmeyen görüşlerin olduğu belirtilmektedir. Bunun için bazı gramerlerde bu durum, ad çekimi ekleri arasında yer almamıştır. Kononov, Deny, Gencan, Ediskun, Koç, Banguoğlu da ad çekimi eklerini; iç çekim halleri ve dış çekim halleri olarak ikiye ayırmış ve vasita durumu ekini “dış çekim” ekleri arasında saymıştır. Korkmaz, bu görüşe katılmamaktadır. Çünkü +la eki, ile edatının ekleşmesinden oluşmuş bir ek olsa da, ekleşme sırasında, eklendiği kelimenin dil benzeşmesine uymakla ekleşmenin biçim şartını yerine getirdiğini, işlev bakımından da Eski Türkçedeki +In, +Un vasita durumu ekinin işlevlerini tümüyle üzerine almış bulunduğunu, ekin, “vasita” ve “birliktelik” işlevini bir ek olarak sürdürdüğü için elbette bir çekim eki niteliğinde olduğunu belirterek, ekin, ile edatı ile olan kısmî bağlantısının bu gerçeği değiştirmeyeceğini ifade eder. (s.318) Korkmaz, zamirler konusunu işlerken, +ki aitlik ekiyle kurulmuş öteki, beriki, alttaki, seninki gibi şekillerin “yer ve sahibini belirtme ifadesine” rağmen belirsiz zamir kabul eden Ergin’in görüşünü doğru bulmaz. Gerekçe olarak da, “Bilindiği gibi, bir kelimenin sınıflamada hangi gruba gireceği, şekilden çok işlevle ilgilidir. Yukarıdaki örnekler öncelikle “ilgili olma, ait olma” işlevi yaptıklarından, bunları “belirsizlik zamiri” grubuna sokmak mümkün değildir” görüşünü dile getirir. (s.435)

Gramerlerimizde, birkaç bulanık ve karışmış tanım bir yana bırakılacak olursa, genellikle yer almamış olan kılınış konusu, “Kılınış Biçimleri Bakımından Fiiller” başlığı altında incelenmiştir. Fiillerde kılınış, “Türkçenin dil varlığındaki fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantısı açısından gösterdiği özellik” olarak tanımlanır. Korkmaz, bu kavramın, Batıda uzun zaman görünüş’ü de içine alan aspekt (İng. aspect) terimi ile karşılandığını ve dilden dile değişen durumlar söz konusu olduğunu, bu sebeple kılınış ile görünüş’ün çok kez iç içe girdiğini belirtir. Korkmaz, yabancılar tarafından yazılmış gramerlerde de genellikle bu konuya yer verilmediğini, bunlardan Deny ve Kononov’un istisna olduğunu belirtir. Deny’nin kılınış diye verdiği özelliklerin de aslında görünüşle ilgili olduğu ve konuya bu yönü ve kılınış ölçüleri ile yaklaşımın Kononov olduğunu belirtir. Korkmaz, gramerlerimizdeki kılınış konusunda büyük bir boşluk olduğunu ve bu boşluğun derinlemesine araştırma ve incelemelerle giderilebileceğini vurgular. (s.534-537)

Bazı gramerlerimizde çatı ekleri ayrı bölümlerde ele alınırken, bazılarında ise fiilden fiil türeten ekler arasında ele alınmıştır. Korkmaz, “Çatı ekleri elbette çekim ekleri değildir. (..) Çatı ekleri aslında fiilden fiil türeten eklerdir. Bu bakımdan aynı şekil birliği içindeki öteki yapım ekleri ile ortaklaşırlar. Ancak, çatı eklerinin yapım ekleri içinde yine kendine özgü değişik bir durumu vardır. Bu değişikliğin belirtilebilmesi için fiilden fiil yapan ekleri taşıdıkları özelliklere göre iki alt gruba ayırmak gerekir” diyerek iki gruba ayırır: “Birinci gruptakiler tür itibarıyla çatı ekleri ile birleşen fakat eklendikleri kök ve gövdelerde köklü birer anlam değişikliği yaparak, eskisinden farklı anlamda yeni fiiller üretmiş olan eklerdir. Bunların çoğu kök ve gövde ile kaynaşmış durumdadır: barış-, evlen-, konuş-, dağıl- vs. Bu tür ekleri ve bunlarla kurulmuş olan fiilleri genellikle çatı kavramı dışında tutmak ve fiilden fiil türeten ekler grubunda ele almak uygun olur. Bu ekler birer çatı ekleri olsalar bile, tarihî gelişme içinde bugün artık bu özelliklerini kaybederek eklendiği fiile yeni bir sözlük anlamı katmış ve anlam kaymasına uğramışlardır.” demektedir. İkinci gruptakiler ve çatı kategorisine girenler ise, eklendiği fiilin temel anlamında köklü değişiklik yapmayan, fiilin nesne ve özne ile bağlantısında şekil ve durum değişikliği meydana getiren eklerdir: iç-, içi-il-; giy-, giy-in-, giydir- olarak açıklanır. (s.539-540)

“Fiil-Nesne Bağlantısı Açısından Geçişli-Geçişsiz Fiiller” bölümünde, çatı ekleriyle genişletilmemiş kök ve gövde halindeki fiillerde var olan geçişlilik ve geçişsizlik özelliğinin, çatı eklerinden kaynaklanan bir özellik

olmadığı, fiillerin kendi sözlük anlamları ile ilgili olarak asıllarında var olan bir özellik olduğu belirtilmektedir. Korkmaz, bu bakımdan bunların yalın halleri ile çatı kategorisinin içinde değil dışında tutulmaları gerektiğini savunmaktadır. Bazı gramerlerimizde ise (Gencan, Bilgegil, Güneş) çatı eki almamış yalın haldeki fiil kök ve gövdeleri de yanlış olarak geçişli çatı, geçişsiz çatı sınıflamasına sokulmuştur. Fiil kök ve gövdelerinin çatı ekleri ile genişletilmesinden sonra kendini gösteren geçişlilik ve geçişsizlik özelliği ise bir gramer kategorisi olarak doğrudan doğruya çatıyı ilgilendirdiği için çatı kategorisi içinde ele alınması gerektiği belirtilir. (s.543)

Acı-, ak-, küs-, sız- gibi “olma” bildiren geçişsiz fiillerden çatı ekleri ile kurulan acı-t-, akı-t-, küs-tür-, sız-dır- gibi geçişli fiiller için bazı gramer ve terim sözlüklerinde oldurgan çatı terimi kullanılmıştır. Korkmaz, böyle bir terime ve değişik bir sınıflandırmaya ihtiyaç olmadığı görüşündedir. Eserde, “olma” ya da “oluş” bildiren geçişsiz fiillerinin aldıkları belirli çatı ekleri ile “yapma”, “etme” bildiren geçişli fiillerden kurulan ettirgen fiiller ve ettirgen çatı ile aynı duruma geldiği ve aralarında herhangi bir özellik ve anlatım ayrılığı kalmadığını, bu nedenle de ettirgen fiil ve ettirgen çatı terimlerinin hem geçişli hem de geçişsiz fiillerden kurulmuş olan çatıyı karşılayacak nitelikte olduğu belirtilmektedir. (s.544)

“Fiil-Özne Bağlantısı Açısından Çatı Ekleri ve İşlevleri” bölümünde Korkmaz, sözde özne konusunda, şu değerlendirmeyi yapar:“Eskiden Alman kayzerlerinin taç giyme törenleri burada yapılırdı.” Cümlesinde konuya özne-yüklem ilişkisi açısından bakıldığında edilgen çatıda yüklem etkisinde kalan özne, görünmez değil, görünürdeki öznedir. Bu bakımdan edilgen çatının görünmeyen bir öznesi bulunmakla beraber, öznenin, yüklem gösterdiği oluş ve kılışın yani yapılan işin etkisinde kaldığını gösteren bir çatı türü olarak tanımlamak gerekmektedir. Böylece görünürdeki özneyi “sözde özne” olarak değil, edilgen fiili bu yeni cümle yapısına göre olağan (normal) özne kabul etmek gerekecektir. (s. 547-548)

“Fiilde Kip” bölümünde Korkmaz, gramerlerimizde kip için verilen tanımlar ve yapılan açıklamaların oldukça bulanık ve karmaşık olduğunu, Ergin, Kononov, Vardar’ın, kipi fiilin gösterdiği hareketin nasıl yapıldığını veya olduğunu bildiren bir şekil ve tarz olarak kabul ettiklerini; Emre, Hatiboğlu, Gencan, Bilgegil, Ediskun’un ise kip ile zamanı iç içe düşünüp ve bunları birbirinden ayırmayıp zamanı kip gibi kabul ettiklerini belirterek, bu dilcilerin kipi, zaman ve şahıs kavramlarına bağladıklarını belirt-

miştir. Korkmaz, kipin zaman ile doğrudan doğruya ilişkisi olmadığı görüşünü belirterek, “Ancak, kiplerin bir grubu, girdikleri çekim kalıpları içinde aynı zamanda zaman kavramını da taşımış olduklarından, bu durum kip ile zamanın iç içe girmesine ve birbirine karıştırılmasına yol açmıştır” demektedir. (567-569)

“Fiilde Görünüş” bölümünde, fiilde anlam, zaman ve işlev kaymaları işlenmiştir. Korkmaz, kılınıştın, yalnız fiil kök ve gövdeleri ile ilişkili olduğu halde, görünüşün; kip ve şahıs ekleri alarak çekime girmiş bulunan ve bir yargı bildiren bitmiş fiiller için söz konusu olduğunu; çekime uğramış olan fiilin taşıdığı kavramda, süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşma yapmış olduğunu belirtir. Dolayısıyla görünüş nesnel (objektif) değil, öznel (sübjektif)’dir. Görünüşte, şekilden beklenen anlam yerine, daha değişik bir anlamın ortaya çıkmasıdır. Daha doğrusu, bu kalıba, konuşanın verdiği özel anlamdır ve dil psikolojisinin ürünüdür. Anlamı da etkilemesi bakımından bir yönü ile anlam bilimi ile ilgilidir. Bu konu şimdiye kadar doyurucu bir biçimde ele alınmış ve bir görüş birliğine ulaşılmış değildir. Nitekim Kononov, fiildeki görünüşü “olumluluk, olumsuzluk”, “yeterlilik-yetersizlik” açılarından ele alırken, Banguoğlu “çatı kategorisi” ile değerlendirmiştir. Görünüşü, Korkmaz, Aksan, E. Yaman fiildeki anlam, işlev ve zaman kayması olarak ele almaktadırlar. (s.576-577)

“Çekimli Fiiller” bölümünde, bildirme kipleri ve tasarlama kipleri ele alınmaktadır. Bu bölümlerde kiplerdeki zaman kaymaları ayrı başlıklar halinde işlenmektedir. Korkmaz, şimdiki zaman kipi için üç ek verir: 1. -(I)yor 2.-mAktA 3. -mAdA. İstek kipi çekimi şu şekilde verilir: Teklik: 1. şahıs a) -(y)-AyIm, -(y)-Allm, b) -(y)-A-m 2. şahıs -A-sIn 3. şahıs a) -(y)-A, b) -sIN/ -sUn, Çokluk: 1. ş -(y)-Allm 2. ş -(y)A-sInIz, 3. ş -InIAr

Dilmen, Nemeth, Gencan, Hatipoğlu, Dizdaroğlu, Ediskun, Bilgegil, Demircan, Timurtaş, Vardar, Adalı, Lewis, Banguoğlu, Koç, Güneş, Hengirmen gibi bazı dilciler emir kipi birinci şahıs teklik ve çokluk şekillerinin bulunmadığı görüşündedir. Korkmaz, bu görüşe katılmayarak emir kipi teklik birinci şahıs ekini -(y)-AyIm ve çokluk birinci şahıs ekini -(y)-Allm olarak vermektedir. (s.666-667) Korkmaz, 1982 yılında Türk Ansiklopedisi’ne yazdığı Türkiye Türkçesi maddesinde emir kipini, dilek-emir kipi başlığında vermiş ve birinci şahıs teklik ve çokluk ekinin istek fonksiyonuna dikkat çekmiştir.

Gramerde dilek-şart ekinin adlandırılmasının sebebi şu şekilde açıklanmaktadır: “Dilek-şart kipi, kullanımında “şart” görevi yüklendiğinde bir yargı bildirmediği halde, “dilek” görevi ile kullanıldığında: Keşke masanın başına geçsem de gece yarısına kadar yazabilsem! örneğinde görüldüğü üzere, dileğe bağlı tam bir yargı bildirmektedir. Bu da ekin kökünde “şart-dilek ve istek” bildiren iki farklı yapıya sahip olması ile ilgilidir.” denmektedir. (s.677) –sA eki dilek-şart kipi içerisinde dilek ve istek anlamı taşıması yönünden örneklerle işlenmiştir. Bugün Türkiye Türkçesinde –sA eki istek görevi ile sıklıkla kullanılmaktadır. –sA ekinin istek işleviyile, istek kipi başlığı altında değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kanısındayız.

“Fiillerin Durum Bildirme Ekleriyle Olan Bağlantıları” bölümünde şimdiye kadar gramerlerimizde işlenmemiş ve eksik kalmış konulardan fiiltamlayıcı ilişkisi de işlenmektedir. (s.780-784)

“Belirleyici Birleşik Fiiller” bölümünde, Gabain’in Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi için modal yardımcı fiiller başlığı altında incelediği iste-y-ü git- “rica için gitmek” benzeri fiillerde, asıl anlam ikinci fiil üzerindedir. Banguoğlu, bu fiilleri yarı tasvir fiiller olarak adlandırır. Türkiye Türkçesinde bu fiiller alıkoymak, okumaya başlamak, dikmeye kalkmak gibi birkaç örnekte kalmıştır. Korkmaz, bu gruba giren fiillerde yarı tasvir niteliğinde bir oluş ve kılışın bulunmadığını, birleşikteki birinci fiilin, ikinci fiildeki oluş ve kılışı belirleyici bir zarf görevi yüklendiğini dikkate alarak 425 no’lu dipnotta belirleyici tasvir fiiller terimini kullandığını belirtmesine karşılık, konu başlığı “Belirleyici Birleşik Fiiller” olarak verilmiştir. (s.834)

Gramerlerimizde, anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiiller konusu, genellikle ya hiç ele alınmamış ya “birleşik fiiller” başlığı altında öteki birleşik fiiller ile bir arada örneklendirilmiştir. Korkmaz, bu fiilleri üç grupta incelemektedir: 1-Tek ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller, 2-İki ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller, 3-Üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller. (s.837-857)

Korkmaz, fiil kök ve gövdelerinin, kip, zaman ve şahıs ekleri olarak çekime girip yargı değeri kazandıkları için bitmiş fiil diye adlandırıldıklarını, çekimsiz fiillerin ise, yine fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak şahıs ekleri olarak çekime girmedikleri için, yargı bildirmeyen, dolayısıyla da bitmemiş fiil niteliğinde olan fiiller olarak nitelendirir. Bu nedenle bu gruba giren fiiller, (fiilimsi terimi yerine) çekimsiz fiil olarak

adlandırılmıştır: 1- Ad-fiil, 2- Sıfat-fiil, 3- Zarf-fiil (s. 863) Korkmaz, fiilimsi yerine “Çekimsiz fiil” terimini kullanmaktadır, ancak bu tür kelimeler her ne kadar fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle oluşsalar da, özellikle işlevleri ve anlamları itibarıyla ad-fiil ve sıfat-fiillerin yeni durumları, fiilden çok isme yakın durmaktadır. Bu sebeple Korkmaz’ın fiilimsi terimini uygun bulmamasına katılmakla birlikte; bu terimin yerine çekimsiz fiil teriminin de bu kelimeleri tam olarak nitelendirmediğini düşünmekteyiz. Zarf-fiiller, 1.Gerçek zarf-fiiller, 2.Ad-fiil ve sıfat-fiillerle kurulan zarf-fiiller, 3. Değişik yapıdaki zarf-fiiller olarak sınıflandırılmıştır. Burada “gerçek zarf-fiiller” terimi, gerçek olmayan zarf-fiilleri de çağrıştıracığından, bu terim yerine “asıl zarf-fiiller” teriminin daha uygun bir adlandırma olacağı düşüncesindeyiz.

Eserin üçüncü bölümünde “Görevli Kelimeler”, “Edatlar” ve “Bağlaçlar” başlığı altında incelenir. Korkmaz, Arap grameri temelinde Osmanlı gramer anlayışını benimseyen dilcilerin görevli kelimelerin tümünü edat başlığı altında incelediklerini, konuya Batı gramerleri temelinde eğilen dilcilerimizin ise, edat terimini dar kapsamlı ve dar anlamlı olarak ele aldıklarını ve çekim edatları veya son çekim edatları terimlerinin kullanıldığını belirterek, bu terimleri kullanmamıştır. Korkmaz, bazı gramercilerin ünlemleri de bu alt sınıfa sokmalarını uygun bulmaz. (s.1049-1134)

Dördüncü bölümde “Anlamlı Ve Görevli Kelimeler” başlığı altında ünlemler işlenmiştir: “Ünlemler, gramerimizin en az işlenmiş konularından biridir. Nitekim bazı gramerlerde ünlemler yalnız duygu ve heyecanları anlatan kelime türü olarak tanımlanırken bazılarında buna seslenmeler, bazılarında da yansıma kelimeler ve cevap verme onaylama, reddetme, sorma, gösterme gibi açıklayıcı kelimeler eklenerek kapsam geniş tutulmuştur. Böylece gerek niteliği gerekse kelime türleri arasındaki yerleri açısından birbirini tutmayan farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu da ünlemleri gramerimizin yeni baştan dikkatle incelenmesi gereken bir konu durumuna getirmiştir.” (s.1139)

Korkmaz, gramer konularını ayrıntılara inerek değerlendirmiş, gramerlerimizdeki yanlış bulduğu sınıflandırma ve değerlendirmeleri düzeltmiş, eksik bulduğu yanları tamamlamış, hiç bulunmayan konuları da eklemiştir. Gramer konuları, Türk dilinin yapısı ve işleyişini göz önünde bulundurularak tasnif edilmiştir. Eserde, Türkiye Türkçesi gramerlerinin pek çoğunda görülen, değerlendirmelerin 14. ve 15. yy’dan başlayarak verilmesinden kaynaklanan yöntem yanlışlığından (art zamanlı gramer) özel-

likle sakınılmıştır. Bu nedenle yazar, Türkiye Türkçesinin başlangıç sınırı olarak 1910 yılından günümüze kadar uzanan dönemde yazılan eserleri esas almıştır. Gramerde, farklı veya düzeltmeye muhtaç bazı görüşler nedeniyle konuya açıklık getirebilmek için o konudaki araştırmalarda yer alan farklı bilgi ve görüşler de gerektiğçe dipnotlarda verilmiştir. Gramerde yeni terim önerilerinde bulunulmuş ve bu önerilerin nedenleri açıklanmıştır. Gramer konuları, gramer bilgilerinin kuru bilgiler yığını görünümünden kurtarılması için oldukça zengin örneklerle işlenerek verilmiştir. Metin örnekleri, gerek yazar seçimi, gerekse yazıldıkları dönem bakımından Türk dilinin ürünleri olarak, kuşatıcı bir zenginliğe sahiptir. Gramerin sonunda oldukça zengin bir bibliyografya da bulunmaktadır.

Zeynep Korkmaz'ın Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) kitabı, Türk dili alanında yapılan çalışmaların ve Türk gramerciliğinin geldiği aşama bakımından, başarılı bir çalışmadır. Eser, Türkiye Türkçesi alanında yapılan çalışmalar için önemli bir kaynak eser niteliğindedir. Eserin ikinci cildi olarak tasarlanan Türkiye Türkçesi Grameri (Ses Bilgisi)'ni de sabırsızlıkla beklemekteyiz.

**Volkan Coşkun, *Konuşturan Türkiye Türkçesi Öğretimi*,
Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., Türkistan 2004, 246 s.**

Dr. Nilgün AÇIK*

Bir dil öğrenmenin zorluğu herkesçe malumdur. Dil öğreniminde anlama ve anlatma etkinlikleri oldukça önemlidir. Bu iki etkinliğin yerleşebilmesi için önce anlama ve konuşma, daha sonra da okuma ve yazma çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Anlama ve konuşma çalışmalarına ağırlık verilerek başlanması gereken dil öğretiminde, hayatın akışında rastlanabilecek, günlük karşılıklı konuşma metinleri, merak uyandıracak konular, dilin kuralları ile ilgili örnekler yer almalıdır.

Dil öğretimi belli aşamalardan geçilerek yapılmalıdır. Küçük bir bebeğin ana dilini öğrenmesi gibi, önce dinleme (anlama), sonra konuşmaya çabalamaya, uğraşma daha sonra konuşma gelmelidir. Nasıl ki; ilköğretim çağına gelmeden çocuk dinleme, anlama, daha sonra konuşma evresinden geçip; ilkokul seviyesine geldiğinde çocuğa okuma-yazma öğretiliyor, yabancı bir dil öğretiminde de aynı şekilde önce anlama-konuşma, sonra okuma-yazma öğretilmelidir. Bütün bu sıralamaya dikkat edilmediği içindir ki, bugün insanlar yabancı dil dersleri alıyorum, konuşmıyorum, karşımdakinin konuşmasını anlamıyorum, anlatamıyorum yakınmaları içeri-sindedir.

Dil öğretiminde öğrenciyi pasif konumdan çıkarıp aktif konuma getirmek çok önemlidir, aksi taktirde bir dil ediniminden söz edilemez. Dil öğretiminin konuşan değil, konuşturan; okuyan değil okutturan; yazan değil, yazdıran olması idealdir. İşte bu ilkeyi temel prensip edinerek yola çıkmış, konuşturmayı amaç edinen *Türkiye Türkçesi Öğreniyorum* (hazırlayanlar: Doç. Dr. M. Volkan COŞKUN / Dr. Timur KOZİREV / Okutman Ercan ÖMÜRBAYEV / Okutman Tamaşa ADİLBEKOVA, (Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi, Turan Basımevi), Türkistan 2004, 246 sayfa) kitap ekibinin çalışması, alanda bu yönde tek çalışmadır.

Türk dünyası öğrencileri ve başka ülke öğrencilerinin, Türkiye Türkçesi öğrenmesine uygun olarak hazırlanmış kitabın, hazırlanış amacı ve içeriği, uygulanan modern dil öğretim metotları oldukça özgündür. Karşılıklı

* Muğla Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü / MUĞLA
anilgun@mugla.edu.tr / nilgunacak@yahoo.com

konuşma metinleri, anlama-konuşma ve pekiştirme çalışmaları ile kitap tamamen orijinal olup, kitap ekibinin kaleminden çıkmıştır. Kitapta klâsik gramercilik anlayışının yerini, modern lehçe ve dil metotları almaktadır. Metinlerde geçen dilbilgisi konu ve kurallarının, anlama-konuşma, pekiştirme çalışmaları ile anlatıldığı görülmektedir.

Her öğrencinin Türkiye Türkçesi öğrenebilmesini sağlayacak şekilde hazırlanan kitabın önsözünde, “Sevgili Türkçe Okutmanları” başlığı altında kitabın nasıl kullanılacağını anlatan bir bölüm bulunmaktadır (Coşkun vd. 2004: 15). Kitap ekibi, önsözdeki talimatlara uyulduğu takdirde eğitim-öğretim yılı sonunda, öğrencilerin Türkiye Türkçesinde dinledikleri konuşmaları, okudukları yazılı materyalleri anlayabilecek ve düşündüklerini ifade edebilecek bir seviyeye gelebileceklerini söyler ve burada Türkçe okutmanlarına büyük görev düştüğüne de özellikle dikkat çeker.

Kitap yazar ekibinin başkanı Doç. Dr. M. Volkan Coşkun kitabında, Kazakistan Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi’nde Dekanlık yaptığı süre içinde, Türkçe Öğretim Merkezlerini ziyaret ettiğini, bu ziyaretleri sırasında yaptığı gözlemlerde, Türkçe Öğretimi derslerinde başarı oranının yüzde ellinin altında olduğunu belirtmektedir (Coşkun vd. 2004: 14). Bunun sebebinin anlama, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin öğrencilere sağlıklı olarak kazandırılmaması, olduğunun altını çizen Coşkun ve ekibi, kitabında anlama ve konuşma becerilerine öncelikle ağırlık vermiş ve bu çerçevede bir rehber kitap hazırlamıştır.

Otuz dokuz metnin yer aldığı kitapta, klâsik öğretim metotları yerine, modern lehçe ve dil öğretim metotları ile öğretim tavsiye edilmekte, her hafta bir metin işlenerek, anlama-konuşma, pekiştirme çalışmaları ile öğrencilerin etkin kılınması istenmektedir. Dilin etkinlik alanları içerisinde yazma becerisinin en son kazanılabileceğini ifade eden kitap ekibi, okuma ve yazma becerilerinin, sınıf içi ve ev çalışmaları ile desteklenmesi gerektiğine, burada öğretmenlerin yol göstericiliğine ihtiyaç olduğuna dikkat çekmektedir.

Kitapta öğretmen ve öğrencilere konuların nasıl işlenmesi gerektiği ile ilgili rehberlik eden talimatlara, koyu renk ile baskın olarak işaret edilmiştir. Bu anlamda kitap sayfa sayfa kendisi de konuşmakta, öğrenciyi de etkin kılarak konuşturmaktadır. Kitabın her bölümü, dil ediniminin başındaki öğrenciye kolaylık sağlayacak, ipuçları ile cevabı bulduracak şekilde hazırlanmıştır. Boşluk doldurma alıştırmalarında, dikkat edilmesi gereken unsurlar koyu renk ile yazılmış, öğrenciye bu anlamda rehberlik edilerek, kolaylık sağlanmıştır.

Dil öğretiminde şüphesiz o milletin hayatı algılayış biçimini, bakış açısını kazandırmak da son derece önemlidir. Bu çerçevede de, kitabın Türk kültür unsurlarını ön plana çıkaracak metinlerden müteşekkil olması da ayrıca dikkat çekicidir. Türk kültür unsurlarını yansıtan kitabın bölümleri, hayatta sık karşılaşılabileceğimiz karşılıklı konuşma metinlerinden oluşturulmuştur. Kitabın bölümleri şunlardır:

Sunuş / Hazırlık Sınıfında Tanışma / Selamlaşma / Yurtta / Kütüphanede / Sayılar / Bir Gün / Günler ve Aylar / Uçak Yolculuğu / Halk Otobüsünde / Ailede / Topkapı Sarayı Gezisi / İstiklâl Caddesi / Sultanahmet Meydanında / Lokantada / Ankara Gezisi / Otogarda Bilet Alma / Otelde / Manavda / Anıtkabir'de / Akmerkez Gezisi / Kafeteryada / Mağzada / Yol Tarifi / Yönler / Doktorda / Hastahane / Konya Ziyareti / Akdeniz'de Tatil / Hoca Ahmet Yesevî Türbesinde / Hoca Ahmet Yesevî Türbesi / Sabah Kahvaltısı / Ev Taşıma / Akrabalar / Piknik / Renkler / Mevsimler / Hayvanat Bahçesinde / Kına Gecesi / Meslek Seçme / Çevre Kirliliği.

Her bir konuşma metninin altında okuma çalışması, kelime açıklama çalışması, yazma ve pekiştirme çalışması, ek çalışmalar, anlama-konuşma çalışmaları, ses bilgisi çalışmaları, dilbilgisi çalışmaları yer almaktadır. Konuşma metinlerinin altında, pek çok yerde yapılan tekrarlarla dilbilgisi konularının pekiştirildiği görülmektedir. Gerek konu tekrarları, gerek sorular, gerekse de pekiştirme çalışmaları ile dil edinimini sağlamaya yönelik büyük çaba sarf edilerek hazırlanmış olan kitapta, aşağıda sıralanan dilbilgisi konularının kavratılması hedeflenmiştir.

Ek fiil / Ünlü uyumu / Şimdiki zaman / Ünsüz yumuşaması / Bulunma hâli / -mek iste- / Geniş zaman / Yükleme hâli / Ek fiil (olumlu-olumsuz) / Görülen geçmiş zaman / Yeterlik fiili / Yönelme hâli / İstek kipi / Çıkma hâli / Şimdiki zaman / Asıl sayılar / Sıra sayılar / Üleştirme sayıları / hâl ekleri (yükleme / bulunma / çıkma / yönelme / ilgi / vasıta) / Gelecek zaman / Sorular / Çoğul ekleri / Belirtili isim tamlaması / Soru ekleri / Sorular / Sıfat fiil ekleri (-acak, -ecek) / İyelik+hâl ekleri / Geçmiş zaman / Pekiştirme çalışmaları / Ek fiil / Ses Bilgisi çalışmaları / Ünlü düşmesi / İyelik ekleri / İsim çekim çalışmaları / İyelik ekleri / Belirtisiz isim tamlaması / Gereklilik kipi / Niteleme sıfatları / Sıfat tamlamaları / Asıl sayı sıfatları / Belirsizlik sıfatları / Unvan sıfatları / Duyulan geçmiş zaman / Yeterlik fiili / -dığı zaman, -diği zaman / -e/-a zarf ekleri / İstek kipi / Soru ekleri / Soru sıfatları / İle edatı / Kadar edatı / Daha zarfı / Belirsizlik sıfatları / Gelecek zaman / Soru sıfatları / Niteleme sıfatları / Sıfat tamlaması / Sıfat ekleri -an, -en / Sıfat fiil ekleri -an, -en / Üstünlük zarfı

“en” / Sıfat fiil ekleri -dık,-dik;-dık,-dik+iyelik ekleri / Niçin; -dığı için,-dığı için / Görülen geçmiş zaman / Sıra sayı sıfatları / Şahıs zamirleri+hâl ekleri / Şart kipi / İşaret sıfatları/ -p,-ip,ıp zarf fiil ekleri / Ne kadar / Sıfat fiil ekleri -mış,-miş,-muş,-müş / Gereklilik kipi / -ma, -me ekleri / Nasıl; -arak,-erek ekleri / -madan, -meden zarf fiil ekleri / -alı,alı zarf fiil ekleri / Niçin, neden; çünkü / Geniş zaman / Ne zaman; -dıktan sonra,-dikten sonra / Ne zaman; -r,-ir,-ır,-ar,-er+-ken zarf fiil eki / -ınca,-ince zarf fiil ekleri.

Yukarıda sıralanan dilbilgisi konuları çerçevesinden bakıldığında, çok geniş bir yelpazeden dil öğretiminin yapılmasının hedeflendiği, kitabın bu hassasiyetle hazırlandığı, gözden kaçmamaktadır. Konuşuran bir özelliğe sahip olan kitap, alanında tek olma özelliği göstermektedir. Hali hazırdaki dil öğretim kitapları anlama-konuşma çalışmalarına ağırlık vermek yerine, okuma ve yazma çalışmalarına ağırlık vermektedir. Hal böyle olunca öğrenciler pasif konuma gelmekte ve dil becerisine sahip olamamaktadırlar. Bu genel manzarayı değiştirmek için atılan önemli bir adım olduğuna inandığımız *Türkiye Türkçesi Öğreniyorum* kitabı, anlama-konuşma çalışmaları, konu tekrarları, pekiştirme çalışmaları ile dil edinimini layığıyla sağlamaya yöneliktir. Kitap anlama ve konuşma etkinliklerine ağırlık vererek, karşılıklı konuşma metinleri ve sorularla öğrenciyi etkin kılan, konuşuran özelliğe sahiptir.

Son olarak, dil öğreniminde oldukça önemli bir husus olan sayfa düzeninin de gözü yormayacak şekilde hazırlanmış olması dikkatimizi çeken kitabın, basılmasında titizlik gösteren Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi, Turan Basımevi’ni tebrik eder; Türk dünyasında ve Türkiye’de önemli bir boşluğu dolduran *Türkiye Türkçesi Öğreniyorum* kitabının, Türk dünyasındaki ve yurt dışındaki bütün öğrencileri aktif kılması, konuşurması dileğiyle kitap ekip başkanı Doç. Dr. M. Volkan Coşkun’u ve ekibini kutlarım.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

©Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütvevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/ Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, yayın kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

bilig, Türk dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk dünyasıyla ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimlerle ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk dünyasıyla ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig*'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmaları tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Yazarlar, hakem ve yayım kurulunun eleştirileri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayım kabul edilmeyen yazıların, istek hâlinde bir nüshası yazarlarına iade edilir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Müttevelli Heyet Başkanlığına* devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayıma kabul edilen yazılar için, yazarı ve hakemlerine yayın tarihinden itibaren bir ay içinde telif / inceleme ücreti ödenir. Ücret miktarı, her yıl başında yayın kurulunun önerisi üzerine yönetim kurulunca belirlenir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde yayın kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

- 1. Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu karakterli harflerle yazılmalıdır.
- 2. Yazar ad(lar)ı ve adresi:** Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elmek (e-mail) adresi belirtilmelidir.
- 3. Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler, gönderilemediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.
- 4. Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile, 10 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil *eğik* harflerle yazılmalıdır. Alıntılar eğik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

6. Şekiller ve Çizelgeler: Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydinger veya beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnot veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

7. Resimler: Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Kaynak Verme: Dipnotlar, sadece açıklama için kullanılmalı ve açıklamalar da metnin sonunda verilmelidir. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köksoy 2000); (Köksoy 2000: 15)

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın adı vd. yazılmalıdır:

(İsen vd. 2002)

Kaynaklar kısmında ise diğer yazarlar da belirtilmelidir. Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926)” (Çelik 1998’den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka tarih belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

<http://www.tdk.gov.tr/biliterim> (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olduğu takdirde yayımlanış tarihine göre sıralanacak; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilecektir:

KÖKSOY, Mümin (2000), *Türk Yükseköğretiminde Yabancı Dille Eğitim, Bilimlik Dergiler ve Türkçemiz*, Ankara: Bilig Yay.

TİMURTAŞ, F.Kadri (1951), “Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri”, *İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV (3) : 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere üç nüsha olarak, disketiyle birlikte **bilig** adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

Yazışma Adresi

bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30

06430 Bahçelievler/ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkish World

©Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in Winter issue. Each issue is forwarded to the subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

bilig is published to bring forth the cultural riches, historical and actual realities of the Turkish World in a scholarly manner; to inform the public opinion about the scientific studies on the international level concerning Turkish World.

The articles firstly related to social sciences subjects and dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World are published in *bilig*.

An article sent to *bilig* should be an original article which contribute knowledge and scientific information to its field or a study that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works. Articles introducing works and personalities, announcing new activities related to the Turkish world can also be published in *bilig*.

In order for any article to be published in *bilig*, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

Evaluation of Articles

The articles forwarded to *bilig* are first studied by the Editorial Board in terms of the journal's principles those found acceptable are sent to two referees who are well-known for their works in that field. Names of the referees are confidential and referee reports are safe-kept for five years. In case one referee report is negative and the other is favorable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation. The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the referees and editorial board. If they disagree, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility for the published

articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month after publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Trustees.

The Language of the Journal

Turkiye Turkish is the Language of the journal. Articles presented in English or other Turkish dialects may be published not exceeding one third of an issue. Articles submitted in Turkish dialects may be published after they are translated into Turkiye Turkish upon the decision of the Editorial Board if necessary.

Writing Rules

In general the following are to be observed in writing the articles for *bilig*:

1. **Title of the Article:** Title should be in suitable for the content and the one that expresses it best, and should be bold letters.
2. **Name(s) and address(es) of the author(s):** Names and surnames are in capital letters and bold, addresses in normal italic letters; institution the author works at, contact and e-mail addresses should be specified.
3. **Abstract:** In the beginning of the article there should be an abstract in Turkish, briefly and laconically expressing the subject in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the abstract body there should be key words, minimum 3 and maximum 8 words. At the end of the article there should titles, abstracts and key words in English and Russian. In case Russian abstract is not submitted it will be attached by the journal.
4. **Main Text:** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 10 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper. There should 3 cm free space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 10.000 words. Passages that need emphasizing should not be bold but in italic. Quotations should be in italic and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1,5 cm in block and with 1 line space.
5. **Section Headings:** Main, interval and sub-headings can be used in order to obtain the well-arranged narration of information in the article and these headings can be numbered if necessary. Main headings (main sections, references and appendixes) should be in capital letters; interval and sub-headings should be bold and their first

letters in capital letters; at the end of the sub-headings writing should continue on the same line after a colon (:).

6. **Figures and Tables:** Figures should be drawn on tracing or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page. Figures should be numbered with a caption of the title in Turkish first and English below it.

Tables should also be numbered and have the title in Turkish first and English below it. The titles of the figures and tables should be clear and concise, and the first letters of each word should be capitalized. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.

7. **Pictures:** Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well. In special cases color pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

8. **Stating the Source:** Endnotes should be only for explanation and explanations should be at the end of the text.

References within the text should be given in parentheses as follows:

(Köksoy 2000); (Köksoy 2000: 15)

When sources with several authors are mentioned, the name of first author is written and for others (et. al) is added.

(İsen et al. 2002)

Full reference including all the names of authors should be given in the list of references. If there is name of the referred authors within the text then only the publication date should be written:

“Tanpınar (1976:131) on this issue”

In the sources and manuscripts with no publication date only the name of author; in encyclopedias and other sources without authors only the name of the source should be written

In the secondary sources quoted original source should also be pointed:

“Köprülü (1926)” (in Çelik 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s), the date(s) and moreover should be stated in the references.

<http://www.tdk.gov.tr/bilterim> (15.12.2002)

9. **References:** Should be at the end of the text in the alphabetic order as shown in the example below. If there are more than one source of an author then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will shown as (1980a, 1980b):

KÖKSOY, Mümin (2000), *Türk Yükseköğretiminde Yabancı Dille Eğitim, Bilimlik Dergiler ve Türkçemiz*, Ankara: Bilig Yay.

TİMURTAŞ, F.Kadri (1951), “Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri”, *İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV (3) : 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

How to Forward the Articles

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies, one original and two photocopied forms with a floppy disk to **bilig** to the address given below. The last corrected fair copies in diskettes and original figures are to reach **bilig** within not later than one month. Minor editing may be done by the editorial board.

Correspondence Address

bilig Dergisi

Taşkent Caddesi, 10. Sok. Nu: 30

06430 Bahçelievler - ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr